Хрисуфа

1947

ՀԱՅՐԵՆԻՔ

ՏԱՐԵԳԻՐՔ ՏՕՆԱՑՈՅՑ

1947

104

059
Վ-94
184
Հայրենի[illegible]
Վարդանյան Ս.
1947թ. 10ռ
12/XV-56
17/IX
21/XII
40
3.56

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ «ՀԱՅՐԵՆԻՔ»Ի

059
Վ-94

Ս. ՎՐԱՑԵԱՆ

ՀԱՅՐԵՆԻՔ

ՏԱՐԵԳԻՐՔ - ՏՕՆԱՑՈՅՑ

1947

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

A II
80405

«ՀԱՅՐԵՆԻՔ» ՏՊԱՐԱՆ

ՊՈՍԹԸՆ

ԹՈՒԱԿԱՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ 1947

Թուական Տոմարական Հայոց

ՌՅՂԶ—1396 — ՌՅՂԷ—1397

Գիր Տարւոյ՝ Հ Տանուտէր — Վերադիր՝ Գ. Ջրհոսն

* * *

Գարունը կը սկսի՝ Մարտ 21-ին. գիշեր եւ ցերեկ հաւասար։
Ամառը կը սկսի՝ Յունիս 21-ին. ցերեկը կը սկսի կարճնալ։
Աշունը կը սկսի՝ Սեպտեմբեր 23-ին. գիշեր եւ ցերեկ հաւասար։
Ձմեռը կը սկսի՝ Դեկտեմբեր 22-ին. ցերեկը կը սկսի երկարիլ։

* * *

Հայոց Եկեղեցին Պատկի խորհուրդը կ'արգիլէ բոլոր կիրակի օրերը. բոլոր չորեքշաբթի եւ ուրբաթ օրերը. Ծնունդի, Անուանակոչութեան, Տեառնընդառաջի, Աւետեաց եւ Համբարձման տօներուն. բոլոր Մեծ Պահոց օրերը եւ Զատկի առաջին շաբաթը. հինգ տաղաւարներու երկրորդ օրերը. Առաջաւորաց, Վարդավառի, Աստուածածնի, Վերափոխման, Խաչվերացի, Յիսնակաց եւ Ծննդեան շաբաթներու պահոց օրերուն։

ԱԶԳԱՅԻՆ ՏՕՆԵՐ

ԱՄԵՐ. ՄԻԱՑԵԱԼ ՆԱՀԱՆԳՆԵՐՈՒ

Գրեթէ բոլոր նահանգներու մէջ ընդունուած տօներն են.—

1 ՅՈՒՆՈՒԱՐ.— Ամանոր (Նոր Տարի)։ New Year's Day.
12 ՓԵՏՐՈՒԱՐ.— Ծնունդ Աբրահամ Լինքընի.
22 ՓԵՏՐՈՒԱՐ.— Ծնունդ Ճորճ Ուաշինկթընի.
30 ՄԱՅԻՍ.— Գերեզմանատօնք։ Decoration Day.
4 ՅՈՒԼԻՍ.— Անկախութեան Օր։ Independence Day.
ՍԵՊՏ.Ի ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻՆ.— Աշխատանքի Տօն։ Labor Day.
12 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ.— Կոլոմպոսի Օր։ Columbos Day.
11 ՆՈՅԵՄԲԵՐ.— Զինադադարի Օր։ Armistice Day.
ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ ՎԵՐՋԻՆ ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ.— Գոհաբանութեան Օր։ Thanksgiving Day.
25 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ.— Ծնունդ։ Christmas Day։

ՅՈՒՆՈՒԱՐ

1 ԶՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Դ.կ. Պահք Սբ. Ծննդեան
2 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Ա.ձ. Պահք. Սբ. Ծննդեան
3 ՈՒՐԲԱԹ. Ա.կ. Պահք Սբ. Ծննդեան
4 ՇԱԲԱԹ. Բ.ձ. Պահք Ս. Ծննդեան
5 ԿԻՐԱԿԻ. Բ.կ. Ճրագալոյց Ս. Ծննդեան
6 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Գ.ձ. Տօն Ծննդեան եւ Յայտնութեան Քրիստոսի
7. ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գ.կ. Յիշատակ Մեռելոց
8 ԶՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Դ.ձ.
9 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Դ.կ.
10 ՈՒՐԲԱԹ. Ա.ձ.
11 ՇԱԲԱԹ. Ա.կ.
12 ԿԻՐԱԿԻ. Բ.ձ.
13 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Բ.կ. Տօն Յայտնութեան եւ Անուանակոչութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի
14 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գ.ձ. Տօն Յովհաննու Կարապետին
15 ԶՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գ.կ.
16 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Դ.ձ. Պետրոսի Հայրապետին եւ Վլասայ Եպիսկ.ին, Արիստողոմայ Սարկաւագին
17 ՈՒՐԲԱԹ. Դ.կ.
18 ՇԱԲԱԹ. Ա.ձ. Անտոնի, Տրփոնի, Պարսամայ եւ այլոց
19 ԿԻՐԱԿԻ. Ա.կ. Հարց Դ.ձ. Ծաղումն
20 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Բ.ձ. Թէոդոսի Թագաւորին եւ Մանկանցն Եփեսոսի
21 ԵՐԵՔՇԱԹԲԻ. Բ.կ. Կիրակոսի, Յուղիտայի եւ այլոց.
22 ԶՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գ.ձ.
23 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Գ.կ. Վահանայ Գողթնացւոյն
24 ՈՒՐԲԱԹ. Դ.ձ.
25 ՇԱԲԱԹ. Դ.կ. Աթանասի եւ Կիւրղի Հայրապետացն
26 ԿԻՐԱԿԻ Ա.ձ. Բարեկենդան Առաջաւորի (Հարց (Դ.ձ. փառաւորելով)
27 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Ա.կ. Պահք
28 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բ.ձ.
29 ԶՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բ.կ.
30 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Գ.ձ.
31 ՈՒՐԲԱԹ. Գ.կ. Յիշատակ Յովնանու մարգարէին:

—o—

— Ոչխարը եւ գայլը երբեք չեն կարող համաձայնուիլ «ազատութիւն» բառի նշանակութեան մասին:

ԼԻՆՔԸՆ

— Ռուսաստանում կարող են շատ կուսակցութիւններ գոյութիւն ունենալ մէկ պայմանով սակայն, որ կոմունիստական կուսակցութիւնը լինի իշխանութեան գլուխը, իսկ միւս բոլոր կուսակցութիւնները բանտում:

ԼԷՆԻՆ

ՓԵՏՐՈՒԱՐ

1 *ՇԱԲԱԹ. Գձ. Սրբոյն Սարգսի Զօրավարին եւ որդւոյն նորա Մարտիրոսին*
2 *ԿԻՐԱԿԻ. Գկ. արց. Գկ. Անակերպն բանք, Մեծ. Աստուածածնի Պայծառ*
3 *ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Աձ. Սրբոց Ատոմեանց զօրավարաց*
4 *ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Ակ. Սրբոց Սուքիասեանց Վկայից.*
5 *ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բձ.*
6 *ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Բկ. Սրբոց Ոսկեանց*
7 *ՈՒՐԲԱԹ. Գձ.*
8 *ՇԱԲԱԹ. Գկ. Սրբոյն Իսահակայ Պարթեւի Հայրապետին մերոյ*
9 *ԿԻՐԱԿԻ. Գձ. Հարց Գկ. Որ յահեղակերպ, Մեծ. Ած.ին մայր լուսոյ*
10 *ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Գկ. Սրբոցն Մարկոսի Եպս.ին եւ այլոց*
11 *ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Աձ. Սրբոցն Ղեւոնդեանց քահանայից*
12 *ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Ակ.*
13 *ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Բձ.* Սրբոց Վարդանանց Զօրավարաց եւ 1036 վկայիցն
14 *ՈՒՐԲԱԹ. Բկ.* Տեառնընդառաջ: *Տօն Սիմէոնի Ծերունւոյն*
15 *ՇԱԲԱԹ. Գձ. Սրբոցն Կոստանդնուպօլսոյ Սր. Ժողովոյն 150 հայրապետացն*
16 *ԿԻՐԱԿԻ. Գկ.* Բուն Բարեկենդան
17 *ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Աձ.*
18 *ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Ակ.*
19 *ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բձ.*
20 *ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Բկ.*
21 *ՈՒՐԲԱԹ. Գձ.*
22 *ՇԱԲԱԹ. Գկ. Տօն է սրբոյ Թէոդորոսի զօրավարին*
23 *ԿԻՐԱԿԻ. Գձ.*
24 *ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Գկ.*
25 *ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Աձ.*
26 *ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Ակ.*
27 *ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Բձ.*
28 *ՈՒՐԲԱԹ. Բկ.*

———○———

— Ազատութիւնը կրնան ստրուկներն ալ ունենալ, երբ «կը շընորհուի» իրենց, բայց ազատութիւն մը *պահել ու վայելել* կարենալու համար պէտք է *վաստկիլ* ան:

— Ազգերու մայրը կինն է, կ'ըսեն իմաստուններն,— մենք ըսենք՝ ազգերու ամբողջ բարոյական աղբիւրը: Հասարակ ճշմարտութիւն մըն է եղած, որ հոն, ուր կինը ստրուկ է, ուր ոտնակոխ եղած արարած մըն է ան — հոն բարքերը կոպիտ են ու ինկած: Եւ ազգ մը իտէալի ճամբուն բարձր գլուխ քալելու համար, ճկարագրի տէր զաւակներ ունենալու համար, պէտք է ունենայ առաքինի այրեր ու արի ամուսիններ:

Ա. ՎՌԱՄԵԱՆ

ՄԱՐՏ

1 ՇԱԲԱԹ. Գձ. Տօն է Կիւրղի Երուսաղիմայ Հայրապետին, միւս Կիւրղի Եպիսկ.ին եւ մօրն Աննայի
2 ԿԻՐԱԿԻ. Գկ. (Անառակին)
3 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Դձ.
4 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Դկ.
5 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Աձ.
6 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Ակ.
7 ՈՒՐԲԱԹ. Բձ.
8 ՇԱԲԱԹ. Բկ. Սրբոյն Յովհաննու Երուսաղիմայ Հայրապետին եւ սրբոց Հայրապետացն մերոց Յովհաննու Օձնեցւոյն, Յովհաննու Որոտնեցւոյն եւ Գրիգորի Տաթեւացւոյն
9 ԿԻՐԱԿԻ. Գձ. (Տնտեսին)
10 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Գկ.
11 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Դձ.
12 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Դկ. (Միջինք)
13 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Աձ.
14 ՈՒՐԲԱԹ. Ակ.
15 ՇԱԲԱԹ. Բձ. Մանկանցն Քառասնից, որք ի Սեբաստիա կատարեցան
16 ԿԻՐԱԿԻ. Բկ. (Դատաւորին)
17 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Գձ.
18 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գկ.
19 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Դձ.
20 ՀԻՆԳՇԱԱԲԹԻ. Դկ.
21 ՈՒՐԲԱԹ. Աձ.
22 ՇԱԲԱԹ. Ակ. Գրիգորի Լուսաւորչին՝ մուտն ի վիրապ
23 ԿԻՐԱԿԻ. Բձ.
24 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Բկ.
25 ԵՐԵՔԱՇԲԹԻ. Գձ.
26 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գկ.
27 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Դձ.
28 ՈՒՐԲԱԹ. Դկ.
29 ՇԱԲԱԹ. Աձ. Յիշատակ Յարութեան Ղազարու
30 ԿԻՐԱԿԻ. Ակ. Ծաղկազարդ
31 ԱԻԱԳ ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Բձ.

— Ազատութեան պատմութիւնը կառավարական իշխանութեան կրճատման պատմութիւն է եւ ոչ անոր ընդարձակման : Հետեւաբար, երբ մենք կը հակառակինք իշխանութեան կեդրոնացման, հակառակած կ'ըլլանք մահացումին, որովհետեւ իշխանութեան կեդրոնացումը միշտ կը նախորդէ մարդկային ազատութիւններու քայքայման :

ՎՈՒՏՐՕ ՈՒԻԼՍԸՆ

— Հեշտ չէ անտառի մէջ բարձրադիր կաղնի լինել · փոթորիկի առաջին թափը, ամպրոպի առաջին ճայթիւնը, շանթի առաջին բոցը նրա կատարին է զարկում : Զտրտնջանք · դրա փոխարէն արշալոյսի առաջին բոցը նրան է ողջունում եւ վերջալոյսի վերջին շողը նրա տերեւներին է ժպտում ծածկուելուց առաջ :

ԱԻ. ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

ԱՊՐԻԼ

1 ԱՒԱԳ ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Յիշատակ Տասն Կուսանաց
2 ԱՒԱԳ ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գ.ձ.
3 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Գ.կ. Յիշատակ Ընթրեաց Տեառն մերոյ Յս. Քս.
4 ԱՒԱԳ ՈՒՐԲԱԹ. Դ.ձ. Յիշատակ Չարչարանաց, Խաչելութեան եւ Թաղման Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի
5 ԱՒԱԳ ՇԱԲԱԹ. Դ.կ. Ճրագալոյց Ս. Զատկի
6 ԿԻՐԱԿԻ. Ա.ձ. Զատիկ — Յարութիւն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի
7 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Ա.կ. Յիշատակ Մեռելոց: Տօն Աւետեաց Ս. Կուսին:
8 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բ.ձ.
9 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բ.կ.
10 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Գ.ձ.
11 ՈՒՐԲԱԹ. Գ.կ.
12 ՇԱԲԱԹ. Դ.ձ. Գլխատումն Յովհաննու Մկրտչին.
13 ԿԻՐԱԿԻ. Դ.կ. Նոր կիրակի (Կրկնազատիկ)
14 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Ա.ձ.
15 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Ա.կ.
16 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բ.ձ.
17 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Բ.կ.
18 ՈՒՐԲԱԹ. Գ.ձ.
19 ՇԱԲԱԹ. Գ.կ.
20 ԿԻՐԱԿԻ. Դ.ձ. (Աշխարհամատրան — Կանաչ կիրակի) Հարց. Դ.ձ. Երկրպագեմք
21 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Դ.կ.
22 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Ա.ձ.
23 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Ա.կ.
24 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Բ.ձ. Ազգային Սգատօն
25 ՈՒՐԲԱԹ. Բ.կ.
26 ՇԱԲԱԹ. Գ.ձ.
27 ԿԻՐԱԿԻ. Գ.կ. Կարմիր կիրակի: Հարց. Բ.կ. Անսկիզբն Ած.:
28 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Դ.ձ.
29 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Դ.կ.
30 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Ա.ձ.

— Յուզմունքը կենդանութեան նշան է, բայց անձնպատակ յուզմունքը ամուլ ճիգերով կը սպառէ ազգին ուժը: Երեւակայական վըտանգի դէմ խիզախելով, շատ անգամ իրական վտանգին դէմ անպատրաստ կը գտնուի մարդ:—

Գ. ՕՏԵԱՆ

— Ամէն մի Հայ պէտք է լեզուն համարէ իր ամենասուրբ բանը, իր աչքի լոյսը, իր սրտի արիւնը, իր կենդանութեան հիմքը, իր պատիւը ու պարծանքը:

ՍՏ. ՆԱԶԱՐԵԱՆՑ

— Որպէսզի պզտիկ մարդ չըսուիս, պատկերդ մեծ քաշելու ես:

Յ. ՊԱՐՈՆԵԱՆ

ՄԱՅԻՍ

1 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Ակ.
2. ՈՒՐԲԱԹ. Բձ.
3 ՇԱԲԱԹ. Բկ.
4 ԿԻՐԱԿԻ. Գձ. Տօն՝ Երեւման Սրբոյ Խաչին: Հարց. Գձ. Այսօր ընդ ամպս, Մեծ. Մայր լուսոյ, (Խաչի երկրորդ օրուան)
5 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Գկ.
6 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գձ.
7 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գկ.
8 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ.. Աձ.
9 ՈՒՐԲԱԹ. Ակ.
10 ՇԱԲԱԹ. Բձ.
11 ԿԻՐԱԿԻ. Բկ.
12 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Գձ.
13 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գկ.
14 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գձ.
15 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Գկ. Համբարձումն Քրիստոսի յերկինս
16 ՈՒՐԲԱԹ. Աձ.
17 ՇԱԲԱԹ. Ակ.
18 ԿԻՐԱԿԻ. Բձ. Երկրորդ Ծաղկազարդ
19 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Բկ.
20 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գձ.
21 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գկ.
22 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Գձ.
23 ՈՒՐԲԱԹ. Գկ.
24 ՇԱԲԱԹ. Աձ.
25 ԿԻՐԱԿԻ. Ակ. Հոգեգալուստ. օր է Պենտէկոստի, եւ Բարեկենդան Եղիական
26 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Բձ.
27 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բկ.
28 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գձ. Տարեդարձ Հայաստանի Հանրապետութեան Հիմնադրութեան.
29 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Գկ.
30 ՈՒՐԲԱԹ. Գձ.
31 ՇԱԲԱԹ. Գկ.

— Հայրենիքը ոգի է, սէր է, գիտակցութիւն է: Այս մտքերի գումարումը Հայրենիքն է:

ԳԱՐԵԳԻՆ ԿԱԹՈՂ. ՅՈՎՍԷՓԵԱՆ

— Հայը Աստուած ստեղծող ժողովուրդ է եւ ոչ աստուածաստեղծ:

Կ. ԶԱՐԵԱՆ

— Ժողովրդապետութեան թերութիւնները սրբագրելու միակ կերպն է ունենալ աւելի ժողովրդապետութիւն:

ՉԷՍԹԸՐ ԲԱՈՒԼ

— Բարեկամ ճարելու միակ միջոցը բարեկամ ըլլալն է:

ԷՄԸՐՍԸՆ

ՅՈՒՆԻՍ

1 ԿԻՐԱԿԻ. Ա.ձ. Յիշատակ Յարութեան Եղիայի Մարգարէին (Հարց. Ա.ձ. Որ եկիր ի փրկութիւն).
2 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Ա.կ. Տօն Սրբոց Կուսանացն Հռիփսիմեանց
3 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բ.ձ. Տօն Սրբոց Կուսանացն Գայիանեանց
4 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բ.կ.
5 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Գ.ձ. Յովհաննու Կարապետին եւ Աթանագինեայ Եպիսկոպոսին
6 ՈՒՐԲԱԹ. Գ.կ.
7 ՇԱԲԱԹ. Դ.ձ. Գրիգորի Լուսաւորչին ելանելն ի վիրապէն
8 ԿԻՐԱԿԻ. Դ.կ. Տօն է Կաթուղիկէ Եկեղեցւոյ սրբոյ Էջմիածնի.
9 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Ա.ձ. Մանկանցն Բեթղեհէմի
10 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Ա.կ. Կուսանացն Նունեայ եւ Մանեայ
11 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բ.ձ.
12 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Բ.կ. Իշխանացն Սահակայ եւ Յովսէփայ, եւ Սրբոց Վըկայիցն Սարգսի եւ Բագոսի
13 ՈՒՐԲԱԹ. Գ.ձ.
14 ՇԱԲԱԹ. Գ.կ. Սրբոյն Ներսիսի Մեծի Հայրապետին մերոյ եւ Խադայ Եպիսկոպոսին
15 ԿԻՐԱԿԻ. Դ.ձ. Հարց Ա.ձ. Պայծառացիր, Մեծ. որ ընտրեցար
16 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Դ.կ. Եպիփանու Կիպրացւոյն
17 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Ա.ձ. Կոստանդիանոսի Թագ.ին եւ մօրն Հեղինեայ
18 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Ա.կ.
19 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Բ.ձ. Թէոդիտոսի Գաղատացւոյն
20 ՈՒՐԲԱԹ. Բ.կ.
21 ՇԱԲԱԹ. Գ.ձ. Գիւտի Նշխարացն սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին
22 ԿԻՐԱԿԻ. Գ.կ. Հարց. Ա.կ. Որ եկիր իր փրկութիւն. Մեծ. Որ զկեանս անմահա.
23 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Դ.ձ. Անտոնիոսի եւ այլոց
24 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Դ.կ. Դանիէլի Մարգարէին եւ երից մանկանցն Սեդրաքայ, Միսաքայ եւ Աբեդնագովի:
25 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Ա.ձ.
26 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Ա.կ. Սրբոց Թարգմանչացն մերոց Իսահակայ եւ Մեսրոպայ:
27 ՈՒՐԲԱԹ. Բ.ձ.
28 ՇԱԲԱԹ. Բ.կ. Սրբոյն Տրդատայ թագաւորին մերոյ, Աշխէն տիկնոջն եւ Խոսրովիդխտոյն
29 ԿԻՐԱԿԻ. Գ.ձ. Տօն Տփոյ Գտման Սըրբուհւոյն
30 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Գ.կ. Կաղիստրատոսի եւ այլոց

— Բոլոր զօրավարները սխալներ կը գործեն. յաղթութիւնը կ'երթայ անոր, որ ամենաքիչ սխալը կը գործէ: ՆԱՓՈԼԷՈՆ

— Պատմութիւնը գրել՝ անցեալն հաշուեյարդարի ենթարկելու ձեւ մըն է:

Պատմութեան բերած ամենամեծ բարիքը իր յարուցած խանդավառութիւնն է: ԿԷՈԹԷ

ՅՈՒԼԻՍ

1 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Դ.ձ. Զաքարիայի Մարգարէին
2 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Դ.կ.
3 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Ա.ձ. Եղիայի Մարգարէին
4 ՈՒՐԲԱԹ. Ա.կ.
5 ՇԱԲԱԹ. Բ.ձ. Սրբոց Երկոտասանից Առաքելոցն եւ սրբոյն Պօղոսի Երեքտասաներորդ Առաքելոյն Քրիստոսի:
6 ԿԻՐԱԿԻ. Բ.կ. Հարց. Ա.կ. Վասն մերոյ. Մեծ. Նոր խորանիդ: Բարեկենդան Վարդավառի
7 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Գ.ձ.
8 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գ.կ.
9 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Դ.ձ.
10 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Դ.կ.
11 ՈՒՐԲԱԹ. Ա.ձ.
12 ՇԱԲԱԹ. Ա.կ. Յիշատակ է Տապանակին Հնոյ եւ Տօն նորոյս սրբոյ Եկեղեցւոյ
13 ԿԻՐԱԿԻ. Բ.ձ. Վարդավառ, Տօն՝ Պայծառակերպութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի
14 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Բ.կ. Յիշատակ Մեռելոց
15 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գ.ձ.
16 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գ.կ.
17 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Դ.ձ. Եսայեայ Մարգարէին
18 ՈՒՐԲԱԹ. Դ.կ.
19 ՇԱԲԱԹ. Ա.ձ. Սրբոյն Թադէոսի Առաքելոյն մերոյ եւ Սանդխտոյ կուսին:
20 ԿԻՐԱԿԻ. Ա.կ. Հարց. Բ.ձ. Որ ի յերկնից իջեր, Մեծ. Ըղձեղ կոյս
21 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Բ.ձ. Կիպրիանոսի, 45 Վկայիցն եւ կուսանացն Յուստինեայ, Եւփիմիայ եւ Քրիստինեայ
22 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բ.կ. Աթանագինեայ Եպիսկոպոսին
23 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գ.ձ.
24 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Գ.կ. Նախահարցն Ադամայ եւ այլոց
25 ՈՒՐԲԱԹ. Դ.ձ.
26 ՇԱԲԱԹ. Դ.կ. Որդւոց եւ Թոռանց Գր.ի Լուսաւորչին, Արիստակիսի, Վրթանէսի, Յուսկանն, Գրիգորիսի եւ Դանիէլի
27 ԿԻՐԱԿԻ. Ա.ձ. Հարց Բ.ձ. Անապական
28 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Ա.կ. Մակաբայեցւոցն
29 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բ.ձ. Երկոտասան Մարգարէից
30 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բ.կ.
31 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Գ.ձ. Սոփիայ եւ երից դստերացն Պիստոսի, Եղպիսի եւ Ագապիոյ

— Տիեզերքը փոփոխական է. մեր կեանքը այն է ինչ որ մեր միտքը կը ստեղծէ:

ՄԱՐԿՈՍ ԱՒՐԵԼԻՈՍ

— Կանայք երիտասարդներու տիրուհին են, միջին տարիքի մարդոց՝ ընկերուհին, ծերերու՝ գթութեան քոյրը:

ՊԷՔԸՆ

— Գիտէ՞ք՝ ովքեր են քննադատները — գրականութեան եւ արուեստի մէջ ձախողած մարդիկ:

ՏԻԶՐԱՅԷԼԻ

ՕԳՈՍՏՈՍ

1 ՈՒՐԲԱԹ. Գ.կ.
2 ՇԱԲԱԹ. Դ.ձ. Գրիգորի Աստուածաբանին
3 ԿԻՐԱԿԻ. Դ.կ. Հարց Բ.կ. Որ յերկնային զին.
4 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Ա.ձ. Եւղինէոսի եւն.
5 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Ա.կ. Անդրէի զօր.ին
6 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բ.ձ.
7 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Բ.կ. Անդրիանոսի եւ այլոց
8 ՈՒՐԲԱԹ. Գ.ձ.
9 ՇԱԲԱԹ. Գ.կ. Եփեսոսի Ս. Ժողովոյն 200 Հայրապետացն
10 ԿԻՐԱԿԻ. Դ.ձ. Հարց. Դ.ձ. Փառաւորեմք զքեզ, (Բարեկենդան Ս. Աստուածածնին)
11 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Դ.կ. պահք
12 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Ա.ձ.
13 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Ա.կ.
14 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Բ.ձ.
15 ՈՒՐԲԱԹ. Բ.կ.
16 ՇԱԲԱԹ. Գ.ձ. Տօն է Շողակաթին Սրբոյ Էջմիածնի
17 ԿԻՐԱԿԻ. Գ.կ. Վերափոխման Սր. Աստուածածնի
18 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Դ.ձ. Յիշատակ Մեռելոց
19 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Դ.կ.
20 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Ա.ձ.
21 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Ա.կ.
22 ՈՒՐԲԱԹ. Բ.ձ.
23 ՇԱԲԱԹ. Բ.կ.
24 ԿԻՐԱԿԻ. Գ.ձ.
25 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Գ.կ
26 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Դ.ձ. Տօն է Յովակիմայ եւ Աննայի
27 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ.— Դ.կ.
28 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Ա.ձ. Երեմիայի Մարգարէին
29 ՈՒՐԲԱԹ. Ա.կ.
30 ՇԱԲԱԹ. Բ.ձ. Թովմայի, Յակոբայ եւ Շմաւոնի Առաքելոցն
31 ԿԻՐԱԿԻ. Բ.կ. Գիւտ Գօտւոյ Սրբուհւոյ Աստուածածնին

— Աստուածները աւելի զօրաւորի կողմն են: ՏԱԿԻՏՈՍ

— Ըսուած է, որ Աստուած միշտ աւելի զօրաւոր գումարտակներու կողմն է: ՎՈԼՏԵՐ

— Հեղինակ մը, որ միշտ կը խօսի իր սեփական գիրքերու մասին, գրեթէ նոյնչափ ծիծաղելի է, որչափ մայր մը, որ միշտ կը խօսի իրեն երեխաներու մասին: ՏԻԶՐԱՅԵԼԻ

— Թո՛ղ քո խօսքը լինի աւելի լաւ քան լռութիւնը, այլապէս՝ լուռ կեցիր: ՏԻՈՆԻՍԻՈՍ ԵՐԷՑ

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

1 *ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Գձ. Ստեփաննոսի Ուլնեցւոյն*
2 *ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գկ. Եզեկիէլի, Եզրի եւ Զաքարիայի՝ հօրն Յովհաննու Մկրտչի Մարգարէին*
3 *ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գձ.*
4 *ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Գկ. Յովհաննու Կարապետին եւ Յոբայ Արդարոյն*
5 *ՈՒՐԲԱԹ. Աձ.*
6 *ՇԱԲԱԹ. Ակ. Նիկիայ Ս. Ժողովոյն* 318 *Հայրապետացն*
7 *ԿԻՐԱԿԻ. Բձ. Հարց Գկ. Անձառելի·* (Բարեկենդան Ս. Խաչի)
8 *ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Բկ. Տօն՝ Ծննդեան Ս. Աստուածածնի ի յԱննայէ*
9 *ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գձ. պահք*
10 *ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գկ.*
11 *ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Գձ.*
12 *ՈՒՐԲԱԹ. Գկ.*
13 *ՇԱԲԱԹ. Աձ. Տօն է Սրբոյ Եկեղեցւոյ ի Նաւակատիս Սրբոյ Խաչին*
14 *ԿԻՐԱԿԻ. Ակ.* Տօն՝ վերացման Սրբոյ խաչին
15 *ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Բձ.* Յիշատակ Մեռելոց
16 *ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բկ.*
17 *ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գձ.*
18 *ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Գկ.*
19 *ՈՒՐԲԱԹ. Գձ.*
20 *ՇԱԲԱԹ. Գկ.*
21 *ԿԻՐԱԿԻ. Աձ. Հարց. Գձ. Որ եկիր կամաւ Մեծ. Աթոռ Քերովբէական*
22 *ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ: Ակ. Մամասայ եւ այլոց*
23 *ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բձ. Փեփրոնեայ, Մարիանեայ Կուսանաց եւ Շուշանայ Դստեր Մեծի Վարդանայ*
24 *ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բկ.*
25 *ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Գձ. Բարաղամու եւ այլոց Հայրապետացն*
26 *ՈՒՐԲԱԹ. Գկ.*
27 *ՇԱԲԱԹ. Գձ. Գէորգայ զօրավարին, Ադոկտոսի եւ Ռոմանոսի Երգեցողին*
28 *ԿԻՐԱԿԻ. Գկ.* Տօն է Վարագայ Սրբոյ խաչին
29 *ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Աձ. Դաւթի Դւինեցւոյն*
30 *ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Ակ. Եւստաթէոսի եւ այլոց*

— Դրամական յաջողութիւնը մետաղի յաջողութիւն է: Մարդը, որ կը շահի զայն, ունի չորս մետաղի յատկութիւններ — ոսկի՝ ձեռքին մէջ, արծաթ՝ լեզուին վրայ, արոյր՝ երեսին եւ երկաթ՝ սրտին մէջ:

ԼԻՆՔԸՆ

— Կասկածամիտ մտաւորականի համար բոլոր կրօնները կեղծ են, հաւատացեալի համար բոլորը ճշմարիտ են. քաղաքագէտի համար՝ բոլորը շահաւէտ են:

ԷՏ. ԿԻՊՊԸՆ

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

1 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բճ.
2 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Բկ. Իշխանացն Սահակայ եւ Համազասպայ
3 ՈՒՐԲԱԹ. Գճ.
4 ՇԱԲԱԹ. Գկ. 72 Աշակերտացն Քրիստոսի
5 ԿԻՐԱԿԻ. Դճ. Հարց Դճ. Որ Բարերանեալ Մեծ. Աստուածածին Գերագոյն
6 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Դկ. Փոկասու Հայրապետին
7 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Աճ. Թեկղայ, Վառվառիայ եւ Պեղեքիայ Կուսանացն
8 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Ակ.
9 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Բճ. Պանդալէոնի Բժշկին եւ այլոց
10 ՈՒՐԲԱԹ. Բկ.
11 ՇԱԲԱԹ. Գճ. Սրբոց Թարգմանչաց Վարդապետացն մերոց Մեսրովպայ, Եղիշէի, Մովսէսի Քերթողին, Դաւթի Անյաղթ Փիլիսոփային, Գրիգորի Նարեկացւոյն եւ Ներսէսի Կլայեցւոյն
12 ԿԻՐԱԿԻ. Գկ. Հարց. Դճ. Որ ի քառակերպեան, Մեծ. Խորանայարկ
13 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Գճ. Գիւտի Նշխարաց Գրիգորիսի Աղուանից Կաթողիկոսի
14 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գկ. Անանիայի, Մատթէի, Բառնաբայ, Փիլիպպոսի, Յովհաննու, Շիղայի եւ Սիւքիանոսի Առաքելոցն
15 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Աճ.
16 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Ակ. Դիոնէսիոսի Արիսպագացւոյն, Տիմոթէոսի ու Տիտոսի Առաքելոց.
17 ՈՒՐԲԱԹ. Բճ.
18 ՇԱԲԱԹ. Բկ. Սրբոց Աւետարանչացն Մատթէոսի, Մարկոսի, Ղուկասու եւ Յովհաննու
19 ԿԻՐԱԿԻ. Գճ. Հարց. Դճ. Յորժամ ի խաչին, Մեծ. Մայր Լուսոյ
20 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ.. Գկ. Ղունկիանոսի եւ այլոց
21 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Դճ. Թէոփիտոնի եւ այլոց
22 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Դկ.
23 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Աճ. Սրբոց Խարիթեանց, Արտեմիայ, Քրիստափորի եւ երկուց կանանցն Կալինիկեայ եւ Ակիւղինեայ
24 ՈՒՐԲԱԹ. Ակ.
25 ՇԱԲԱԹ. Բճ. Սրբոց Երկոտասանից Վարդապետացն Ոեթէոսի եւ այլոց
26 ԿԻՐԱԿԻ. Բկ. Տօն է Գիւտ խաչի
27 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Դճ. Անաստասայ քահանային եւ այլոց
28 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Դկ. Հիպերեքեանց եւ այլոց
30 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Դկ. Սեւերիանոսի եւ այլոց
31 ՈՒՐԲՍԱԹ. Աճ.

— Կարսի դաշնագրութիւնը մեր արեւելեան քաղաքականութեան հիմնաքարն է։ Նրան իր տեղից խախտել՝ նշանակում է մեր Արեւելեան քաղաքականութիւնը փլուզման ենթարկել։ ԱՐՏ. ԿԱՐԻՆԵԱՆ

— Առաքինութիւնը հնարաւոր է միայն այնտեղ, ուր մարդկային կեանքի նիւթական պահանջները ապահովուած են։ ԱՐԻՍՏՈՏԷԼ

ՆՈՅԵՄԲԵՐ

1 ՇԱԲԱԹ. Ակ. Սրբոյն Յովհաննու Ոսկեբերան Հայրապետին
2 ԿԻՐԱԿԻ. Բձ. Հարց. Դկ. Որ զամենազօր, Մեծ. Աստուածածին մայր եւ կոյս
3 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Բկ. Սանդխտնոսի Հաւլմայ Հայրապետին եւ այլոց
4 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գձ. Ակիփսիմեայ Եպիսկոպոսին եւ այլոց
5 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գկ.
6 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Դձ. Միտրոփանոսի եւ այլոց Հայրապետացն
7 ՈՒՐԲԱԹ. Դկ.
8 ՇԱԲԱԹ. Աձ. Տօն է Սրբոց Հրեշտակապետացն Գաբրիէլի, Միքայէլի եւ Ամենայն Երկնային Զօրացն
9 ԿԻՐԱԿԻ. Ակ. Հարց. Դկ. Այսօր ցնծան, Մեծ. Աստուածածին պայծառ
10 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Բձ. Մելիտոսի եւ այլոց
12 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գձ.
13 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Գկ. Գուրիասայ եւ այլոց
14 ՈՒՐԲԱԹ. Գձ.
15 ՇԱԲԱԹ. Գկ. Անդրէի եւ Փիլիպպոսի աշակերտացն
16 ԿԻՐԱԿԻ. Աձ. Հարց Աձ. Որ եկիր ի փրկութիւն, (Բարեկենդան Յիսնակին)
17 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Ակ.
18 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բձ.
19 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բկ.
20 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Գձ.
21 ՈՒՐԲԱԹ. Գկ. Տօն Ս. Աստուածածնի երից ամաց ընծայումն ի Տաճարն
22 ՇԱԲԱԹ. Դձ. Գրիգորի Սքանչելագործին
23 ԿԻՐԱԿԻ. Դկ. Հարց Աձ. Օրհնեալ ես Տէր
24 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Աձ. Յուլիանեայ եւ այլոց
25 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Ակ. Ղունկիանոսի եւ այլոց
26 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Բձ.
27 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Բկ. Կղեմայ Հայրապետին եւ այլոց
28 ՈՒՐԲԱԹ. Գձ.
29 ՇԱԲԱԹ. Գկ. Սրբոց Առաքելոց եւ Առաջին Լուսաւորչացն մերոց Թադէոսի եւ Բարդուղիմէոսի
30 ԿԻՐԱԿԻ. Դձ. Հարց Ակ. Անսկիզբն բանդ:

— Վատ սկիզբը վատ վերջ կ'ունենայ: ԵՒՐԻՓԻՏԷՍ

— Ես աւելի խմբագիր եմ, քան թէ Պատրիարք:
ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ, 1870 թ.

— Որպէսզի սիրոյ նամակ մ'ըլլայ ինչ որ պարտի ըլլալ, պէտք է այն սկսիլ առանց գիտնալու թէ ինչ պիտի գրուի եւ վերջացնել առանց գիտնալու թէ ինչ ըսուած է: Յ. ՊԱՐՈՆԵԱՆ

ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

1 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Գ.կ. Գինարխոսի եւ այլոց
2 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Ա.ձ. Կուռնելիոսի Հայրապետին, Շմաւոնի ազգականին Քր.ի
3 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Ա.կ.
4 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Բ.ձ. Հարցն Եգիպտացւոցն
5 ՈՒՐԲԱԹ. Բ.կ.
6 ՇԱԲԱԹ. Գ.ձ. Նիկողայոսի Զմիւռնացւոյն
7 ԿԻՐԱԿԻ. Գ.կ. Հարց Բ.ձ. Որ Թագաւորդ (Բարեկենդան Ս. Յակոբայ)
8 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Գ.ձ. Մինասայ եւ այլոց
9 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գ.կ. Յղութիւն Ս. Կուսին ի յԱննայէ
10 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Ա.ձ.
11 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Ա.կ. Եւստրատիոսի եւ այլոց
12 ՈՒՐԲԱԹ. Բ.ձ.
13 ՇԱԲԱԹ. Բ.կ. Յակոբայ Մծբնայ Հայրապետին
14 ԿԻՐԱԿԻ. Գ.ձ. Հարց Բ.կ. Անսկիզբն
15 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Գ.կ. Իգնատիոսի եւ այլոց
16 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գ.ձ. Թէոպոմպոսի եպիսկոպոսին եւ այլոց
17 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գ.կ.
18 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Ա.ձ. Ինդոսի եւ կուսանացն
19 ՈՒՐԲԱԹ. Ա.կ.
20 ՇԱԲԱԹ. Բ.ձ. Նախավկայ եւ անդրանիկ Թագաւորին մերոյ Աբգարու
21 ԿԻՐԱԿԻ. Բ.կ. Հարց Գ.ձ. Փառաւորեալ որդի
22 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Գ.ձ. Աբրահամու, Խորենայ, Կոզմայի, Դամիանոսի եւ Աստուածատրոյ Վկային
23 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գ.կ. Դաւթի Մարգարէին
24 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գ.ձ.
25 ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ. Գ.կ. Ստեփաննոսի Նախավկային
26 ՈՒՐԲԱԹ. Ա.ձ.
27 ՇԱԲԱԹ. Ա.կ. Սրբոց Առաքելոցն Պետրոսի եւ Պօղոսի
28 ԿԻՐԱԿԻ. Բ.ձ. Հարց Գ.կ. Նախայաւիտեան
29 ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ. Բ.կ. Որդւոց Որոտման — (Բարեկենդան Ծննդեան)
30 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գ.ձ. Պահք
31 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ. Գ.կ.

— Առանց արուեստի իսկական կեանք չկայ: ԵՒՐԻՓԻՏԷՍ

— Արուեստի իսկական նպատակը կեանքի արտայայտութիւնն է: Մ. ԿԻՒՑՕ

— Իւրաքանչիւր երկրի արուեստը նշանացոյց է անոր ընկերային եւ քաղաքական ուժի: ՃԱՆ ՌԷՍՔԻՆ

Ցանացոյցը կազմեց՝ Արժ. ՄԱՏԹԷՈՍ ՔԱՀ. ՄԱՆԻԿԵԱՆ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԳԷՈՐԳ Զ.Ի ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԿՈՆԴԱԿԸ

Ողորմութեամբն Աստուծոյ եւ կամօք Ազգին Եպիսկոպոսապետ եւ Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց, Ծայրագոյն Պատրիարք համազգական նախամեծար Աթոռոյ Այրարատեան Առաքելական Մայր Եկեղեցւոյ Սրբոյ Էջմիածնի, *համայն հոգեւոր դասուն եւ ամենայն ժողովրդեան նուիրէ ողջոյն հայրական եւ օրհնութիւն հայրապետական:*

Մեր այս անդրանիկ օրհնութեան կոնդակով յայտնում ենք Խորհրդային Հայաստանի եւ Խորհրդային Միութեան, ինչպէս եւ Սփիւռքի համայն հայ ժողովրդին, թէ 1945 թուի Յունիս 22-ին, Ս. Էջմիածնի Լուսաւորչահիմն Մայր Տաճարում, Տանն Կիլիկիոյ Շնորհազարդ Տ. Գարեգին Ա. Կաթողիկոսի նախագահութեամբ գումարուած Ազգային-Եկեղեցական Ժողովը ընտրեց մեզ Ս. Լուսաւորչի Հայրապետական Աթոռի Գահակալ՝ ժողովին ներկայ եղող 111 պատգամաւորների միաձայն հաւանութեամբ: Նոյն ամսի 24-ին ընդունեցինք Հայրապետական Օծումն՝ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ ծէսի եւ աւանդութեան համաձայն, հինգ եպիսկոպոսների եւ հանդիսադիր Տանն Կիլիկիոյ Շնորհազարդ Տ. Գարեգին Կաթողիկոսի ձեռքով:

Հայ եկեղեցու հնաւանդ սովորութեան եւ կանոնների թելադրութեամբ, նախքան օծումս, ծունր դրի Իջման սեղանի առաջ եւ ուխտեցի ցմահ հաւատարիմ մնալ հայ եկեղեցուն, անխախտ պահպանել նորա կանոնները, դաւանանքն ու աւանդութիւնները՝ եւ անձնուիրութեամբ ծառայել հայ ժողովրդին եւ հայրենիքիս:

Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոչումս, Ազգային-Եկեղեցական Ժողովի կատարեալ վստահութիւնը եւ հաւատացեալ հօտիս ոգեվառ ակնկալութիւնները խորապէս յուզում են սիրտս եւ ճնշում հոգիս՝ զգացնելով ինձ պարտականութեանս ու պատասխանատուութեանս ծանրութիւնը:

Սարսուռ եմ զգում յիշելով ծանր պարտականութիւնները եւ բազմապիսի հոգսերը, որ Ամենայն Հայոց Հայրապետի ուսերին է բար-

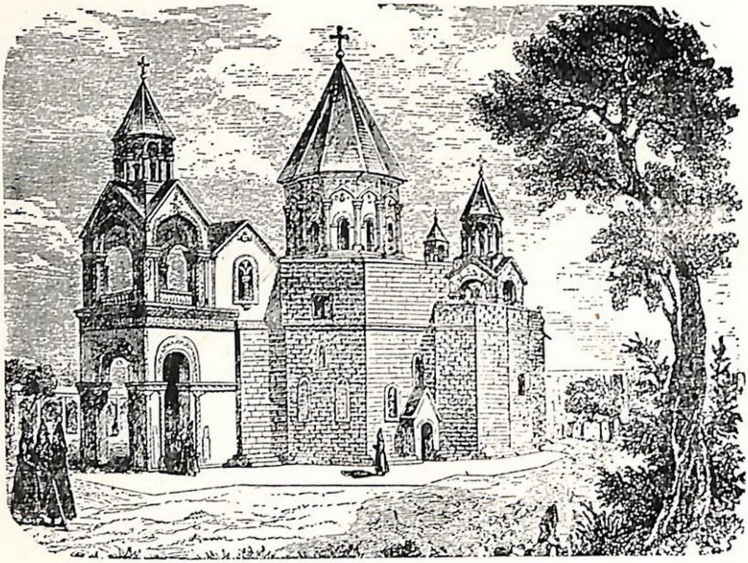

Ս. ԷՋՄԻԱԾԻՆ

ձած, եւ խորհում եմ՝ պիտի կարողանա՞մ արդեօք, ծերութեանս հասակում, խղճի մտօք կատարել պարտքս. պիտի յաջողուի՞ արդեօք ինձ՝ ներքնապէս ու արտաքնապէս հիմնովին վերանորոգել հայ հնադարեան թանկարժէք կոթողը՝ Ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարը:

Պիտի կարողանա՞մ արդեօք նորաբաց հոգեւոր Ճեմարանը իր բարձրութեան հասցնել՝ մատակարարելով հայ եկեղեցուն արժանաւոր հովիւներ:

Պիտի կարողանա՞մ արդեօք, որպէս անկ է, կազմակերպել Խորհրդային Հայաստանի, Խորհրդային Միութեան եւ, մանաւանդ, Սփիւռքի հայոց թեմերը, որ հայ ժողովուրդը հոգեպէս մխիթարուած լինի, տնտեսական ծանր պայմանների դիմաց եւ, օտար աշխարհներում, կուլտուրապէս բարձր ժողովուրդների մէջ ապրելով՝ չլուծուի ու չանհետանայ: Պիտի կարողանա՞մ արդեօք եկեղեցական միասնականութեան հետ զօրացնել ու պահպանել նաեւ համազգային միութիւնը, որոնք զօրեղ գրաւականներ են մեր ազգի համերաշխ ապրելուն, զօրանալուն եւ զարգանալուն:

Պիտի տեսնե՞մ արդեօք օտարութեան մէջ ցաք ու ցրիւ ընկած հայութիւնը համախմբուած իր հայրենի երկրում՝ Խորհրդային Հայաստանի իշխանութեան ներքոյ, որ աչքս խաղաղ գոցեմ, հոգուս ու մարմնիս հանգիստ տամ եւ հայ ժողովրդի ողորմին լսեմ:

Այս խոհերի մէջ՝ յիշում եմ Գեթսեմանի պարտէզում, ներքին հոգեկան մաքառումների եւ ծանր ապրումների ենթակայ, աղօթող Փրկչի խօսքերը՝ «Հոգիս յօժար է, բայց մարմինս տկար»: սակայն Նա Աստուծոյ օգնութեան ապաւինած, Նորա հոգով կազդուրուած, յաղթահարում է Իր մարմնի թուլութիւնը եւ սիրով տանում Իր խաչը: Այո՛, այդ հոգին է հաւատոյ հոգին, դէպի ազգն ու եկեղեցին տածած սիրոյ հոգին եւ կոչմանս ու պարտքիս գիտակցութեան հոգին, որ պիտի կազդուրէ նաեւ իմ թոյլ ուժերս, զօրացնէ ինձ ու պարզերես անէ Տիրոջս, Եկեղեցւոյս եւ Հայրենիքիս հանդէպ:

Իր մարմնի թուլութեան յաղթանակող Փրկիչն է, որ այժմ կանգնած է աչքիս առաջ եւ հոգուս մէջ նկարուած եւ ձայնում է՝ Փրկչի լուծը քաղցր է եւ Նորա բեռը թեթեւ: Նա է, որ թելադրում է ապաւինել Տիեզերքի Արարչի օգնութեան, որ տնօրինում է մարդոց բախտը, որ աջակցում է բարու եւ ճշմարտի յաղթանակին: Նա է, որ թելադրում է նաեւ ապաւինել հայ միաբանական եկեղեցուն եւ ժողովրդին, յուսալ նորա խանդավառ ոգեւորութեան եւ համերաշխ գործունէութեան, վստահել նորա ոգեւորիչ խօսքերին եւ խոստումներին, որոնց կամքով ստանձնել եմ այս պատասխանատու պաշտօնը: Եւ, վերջապէս, յուսադրում է ինձ այն գիտակցութիւնը, թէ մենակ չեմ, այլ ունեմ լծակից վստահելի Աթոռակիցներ եւ վստահելի աջակիցներ ի դէմս Սրբազան Առաջնորդների եւ բարեշնորհ Քահանայութեան, որոնք կոչուած են նոյն գաղափարին ծառայելու եւ նոյն պատասխանատուութեան ենթակայ եւ կատարեալ վստահութիւն են ներշնչում իրենց համերաշխ գործունէութեամբ, որ հաւատ եւ յոյս է տալիս մեզ՝ մեր ապագայ խոշոր ձեռնարկների յաջողութեանը:

Եղբայրական սիրոյ ողջոյնս քեզ՝ Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսիդ, Տիրաւանդ ողջոյնս միաբանական Ուխտիդ եւ Հայրապետական Օրհնութիւնս սիրեցեալ հօտիդ: Հոգիս հրճւում է տեսնելով հայ եկեղեցական Աթոռների համերաշխ դիրքը եւ սիրոյ շաղկապը Մայր Աթոռի հետ, որ մեր օրով, անշուշտ, առաւել եւս պիտի զօրանայ, որով ազգի կողմից ուսերիս բարձած քաղցր, բայց ծանր լուծը պիտի թեթեւնայ եւ դիւրանայ կոչմանս հետ կապուած պարտքիս կատարումը:

Ցաւ է ինձ, որ Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսական Աթոռը զրկուած է իր պատմական տեղերից, որ այնքան հարուստ է հայ ժողովրդի կուլտուրական եւ պատմական յուշարձաններով, որոնց հետ անքակտելիօրէն կապուած է Կիլիկիոյ հայ ժողովուրդը: Սակայն, մխիթարական է, որ այդ տարագիր եւ աստանդական Աթոռը այսօր գտնում է կայուն եւ հաստատուն: Աւելի եւս ուրախ եմ, որ այդ Աթոռը բազմել է մեր հոգեկից հարազատ եղբայրը՝ Տանն Կիլիկիոյ Շնորհազարդ Գարեգին Ա. Կաթողիկոսը, մեզ հետ միասին սնուած ու դաստիարակուած Ս. Էջմիածնի Հոգեւոր Ճեմարանում: Երջանկայիշատակ Գէորգ Դ.ի եւ Հայոց Հայրիկի ազգասիրական, հայրենասիրական եւ կրօնասիրական զգացմունքներով ներշնչուած, նոցա զգայուն եւ քնքոյշ հոգու արտայայտութիւնները տեսած ու վայելած, մեզ հետ, անշուշտ, պիտի պայքարէ եկեղեցական եւ ազգային միասնականութեան եւ համերաշխ գործունէութեան գաղափարները կեանքի մէջ իրացնելու եւ նոցա իրական բնոյթ տալու համար, որոնց սկիզբը դրուեցաւ Ազգային-Եկեղեցական Ժողովում:

Հոգով ուրախ եմ նաեւ, որ Սիւրիոյ գաղթական, արիւնաքամ ու տանջուած հայ ժողովրդի բեկորները յուսադրելը, մխիթարելը, դաստիարակելն ու նոցա հոգեպէս զօրացնելը՝ քեզ է վիճակուած: Մաղթում եմ Տիրոջը, որ արեւշատութիւն պարգեւէ քեզ եւ մարմնով ու հոգով զօրացնէ որ, իբրեւ երկրորդ Մովսէս, Սիւրիոյ հայ ժողովուրդը Աւետեաց երկիր առաջնորդես, որպէսզի իբրեւ ազգ ամբողջանանք, հոգեւոր, ազգային եւ պետական կեդրոն ստեղծենք ի մխիթարութիւն համայն ազգի եւ հոգեւոր դասի:

Տիրաւանդ ողջոյնս նաեւ ձեզ՝ Ամենապատիւ Տ. Կիւրեղ Պատրիարք Հայոց Երուսաղէմի եւ Հայրական Օրհնութիւնս միաբանական Ուխտիդ: Ս. Երուսաղէմի Պատրիարքական Աթոռը իր սրբազան վայրերով, ուր ծնուել է աշխարհի Փրկիչը, որ եղել է Նորա մկրտութեան սրբազան աւազանը, ուր հնչել է Փրկչի աւետարանը, ուր լսուել է Նորա կենդանի ու կենարար քարոզը՝ հայ ազգի պարծանքն է, հայ եկեղեցու եւ նորա հօտի սրբութիւն սրբոցը: Դէպի այդ նուիրական վայրերը դարձած է նաեւ համայն քրիստոնեայ աշխարհի աչքը:

Հայ եկեղեցու եւ քրիստոնեայ աշխարհի այդ նուիրական Սրբութիւնների պահպանութեան ու պայծառութեան համար է, որ դուք Ս. Յակոբեանց միաբանական Ուխտիդ հետ, օր ու գիշեր տքնում էք: Աստուածային խնամքն ու հովանին եմ հայցում ձեր եւ Ուխտիդ վե–

րայ, որպէսզի սրբութեամբ զօրանաք, քրիստոնէական ջերմեռանդութեամբ աճիք եւ կենդանի օրինակ հանդիսանաք բոլոր այցելու ուխտաւորներին, որպէսզի նոքա պատկառանքով յիշեն Ս. Տեղերն ու Միաբանութիւնդ եւ՝ քրիստոնէական հաւատով զօրացած ու վերածնուած՝ դառնան իրենց վայրերը: Մաղթում եմ Բարձրեալին, որ Ս. Յակոբեանց վանքն իր ժառանգաւորաց դպրոցով քրիստոնէական կրօնի քարոզութեան սերմնարան եւ լուսատու ջահ հանդիսանայ հայ ժողովրդի համար եւ սերտ կապ պահպանէ Ս. Էջմիածնի եւ Մայր Հայրենիքի հետ, ինչպէս ցարդ:

Տիրաւանդ ողջոյնս նաեւ ձեզ՝ Ամենապատիւ Տ. Գէորգ Արքեպիսկոպոս, Տեղապահ Կ. Պոլսի Պատրիարքական Աթոռի, Հոգեւոր Դասիդ եւ Եկեղեցական Վարչութեանդ եւ Հայրապետական Օրհնութիւնս հօտիդ: Ցաւ է մեզ՝ Եկեղեցուդ փառաւոր անցեալի եւ հօտիդ բարգաւաճ ու բարեկեցիկ վիճակի փոխարէն՝ տեսնել այսօր փոքրացած հօտդ հոգեպէս եւ նիւթապէս անմխիթար վիճակի մէջ: Առաւել եւս ցաւ է, որ փոքրաթիւ հօտիդ մէջ գոյութիւն ունին իրերամերժ տրամադրութիւններ, որի հետեւանքով պառակտուած է մեր սիրելի հօտը: Սիրոյ, ներողամտութեան եւ համբերատարութեան ոգին է ձեր բռնելիք ուղին հանդէպ ժողովրդեան, իսկ հօտիդ՝ մեր հայրական յորդորն է՝ ղեկավարուել ոսկեղէն Եղիշէի կեանքի իմաստութեան բովից առած խօսքերով «Զուգութիւն է մայր բարեաց, անզուգութիւն ծնող չարեաց»: Որպէս Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան Ներկայացուցիչ՝ ձեզ վրայ ծանրանում է պարտականութիւն հայ եկեղեցու կանոններն ու կարգերը անխախտ պահպանել եւ, ի պահանջել հարկին, խոհեմութեամբ, իմաստութեամբ, բայց եւ՝ հետեւելով մեր սուրբ հայրերին՝ քրիստոնէական արիութեամբ ընթանալով:

Մաղթում ենք Ամենակարողին պարգեւել ձեզ հոգի իմաստութեան եւ խոհեմութեան, հոգի հանճարոյ եւ արիութեան, որ անդատապարտ մնաք Աստուծոյ, ձեր խղճի եւ ազգի ու եկեղեցւոյ առաջ:

Ողջունում եմ նաեւ ձեզ՝ հայ եկեղեցու սրբազան Առաջնորդներիդ, որ գլուխ էք եկեղեցու եւ Տեառն ժողովրդեան եւ՝ Տիրաւանդ պատուէրի համաձայն՝ պարտաւոր էք «նախ առնել եւ ապա ուսուցանել»՝ արդարութեան եւ ճշմարտութեան ուղիով ընթանալ, օրինակ հանդիսանալով վիճակներիդ սրբազնագործ պաշտօնէութեան եւ բարեպաշտ ժողովրդեան:

Արթուն հսկողութիւն ունեցէք եկեղեցիների վրայ, որ Աստու-

ծոյ տունը վայելուչ եւ բարեկարգ վիճակի մէջ լինի եւ այնպէս հնչե-
ցրէք հաւատացեալների ականջին՝ Փրկչի կենսատու եւ կենսարար
խօսքը ի մխիթարութիւն եւ ի դաստիարակութիւն: Սփիւռքի սրբա-
զան Առաջնորդներ, քաղցրաբարոյ եւ հեզահամբոյր բնաւորութեամբ
եւ կիրթ վարուեցողութեամբ կապեցէք մեր տարագիր ժողովրդի սիր-
տը ձեզ հետ, սիրով վառեցէք ու շաղկապեցէք Ս. Էջմիածնի եւ մեր
Հայրենիքի՝ Խորհրդային Հայաստանի հայրենի յուշարձանների հետ
ի մխիթարութիւն եւ ի շինութիւն նոցա: Յորդորեցէք ձեր հօտը կու-
սակցական պայքարներից հեռու կենալ, սոյնպէս նաեւ թշնամական
ելոյթներից ու արարքներից՝ մեր Մայր Հայրենիքի՝ Խ. Հայաստանի
եւ նորա հարազատ ու հաւատարիմ կառավարութեան հանդէպ: Այլ որ
կարեւորագոյնն է՝ ըստ Աւետարանի՝ անձնազոհ հովիւ եղէք ձեր հօ-
տի, որ ձեր ձայնին լսեն եւ ձեզ հետեւեն, որպէսզի յափշտակիչ գայ-
լերն անկարող լինեն փախցնել նոցա ձեր փարախից:

Ողջոյնս նաեւ ձեզ՝ հայ ժողովրդի ներկայացուցիչներիդ՝ Թեմա-
կան Պատգամաւորական Ժողովի եւ Թեմական Խորհրդի անդամնե-
րիդ եւ այլ ազգային-եկեղեցական վարչութիւններիդ. դուք կոչուած
էք ազգային-եկեղեցական գործերը ղեկավարելու՝ հետամուտ լինե-
լու, որ հայ մարդը՝ Հայրենիքի ապագայ քաղաքացին՝ եւ հայ կինը՝
հայ մատաղ սերնդի անմիջական դաստիարակիչը՝ գիտենան եւ սիրեն
իրենց մայրենի լեզուն, հայրենի պատմութիւնն ու գրականութիւնը.
ճանաչեն իրենց փառապանծ նախնիքներին, տեսնեն նոցա հերոսա-
կան ու անձնուէր պայքարը ազգային անկախութեան, ազգի գոյու-
թեան համար եւ յանուն Քրիստոնէութեան վեհ գաղափարների: Սոյն-
պէս նաեւ նոցա կուլտուրական եւ կրթական նուաճումները՝ գիտու-
թեան եւ, մանաւանդ՝ գեղարուեստի ասպարէզներում, որպէսզի, օ-
տար երկնքի տակ, զօրեղ կուլտուրայի ազդեցութեան ենթակայ՝ պահ-
պանեն իրենց ազգային ինքնագիտակցութիւնը եւ անձոյլ մնան:

Հայրական ողջոյնս եւ Հայրապետական Օրհնութիւնս նաեւ ձեզ՝
քահանայք, Աստուծոյ Տաճարի պաշտօնեայք, դուք էք Տիրոջ հօտի
անմիջական հովիւը. ձե՛զ են դիմում եկեղեցական սրբազան Խոր-
հուրդների եւ ծէսերի կատարման համար. ձե՛զ են հաւատում իրենց
սրտի գաղտնիքները. ձեր առաջ են բաց անում իրենց բարոյական եւ
նիւթական կարիքները. դուք էք, որ անարգել ելեւմուտք ունէք ձեր
ծխերի տները: Ուստի յորդորում եմ ձեզ՝ սիրով եւ անթերի կատարել
ձեր պարտականութիւնները, որ սահմանել են Եկեղեցու Ս. Հայրերը.

տանց ծուլութեան կատարեցէք աւուրական ժամասացութիւնը, հըրապարակային քարոզութեամբ կենդանի պահեցէք հօտիդ հաւատը եւ տրամադրեցէք բարեպաշտական եւ աստուածահաճոյ գործերի:

Յիսուսաւանդ ողջոյնս եւ Հայրապետական Օրհնութիւնս նաեւ ձեզ՝ ազգային բարերարներիդ եւ բարեգործական ու աստուածահաճոյ հաստատութեանց ղեկավարներիդ: Յիշեցէք եւ փառք տուէք աշխարհի բարիքների առատաձեռն Պարգեւատուին եւ՝ ձեր դրամը, որ Աստուծոյ աջակցութեամբ եւ ձեր քրտնաջան աշխատանքի շնորհիւ էք վաստակել, գործ դրէք ո՛չ միայն անհատական վայելքի, այլ առաւելապէս ազգի պատուի եւ փառքի բարձրացման եւ նորա մշակոյթի զարգացման, ինչպէս նաեւ նորա տնտեսական կեանքի բարելաւման համար:

Ազգի մեծութիւնը նորա ստեղծագործող ոգու եւ այդ ոգու ստեղծած արդիւնքների արժանաւորութեան մէջ է կայանում: Հայ ազգը անցեալում ստեղծագործել է եւ իր ստեղծագործութեան յուշարձանները կազմում են այսօր հայութեան փառքն ու պատիւը եւ նոր բարոյական արժէքն՝ օտար կուլտուրական ազգերի առաջ: Նոյնը պահանջւում է նաեւ ներկայից, որի ստեղծագործողը՝ հայ հանճարը պիտի լինի, իսկ գործի մարմնացնողը՝ հայ մեկենասը:

Բարեգործութիւնը մարդկային կեանքում մեծ դեր է խաղացել, մանաւանդ, փոքր ազգերի եւ յատկապէս մեր կեանքում, որ աշխարհի ամէն կողմը ցաք ու ցրիւ ընկած հայութեան բեկորներ ունինք՝ նիւթական եւ հոգեւոր բազմապիսի կարիքների ենթակայ եւ աջակցութեան կարօտ: Ազգային մեծ բարերարներ, ձեր կատարելիք գիտակցական եւ նպատակայարմար բարեգործութիւնը ոչ միայն պիտի նպաստէ՝ հայ ժողովրդի տնտեսական կարիքները հոգալով՝ ազգային փառքի ու պատուի բարձրացման ուղին հարթելու, աստուածահաճոյ եւ կրօնական ասպարէզի բարեգործութեամբ՝ ազգապահպանման եւ ազգային միութեան գործն ապահովելու, այլեւ ձեր նոր ձեռնարկները անհուն մխիթարութեան աղբիւր պիտի հանդիսանան նաեւ ձե՛զ համար, կանգնելով երկրի վերայ անջնջելի յուշարձաններ՝ ձեր համարիւն եղբայրների սիրտը շահող եւ երկնքում՝ Տիրոջ գութը շարժող:

Մեր գաղութահայութիւնը, որ պատրաստւում է ներգաղթի՝ դէպի օրէցօր վերելքի ճամբով ընթացող Հայրենիքը՝ Խ. Հայաստան, մեծ աջակցութեան է կարօտում եւ անհրաժեշտ կարիքի առաջ է կանգ-

նած. վերակենդանացող հնադարեան պատմական հաստատութիւնը՝ հայ ժողովրդի Սրբութիւն Սրբոցը՝ Ս. Էջմիածինը նիւթական հիմնական բաղայի է կարօտում, որ իր այսօրուայ եւ ապագայի կուլտուրական հաստատութիւնը՝ Ճեմարանը, Տպարանը, Թանգարանը եւն. պահպանել ու զարգացնել կարենայ, որոնք եղել են եւ են ազգի ապահով գոյութեան հիմքերը եւ նորա փառքն ու պատիւը:

Հայրական ողջոյնս եւ Հայրապետական Օրհնութիւնս ձեզ՝ մամուլի ներկայացուցիչներիդ, հայ ժողովրդի հրապարակային դաստիարակներիդ: Ձեր պարտքն է միշտ վառ պահել հայ ժողովրդի հոգու մէջ այն գաղափարները, որոնք հիմքն են կազմում ազգային ինքնագիտակցութեան եւ զարգացման. ըստ այսմ՝ քարոզել հայ եկեղեցու միանականութեան, ազգային միութեան, հայրենասիրութեան, համերաշխ գործունէութեան գաղափարները, որոնք՝ հայ լեզուի եւ նորա անցեալ պատմութեան հետ՝ միակ միջոցներն են հայ ժողովրդի անձոյլ մնալուն: Պարտականութիւն ունիք նաեւ մեր ներկայ Հայրենիքի՝ Խ. Հայաստանի գիտութեան, գեղարուեստի, գրականութեան եւ՝ տեխնիկայի վերելքը պատկերելու, որի կենդանի եւ ականատես վկաները հանդիսացան Ազգային-Եկեղեցական Ժողովի պատգամաւորները: Սոյնպէս նաեւ այսօրուայ այնտեղ ապրող հայ ժողովրդի հերոսական ոգին նշելու եւ քաջալերելու, որ այնքան փայլուն արտայայտուեցաւ հայրենական մեծ պատերազմում եւ որի շնորհիւ, հայ ժողովրդի անցեալ փառքի շինութեան վերայ նոր աղիւս դրուեցաւ: Փառք եւ պատիւ ապրող հերոսներին եւ աստուածային օրհնութիւն պատուով զոհուածներին, որոնք մարմնով մեռած, բայց հոգով կենդանի են, որոնց հերոսութեան յիշատակը յաւիտեան կը մնայ մեր սրտերում:

Հայրական ողջոյնս նաեւ ձեզ՝ հայ Տիկիններ եւ Օրիորդներ. կեանքի ղեկավարը միտքը չէ միայն, այլեւ սիրտը, եւ առաւել եւս սիրտը: Բազմաթիւ դարեր սահել անցել են, մարդու միտքը զարգացել է, եւ մարդու ստեղծագործող մտքի եւ աշխատունակ ձեռքի շընորհիւ՝ արտաքին աշխարհը կատարելագործուել է, որի հետեւանքով բազմատեսակ նիւթական բարիքներ են ստեղծուել, բայց մարդն ինքը աներջանիկ է մնացել: Ինչո՞ւ. որովհետեւ Փրկչի ոգին, սիրոյ եւ մարդասիրութեան ոգին չի իշխում մարդկանց սրտում:

Հայ Տիկիններ եւ Օրիորդներ, դուք, որ աստուածային գերագոյն շնորհին էք արժանացել եւ սիրոյ ու մարդասիրութեան քաղցր ու քըն-

քոյշ զգացմունքներով օժտուել, հանդէս եկէք ձեր հոգու այդ թանկարժէք գանձով, որպէսզի մտքով հարուստ մարդը դառնայ սրտով հարուստ եւ մարդկային կեանքը իրապէս երջանիկ դառնայ:

Բոլոր դասակարգերից յետոյ քե՛զ եմ դառնում, իմ սիրելի հայ ժողովուրդ, Հայրական ողջոյնս եւ Հայրապետական Օրհնութիւնս շնորհելով քեզ: Անցան պատմական տառապալից օրերդ. գալիս են ուրախութեան եւ մխիթարութեան օրեր՝ — մի՞թէ մխիթարական չէ, որ դարերի յոյսերդ այսօր իրականացած ես տեսնում՝ ունիս սեփական Հայրենիք եւ հարազատ ազգային պետութիւն: Մի՞թէ մխիթարական չէ, որ դարերի ընթացքում մշտապէս աւերուող շէն քաղաքներիդ եւ հարուստ գիւղերիդ փոխարէն եւ անընդհատ թշնամուց սրախողխող եղող եղբայրներիդ փոխարէն աւերակներից ու մոխրից յարութիւն առնող շէն քաղաքներ ու գիւղեր ես տեսնում, օրէցօր կուլտուրապէս յառաջադիմող եւ ազգաբնակութեամբ աճող եւ կուլտուրապէս՝ հաւասար մակարդակի վերայ կանգնած Ռուս մեծ ազգի քաղաքների եւ գիւղերի: Մի՞թէ մխիթարական չէ, որ օրէցօր հայրենի երկրից վերանում է տգիտութիւնը եւ անկուլտուրականութիւնը, անհետանում է յետամնացութիւնը եւ՝ նորա փոխարէն՝ թագաւորում է գիտութիւնն ու գեղարուեստը իր բոլոր ճիւղերով: Մի՞թէ մխիթարական չէ, որ այսօր ունենք անուանի գիտնականներ՝ անդամներ Ս. Միութեան գիտութեան ճեմարանի, որոնց անունները ռուս մեծ գիտնականների անունների հաւասար ծանօթ են եւրոպական գիտական աշխարհին կամ առաջնակարգ գեղարուեստագէտներ՝ հաւասար ռուս գեղարուեստագէտներին:

Մի՞թէ մխիթարական չէ, երբ տեսնում ես ազգիդ վարած հերոսական պայքարը՝ Միութենական ժողովուրդների շարքում՝ ընդհանուր եւ իր սեփական Հայրենիքի ազատութեան համար եւ բռնութեան ու ստրկացման դէմ, որ աշխարհի հիացմունքն է յուզում: Մի՞թէ մխիթարական չէ լսել քաջ զաւակների ամէն օր հերոսացող նորանոր անունները, որոնք հարստացնում են եւ վսեմացնում մեր ազգի հնադարեան հերոսական պատմութիւնը եւ բարձր պահում հայ ժողովրդի պատիւը:

Մի՞թէ մխիթարական չէ տեսնել, որ ռուս ժողովրդի նման մի հերոս ժողովուրդ եւ Ս. Միութեան նման մի հզօր եւ արդարադատ պետութիւն անձնուիրաբար կանգնած է քո պատմական արդար դատը պաշտպանելու:

Այո՛, մխիթարական է. եւ մենք՝ թէ՛ որպէս պետ հայ եկեղեցու եւ թէ՛ որպէս Խ. Հանրապետութիւնների Միութեան սոսկ քաղաքացի, խորապէս մխիթարուած ենք եւ վստահօրէն յայտարարում ենք թէ՝ մխիթարուած է նաեւ թէ՛ Մայր երկրի եւ թէ՛ Սփիւռքի հայութիւնը։

Մաղթենք Փրկչին, որ իր բազմաչարչար վկայի՝ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի հրաշակերտած Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը, հայ մարտիրոս ժողովրդի Սրբութիւն Սրբոցը, անսասան պահէ։ Ինչպէս նաեւ Տանն Կիլիկիոյ, Ս. Երուսաղէմի եւ Կ. Պոլսի Աթոռները, իբրեւ հաւատոյ հաստատութեան կոթողներ, որպէս հոգեւոր դաստիարակութեան կեդրոններ եւ իբրեւ ազգապահպանման սիւներ։

Աղօթենք Տիրոջը, որ այցելու եւ հովանաւոր լինի իր փոքրիկ, բայց հաւատարիմ հօտին, հայ ժողովրդին՝ եւ նրա ազգային գիտակցութեամբ նոր զարթած հոգուն կենսունակութիւն եւ ստեղծագործող զօրութիւն պարգեւէ։

Աղօթենք Բարձրեալին, որ իր ամենազօր Աջը հովանի պահէ մեր նորածին Հայրենիքի վերայ եւ նորա կեանքը յարատեւ անէ։

Շնորհ եւ խաղաղութիւն եղիցի ընդ ձեզ եւ ընդ ամենեսեան. ամէն։

ԳԷՈՐԳ Զ.

Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց

Սոյն Օրհնութեան անդրանիկ կոնդակը
գրուեցաւ Ապրիլի 1–ին 1946 թ.
Հայկական Տոմարով ՌՅՂԵ.
Ս. Էջմիածին

Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ՄԵՐ ՊԱՐՏԷԶԻ ՕՐԱԳՐԵՆ

ԻՐԻԿՆԱՄՈՒՏ

Գրեց՝ ՀԱՄԱՍՏԵՂ

Փոքրիկները կ'երգեն դրացիի պարտէզին մէջ։

Միջոցի թեթեւ կապոյտին մէջ ծիրանի առէջներ կան նետուած։ Կայ մատղաշ թարմութիւն մը մեր պարտէզին որթատունկին թեթեւ մը բացուած տերեւներուն մէջ։ Վերջալոյսը կայ բարտիներուն վրայ, կտուրին թառող աղաւնիներու թեւերուն մէջ, որթատունկին նստող կարմրալանջի կուրծքին վրայ ոսկեջրուած։ Վերջալոյսը կայ ձեռքերուս, երբ կը փորեմ հողը ու հող կայ ոտքերուս ու հագուստներուս վրայ։

Ես կը սիրեմ թարմ հոտը հողին երբ դուրս կ'ելլեմ գարունի անձրեւէ մը յետոյ, երբ մանաւանդ կը փորեմ հողը, երբ դուրս կուգան լծուորուկները հողին պէս պարարտ։

Այդ լծուորուկներուն մէջ կը տեսնեմ հողին շարժիլը, կը զգամ հողին շնչելը։

Փոքրիկները կ'երգեն դրացիի պարտէզին մէջ։

Ես այդ ձայները կը լսեմ տերեւներէն, հողէն, մանաւանդ կը լսեմ բզզունին մէջ պըմպըլ մեղուի մը, որ կը մօտենայ խոտի շիւղի մը գլոյշ ու կը հեռանայ նորէն մօտենալու համար։ Ես կը տեսնեմ փոքրիկներու պարը մեղուի շարժումներուն մէջ թերեւս անոր համար, որ իմ մէջ ալ կը կրկնուի երգը փոքրիկներուն, որոնք կ'երգեն դրացիի պարտէզին մէջ։

Կը փորեմ հողը եւ միեւնոյն ատեն կը դիտեմ կարմրալանջը որ նստած է որթատունկին վրայ դեռ թաց ու թարմ գոյներով նկարի մը պէս։ Ես պահ պահ կը դիտեմ աչքի տակով, դիտեմ որ կարմրալանջը նոյնպէս աչքի տակով կը դիտէ զիս ու կը սպասէ անհամբեր մինչեւ ես հեռանամ իմ աշխատանքէս։

Կ՚ուզէի, որ երկու լաւ բարեկամներու նման, աչքի տակով նայելու հաշիւները չըլլային, կարմրալանջը իջնէր վար, մօտենար մինչեւ ոտքերուս, վերցնելու որդը դեռ նոր շրջուած հողին շեղջին վրայէն: Ան մի քանի անգամ իջաւ վար միշտ զգոյշ ու կասկածոտ շարժումներով ու նորէն վեր ելաւ: Այս անգամ աւելի համարձակ էր կարծես, մօտեցաւ հեռուն մնացած փորուած մասին ու ահա որդ մը կտուցին մտաւ լէյլաներու ճեղերուն մէջ:

Փոքրիկները կ՚երգեն գրացիի պարտէզին մէջ ու հողի աշխատանքը իր մէջ հաճելի յոգնութիւն մը ունի, մեր երանելի պապերու յոգնած մարմիններուն մէջ տարածուած դաշտի կանանչ երազներուն պէս: Կը թօթուեմ հողը վրայէս, կօշիկներէս, հող կայ ձեռքերուս վրայ, եղունգներուս մէջ: Իմ յոգնածութեան մէջ կայ հոտը հողին, հաճելի ու թարմ:

Հանգչելու աւելի իրաւունք տուի ես ինծի, երբ թերթ ցրուող փոքրիկ Պիլը անցաւ հեծելանիւով ու պարտէզին մէջ նետեց իրիկուայ օրաթերթը:

Լոնտոն.— Դաշնակիցները մտած են Մունիխ: Պերլին բոցերու մէջ...

Սթոքհոլմ — Ճամբաներուն վրայ գերման բնակիչները փախստական, բեռներով ու երախաներով:

Մոսկուա — Ռուսական բանակը երկու շաբթուան մէջ կոտորած է 300,000 գերման զինուորներ...

Խաղաղական — Ամերիկացիներ, այս առաւօտ, Թօքիոյի վրայ ձգեցին 2000 թըն ռումբ: Քաղաքին կէսը հիմնայատակ:

Օրաթերթին մէջ կային նկարները գիւղերու, այրուած գերմաններու կողմէն: Հսկայ գերեզմանի մը մէջէն կմախքացած մէկը իր ձեռքը ջուրի գաւաթի մը կ՚երկարէ:

Լոնտոն — ...

Իրիկնամուտ է:

Փոքրիկները կ՚երգեն գրացիի պարտէզին մէջ...

ՉԷՄՊՐԼԷՆԻ ՆԱՀԱՆՋԸ

Գրեց՝ *ԱՐԱՄ ՀԱՅԿԱԶ*

Երբ Ճանի Օ'Քանըրը զինուոր գնաց, մեր գործարանէն ճակատ մեկնող երեք տղոց վերջինն էր։ Ի զուր ջանացինք իր տեղը բռնող երիտասարդ մը գտնել։ Մեր ծանուցումներն ու փնտռտուքները երկար ատեն մնացին անպատասխան, այնպէս որ, երբ աշնան առտու մը, գրասենեակի դրան առջեւ մարդ մը գլուխը բանալով ըսաւ թէ «եկած է մեզ համար աշխատելու», ուրախացանք։ Առաջնորդեցինք զինքը ներս, ու պօսը, *գրասենեակին ամենէն կակուղ ու ամենէն հանգստաւէտ աթոռը ցոյց տալով, ըսաւ.*

— Խնդրե՛մ, նստեցէք։

— Անունս Ուաթսըն է,— ըսաւ մարդը տեղաւորուելով թիկնաթոռին մէջ, Թհամըս Ուինֆիլտ Ուաթսըն։

— Ուրախ եմ մեր ծանօթացման համար. իմս՝ Բօհլըրկր է,— ըսաւ պօսը *իր ամենէն հաճելի ժպիտովը քաղցրացուած, Ջորճ Բօհլըրկր, եւ ի՞նչպէս էք պրն. Ուաթսըն։*

— Օ՛, լաւ եմ. փառք Աստուծոյ, շատ լաւ եմ, եւ դո՞ւք։

— Ես ալ լաւ եմ, շնորհակալ եմ ու հիմա խօսինք գործի մասին։

— Այո՛, խօսինք։

— Ըսին ինծի թէ տրամադիր էք մեզ համար աշխատելու։

— Այո՛, պարոն Բօհլըրկր։

— Անշուշտ մեր ծանուցումին տեղեակ ըլլալու էք թէ ի՞նչ տեսակ գործ է եւ, փորձառութիւնը անհրաժեշտ։

— Այո՛, պարոն Բօհլըրկր։

— Տեղեակ ըլլալու էք նաեւ շաբաթավճարին եւ աշխատանքի ժամերուն։

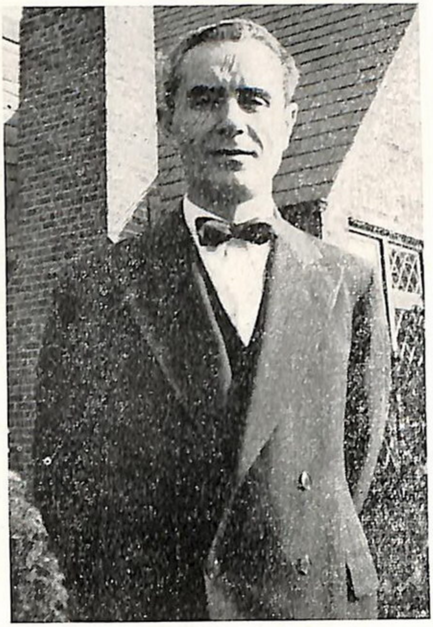

ԱՐԱՄ ՀԱՅԿԱԶ

— Այո՛, պարոն Բօհլպըրկր, գիտեմ այդ բոլորը եւ ընդունելի են, կ՚աշխատիմ Ձեզ համար՝ եթէ դուք ալ, Ձեր կարգին, ընդունիք քանի մը պայմաններ. մեծ բաներ մը չեն, բայց ինձ համար կենսական նշանակութիւն ունին:

— Օրինակի համա՞ր...

— Օրինակի համար, կատու:

— Կատո՞ւ,— ապշեցաւ պօսը:

— Այո՛, կատու, կատու չեմ կրնար հանդուրժել գործատան մէջ:

— Այդ դիւրին է, մենք կատու չունինք:

— Շատ բարի,— գոհացաւ Մր. Ուաթսըն, ու, անմիջապէս յետոյ, ուզեց գիտնալ թէ ծխելն արտօնուա՞ծ է, աշխատանքի պահերուն:

— Այո՛, ձեր յարկաբաժնին մէջ դիւրավառ նիւթեր չկան, հետեւաբար կրնաք ծխել:

— Այդ ալ բարի,— պոռաց Մր. Ուաթսըն ու ափը արդէն ճերմըկել սկսող մազերուն վրայէն անցնելով, ըսաւ թէ «մէկ վերջին խնդրանք» ալ ունի:

— Այո՞...

— Ժամը չորսին կ'ուզեմ 15–20 րոպէի դադար՝ ուզած ձեւովս գործածելու համար: Երեկոները, եթէ ուզէք, կը մնամ առանց յաւելեալ ժամուան վճարումի այդ 15–20 րոպէն ձեզ վերադարձնելու համար:

— Համաձայն եմ ու հետաքրքիր գիտնալու թէ ինչպէ՞ս պիտի անցնէք այդ 15–20 րոպէն:

— Մեր տարիքը, տղա՛ս,— կրնա՞մ ձեզ այդպէս կանչել,— իր որոշ պահանջներն ունի, շուտով կ'իմանաք:

— Լաւ պրն. Ուաթսըն, եթէ կ'ուզէք կրնաք անմիջապէս գործի սկսիլ, ահաւասիկ այդ պարոնը (այդ պարոնը ես էի) ձեզի պիտի ցոյց տայ ձեր աշխատանքի սեղանն ու հագուստներու պահարանը:

Այսպէսով էր որ պրն. Ուաթսընը դարձաւ մեր գործատան աշխատաւորներէն մէկը, եւ, Անգլիոյ նախ քան պատերազմեան վարչապետին հետ իր ունեցած ֆիզիքական նմանութեան պատճառով, մկրտուեցաւ Չէմպըրլէն, Չէմպըրլէն Բ. անունով: Կանխամտածուած բան մը չէր այդ անուանակոչումը, ոչ ալ՝ փնտռուած կամ վրան խորհըրւած. երբ դրասենեակէն գործատեղի առաջնորդող միջանցքէն կ'անցնէինք, իտալացի Ճօն, մեզ հանդիպելով, մեր վրայ աչք մը նետելէ վերջ խոյացաւ ներս ու պոռաց.

— Տղա՛ք, նայեցէք, Չէմպըրլէնը մեզ հետ գործելու է եկած:

Տղաքը աշխատանքներու վրայ հակած իրենց գլուխները վերցընելով խնդացին, ու անոնցմէ մէկը, պատկերը ամբողջացնելու համար ըսաւ:

— Իրա՛ւ, եթէ թեւին տակ հովանոց մը դրուի Չէմպըրլէնն է, իսկապէս Միւնիխի Չէմպըրլէնն է...

* * *

Մր. Չէմպըրլէնը մեթոտիկ մարդ մըն էր. առաջին գործն եղաւ

դարակն ու աշխատանքի սեղանը մաքրելը: Փոշիները աւլեց ու օճառի ջուրով եւ սպէնդինով սրբեց չորս կողմը. յետոյ, բանալով իր պայուսակը, հանեց իր գործիքներն ու կարգով շարեց, դասաւորեց դանակը. անոնց քով դրաւ իր երկու ծխամորճներն ու ծխախոտի երկու յախճապակեայ տուփեր՝ «Պարզ» ու «Յատուկ» մակագրութիւններով: Նախապատրաստական այս աշխատանքներէն վերջ, կապեց կապոյտ ու ճերմակ գծաւոր գոգնոցն ու սկսաւ գործի: Մօտ կէս ժամուայ աշխատանքէ վերջ, «պարզ» ծխախոտով լեցուց իր ծխամորճը, վառեց, թոյլ ու ծերացած թուշերը փոսացնելով ծուխը քանի մը անգամ կուլ տուաւ ու նորէն թաղուեցաւ իր աշխատանքին մէջ: Կամաց ու չճապաղող աշխատանք մը իր գործելակերպով, իրականութեան մէջ, իր շարժուձեւերը ինծի կը յիշեցնէին կալին մէջ դարձող ծեր եզին դանդաղութիւնն ու աշնան երեկոներու դրաւիչ խաղաղութիւնը: Չէ՛, Մր. Ջէմպըլէն իր միւս անուանակիցին պէս խօսելի մարդ մը չէր...

Ժամը չորսին, ճիշդ չորսին, ոչ րոպէ մը առաջ կամ վերջ, ան գործը ձգեց, լուացուեցաւ ու իր կաշիէ պայուսակին մէկ անկիւնէն աման մը հանելով, ջուրով լեցուցած դրաւ օճախին վրայ՝ եռալու:

Թէյի ժամն էր:

Երբ պատարագիչի մը երկիւղած լրջութեամբ աւարտեց իր պատրաստութիւնները ու քաղցրահամ ու բուրումնաւէտ ըմպելին բաժակին մէջ շոգի արձակել սկսաւ, «Յատուկ» ծխախոտով պատրաստեց իր ծխամորճը, վառեց, թուշերը փոսցնելով քաշեց ծուխը ներս, կում մը առաւ թէյէն ու ծուխն ու շոգին շրթունքին վրայ կլորուող պեխերուն մէջէն դուրս տալով, ըսաւ.—

— Ա՜, սքանչելի է ասիկա, Աստուած պահէ Թագաւորը:

— Թագաւո՞րն ինչու պիտի պահէ, թող պահէ Ամերիկան,— ըսաւ Ճօն աղչահար ու քիչ մ՚ալ նեղացած ձայնով:

— Թող Թագաւորն ալ պահէ, Ամերիկան ալ, ըսաւ Մր- Ջէմպըրլէն, դուն աղօթէ Ամերիկայի համար, ես ալ՝ Թագաւորին. այս ձեւով ոչ մէկուն անիրաւութիւն ըրած կ՚ըլլանք:

— Բայց ձեզ ո՞վ փրկեց Հիթլերի դարշապարէն եւ որու կը...

Զգացի որ Ճօն շարունակէր վէճը. «Ճօ», սաստեցի ես,— չե՞ս գիտեր որ քաղաքական վիճաբանութիւնները արգիլուած են գործատան մէջ, լաւ՛:

— Ալ համը կը փախցնեն,— ըմբոստացաւ ան,— ալ աս ապերախտ անգլիացիներուն անձնասիրութեան եւ եսասիրութեան չափն անցաւ:

— Լուէ՛, Ծօ՛,

— Հիմակ ալ ելեր, Ամերիկայի մէջ կ՚ապրի եւ իր թագաւորին արեւշատութեան համար կ՚աղօթէ... To hele with you and your King...

— Ծօ՛,— ու թեւէն բռնած տարի զինքը դուրս ու փախացի ականջին՝ Մր. Ուաթսընի կատու չախչխելուն ղողանիքը: Անմիջապէս զղջացի ըրածիս համար, բայց ալ ուշ էր: Ու երբ ժամեր վերջ խուզարկեցի հոգիս, գտայ որ, իմ հոգին ալ զերծ չէր Անգլիոյ հանդէպ զգացուած դառնութենէ: Բայց Մր. Ուաթսըն ինչո՞վ էր յանցաւոր իր կառավարութեան սխալներուն եւ իր թագաւորին արեւշատութեան աղօթելուն համար, այդ ալ՝ ուրիշ հարց: Ալ չմտածեցի երկար բարակ, որովհետեւ Ծօն գլխուս վերեւ կանգնած կը պնդէր.—

— Իրա՞ւ էր ըսածդ:

— Ո՞ր ըսածս:

— Կատուի մասին:

— Այո՛, բայց Ծօ՛, մտիկ ըրէ:

— Այդ էր գտնալ ուզածս, գիշեր բարի:

— Գիշեր բարի, Ծօ՛...

Յաջորդ օր, առտու կանուխ խոշոր գորշագոյն կատու մը, պոչը կռնակն առած կը պտտէր գործատան մէջ ու կը հոտուըտար անկիւնները երբ Ջէմպըլէն Բ. ներս մտաւ: Հազիւ բարի լոյս ըսած ու բաճկոնն հանած էր երբ աչքին պոչով, տեսաւ կատուն:

— Այդ բանն ի՞նչ է,— հարցուց քովիններուն:

— Ո՞ր բանը:

— Այդ բանը,— ու մատով ցոյց կուտար կատուն:

— Կատու է:

— Կատո՞ւ է:

— Այո՛:

Վերարկուն առած մեկնելու վրայ էր՝ երբ վրայ հասայ, վրայ հասանք:

— Մր. Ուաթսըն

— Մր. Թհամսըն

— Մր. Ջէմպըլէն

— Զգեցէ՛ք զիս, չեմ ուզեր այլեւս հոս մնալ, ես խօսած էի, պայմանաւորուած էի, կատու չեմ ուզեր, կամ ես կ'երթամ, կամ՝ ան:

— Աղէկ, աղէկ, կատուն կ'երթայ, դուն տեղդ կեցիր, կատուն կ'երթայ:

— Ի՞նչ վրան թափեր էք,— նեղացաւ Ճօն, պիտ՝ երթայ՝ ձգեցէք թող երթայ, ի՞նչ վրան թափեր էք...

— Լուէ՛ Ճօ, հիմա Մր. Բօհլըրկըը կուգայ ու խնդիրը կը բարդանայ, լուէ...

Աս որ լսեց Մր. Ջէմպըլէն, ձայնը բարձրացուց:

— Զգեցէք զիս, չեմ ուզեր այլեւս հոս մնալ, ես խօսած էի, պայմանաւորուած էի. ըսած էի կատու չեմ ուզեր:

— Բայց ինչո՞ւ, կատուն ի՞նչ ըրած է ձեզ:

— Բան մը չէ ըրած, բայց չեմ ուզեր, կը հասկնա՞ք. չեմ ուզեր, ձգեցէք մեկնիմ...

Աղմուկը այնքան բարձրացաւ որ հասաւ մինչեւ գրասենեակ ու պոսը դուրս ելաւ:

— Ո՞վ բերաւ աս կատուն:

— Ե՛ս,— ըսաւ Ճօն առաջ գալով. մուկ կար, լաւ կատու է, բերի՝ որ մաքրէ մուկերը:

— Մուկերուն համար թոյն կամ ծուղակ գործածէ ու այդ կատուն հիմա՛, անմիջապէս բերած տեղդ տար, հեռացուր, կը հասկնա՞ս:

— Այո՛, պարոն:

Ու հարցը փակուեցաւ երեւութապէս, բայց վստահ եմ, ոչ Ճօ-ին համար:

Կատուն խաւաքարտէ տուփի մը դրած առաւ ու տարաւ տուն կամ հոն՝ ուրկէ որ բերած էր զայն:

Մր. Ջէմպըրլէն ամբողջ օրը, այսինքն, մինչեւ ժամը չորս, անտրամադիր էր, բայց երբ չորսին պատրաստեց իր թէյն ու վառեց ծխախոտի «Յատուկ» խառնուրդով լեցուած իր ծխամորճը, հաշտուեցաւ աշխարհին հետ: Բուրումնաւէտ թէյի շոգին ծխախոտի ծուխին խառնելով ծծեց իր շրթունքները ու խոր շնչելով ըսաւ:

— Ա՜, սքանչելի է աս եւ Աստուած պահէ թագաւորը:

* * *

Ճանի Օ'Բանըրի տուն վերադառնալուն լուրը մեզ հասաւ անակըն-

կալօրէն եւ քիչ մը տարօրինակ ձեւով։ Գիտէինք թէ Խաղաղականի հեռաւոր մէկ կղզին էր ան, ուրկէ տխուր նամակներ կը գրէր․ կը գանգատէր տաքէն, խոնաւութենէն, բորբոսէն, իրերու մքլոտելէն, միջատներէ եւ, ամենէն աւելի՝ մինակութենէ եւ ձանձրոյթէ։ Ինք որ այնքան կենսունակ ու անհանդարտ, կեանքով լի ու հաճոյքը սիրող տղայ մըն էր, նետուեր էր Խաղաղականի այդ հեռաւոր անկիւնը եւ «կը բորբոսէր» (բառը իրն է)։ Մեր նամակները կանոնաւոր չէին հասներ իրեն, ոչ ալ, իր գիրերը՝ մեզ, այնպէս որ, անակնկալի եկանք երբ ոստիկանատունէն հեռաձայնով կանչեցին ու ըսին որ «Ճանի Օ'Բանըր անուն ծովային մը ունին իբրեւ «հիւր», եւ ան կը փափաքի մեզ հետ խօսիլ։

— Ճանի Օ'Բանը՞ր ըսիք։

— Այո՛, ծովային զինուոր, կ'ըսէ որ դեռ նոր է վերադարձած Խաղաղականի կղզիներէն։

— Կրնա՞ք ըսել թէ ինչու վար դրած էք զայն։

— Գողութեան համար։

— Գողութեա՞ն համար,— զարմացանք մենք,— ի՞նչ կ'ըսէք, օֆիսըր։

— Այո՛, տեղեկագիրը կ'ըսէ, ապակեփեղկ մը ջարդած ու գողցած է շուն մը։

— Շո՞ւն մը...

— Այո՛, շան լակոտ մը։ Ինք կ'ըսէ թէ ուրիշ ծովայինէ մը գնած է զայն երկու տոլարի փոխարէն, իսկ խանութին տէրը ուրիշ պատմութիւն եւ վկաներ ունի։

— Աղէկ, կուգանք կոր, ի՞նչ է ձեր հասցէն։

— Վարի քաղաքի Կեդրոնական Ոստիկանատունը։

— Տասը րոպէէն հոդ կ'ըլլանք։

Ես ու Ճօն, որուն լաւագոյն բարեկամն էր Ճանին, թէքսի մը առած, սուրացինք ոստիկանատուն։

— Ո՞ւր է Ճանին։

Ճանին հասարակ ոճրագործի մը պէս դրեր էին վանդակին ետեւ։

— Ճանի՛, Ճանի Օ'Բանըր, welcome home...

Ճանին, իր երիտասարդ արեւահար դէմքը ժպիտով մը լուսաւորած, նետուեցաւ մեր վրայ։

— Է՛, հիմա մեզ ըսէ թէ ինչո՞ւ հոս ես։

— Ընկերո՛ջս, Թամին հետ, նաւէն եղանք,— սկսաւ պատմել ան,— մեր պարկերն ու գոյքերը ձգեցինք տեղ մը ու սկսանք կապելաններու այցելութեան: Երեք տարուան ծարաւ ունէինք մարելու: Մ.քԹիլլին գարեջրատան քով թռչնարան մը կար ու պատուհանին մէջ, մենաւոր պզտի՛կ, պզտի՛կ, ձիւնապնդակի պէս սպիտակ շնիկ մը, սիրուն լակոտ մը· այնքա՜ն մենաւոր, այնքա՜ն անօգնական, որ յուզուեցանք, քիչ մը հետը խաղացինք դուրսէն, անուն մըն ալ, յարմար անուն մըն ալ դրանք անոր, Թամին Սնօ—Պօլ թելադրեց, բայց ես Սքիփին աւելի յարմար գտայ, վերջապէս հարցը դեմոկրատիկ ձեւով լուծելու համար դրամ մը նետեցինք օդին մէջ· Սքիփին շահեցաւ: Յաղթանակը տօնելու եւ Սքիփիին անունը շնորհաւորելու համար Թամին նորէն Մ.ք Թիլլին հրաւիրեց· մէկ երկու հատ ճնկեցինք· երբ դուրս եղանք ժամը մէկն էր, առաւօտեան մէկը: Սքիփին աւելի քան մեծուորիկ թուեցաւ մեզ, թաթիկները ապակիին դրած, քովերնիս գալու համար՝ լացաւ: Ի՞նչպէս կրնայինք դիմանալ, փողոցը մարդ չկար, բան մը չըսինք իրարու, չխորհրդակցեցանք անգամ· երկուքով ցուցափեղկի ապակիին մէկ անկիւնը կոտրեցինք ու Սքիփին հետերնիս Մ.ք Թիլլին տարինք· հոն սէնտուիչ մը գնեցինք անոր ու գարեջուր մը՝ մեզի: Խելացի կենդանի էր, շուտով սորվեցաւ բարեւ կենալ եւ Թամին կոնակին վրայէն ցատքել, հաւատացէք, ըսա՛ւ այդքան խելացի շնիկ չէի տեսած: Թամին հետ որոշեցինք Պրօտուէյ տանիլ, ու հո՛ն, ամէն կապելայի մէջ, անոր շնորհները ցոյց տալ: Հազիւ 8–10 տեղ այցելած էինք, երբ օֆիսըր Քանըլլին ձերբակալեց մեզ ու նետեց աս ծակը· ի զուր ջանացինք բացատրել թէ Սքիփին ուրիշ ծովայինէ մը գնած էինք երկու տոլարի, չհաւատաց· «այդ հէքիաթը,— ըսաւ,— պատմեցէք դատաւորին: Մնացածը գիտէք· մօրս չկանչեցի, կանչեցի ձեզ՝ որ խեղճը չվրդովուի»: Ու անոր ալքոլէն եւ անքնութենէն կարմրած աչքերը խոնաւցան:

Օֆիսըր Քանըլլին հետ պզտիկ խորհրդակցութիւն մը ունեցանք, մեր աւագ խմբագրէն (ըսի՞ թէ Նիւ Եորքեան օրաթերթի մը կ՚աշխատէինք) իր պետին ուղղուած երկտող մը ունէինք եւ գումարը բաց ձգուելով ստորագրուած չէք մը՝ վնասուց հատուցման համար:

Օֆիսըր Քանըլլին հայրենասէր մարդ էր· ըմբռնեց որ Խաղաղականի մէջ արիւն ու մինակութիւն տեսած վեթերան մը չէր կարելի հասարակ աւազակի մը պէս ծակը պահել: Մանաւանդ որ, իրեն պէս,

ան ալ իրլանտացի էր։ Ու երբ խօսեցայ Ճանիին Խաղաղականէն գրած յուզիչ նամակներուն մասին, բոլորովին թուլցաւ ան։

— Օֆիսըր Քանըլի, ըսի Թամիին ու Ճանիին հետ դուրս ելնելէ վերջ իր ձեռքը սեղմելու համար ետ մնալով,— կարելի չէ՞ մեզ ըսել թէ հիմա ո՞ւր է Սքիփին, կ'ուզենք զայն Թամիին նուիրել…

— Հրաշալի՛ միտք է,— խանդավառուեցաւ ան.— հրաշալի՛, ու ձայնը ցածցնելով.— Ճանիի մօր հասցէն տուէք ինծի, ես Radio Car-ով զայն կը տանիմ հոն, երբ Ճանի տուն հասնի, օ պօյ… օ պօյ, օ պօյ…

Հիմա,— ըսի ընկերոջս Ճանին ճամբու դնելէ վերջ,— պէտք է անոր գործը Մր. Ջէմպըրլէնէն ետ առնենք։

— Դուն այդ բանը ինծի ձգէ,— մխիթարեց զիս Ճօն ու կուարթ երգել սկսաւ։

Յաջորդ առտուն, երբ գործատան սենեակս մտայ, Ճօն արդէն իր սեղանին առջեւ հանդարտօրէն աշխատելով էր զբաղած։ Զարմացայ. անբնական բան մը կար, բան մը պատահած ըլլալու էր Ճօն սթափեցնող։ Ան, ամէն առտու, ամբողջ ժամ մը, կը պտտէր յարկաբաժինէ յարկաբաժին անեքթոթներ փոխանակելու եւ նախորդ գիշեր, ու առաւօտեան վաղ ժամերուն, իր վարած իրական ու առասպելական արկածախնդրութեանց մասին պօռոտախօսելու համար. չէ՛, անբնական բան մը կայ։

— Բարի լոյս Ճօ՛։

— Բարի լոյս։

— Առտու կանուխ գործի՞ ես սկսեր։

— Կանո՞ւխ է ատ, կէսօր է արդէն։

— Ի՞նչ է պատահած, Ճօ՛, կ'ուզես պօսը չո՞ւտ հարստացնել, վերջը քեզ տուն կը ղրկէ։

— Կարծեմ թէ այդ բանին համար հարստանալուն պիտի չըլլայ։

— Պարզ չխօսի՞ս. ի՞նչ ունիս մտքիդ մէջ, Ճօ՛։

Չխօսեցաւ։ Ցուցամատով Մր. Ուաթսընի դարակը ցուցնելով աչքին մէկը քթթեց ու դէմքը ծամռեց։ Այդ պահուն ներս մտաւ Մր. Ուաթսըն ու բարեւեց.

— Good morning lads.

— Good morning Mr. Watson.

Ծօն, գլուխը կախած, լուռ ու ժրաջան կ'աշխատէր:

Վերջապէս Մր. Ուաթսըն փոխուեցաւ, ու, ծխամորճը նորոգելով, պատրաստուեցաւ գործելու: Հազիւ կիսով բացած էր իր գործիքներու դարակը, երբ վեր նետուեցաւ ու սկսաւ պոռալ.

— Անկարելի է աս, խաղքութիւն է աս, սոսկալի է աս:

— Ի՞նչ բանը Մր. Ուաթսըն: Ծօն էր հարցնողը:

— Աս բանը, աս կատուն:

Վազեցի ցոյց տուած տեղը:

Դարակին մէջ ոտքերն ու կաթով ուռած ծիծերը փռած կատու մը պառկած էր: Անոր սպիտակ ու տաքուկ մուշտակին մէջ երեք անորոշ բուրդէ գնդակներ կը շարժտկէին ու մանր ձայներով կը ճուային:

— Ը՛, — ըսի ես հիացմունքով, սիրունիկ չէ՞ն Մր. Ուաթսըն:

Բայց Մր. Ուաթսըն արդէն զբաղուած էր իր գործիքներն ու «Յատուկ» ու «Հասարակ» ծխախոտի տուփերը պայուսակը դնելով ու մեկնումի պատրաստութիւնները տեսնելով: Չպատասխանեց ինծի, թողունք որ ես ալ արդէն պատասխան չէի ակնկալեր: Հաւաքեց իր գոյքերն ու գործիքները ու գնաց:

— Ծօ՛, — ըսի, երբ Ուաթսընի տարիքէն կորացած հասակը անհետացաւ վերելակին մէջ, — Ծօ՛, զզուելի գործ մը տեսանք:

Ծօն բերանը բացաւ որ բան մը ըսէ, բայց ձայնը դուրս չեկաւ, աչքերուս հանդիպող ակնարկը վար առաւ ու գլուխը կախեց: Ու ինծի թուեցաւ թէ արցունք կար անոր կոպերուն տակ...

ԿԱՐՆԵՑԻ ԽԱԹՈՒՆ ՍԱԼՎԻՆ

Գրեց՝ ՄՈՒՍԱՍԻՐՑԻ

Եփրատն երբոր հանդարտասահ,
Օղակ օղակ գալարուելով,
Տաւրոսի հաստ քղանցքներէն՝
Վիշապանման կ՚իջնէ հարաւ,
Իր մեղմ բնոյթը կը փոխէ
Ու կը դառնայ թունդ Մուսուլման·
Կարծես նետ է, Մարաց թեւէն՝
Պարսիկի հաստ փորին ուղղած,
Եւ կամ արաբ նժոյգ մ՚է վէս,
Որ արեւի ոսկի շողով բաշն իր օ-
ծած՝

Անապատի սարսռազդեցիկ
Անդորրութեան մէջ կը սուրայ:
Տար–խըլ–այնէն անդին չկան
Մութ նոճիներ երկնասըլաց,
Ըստուերներն հոն չեն երկարիր
Ջըրի ափին հողմախաղաց,
Մայրամուտին, աստուածավախ
Թուրքն ամեհի հոն չի չոքիր,
Նամազի կեղծ աղօթքին մէջ
Լուալու մեղքն ու արիւնն իր·
Արեւի հուրն այնտեղ, ա՛յնքան
Մահաբեր է կանաչ բոյսին,
Որպէս Պետուի ձիու սմբակն
Հայ տարագրի չոր կողերին·
Հաւքն իր թեւով, օձն իր պորտով,
Չեն փնտռեր հոն ապաստան,

Ճաթած հողի սեւ ընդերքից՝
Սեւ կարիճներ դուրս կը վըխտան·
Մարդկային շունչ չի փայփայեր
Հեղձուցիչ դէմքն այդ սեւ դաշ-
տին,

Սոսկ խորշակներ թեւատարած՝
Չար ոգու պէս հեղձամղձուկ,
Կը լըզեն իր փորը դատարկ
Կաղկանձելով ահ եւ աղմուկ·
Կարաւանից յետամնաց,
Ծեր ուղտերու չոր կմախներ,
Վար կը քաշեն սեւ ագռաւներն,
Որովայնի խուլ պայքարին,
Որոնք խոպոտ կըռընչիւնով՝
Իրարու դէմ կը ոգորին·
Մինչ հեռուից շընագայլեր
Կը խուզարկեն վառ աչքերով,
Դար ու փոսը լեշքի համար,
Սուր ատամնին կըրճըտելով:
Ինսուն ցերեկ ինսուն գիշեր,
Տօթ ու տաքին մէջ քալելով,
Արհաւիրքի նախճիրներու
Անդաստանը բոլորելով,
Անասնացած, սովալըլուկ,
Ոսկր ու կաշի միայն հագին,
Էրզըրումցի տարագիրներն
Այդ քամբախտ տեղը կանգ առին·

Կռունկներու երամի պէս
Կարգ ու սարքով կը գնային,
Կռունկներու երամին հետ
Դէպի հարաւը կ'իջնային.
Ծերունիներն յառաջն ինկած՝
Հարս ու աղջիկ մէջտեղ թաղուն
Փոքրիկներու ձեռքեր բռնած
Ծոցուոր կիները վերջապահ,
Կը քալէին անհանդրուան,
Տանջանքն ու աղտն իրենց մոր-
թին,
Չորս հազարնոց էր իրենց թիւն,
Երբ չէն քաղաքը թողուցին.
Քանի իջան դէպի հարաւ,
Խորշակն հընձեց զիրենց շարքեր,
Մահը կերաւ, թուրքը տարաւ,
Քիւրտը տուաւ մորմոք վէրքեր:
Ու կարաւանն բեռնաւորուած
Սեւ ցաւերով ծով արցունքով,
Ծանր քայլով առաջ կ'երթար՝
Գողկոթայի արահետով,
Ձերթ մի սեւ գիծ ոլոր-մոլոր,
Օձապտոյտ օղակներով.
Վերան-Շէհիրն հազիւ հասած՝
Յայտնուեցան թուրք չէթաներ,
Ու պատեցին ամէն անոնց,
Որք թանկարժէք են նըկատուեր,
Քըշին տարին քնքոյշ հարսերն,
Ու աղջիկներն, որոնք շըշմած,
Եղնիկի պէս սարսափահար՝
Չորս կողմերը կը թըռչկոտին
Ու մոլորած կըկին կ'իյնան
Թակարդին մէջ չար ոսոխին,
Որոց տըռփոտ քըքիչին տակ
Ճիչերն իրենց կը նուաղին:
Նօսրացեր են կարաւանի

Օղակները հետզհետէ,
Թուրքն ու Թիֆուզ,
Քիւրտն եւ Պետուի,
Սովը դըժխեմ.
Հինգ եղբայրները Կայենեան
Լըծուած Մահուան ցասկոտ սայ-
լին
Խըրեր են խորն իրենց լախտը
Կարաւանի չոր կողերին.
Ու մըսեղէն, առաձգական
Այդ գորշ շըղթան
Մերթ օձի պէս կը կըտոտի,
Կ'ուզէ խըզդել վիշան իր սըրտի,
Մերթ ալ պիկ-պակ որպէս կայ-
ծակ՝
Ողբ ու անէծք կը շանթէ վեր
Անգթացած Աստծու երսին:

* * *

Անցան օրեր: Արեւն երկնից
Բոցեր փըսխեց իրենց գլխին,
Գիշերներուն լուսնակն անուշ
Ճըշոյլ մաղեց իրենց ճամբին,
Բայց կարաւան նօսրացեր էր
Ու կըծկեր էր արհաւիրքից.
Հողմեր կտրեր տարեր էին
Կանաչ ճիւղերը պուրակին.
Հաստ կոճղերը մէնակ կեցած՝
Խոթացած վեր կը նայէին,
Ու վաթսուն կին եւ մի նոր-հարս,
Քաշկըռտելով իրենց կըմախն,
Եկան ինկան Տէր-Էլ-Զօրի
Անապատի ցամքած երախն:
Քար իսկ չկար յոգնած գլուխներն
Իրենց վրան հանգչեցնելու.
Կանաչ չկար իրենց փորի

Գալարումներն ամոքելու.
Վերից՝ անդղեր քըմծիծաղով
Նայեցին այդ լեղկ պաշարին.
Գուփ աչքերէն՝ սարսափահար
Ծընադայլերն փախան գացին.
Խըլուրդի պէս փորեցին հողն
Եւ ծըւարան անոր փորին,
Ճամբուն ցրուած ուղտի ոսկորն,
Իրենց համար սնունդ արին.
Ամենայն ինչ որ կեանքի հետ
Կապ մը ունի լըքեց զիրենք.
Լոյսն աչքերնուն նըշոյլ– նըշոյլ
Վերջալոյսին մէջ թափեցաւ,
Աղօթքն իրենց ցուրտ շրթունքի
Վրան սառած՝ բիւրեղացաւ
Վըշտն իրենց խուլ գանկերէն
Թըռաւ դէպի սեւ կարիճներ,
Ամայութիւնն իրենց յոյսին
Փաթաթուեցաւ որպէս բաղեղ.
Մինչ պատանիր մահուան դաւ–
թին
Կ'ըսպառէին անհըրաւէր,
Երիտասարդ նոր–հարսը դեռ
Կեանքին կառչած կը պայքարէր.
Օր մը արեւն անապատին
Այնքան տաքցուց նորա մարմին,
Որ կեանքի հիւթն ըսկսեց հոսիլ
Եւ կապտուրել ընկճած հոգին,
Նիհար թեւերն իր, արեւի
Ջերմին բացած, նա ճըմըլտկաց,
Ինչպէս Եւան դեռափըթիթ,
Կեանքն ողջունեց դրախտի դիմաց.
Փիլօմենան վեր կանգնեցաւ,
Հեռուէն Եփրատը կ'արշաւէր,
Բարկ արեգակն անապատից,
Թաւալելով կ'ելնէր ի վեր.

Հուսկեններն իր սեւ մազերուն
Քակեց փըռեց գիսերն ի վար.
Կեղտը քերեց եւ յայտ եկաւ՝
Իր ըսպիտակ մորթը մարմար.
Անապատի վըհուկ ոգին
Դիտեց մարմինն իր հոլանի,
Էլ վախ չունէր մարդ–գազանից,
Պառկեց քընեց առանց ահի.
Կ'ըզգար հէքը որ սեւ կոչումն
Իրեն կեանքին չէր ուրիշ բան,
Այլ՝ թէ թաղել տարեց կիներ,
Երբ որ ի վար մահու հրաման.
Գաղջ հորիզոնն երբ կը կարմրէր,
Ու կը բացուէր նոր աղօթրան,
Մեծ մայրերուն ջուր բերելու
Դէպի Եփրատ կը մեկնէր ան.
Մկրտութեան ջուրն իսկ սակս
Հըրաշալուրծ չէր անոր պէս.
Թէ' սընունդ էր թէ' մաքրութիւն,
Իսկ ծարաւին դէմ՝ ըսփոփանք:

* * *

Առաւօտ մի Փիլօմենան
Ալ չկրցաւ երթալ աղբիւր,
Թիֆուսի անդը պաղապած
Կ'այրէր զիրեն մարմինն ի հուր.
Ծարաւն հալեց իր նուրբ լեզուն,
Ինչպէս կարօտ կը հալէ սիրտն,
Իր Նայիրեան աչքունքն անուշ
Օրհասն մահուան երանգն հագան.
Անկարեկից օրն ընդ երկար
Կը զառանցէր Փիլօմենան,
Իր սըրունքներն զգայազուրկ
Եղէգի պէս նիհար եղան.
Կարծես Նեմրութն իրեն կըրծքին
Եկեր նըստեր էր լըռելեայն,

Ու սարերուց թըխպոտ ամպերն
Իր ըղեղին եկան թառան.
Անցեալի քաղցր պատկերներն
Եկան անցան շարուէ շարան.
Հայրենի տունն յիշեց, ուր՝ Մայրն
Եղբայրներու սեղանին քով,
Էն լաւ տեղը գինքը դըրած,
Կը կերակրէր գուրգուրանքով.
Համբոյրներով կը բուժէր ան
Իր գլխուն ցաւն ու պատահար,
Տուն կը դառնար տակնուվրայ
Թէ սիրտխառնուք ինքն ունենար.
Յիշեց օրն իր ամուսնութեան,
Երբ ձին նստած իր նոր փեսան,
Վարդը գլխին, ձեռքերն հինայ,
Թեւէն բռնած պաւակն տատւ,
Ու սուրացին դէպի Բիւր-ակն
Պաղ ջրերու ծընընդավայրն.
Հոն վարդենի կածաններու
Եզրին թառած գինով սոխակ,
Մեղեդիի նախերգանքով
Օրհնեց իրենց սիրոյ պսակ.
Ու Պին-Կէօլի աղբիւրներէն,
Հազար տեսակ մրմունջներով,
Հազար տուներ արծաթեայ
Եկան անցան իր առջեւով.
Ոսկի-կասուց դրախտահաւքեր
Երջանկութեան չուր բաշխեցին
Տառին, ծաղկին, սիրող սըրտին,
Թեւակոտր թռչուններին,
Ըղձաց, կարծես, ըսփոփարարն
Զեփիւռ որ նուրբ Բիւր-ակ սարին,
Որ գորովով եղբայրական
Կը փայփայէր գիր մերկ մարմին.
Հովն ու հաւքերը թեւարախ,
Թըռան-կորան տեսիլքին հետ,
Արծաթաթել ջըրերն հազար
Իրար հիւսուան դարձան մի գետ
Եւ ա՛յդ Եփրատն էր որ այստեղ,
Օտարացած եւ աննուէր,
Անապատի մենութենէն
Սարսափահար՝ վար կ'արշաւէր.
Իրեն հիւանդ ու տըրտրուած
Մտքից անցաւ մի գաղափար
Այնքան արագ որքան փայլակն
Ամպի ծոցէն կը սըլայ վար.
«Երթալ դէպի գետն Եփրատ,
Ըմպել կուշտ մը անոր ջըրէն,
Պըղտոր ջըրէն որ կը ծընէր,
Իր հայրենի չէն-շող երկրէն».
... Արշալոյսը, ճերմակ սողուն
Մը նըշմարեց, որ տենդագին
Փորսող տալով, երեսն հողուն,
Եկաւ ինկաւ ջըրի ափին...:
Միջօրէի բարկ արեգակն
Ըսթափեցուց հէք պատանին
Որոնք տեսան որ Ֆիլօմէն
Չկար այլեւս հոն առընթեր.
Փորձեց ողբալ խաթուն Սալմին,
Հարսը կանչեց կողկողագին,
Սիրտը՝ կաշի, աչքունքն՝ երաշտ,
Ձայնը մարեց մէջն հազագին.
Ծարաւն էր որ հրդօր կրքից,
Բարձր քան սէր, կարօտից վեր,
Ֆիլօմենան պառանցանքից՝
Դէպի անուշ ջուրն էր քաշեր: —
Վերջալոյսին, Սալմի խաթուն,
Ձինք քարշ տալով իջաւ ի գետ,
Ուզեց գըտնել իր հարսը ողջ,
Բոկ թէ մեռած, մեռնիլ իր հետ:
Ամպի տակէն լուսինն անուշ
Լուռ հսկած էր ի յանապատ,

Փրփրավար վար կը վազէր
Վայրագ ցուլի նման Եփրատ,
Պաղ ջրերին մօտ դետան հակած՝
Մահն էր ըմպած Ֆիլօմենան,
Ու Եփրատի բաշը բռնած՝
Նիրհում անուշ ննջը Մահուան,
Ինչպէս մի կոյս կըրկէսին մէջ
Մեռած՝ ցուլի վըզի վրան.
Փրփուրներու ծոցէն ծընած՝
Նայադ մ՚էր ան լուսափողփող,
Ջրերի տակից լուսնին ի տես
Ելած, մեռած Դելֆինի պէս:
Կլոր ուսերն ալիքին խըրուած,
Կաթնաթոյր վիզը կարապին,
Ասես, արձանն էր Աստըղկան,
Տաճարին մէջ փլած գետին.
Վարսերն երկայն սեւ մազերուն՝
Ճերմակ լանջքի վրան փրփուր,
Աչքեր դատարկ, նայուածք կորած,
Իբրեւ գոյգ մը կանթեղ անհուր.
Ու ջուխտ թեւերը հոլանի,
Հոսանքին հետ մինչ տարուբեր,
Խորանից վար ինկած, կոտրած՝
Ասես ջուխտակ մի մոմ լինէր:
Սալլի խաթուն ճըմլեց աչերն,
Ուզեց գտնել խօսքեր անուշ,
Բայց իր այրած, յոգնած շըրթներն
Իր փափաքին չի տուին ուշ:
Ոյժ էլ չունէր գլուխն իր հարսին
Դարձնելու դէպ աղօթրան,
Խաչակնքեց երեք անգամ
Աչք ու ընքի, սրտի վրան.
Ու գողգոջուն քայլերն ուղղեց
Դէպ՝ ընկերներն իր սեւ բախտին,
Եկաւ ինկաւ անոնց կողքին՝
Յուսալով մահն էր անմեկին:
Բայց չմեռաւ եւ սեւ մտքեր
Իր ուղեղից հոսիլ սկսան,
Այնպէս ինչպէս Թուխ-Թուխ ամպերն
Աշնան երկնից երսին լալկան:

* * *

«Գէշ աղջիկ չէր Ֆիլօմենան.
Իր տուն մըտած օրէն ի վեր,
Համով-հոտով սիրտը բարի՝
Տիպար հարսի դերն էր տարեր.
Կար ու ձեւի գործի պահին,
Ժպիտն երսին, երգն ի բերան,
Իսկ իրկուններ նուրբ մատները
Կը թըթուային դաշնակի վրան»:
Յիշեց. «օր մը հէք Ֆիլօմեն
Նոր Աշխարհի մի պատմութիւն
Գրքի մէջից կարդաց իրեն,
Ուր դեռ մարդիկ կան վայրենի.
Եւ կ՚ուտեն միսն հում թէ եփուած,
Գերի ինկած թըշնամիի».
Եւ այդ միտքը, սուր, ժանգոտած
Գամի նըման գանկին մըխուեց,
Միւս բոլոր իր խոկումներն
Կրծեց կերաւ, ինչպէս մի ցեց.
Զոր կողերը աջէն-ձախէն,
Հողին քըսեց գիշերն համայն,
Մինչ սեւ միտքը գանկէն ելած՝
Կը սողոսկէր իր որովայն:
Հուսկ ուրեմն թըմրութեան գիրկ
Նորէն ինկաւ Սալլի խաթուն
Ու երազեց Կարնոյ քաղաքն,
Կարնոյ քաղքի մէջն իր չէն տուն:

* * *

Վարդավառի տօնն էր եկեր.
Երկինք պայծառ, արեւ զըւարթ,
Ծիծեռնակներ սուր թըռիչքով,
Կը ճեղքէին օդը լազուարթ.
Թիթեռնիկներ ձիւնափրփուր,
Ծիրանիի կոկոններին,
Կէր կուտային, սէր կ'առնէին,
Միջօրէի բարկ արեւին.
Պարտէզին մէջ կեռասենին,
Ծոցւոր հարսի պէս ամօթխած,
Պտուղներու ծանր բեռէն
Գըլուխն հեզիկ հակեր էր ցած.
Ոսկեփրփուր շողերու մէջ,
Լուանալով իր տերեւներ,
Սալվի ծառ մը մեղմ նազանքով
Արեւու հետ կը համբուրուէր.
Այդ ծառին տակ, զով շուքին մէջ,
Ճոխ զարդարուն կար մի սեղան,
Անուշաբոյր խորտիկներով,
Սեղանն անբիծ ճերմակ խորան.
Երա՞զ էր այդ թէ՞ զառանցանք,
Թէ՞ փորձութիւն սատանայից.
Աչքեց ուշով չորեկդիմաց,
Թէ էլ ո՞վ կար հոն իրեն կից.
Ինքն ու իր հարս կային միայն,
Հիւր ունէին Թալաթ-փաշան,
Որ ամբարիշտ դէմքը կեղծած՝
Նըստեր հոն հեզ աննըշան:
Սալվի խաթուն ոտքի կանգնեց,
Արեւելքցու չէնշող սըրտով,
Մեղր ու կարագ ծորեց լեզուից՝
Իր մեծ հիւրին խօսքն ուղղելով.
«Եղնիկն եմ զարկեր շամփուր ձեզ համար,
«Տատրակ եմ տապկեր անարատ իւղով.
«Բիւրական-լերանց անմահ ակունքէն,
«Պաղ ջուրն եմ քաշեր արծաթ սափորով,
«Վարագայ վանքից գինին է եկեր,
«Հայոց հաւատքին պէս, հին, զօրաւոր.
«Համմեցէ՛ք փաշա՛, անուշ խումնուկեր
«Դուք հիւր պատուական եւ մենք՝ տանուտէր:
«Իսկ ո՞ւր, Ֆիլօ՛մէն, չէնշո՛ղ, երեւցի՛ր,
«Ճո՛խ պահիր սեղանն, շարի՛ր ծաղիկներն
«Բա՛ց արա դէմքից ալիքներ ժըպտուն,
«Որ միշտ չէն տեսնեն հայի սիրտն ու տուն:
Բայց, յանկարծ փաշան անըրաղ շան պէս,
Երկարեց վիզը դէպի լիք սեղան,
Դուրս քաշեց լեզուն, լափեց ամէն բան,
Մինչ կամաց-կամաց փոխուեց տեսարան:
Գըլուխ դըլխի քէֆ է կ'անեն
Սալվի - խաթուն, Թալաթ-փաշան.
Կարասի պէս վիզն երկարած
Կ'երգէ անուշ մի շատրուան.
Ու մեղուներ ծաղկանոցէն,
Դէպի փեթակ դարձած տուն.

Զար բըզգլինով, ճոխ սեղանէն
Նուշ ու շաքար կը հոտոտեն.
Ճընճղուկները կըտուց կըտցի՝
Փըշրանք կ'ուտեն սեղանի տակ,
Ու կը թըռի Թալաթ-փաշան՝
Անմեղունակ գէրդ մի հրեշտակ,
Անուշ գինին անուշ խօսք է
Բերեր դրեր իրենց բերան,
— «Բո՛ւ կենացդ»,— «կենօք մը-
նաս»
Լիք բաժակներ կը չըրըխկան:
— «Ոտքըդ բարի եղնի, փաշա՛ս».
Խէրն ու բարին հայոց երկրին.
Արարատից մինչեւ Տաւրոս,
Հայ սրտերը քեզ կը բերկրին:
Տեսա՞ր ինչպէս են ծաղկոտեր,
Բարգաւաճեր չէնն ու աւան,
Հուրիաթի բարկ արեւին տակ,
Կեանք է ծըներ Պոնտոսից՝ Վան.
Սասնայ լանջքին ամէն մի գիւղ,
Եղնիկլի պէս ծըծերն ուռած՝
Մեղր ու գինի վար կը ծորէ
Դալուրիկլի բարձունքից ցած.
Խընուսայ դաշտ, դեղնադունակ
Ոսկի սաւանն առած ուսին՝
Այցելութեանդ կ'ըսպասէ,
Ինչպէս նոր հարսն իրեն փեսին:
Մըշոյ դաշտից, գութանի երգն
Եւ խրախճանք Նաւասարդեան
Կը ղողացնեն մեր հեթանոս
Հին Աստըծոյ բագն ու մեհեան:
Ա՛լ մոռցեր ենք ինչ որ արեց
Երսուն տարի Ապտիւլ Համիտ.
Ծուտ կը մոռնան հայն ու ման-
կիկ,
Մէկն ալ գինով մարդը անմիտ:

Ալթամարից են ուղարկեր
Կարմիր գինին այս անապակ.
Պինկէօլի ջինջ երակների
Ջուրն էր ըմպեր այս հէք տատ-
րակ.
Կեր ու հարբիր. ահա կուգայ
բարի իրկուն,
Կարիճներըս եւ իմ այրը
Այգին թողած կը դառնան տուն:
Ծէ՛ն ու պայծա՛ռ կենայ մի՛շտ
հայն
Եւ դո՛ւք, իշխա՛ն Վըսեմ փաշա՛.
Օսմանեան թախտ ու վաթանին
Սալթանաթին հազար եաշա՛»: —
Իր կանացի զըւարթ հոգին՝
Հիւրին առջեւ, պըլպուլի պէս,
Խըրախճանքի բոցով վառուած՝
Կը դայլայլէր ժըպտուն երես.
Երբ սեղանի վրան դըրուած
Տատրակի միսն փոխուեց, յան-
կարծ,
Եւ իր հարսին միսը դարձած՝
Պատառն իրենց բերնին մնաց:
Սարսափեցան: Եւ հապճեպով,
Բաժակն առին իրենց բերան.
Բայց կոկորդնուն գինու փոխան,
Համն ըզգացին հարսի արեան:
Սարսափահար ճըղաց, ճըչաց
Սալվի խաթուն տեսիլքին մէջ
Եւ արթընցաւ: Անապատին՝
Մահն ու խորշակն էին իր խէջ: —
Բարկ արեւի չէկ ճաճանչներ
Թողեր էին գորշ անապատ.
Կը ոռնային շընագայլերն,
Եւ կը հըշշար ուժգին Եփրատ.
Գիշերն եկաւ ու պատանքեց,

Այդ անսահման տարածութիւն
Զոր կողերն իր Սալլին քերեց
Եւ ըսպասեց բարի լուսուն.
Աշունուշը երբ ողողեց
Լերկ երեսը անապատին.
Իր միւս բոլոր ընկերուհիք
Ահից, քաղցից մեռեր էին։
Ասուած է որ շատ ուժեղ է,
Ապրելու իղձ մահուան ժամին.
Թէ սեւ օձի լեզուի տակն իսկ,
Կ'ապաստանի մարդու հոգին։
Գետան քաշեց իր նայուածքը,
Հըզօր պահանջն ըստամոքսին,
Ուր՝ կը հալէր դիակնացած
Նուրբ մարմինը իր հէք հարսին։
Փորսող տալով ու սըրտմըտած
Իջաւ Սալլին դէպի եղերք,
Մըրթմըրթալով իր սեւ բախտին,
«Թէ ուտեմ էլ խմըս չէ մեղք»։
«Յերկնային Տէ՛ր, քոնն է կամքը,
Դո՛ւն ես շաղեր կաւը կեանքին,
Մութն ու ժահրը ատելութեան
Դո՛ւն ես քըսեր մարդոց մըտքին.
Դո՛ւն ես տուեր բազէին սիրտ,
Նապաստակին երկչոտութիւն,
Գազանի պէս իրարու դէմ՝
Դուն ես հաներ ողջ մարդկութիւն.
Դո՛ւն ես տուեր սէրը՝ սրտին,
Քաղցը՝ փորին, արցունքն՝ աչ-
քին,
Դո՛ւն ես դրեր սուրը դըժխեմ,
Անագորոյն տաճկի ձեռքին.

Երբ որ սիրես, լայն կը բանաս
Ողորմութեանըդ եօթ դուռներ.
Թուփ մը ծառէն գետին չիյնար,
Թէ նախապէս չես կարգադրեր»։
Երբ մըրմընջեց իր Տրտունջքը,
Անապատի խուլ ականջին,
Ֆիլօմէնի դիակն հոն էր,
Ջըրից կէս դուրս իրեն առջին։ —
Մեր կեանքի մէջ բոպէներ կան
Մարդն ու գազան կը նոյնանան։
Սալլին այդ օր հում միս ճաշեց,
Ճաշերու էն զարհուրելին.
Երբ յափրումի «օ՛խը» քաշեց,
Չկար ալ թեւն իր Մեռելին...

* * *

Գաղջ առաւօտ մ' Հոկտեմբերի,
Անգլիական զինուորներու
Հընդիկ ջոկատ մ' ուղարկուած էր,
Անապատը խուզարկելու։ —
Դիի մը մօտ, ջըրի ափին,
Անգղերու հետ կըռուի բռնուած՝
Պառաւ կին մը գտեր էին՝
Սովալլըլուկ, անասնացած։
Անապատից՝ իբրեւ նուէր,
Սալլի-խաթունը դուրս բերին,
Ընկալագիր մը առնելով՝
Թողին Հայոց Առաջնորդին։ —
Ամերիկա է այժմ Սալլին,
Մոռացեր է Ֆիլօմէնան,
Մոռացումը սեւ անէծք մ'է
Նստած հայոց մըտքի վրան։

1930, Նիւ Եորք

ՎԵՐՋԻՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄԸ

(ՈԳԵԿՈՉՈՒՄ)

Գրեց՝ ԱՐՄԷՆ ՎԱՀԷ

ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԻՆ ԶՈՀՈՒԱԾ ԵՂԲԱՅՐՆԵՐՈՒՍ
ԱՆՋՆՋԵԼԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

Այն օրը, երբ պատրաստուած էի մեկնելու, մայրս, իմ խնդրանքին վրայ, արտակարգ ճիգով եւ մայրական գուրգուրանքով զեղուն, խեղդեց իր յուզումը, եւ արցունքները ծածուկ, կաթիլ առ կաթիլ քամեց սրտին վրայ, որպէսզի ճամբորդ զաւակը չի նշմարէ իր արտասուքը եւ կտրած սրտով չի հեռանայ քովէն, ու տխրի թէ՛ ճանապարհին եւ թէ օտարութեան մէջ մեն-մենակ:

Հազիւ քանի մը քայլ հեռացած, հայրս փղձկեցաւ յանկարծ եւ արցունքը աչքերուն, իր չարագուշակ նախազգացումներէն ընկճուած՝ այսպէս հեկեկաց մեծ որդւոյն. — «Ինծի այնպէս կուգայ, որ ալ չպիտի տեսնեմ...»:

Աւագ եղբայրս, ջանաց հանդարտեցնել եւ փարատել անակնկալ եւ միանգամայն անհարկի մտահոգութիւնը, ու քիչ յետոյ վերադարձաւ առանձին չթողելու, եւ մեղմելու համար վշտոտ հայրիկին մտավախութիւնը արտասուոր:

Մնացինք առանձին, երկրորդ մեծ եղբօրս հետ:

Այսպիսի բաժանումով մը, ես վերջին անգամ թողուցի ծննդավայրս եւ մեր դարաւոր, բայց՝ ապաբախտ հայրենիքը:

Կարճ ժամանակ յետոյ, հօրս նախազգացումը, արիւնոտ իրականութիւն դարձաւ 1915-ի *ահաւոր տարին*, *եւ* մենք այլեւս չտեսանք զիրար...:

* * *

... Երբեմն վշտոտ օրերու իրիկնամուտին, երբ մութը աւելի կա–

նուխ կը կախուի դէպի մեզ ու միայնակ կը մնամ սենեակիս մէջ լուսանկարիդ դիմաց, աչքերս արցունքով լեցուն կը վերյիշեմ հայրենի բոյնը, ու ալեկոծ մտքերով ես զիս տունը քովիկդ կ'երեւակայեմ. հեւ ի հեւ խօսքերդ, կենսուրախ խնդուքներդ, զուարթ հնչեղ ձայնդ եւ կատակներդ իւրաքանչիւրը ականջիս ի վար կը թրթռայ անվե՜րջ, անդադա՜ր, ու արցունքներս կը գլորուին յորդառատ, նայուածքս գամուած անշունչ ու անթարթ աչքերուդ...:

Յետոյ, աչքիս առջեւէն, շարժապատկերի ժապաւէնի մը նման, կուգան ու կ'անցնին Խարբերդէն, Տրապիզոնէն եւ վերջին անգամ Պոլսէն եկած պահուս դիմաւորելու պատկերները քաղաքէն հեռու, բաց դաշտերուն մէջ: Որչա՜փ ուրախ էիր այն օրերը, եւ ի՜նչքան կեանքոտ. եղբայրական սիրոյ ի՜նչ հզօրագոյն արտայայտութիւն մը գծագրուած էր քաղցրիկ դէմքիդ վրայ, գգուանքներուդ ի՜նչ յորդում էր ան. համբոյրներդ, գուրգուրոտ սեղմումներդ, խանդավառ երգերդ, իւրաքանչիւրը որպէս հսկայական յուշարձաններ երեւակայութիւնս եւ միտքս կը ճնշեն, յիշատակիդ լուսաշող ու գունագեղ կամար մը կերտած:

Ան ալ օր մըն էր, անցած ու գացած երանաւէտ օրերու շարքին...:

Հապա «ողջերթ»ը այն չարաշուք տարուայ նախօրեակին, միս մինակ դուն մնացիր հետեւող ինծ երկար ճանապարհի ընթացքին. բայց, վերջապէս, պէտք էր բաժնուի՜լ... ու, աւա՜ղ, այս բաժանումը յետոյ դարձաւ յաւիտենական: Թամզարայէն աւելի անդին, բլրակի մը վրայ, հրաժեշտ առինք ու բաժնուեցանք վերջապէս: Դուն «ողջերթ»ի եկողներուն վերջին ունկնդիրն էիր, երբ ես «մնաք բարեաւ»ը հեկեկանօք կը մրմնջէի: Օ՜հ, ինչպէս կուլայինք երկուքս ալ. ի՞նչ անըմբռնելի նախազգացումով մը, ի վերջոյ, կատարուելիք յաւիտենական բաժանումը կ'ողբայինք հոն:

Մենք արդէն դանդաղօրէն իրարմէ կը հեռանայինք:

Քանի մը րոպէ յետոյ, փարարած գետակին կողերն ի վեր բարձրացող ժայռերուն վրայէն քու հրաժեշտի երգը ունկնդրեցի, արցունքոտ երգդ էր յոգնած եւ ուժասպառ շունչով: Երկար նայեցայ քեզի օձապտոյտ ճանապարհին կատարէն, նայեցա՜յ. աչքս արցունքոտ էր, դուն չտեսար, արի՜ւն էր սիրտս, ես չգիտցայ... Եւ այդ օրը, այդ ամայի լերկ լերան լանջին, հոգիս, ամբողջ հայ ժողովուրդին հետ եւ քու անշիրիմ գերեզմանը քեզի հետ ողբացինք...:

Աշնանային զով առաւօտեան մեղմ քամին, երբեմն մնացորդները կը բերէր ինծի, երբ գրաստս գլուխը շարժելով՝ իր պարանոցին զանգակներով տխուր ու սրտմաշուք երգ մըն ալ ինք կը յօրինէր, աւելի եւս յուզիչ դարձնելով բաժանման վերջին պահը: Ոլորապտոյտ արահետներուն վերջին դարաթէն՝ անգամ մըն ալ տեսայ քեզ. երգդ դադրած էր, ո՛չ մէկ ձայնի ուշացած մասնիկ չեկաւ զարնուելու ականջիս. դուցէ քարքարուտին վրայ փշրուող, գետին խելայեղ ալիքներուն խոպոտ հնչիւնը, խեղդեց քու երգը, քու ձայնը հեւասպառ. ու... ա՛լ չի լսեցի ինծի համար երգուած երգը հրաժեշտի, մեղեդին մեղմօրօր:

Շուրջս ամէն ինչ լռեց. սեւ մտածումները պատեցին հոգիս ջղջիկի թեւերով, եւ ամայութեան մէջ, առաջին անգամ մինակութիւնս զգացի՝ խորո՜ւնկ տխրութեամբ:

Ձիապանը խրախուսեց ձին. ուշ մնացած էինք, հարկ էր աճապարել ու հասնիլ որոշուած վայրը գիշերելու համար:

Գրաստին պարանոցը զարդարող զանգակներն ու բոժոժները, սկսան աւելի արագ իրար զարնուիլ. գլուխը դէս ու դէն շարժեց, եւ ջորեպանին հետ զուգընթաց քայլերը արագացուց: Մենք կարծես բնազդաբար կը փախչէինք վերջին բաժանումին, *վերջին հանդիպումը եղող, եւ չարաշուք նախազգացումներով լի այս վայրերէն, ճանապարհէն, ծառերէն ու ծմակներէն:*

Արեւը երկինքին ի վեր կը մագլցէր դանդաղ, բայց յարատեւ, եւ իր ճառագայթները հետզհետէ աւելի կիզիչ կը դառնային: Գրաստս փնչացնելով, գլուխը ցնցելով, անսովոր արագութեամբ կ'ընթանար խիտ անտառներուն մէջ բացուած արահետէն՝ ոտքերը եւ պոչը միշտ շարժելով անհանգստութեամբ. խե՜ղճ կենդանին կը նեղուէր մոծակներէն որ այդ ճանապարհին վրայ այնքան շատ կային:

Ետ դարձայ սաղարթախիտ անտառին մէջէն եւ անգամ մըն ալ նայեցայ. չեմ յիշեր տեսա՞յ, նշաններով խօսեցա՞յ թէ ո՛չ, բայց գիտեմ որ նայեցայ վերջին անգամ կարօտով ու հեկեկանքով: Ապա լեռները իրենց սեւ ու գորշ ապառաժներով, ձորերը կանաչ, դալարուն մակերեսով եւ ի վերջոյ ծովը, անջրպետը, իրենց անհունութեան պատրանքով, ստեղծեցին հսկայական պատուարը, որ չտեսնեմ ձեզ, չլսեմ ձեզ՝ ու չդիտեմ ձեր եղբայրական պատկերը վսեմ:

Բայց այդ վիթխարի պատուարը, անցած տարիներու ժամանակա-

մէջոցը, խեղճուկ ազդեցութիւն մը իսկ չէ կարողացեր ներգործել սրտիս ու երեւակայութեանս վրայ, ուր մեխուած կը մնան ա՛յն յուշերուն ու պատկերներուն երկա՛ր շարքերը, որոնք կերտեցինք ձեզ հետ հայրենի քաղցրութեամբ: Անոնք երբեմն երբեմն որպէս խորհրդաւոր ոգիներ կուգան մենութեանս վայրկեաններուն, կը շրջապատեն զիս, կը յուզեն, կը փոթորկեն սրտիս ծովը, կարօտիս անհունութիւնը, ու մինչեւ զգացումներս չյորդին, մինչեւ աչքերս չյողնին արցունքներէ, ու քանի մը որբացած հեկեկանք փշրուելով՝ հառաչանքներուս հետ չմարին, ձեր կորուստով բացուած աւերակներուն վրայ, անոնք հոն կը մնան խօսուն ու կենդանի, կը դիտեն անորոշ, պաղ հայեացքներով, կը յուզեն, կը հրահրեն զիս անձկագին եւ կը շարունակեն այսպէս երկար դիտե՛լ իմ արցունքները անվե՛րջ, իմ հեկեկանքներն ու զալարումները անդադար ու տանջալից...:

Ու երբ այդ պահուն յոգնած, ուժասպառ կը քնեմ, դուք կուգաք ինձ մօտ, կ'առնէք զիս ձեր զօրեղ թեւերուն մէջ, կը գուրգուրաք, կը հանդարտացնէք, կը խնդաք ու կը խնդացնէք, բայց չէք պատասխաներ իմ հարցումին թէ՝

— Ո՞ւր էք, ո՞ւր կը մնաք եւ ինչո՞ւ ինձ չէք տանիր ձեզի հետ...:

1921

ԸՍԷՔ, ԽՆԴՐԵՄ, ՏԻԿԻՆՆԵՐ ԵՒ ՊԱՐՈՆՆԵՐ

(ՀԱՏՈՒԱԾ ՄԸ ԼԵՒՈՆ ՍԻՒՐՄԷԼԵԱՆԻ ԳԻՐՔԷՆ)

Գրեց՝ ԼԵՒՈՆ Զ. ՍԻՒՐՄԷԼԵԱՆ

Ամանորի երեկոյ է, եւ ես դարձեալ խմած եմ: Կը գիտակցիմ, թէ արատ մըն եմ այս ընկերութեան, որուն մէկ անդամը ըլլալու պատիւը ունիմ. արատ մըն եմ Ամերիկային, որուն մէկ քաղաքացին ըլլալու պատիւը ունիմ: Տիկիննե՛ր եւ պարոններ, ես կը կուլիմ Ամերիկայի համար ոեւէ ժամանակ եւ չպիտի վարանիմ կեանքս զոհելու Ճէֆէրսընի եւ Լինքընի երկրին համար:

Բայց, ըսէ՛ք, խնդրեմ, տիկիններ եւ պարոններ, ի՞նչ կրնամ ընել, երբ ատենօք աշխարհ ինծի համար աւելի մեծ չէր քան այն փոքրիկ կողմնակի փողոցը, ուր ծնած էի: Ուր կ'առաջնորդէի իմ բանակներս անհաւատալի յաղթանակներու՝ իմ ցախաւելէ շինուած կրակոտ նժոյգին հեծած: Երբ Թիկնեղ մարդիկ, կապոյտ կօշիկներ հագած, կանաչեղէն կը ծախէին նախնական ձեւի կշիռքներով, իւրաքանչիւր ծանրութեան չափի համար խճաքար մը նժարին մէջ, եւ սրտագին, զոռ ձայնով գովքը կ'երգէին իրենց ծախած կանաչ լուբիաներուն, սմբուկներուն, լոլիկներուն ու կանկառներուն: Իսկ գեղջուկ գեղեցիկ կիներ, հագուած բիւզանդական որմանկարներու նմանող տարազներ, ձայն ձգած կը պոռային «Xino Ghalla», *երբ քաղաք կուգային ծախելու կաթ ու մածուն, իրենց կռնակներուն վրայ կրելով դասական ձեւի հողէ թակոյկներ ու սրուակներ պարունակող կողովներ:*

Ըսէ՛ք, խնդրեմ, տիկիններ եւ պարոններ, խօսելով որպէս անկեղծ ու հայրենասէր ամերիկեան քաղաքացի մը, ի՞նչ կրնայ ընել

մարդ նոր տարիի երեկոյեան, երբ ատենօք աշխարհ երազային դը–րախտ մըն էր, եւ կեանքը աւելի սիրուն քան ոեւէ մահկանացու կեանք կրնայ ըլլալ: Երբ այդ կորսուած, այլ անմահ կեանքի տեսարանները յարութիւն կ'առնեն իմ յիշողութեան մէջ փափուկ ու ոսկեղինած ե–րանգներով... Մենք կը մտնէինք ձիթապտուղի խոշոր ճիւղ մը հացի նկանակի մը մէջ, կը կտրէինք կաղինները եւ կը կախէինք զանոնք տերեւներէն, իսկ ոտերուն կ'ամրացնէինք փոքրիկ սիրուն մոմեր, վարդագոյն, կապոյտ ու սպիտակ: Մարդիկ նուէրներ կուտային ու կը ստանային, աղքատ տղաք լապտերներով կը շրջագայէին դռնէ դուռ եւ կ'երգէին ուրախութեան հին երգեր, մինչ ներսը, մեր բնա–կարանին մէջ, դրուած էր այդ կաղիններով ու մոմերով բեռնաւոր–ուած ճիւղը, իսկ սեղանին վրայ դիզուած էին նարինջներ, չոր թու–զեր, Սբ. Յովհաննէսի հաց, նուշ, կաղին, խնձոր, անուշեղէն ու շա–քարամիրգ, եւ սենեակը ողողուած էր ճրագի ոսկեգոյն լոյսով, ու տաքցուած երկաթէ վառարանի ճարճատող կրակով:

Ի՞նչ կրնայ ըլլալ մարդ ամանորի երեկոյեան Ամերիկայի մէջ, երբ ատենօք կար քաղաք մը, շինուած ստորին կողերուն վրայ բարձր պա–հաւանդի մը, որուն մռայլ ու մթնագոյն երեսին վրայ կը բարձրա–նար հին բիւզանդական վանք մը, ինչպէս սպիտակ սանդուխ մը՝ դէպի Աստուծոյ գահը: Գահաւանդին գագաթը տափարակ էր սեղանի մը նման, ծածկուած թանձր ու խիտ մարգով, որու վրայ մենք, դպրո–ցական երախաներս, կը խաղայինք, կը ցատկէինք, կը պտտայինք, գլխիվար կը թաւալէինք, արբշռած բոյրէն թաց մարմանդին եւ փոքրիկ դեղնագոյն ծաղիկներուն, զորս կ'անուանէինք «կոյսին ար–տասուքները»: Մեզմէ մօտ ինը հարիւր ոտք ցածը նաւամատոյցն էր, իսկ դիմացը, երկնագոյն կապոյտ ծովու տարածութեան վրայ, արա–գաշարժ, առագաստաւոր թրքական եղերապահ նաւեր հովէն կը տա–րուբերուէին սպիտակաթեւ թռչուններու երամի նման, իրենց ետեւ ցատկեցնելով ջուրի ցնցուղային տարափներ:

Տիկինե՛ր եւ պարոններ, հրաշալի է ապրիլ Ամերիկայի մէջ, եւ ինչպէս ըսի, ես կը կռուիմ Ամերիկայի համար ոեւէ օր, բայց մարդ ի՞նչ կրնայ ըլլալ Նոր Տարիի օրը, երբ ատենօք կար մենաստան մը, որ կը կոչուէր Վանք, ձօնուած Փրկիչի մը, որ չփրկեց Իր ժողովուրդը: Վանքը կառուցուած էր բլուրի մը վրայ, զօտեւորուած բերդանման զօրաւոր որմերով եւ կը նայէր Քսենոփոնի Բանակատեղին, ուր հանգ–չած էին Բակտրիական ուղտերու կարաւանները, որոնք կ'երթեւե–

կէին Սեւ ծովու եւ Թաւրիզի միջեւ տարածուող ոսկեղէն ճանապարհով: Մենք կ'երթայինք վանք քանի մը օրով տօնելու մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի Համբարձումը: Դարաւոր վանքը լեցուն կ'ըլլար ուխտաւորներով: Կը մորթէին ոլորապտոյտ եղջիւրներով ու հռովմէական ցռուկներով խոյեր, կաղնի ու ընկուզի ծառերու տակ, կ'եփէին միսը պղնձէ խոշոր կաթսաներու մէջ եւ կ'ուտէին իբր հասարակաց մատաղ՝ ի փրկութիւն մեր ննջեցեալներու հոգիներուն: Աքաղաղի կռիւ, զանազան խաղեր, գօտեմարտութիւն եւ ըմբշամարտ մեզ՝ երախաներս կը պահէին յուզումի մշտական ալիքի մը մէջ: Ուխտաւորներէն այր մարդիկ, գիւղացիները, հագած կ'ըլլային նեղ ու սեղմ վերնազգեստներ՝ կուրծքի վրայ երկու կողմերը փամփուշտի երկու գրպաններով, եւ նեղ ու սեղմ տաբատներ, յետնամասերը ուռած, իսկ սըրունքներ ձեռնոցանման սեղմ: Իրենց գլուխը կապած կ'ըլլային գըւարթ ասուէ փաթթոցներ, որոնց երկու ծայրերը կը կախուէին ետեւը, ուսերէն վար: Իրենց կիները հագուած կ'ըլլային գինեգոյն կերպասէ եւ կանաչ մետաքսէ շքեղ հագուստներ, իսկ գլուխները ծածկած՝ փոքրիկ շրջանակաձեւ գլխարկներով, որոնք պճնազարդուած էին հոյլոսկեդրամներով: Անոնք կը պարէին շուրջպար, սրինգի ու թմբուկի երաժշտութեամբ, աղջիկները պարկեշտ ու ամօթխած կերպով ցուցադրելով իրենց հրապոյրները եւ երիտասարդները՝ ջոկելով ու զարպասելով իրենց ապագայ կիներուն: Եւ այդտեղ կ'ըլլար կոյր աշուղ մը, որ լացակումած ջութակով կը նուագէր հին հայկական տաղեր իմաստութեան ու այլաբանական գեղջուկ սիրոյ երգեր:

Ես գինով եմ. ես արատ մըն եմ այս ընկերութեան եւ, հաւատացէ՛ք ինծ, ես կ'ամչնամ ինքզինքէս: Բայց մարդ ի՞նչ կրնայ ընել Նոր Տարիի երեկոն, այստեղ՝ Հոլիվուտի մէջ, Գալիֆորնիա, երբ լեռներու վրայ ձիւնհալքին հետ ոչխարներու հոծ հօտեր կուգային Տրապիզոն Էրզրումի բարձրաւանդակէն: Անոնք կը խափանէին փողոցներու անցքը եւ փոշիի ամպեր կը բարձրացնէին, երբ հովիւները կը քշէին զանոնք դէպի նաւահանգիստ,— քարաքուլ կոչուած տեսակի լայն գմակներով մեծղի ոչխարներ, իւրաքանչիւր երամակին առջեւէն արու խոյերու համարձակ առաջնորդ մը, մօրուսաւոր ռազմիկներու ջոկատ մը, որ քաջածանօթ է ճամբաներու կարգ ու սարքին, իրենց վիզերէն կախ խորունկէն հնչող զանգակներով: Հովիւները հագուած կ'ըլլային ոչխարի մորթէ գլխարկներ եւ կը կրէին երկար ցուպեր: Իրենց շուները, խոշոր, մազոտ բաշերով գազաններ, բրդոտ պոչե-

րով, կը կրէին իրենց վիզերուն վրայ սրածայր գամերով պողպատեայ օղակներ, ատոնցմով փարատելու համար յարձակող գայլերու երախները:

Ես քուէարկած եմ նախագահ Ռուզվելթին համար եւ կը կրկնեմ՝ կը կռուիմ Ամերիկայի համար ուեւէ ժամանակ: Բայց ի՞նչ կրնաք ընել Նոր Տարիի երեկոն, երբ կը յիշէք հացագործը, որ իր հաշիւները կը պահէր երկար փայտի կտորի մը վրայ դանակով նշաններ դնելով եւ իր առնելիքները կը գանձէր ամիսը անգամ մը, թէեւ հագած էք այստեղ Թըքխիտօ հագուստ եւ ունիք սեփական ինքնաշարժ կառք: Երբ կը յիշէք զովացուցիչ ըմպելիք ծախողները, որոնք շտապով կ՚անցնէին նեղ փողոցներէն, կարծես թէ նոր ժամանած ըլլային Մահամմէտի դրախտէն՝ հաւատաւորներուն մատուցանելու զովարար խմիչքներ: Անոնք հագուած կ՚ըլլային սպիտակ, գլուխներուն վրայ սպիտակ գտակներ, որոնք նրբօրէն ասեղնագործուած էին քմահաճ ծաղկենկարներով. իսկ իրենց թիկունքին կաշեթելերով ամրացուած կը կրէին խոշոր արոյրէ թակոյկներ երկարավիզ խողովակներով, զարդարուած փոքրիկ զանգակիկներով, որոնք կը հնչէին անընդհատ, երբ ծախողները իւրայատուկ փքուռոյց քայլուածքով կը յառաջանային գոռալով՝ այրան, պուզ կիպի, վիշնէ շէրպէթ, պուզ կիպի. Թան, սառցանման պաղ, կեռասի ջուր, սառցանման պաղ: Երբ կը յիշէք գինիի տերեւներէ եւ վայրի ծաղիկներէ հիւսուած պսակները Մայիսի Մէկին, թեւաւոր քերովբէներու կերպարանքով, որոնք կը կախուէին իւրաքանչիւր տան դրան վրայ երանելի փողոցի մը մէջ, կամ կը յիշէք հրխրաւոր դպրոցական մանուկներու երթը դէպի բլուրները, ժողվելու համար մանուշակներ եւ զանոնք չորցնելու գիրքերու էջերու միջեւ սեղմած: Երբեք վայրի ելակ քաղա՞ծ էք կաղնեծառի մը տակ: Երբեւիցէ աւելի երկնային բոյր հոտոտա՞ծ էք, քան վայրի ելակի բոյրը, եթէ ոչ վայրի ելակներ չկան Ամերիկայի մէջ: Ո՞ւր կրնամ գտնել ես քիչ մը վայրի ելակ, այո՛, վայրի ելակ, որ տեսքով նմանէր ու բուրէր այնպէս, ինչպէս Տրապիզոնի վայրի ելակը:

Ամերիկա հոյակապ երկիր մըն է. Աւետեաց երկիրը, մարդկութեան Յոյսը: Մեծ առանձնաշնորհում է ըլլալ ամերիկացի այս վտանգաւոր օրերուն, պաշտպանուիլ Սահմանադրութեամբ, Ատլանտեան ու Խաղաղական ովկիանոսներով, ապրիլ երկրի մը մէջ, որ ունի աշխարհի ինքնաշարժերուն 80 առ հարիւրը, հեռախօսներու 60 առ հարիւրը, երկաթուղիներու 30 առ հարիւրը, լոգարաններու 90 առ հա–

ըւրը եւ շարժանկարներու համաշխարհային արտադրութեան 85 առհարիւրը: Բայց այսօր Նոր Տարիի երեկոյ է, եւ ես կը յիշեմ իմ հայրս, որ իր դեղարանի սեղանին վրայ դեղեր կը խառնէր: Իմ հայրս աշխարհի ամենէն լաւ դեղագործն էր: Դեղադիրերու սեղանին վրայ ան զետեղած էր երկու ապակեայ երկրագունդեր, մէկը մէկ եւ միւսը միւս կողմ, երկուքն ալ լեցուած մասնաւոր հեղուկներով, մին՝ սքանչելի կարմրագոյն, միւսը սքանչելի կապտագոյն: Ան երբեք ալ ինձ ըսած չէ, թէ ի՛նչ էին այդ հեղուկները կամ ինչո՛ւ համար դրուած էին հոն: Ամէն անգամ երբ կը հարցնէի այդ մասին, ան խորհրդաւոր կերպով կը ժպտէր միայն: Ո՞վ կրնայ ըսել ինձ՝ ո՞ւր այս երկրի մէջ կըրնամ գտնել այդպիսի դիւթական երկրագունդեր: Ատոնք միտքս կուգան յաճախ, կը հալածեն զիս: Երբ հայրս երեկոները տուն կուգար, կը հանէր իր սեւ կօշիկները առաձգական կողմերէն քաշելով, կը նըստէր ծալլապատիկ բարակ բազմոցի մը վրայ, կը խմէր օղի եւ կ'ըսէր իր ընտանիքին, թէ ինք անգլիացի լորտ մըն է: Ընթրիքէն յետոյ կը կարդար իր թերթը, որուն անունն էր Բիւզանդիոն եւ կը հրատարակուէր Կ. Պոլսոյ մէջ. պահպանողական թերթ մը, առաջին էջին վրայ երկարապատում խմբագրականով մը, որ կը վերլուծէր Բ. Դրան եւ Մեծ պետութիւններու միջեւ խաղցուած դիւանագիտական ճատրակի խաղերուն վերջին փուլերը: Կը յիշեմ զինք, երբ կը գոչէր ֆարրաանդդ եւ ձեռքին մէջ կը տարուբերէր խաղաթուղթ մը, երբ պաֆարա կը խաղար կարեւոր հիւրերու հետ մեր տան մէջ: Կը յիշեմ, երբ բարձըրաձայն կը խնդար իր խաղաթուղթերու արդիւնքը յայտարարելու ատեն, եւ մենք՝ երախաներս ալ կը վարակուէինք ու բարձր կը ծիծաղէինք մօրս հետ միասին:

Ինձ համար անհնարին է խօսիլ մօրս մասին: Երբ միտքէս կ'անցնի անոր մասին յիշատակի ու խոհի նշոյլ մը, կը խմեմ չորս գաւաթ մարթինի իրարու ետեւէ...

Ահա կը տեսնեմ երկար դատարկ սեղանի մը վրայ շարուած գուլպաներ, հաստ-կոպիտ զինուորական գուլպաներ: Ամանորի երեկոյ է Եյսքի մէջ, Ռուսիա, Ազովի ծովին վրայ հողմաղացներու քաղաք մը: Կարմիր հետեւակազօրքի թնդանօթները կը գոռան դիմացը Մարիուպոլի խորշէն, Ազովը սառած է՝ ինչպէս են ռուսական անսահման տափաստանները: Հայ աբեղայ մըն է այստեղ, Վենետիկի Ս. Ղազարէն, հիմնադիրն ու վարիչը Տրապիզոնի մեր տարագրեալ ու փախստական որբանոցին, որ ապաստանած է այդ Աստուծմէ լքուած Եյսկ քաղա-

քին մէջ։ Մենք զինք կ՚անուանէինք վարդապետ, կը սիրէինք զինք ու կ՚երկնչէինք իրմէ։ Վարդապետը կը խօսէր տասներկու լեզուներ, եւ թէեւ հագուած էր պենետիքտեան սեւ տարազ, բայց իրենց անունն իսկ ստորագրել չգիտցող պոլշեւիկ կոմիսարներն անգամ կը յարգէին զինք։ Ան ունէր կարտինալի մը վարմունքը եւ յաղթահարող, գրաւող յատկութիւնները հին Յիսուսեան միսիոնարներու, որոնք թափանցած էին հզօր թաթար խաներու տիրապետութեան սահմաններէն ներս։ Ամէն դուռ բաց էր իր առջեւ. եւ ան կերպով մը յաջողած էր կերակրել, հագուեցնել ու դաստիարակել մեզ, երբ մենք կը թափառէինք ռուսական տափաստաններու մէջ գիւղէ գիւղ ու քաղաքէ քաղաք, քաղաքացիական պատերազմի ամենածանր օրերուն։ Բայց այդ Նոր Տարիի երեկոն Էյխաքի մէջ, մեր Ծննդեան երեկոյին, ան մեզ իւրաքանչիւրիս նուէր տուաւ զոյգ մը ռուս զինուորի գուլպայ։ Ես շատ ուրախ էի որ նուէր ստացայ այդ գուլպաներէն, թէեւ անոնք շատ խոշոր էին ինծի համար, բայց ցաւ զգացի վարդապետին համար, որ ջանք կը թափէր զուարթ երեւալու եւ ժպտելու։ Այդ Նոր Տարիի երեկոյեան ես շատ կը բաղձայի ու կ՚երազէի — մինչ մեր նոր գուլպաները մեր երեսներուն կը շփէինք — թէ արդեօ՞ք պիտի գայ այն օրը, երբ մենք ալ պիտի կրնանք իրական փոր մը կերակուր ուտել — լուբիա, ոսպ, ոլոռ, կաղամբ, վերջապէս, ոեւէ բան, միայն թէ կարենայինք նստիլ սեղան եւ ուտել, ուտել եւ ուտել։ Կը թուէր թէ այդ օրը երբեք ալ չպիտի գայ։ Մոռցած էինք, թէ մարդ ի՛նչպէս կը զգայ, երբ անօթի չէ. մոռցած էինք թէ ի՛նչի կը նմանի սպիտակ հացին համը։

Ըսէ՛ք, խնդրեմ, ի՞նչ կրնաք ընել Ամանորի երեկոյին ազատ ու երջանիկ Ամերիկայի մէջ, երբ ձեր խաղընկերներն ու դասընկերները, այդ երախաները, որոնց հետ ծնած ու մեծցած էք, որոնց հետ բաժնած էք ձեր վիշտերը եւ ուրախութիւնները, ձեր անօթութիւնն ու թշուառութիւնը, ձեր երազները երազային այդ տարիքի մէջ, չկան այլեւս, կորսուած են։ Երբ կը տեսնէք լեռներ, որոնք կը կրեն արծաթեայ վահաններ ու նիզակներ կամ կը գումարեն անվերջ պատերազմական խորհուրդներ Կովկասի ջրամբարներուն դիմաց,— մոխրագոյն ռազմիկներ, ճերմակ սրածայր մօրուքներով, որոնք կը պաշտպանեն սահմանները Եւրոպայի եւ Ասիոյ միջեւ։ Երբ կը տեսնէք հեռաւոր Պոնտոսի մէջ լողանքի այդ հին փոսը, հասունցած նուռերու կուտերը հոս հոն, ծիրանի ջրվէժը ազնիւ բաղեղներու, որոնք կը մագլցին դուռներու եւ մուտքերու վրայ, ջրվէժը դեղին վարդերու, ո–

րոնք կը սողոսկին պարտէզներու պատերն ի վեր, եւ կը լսէք ձմեռ գիշե՛րները եղկպատացօրէնէ խածախ ծախողներու մեղամաղձոտ ձայները: Երբ այն սիրուն աղջիկները, զորս սիրեցիք ծաղկոցի ու նախակրթարանի սեղաններուն վրայ, մեռած են, իրենց ոսկորները մնացած են անթաղ, կամ գերեվարուած են եւ մոռցուած իրենց իսկ ազգէն:

Ես չեմ սիրեր խմելը: Կը վստահացնեմ ձեզ, թէ ոգելից ըմպելիի բնաւ պահանջ չունիմ: Բայց տասներկու ամիսը անգամ մը, Նոր Տարիի երեկոյին, պէտք է որ մոռնամ անցեալս, անցեալի բոլոր նոր տարիները: Ամերիկեան քաղաքացի մըն եմ ես, անկեղծօրէն հաւատաւոր Սահմանադրութեան, եւ կը կռուիմ Ամերիկայի համար ոեւէ ատեն. բայց ըսէ՛ք, խնդրեմ, ի՞նչպէս մարդ կրնայ իր մանկութիւնը մոռնալ: Ինձ նման կան միլիոնաւորներ, այս գիշեր, այս ազատ Ամերիկայի մէջ, որոնք կը մտաբերեն յուշերը անցեալ մանկութեան տարիներու, որոնք միշտ ալ ամենուրեք ամենէն ուրախն են: Աշխարհ լիքն է տխրութիւններով ու մռայլ յիշատակներով, պատմութիւններով, որոնք անպատմելի են, խայթող պատկերներով, որոնք աննկարագրելի են: Ներեցէք, տիկիննե՛ր եւ պարոններ... Պէտք է որ հատ մը եւս խմեմ:

Թարգմ. Ս. ԿԵՍԱՐ

Ա․ ՍԱՐԻԲԷԿ

ԱՐՀԱՄԱՐՀԱՆՔ

Ես ձեզ լաւ կը ճանչնամ, ստրուկները մեր ցեղին եւ նողկանքը մարդկութեան, հանդիպած եմ ձեզմէ շատերուն եւ անպատմելի զըզուանքով համակուած, ի տես ձեր եղկելիօրէն հեզ գոյութեան:

Տեսած եմ ձեզ օտարներու առաջ եւ օտար հաստատութեանց դըպրոցական գրասեղաններուն վրայ, խեղճուկ ու ողորմելի՝ միշտ պատրաստ քծնելու· յետոյ, մեր ազգային շարժումներու խրոխտ ու արիւնոտ օրերուն փոթորկալի:

Դիտած եմ ձեզմէ շատերը, ա՛յդ անհաւասար կռուի եւ պայքարի տարիներուն, թշնամիին առջեւ գլխահակ եւ Յուդա Սկարիովտիացիին պէս ուրացող ու վաճառուած:

Օ՛, ես ձեզմէ շատերուն եմ հանդիպած, իմ կեանքի բովանդակ տեւողութեան, ու արհամարհած եմ ձեզ եւ ձեր տկարութիւնը ամօթալի, անջիղ եւ անկամ: Արհամարհած եմ ձեզ և ձեր ստրկօրէն համակերպելու տրամադրութիւնը արգահատելի, ուժին եւ արծաթին առաջ գետնամած:

Տեսայ ձեզ նաեւ շուկան, առեւտուրի հրապարակին վրայ անսահման եւ տիեզերական՝ միշտ մեքենական կեղծ ժպիտը երեսնուդ եւ եղկելիօրէն ճկուն ու գալարուն· իսկ իվերջոյ, մեր հասարակական ասպարէզին վրայ ցաւոտ, ուր, անողնայար եւ շուարուն, քծնանքով մը պժգալի, մէկերնիդ կտոր մը արծաթի, իսկ միւսնիդ ունայն շընորհի մը ի խնդիր, վաճառքի կը հանէիք գաղափարներն ու մարդկային Եսը երկնատուր, խիղճը անբռնաբարելի ու ազնիւ:

Օ՛, ստրուկներդ նողկալի··· Ահա կը դիտեմ, մեր պատմութեան մշուշի մէջէն, ձեզ եւ ձեր նախնեաց ուրուականները մաշած ու դողահար,— հայրենիքին մէջ եւ հայրենիքէն դուրս, հայկական բարձրաւանդակէն մինչեւ Արարատի ստորոտը, եւ ապա 1915–ի տարին ահաւոր· իսկ այսօր ալ, մեր գաղութներուն մէջ տժգոյն ու պղտոր:

Դարերու պատմութեան մէջ, տմոյն կեղտի, թոյնի մը նման կը տարածուի ձեր անիծապարտ գոյութիւնը անամօթ, ուր ռնքալով խրբեմնակի կ'երեւաք պարտուածներուն՝ վարձկան բռնաւորի մը պահանջներովը ահեղ ու անողորմ. բայց, գարշելիօրէն հեզ եւ լորձնաշուրթն կամակատար՝ օտար ուժերու բռունցքին առջեւ:

Օ՜, ես ձեզ լաւ կը ճանչնամ, ստրուկներն ու դաւաճանները մեր ցեղին եւ նողկանքը մարդկութեան:

Աւա՛ղ, դուք էիք մնացորդները մեր պատմութեան դժբախտ մէկ շրջանին, երբ, Ասիոյ բարբարոս ցեղերը վաչկատուն, անցան Հայաստան աշխարհի վրայով, եւ որպէս անէծք յաւիտենական, թափթփեցին ու խառնեցին ձեր դժնէ եւ օտարոտի էութիւնը հպարտ ժողովուրդին Հայաստանի: Եւ ա՛յն օրէն դուք եւ ձեր մնացորդները շնական, ի հաշիւ օտարին եւ մեր ոսոխներուն դարաւոր, դարձած էք գործակալները եւ գործիքները ազգակործան. խինե՛րը մեր պայքարի, մարտնչումներու դաժան ճանապարհին: Եւ որպէս որոմ ցորենին, ու շղթայ անէծքի, կը մնաք կապուած ու նետուած, դէպի ազատութեան արշալոյսը խոյացող մեր սերունդներուն ճամբուն վրայ լուաշող:

Չէ՞ որ, մեր հին ու նոր պատմութեան մէջ, դարձեալ դուք էիք, անպատկառ լրբութեամբ դաւողները մեր անկախութեան դէմ, իսկ ձեր թափթփուքները այսօր, օտարածին եւ անհայրենիք, ծպտուած ամէն վայրի մէջ, կը ժպրհիք դժուարացնել հազար անգամ բզքտըւած հայ ժողովուրդի դատի պաշտպանութեան նորօրեայ համօրէն նիգերը մեր, եւ դաւադի՛ր, բազմիցս սեւցած հոգիով, կը նկրտիք դժուարացնելու երկնառաք միութիւնը ազգին հայոց եւ արագաթռիչ վերածնունդը մեր միացեալ Հայրենիքին:

Օ՜, ես ձեզ լաւ կը ճանչնամ եւ ձեր վաճառուող էութիւնը գարշելի...:

ԵՍ ԻՆՁ ՀԵՏ

Գրեց՝ ՄԵԼԻՔ-ՇԱՀ

Աշխարհը կարճ ճանապարհ մըն է, հո՛գիս, մենք՝ խեղճ ճամբորդ: Կեանքը բուրումնաւէտ ծաղիկ է. ոմանք կը հոտոտեն զայն, ոմանք կարօտը կը քաշեն անոր ,ոմանք ալ կը կոխոտեն ու կ՚անցնին:

Ապրիլը ե՛ւ բերկրանք է ե՛ւ տանջանք: Ոմանք տառապանքի մէջ անգամ վայելք կը ստեղծեն. ուրիշներ վայելքը տառապանք կը դարձընեն: Մարդկանց խառնուածքի եւ հոգեբանութեան արդիւնք:

Ժամանակը կը սահի կ՚անցնի: Վա՜յ անոնց, որ վայելքի չքնաղ պատեհութիւնը ձեռքէ կը հանեն:

Վայելե՞ր ես արեւին քաղցրութիւնը անձրեւէն յետոյ: Վայելե՞ր ես ժպիտին հրապոյրը արցունքէն վերջ:

Ես վայելեցի Արեւին քաղցրութիւնը անձրեւէն առաջ, բայց արցունքէն յետոյ, ափսո՜ս, անոր ժպիտը չտեսայ: Տառապանքիս եւ խաչելութեանս մէջ, սակայն, անոր լուսապսակը զիս քաջալերեց ու կըթոտ քայլերս առաջնորդեց դէպի յաղթանակ:

Տառապանքէս ես սրբագրուած դուրս ելայ եւ յաղթանակի քաղցրութիւնը ըմբոշխնեցի:

Այժմ դարձեալ մինակ եմ:

Բայց որպէս խեղճ անցորդ, երազներուս կարաւանին հետ եմ նորէն: Ու ճանապարհիս վրայ դուն բուսար, ո՛վ հոտաւէտ ծաղիկ, եւ իմ ծարաւ շրթներս ահա բաժակիդ կը մերձենան...

Թո՛ղ, թո՛ղ որ յագենան պապակած շրթներս սիրոյ բաժակէդ: Անգութ մի՛ ըլլար: Մերժումը տանջանք է թէ ի՛նձ համար եւ թէ քե՛զ համար:

Աշխարհը կարճ ճանապարհ մըն է, սիրե՛լիս, մենք՝ խեղճ ճամբորդ. դուն միշտ յիշէ՛ այս եւ գթասիրտ եղի՛ր:

Աշխարհի ցաւը աշխարհը կը տանի: Մենք մերկ կուգանք ու մերկ ալ կ՚երթանք:

Դուն միշտ յիշէ՛ այս եւ գթասիրտ եղի՛ր։

* * *

Ով լսեր է՝ վարդ ուզողին
Խայթող փշեր միշտ կուտան.
Եւ համբոյրի մէջ սրտագին
Թո՛յն կը խառնեն անվարան...։

* * *

Այսօր սիրտս մռայլ ամպերով պատած երկնքին կը նմանի. ո՛չ կ՚անձրեւէ, ո՛չ կը պարզուի։ Իսկ քու ժպիտը մութ ամպերու ընդմէջէն յայտնուող արեւին պէս է — խուսափուկ եւ գրաւիչ։

Նկարովդ զարդարեցի սեղանս։ Ամէն թոյրէ եւ բոյրէ ծաղիկներ քաղեցի պարտէզէս, փունջ կապեցի եւ դրի նկարիդ կողքին։ Բայց անոնք ա՛յնքան գեղեցիկ չեն, որքան քու նկարդ։ Մազերուդ փունջը ա՛ւելի հոտաւէտ է եւ խորհրդաւոր ժպիտդ՝ աւելի գրաւիչ։

Մի՛ պրպտեր, թէ ինչպէս ունեցայ զայն։ Գողցայ։ Գողութիւնը դատապարտելի է օրէնքով, սակայն գողցուած նկարը եւ համբոյրը հաշուի մէջ չեն, սի՛րելիս,

Սիրոյ ոգին վեր է օրէնքի տառէն։

* * *

Հայեացքս քայլերուդ համընթաց կը հետեւէր քեզ, երբ արշալոյսին պարտէզ իջար եւ շուշանաթոյր մատներդ արիւնեցիր վարդէ մը։

Չգիտեմ, որո՞ւ համար քաղեցիր զայն, բայց այդ օրէն ասդին նարօտ մը հիւսեցի քեզ եւ ինծ համար։

Ի՜նչ փոյթ թէ սիրտդ կը շարունակէ լալ, երբ աչքերդ կը խօսին հոգւոյս։ Եւ եթէ շրթներդ չեն արտասաներ վանկերն երազիս, այտերդ կը շիկնին կրակի մը հանդոյն։

Տե՛ս, շրթներուդ վրայ արդէն կը փթթին լուսաստղ վանկեր, ինչպէս վաղորդայն ցօղիկը՝ վարդի կոկոնին։ Ցօղիկը արցունքն է սիրատարփ սոխակին, ժպիտն ալ՝ սրտիդ հայելին։

Տեսնեմ, ի՛նչպէս պիտի թաքցնես գաղտնիքը սրտիդ...։

* * *

Ժպիտդ ա՛յնքան պայծառ է, որքան աստղերը՝ վճիտ։ Անիկա

քնքոյշ սրտիդ խոր ակերէն կուգայ, որ ազատ երկինքներու տակ ծըլած՝ երբեք ստուեր չտեսաւ: Բայց ներէ՛ իմ մռայլութիւնը, որովհետեւ ես հայրենիքիս ողբերգութիւնը ապրեցայ...: Անիկա աւանդական կտակ է, զոր իբր սրբազան մասունք կը պահեմ սրտիս մէջ՝ մինչեւ որ արդարութիւնը իր հատուցումը գտնէ:

Սակայն, քեզ համար ժպիտ ունիմ ես, հի՜ն, հին օրերէն մնացած:

Որովհետեւ խաչելութեանս ճանապարհին ցեղակիցներուս անշիրիմ աճիւնները տեսայ, որոնք հատուցումի պարտք դրին վզիս եւ ես, հաւատարի՛մ ուխտաւոր, անոնց արցունքներով սրած դաշոյնիս արատ չբերի:

— Ահա՛ թէ ինչպէս ժպիտ ունիմ քեզ համար:

Քաղցր է վրէժը, սիրելի՛ս, երբ իրաւունքի եւ արդարութեան անունով կը լուծուի:

Մի՛ դատապարտեր զիս, եթէ տուած դաշոյնդ արիւնոտ վերադարձուի:

Մինչեւ կը հասնի բանականութեան դարը, ներէ՛ իմ անգթութիւնը եւ անյիշաչար եղի՛ր:

ՀԱՏՈՒԱԾՆԵՐ

Յ. ՊԱՐՈՆԵԱՆԷ

Անմահ Երգիծաբան Յ. Պարոնեանի գրութիւններէն շատերը դեռ կը մնան տարտղնուած զանազան պարբերականներու մէջ՝ անմատչելի ընթերցող հասարակութեան։ Հայաստանի մէջ ձեռնարկուած է Յ. Պարոնեանի ամբողջական երկերու հրատարակութեան եւ արդէն քանի մը հատորներ լոյս տեսած են, բայց արտասահմանի հայութիւնը հնարաւորութիւն չունի անոնցմէ օգտուելու։ Վերջերս միայն, ուաշինկթընաբնակ Խաչիկ Յարութիւնեանի նուիրական հոգածութեամբ, կը տպուի հատոր մը քաղուած 1884–88 տարիներու Խիկարի *թիւերէն, որոնք հրաշքով մը պահուած են Տոքթ. Կ. Ճէրահեանի մօտ։ Ուրիշ հատոր մը եւս կարելի է կազմել նոյն թիւերու մէջ ամփոփուած եւ դեռ առանձին գրքով լոյս չտեսած նիւթերէն։ Ստորեւ մենք եւս կը քաղենք քանի մը հատուածներ* Խիկարէն, *որոնք, կը խորհինք թէ, հաճոյքով պիտի կարդացուին* Տարեգիրքիս *ընթերցողներու կողմէն։*

ԱԽՏԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

(ՀԱՏՈՒԱԾ ՄԸ «ԱԽՏԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ» ՇԱՐՔԷՆ)

Ախտաբանութիւնն է գիտութիւն հիւանդութեանց։

Հիւանդութիւնները լաւ ճանչնալու համար պէտք է անոնց պատճառներն փնտռել, ախտանիշներն *ուսումնասիրել եւ անոնցմէ հետեւցնել* ախտաճանաչումն *եւ* կանխավճիռն։

ՊԱՏՃԱՌԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ.— *Պատճառագիտութիւնն է ուսումն պատճառներու։ Պատճառագիտական տեսակէտով հիւանդութիւններն քանի մը տեսակներու կը բաժնուին։*

Ժառանգական հիւանդութիւններ, *որք ծնողքներէն կ'անցնէին զաւակաց, զոր օրինակ՝ թեթեւութիւն, հայհոյութիւն եւայլն։*

Համաճարակ հիւանդութիւններ, *որք շատ մարդոց վրայ միանգամայն կը տեսնուին, ինչպէս փառամոլութիւն, կեղծաւորութիւն,*

շողոքորթութիւն, անձնազոհութիւն, պարտք չվճարելու հիւանդութիւն, լրագրաց մէջ իր անունն կարդալու ախորժակ եւայլն:

Տարափոխիկ հիւանդութիւններ, *որ ախտաւոր մարդերէն կը փոխադրուին առողջ մարդոց. օրինակի համար՝ պճնասիրութիւն, բամբասանք, խաղամոլութիւն, արբեցողութիւն, աներեսութիւն եւայլն:*

Գիտնալ պէտք է, թէ այս հիւանդութիւններն թեթեւ ցաւեր նկատելու չէ. ասոնք երբեմն մարմնային հիւանդութեանց պատճառ կուտան եւ վնասակար հետեւանքներ յառաջ կը բերեն: Փորձուած է, թէ կասկածոտ մը քնոյն մէջ շրջելու ախտին ենթարկուած է, ագահ մը՝ միզարգելութեան, շողոքորթ մը չարակերութենէ ճաթած է, հակառակախօս մը համրացած է եւ նախանձոտ մը թոքախտէն բռնուած եւ մեռած է: Մոռնալու չէ նաեւ, որ մարմնոյ հիւանդութիւններն ալ մեծ ազդեցութիւններ ունին բարոյական առողջութեան վրայ:

Ասոնց մէջ կան հիւանդութիւններ, որոնց ծնունդ տուող պատճառներն անծանօթ են դեռ: Օրինակի համար, չգիտցուիր, թէ աներեսութիւնն, որ մորթի հիւանդութիւն մ'է եւ դժուարաբոյժ, ցուրտէ՞ն յառաջ կուգայ թէ տաքէն, ստամոքսի թեթեւութենէ՞ն, թէ ծանրութենէն. աւշայի՞ն կազմուածքներու մէջ շատ կը պատահի, թէ մաղձային կամ արիւնային: Սակայն, գիտութիւնն պիտի յաջողի, անշուշտ, այդ պատճառներն օր մը գտնելու:

ԱԽՏԱՆԻՇՔ.— *Ախտերն ունին իրենց երեւոյթներն կամ նշաններն, որ իրարմէ կը տարբերուին ախտերու զանազանութեանը համեմատ. օրինակի համար, պճնասէրի մը եւ նախանձոտի մը բազկերակներն միեւնոյն կերպով չեն զարներ, ինչպէս նաեւ անոնց լեզուներն ալ շատ կը տարբերին իրարմէ: Այսու ամենայնիւ, իրարու նմանող հիւանդութեանց նշաններն լաւ ճանչնալու համար մեծ զգուշութիւններ պէտք են. զոր օրինակ, մարդահաճութիւնն եւ շողոքորթութիւնն իրարու նման հիւանդութիւններ են, բայց էապէս շատ կը տարբերին իրարմէ, եւ եթէ անզգուշութեամբ շողոքորթութեան դեղն մարդահաճութեան տրուի, մարդահաճութիւնն շողոքորթութեան ախտին կը փոխուի:*

Ոմանք դիմագծութենէ բարոյական ախտեր ճանչնալու գիտութիւնն ընդունած են արդարեւ, բայց այս գիտութիւնն շատ սահմանափակ է եւ շատ անգամ կը սխալի: Նոյնպէս ոմանք ալ գանգաբանութեան դիմած են մարդուս այլեւայլ մոլութիւններն եւ մտային հանգամանքներն գուշակելու համար: Ոմանք ալ կ'ուզեն մեր շարժումնե-

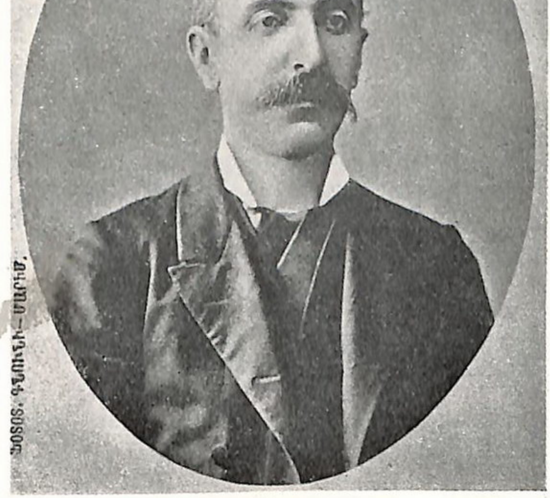

Յ. ՊԱՐՈՆԵԱՆ

րէն եւ ձեւերէն մեր ներքինը գիտնալ։ Մեր ախտաբանութիւնն միահամուռ կը մերժէ այս երեք տեսութիւններն, եւ ահա ինչու համար։ Դիմագիտութիւնն կ՚ըսէ մեզ, թէ արծուի քիթ ունեցողն բանաստեղծ կ՚ըլլայ. ախտաբանութիւնն չընդունիր, որ քերթողներն իրենց բանաստեղծական հանճարն իրենց քթին պարտաւոր ըլլան, քանի որ անոնք իրենց հանճարն կը պահեն նոյնիսկ, եթէ իրենց քիթն ամբողջ կորսնցնեն. Թող որ մեր ախտաբանութիւնն իւր հիւանդներն բանաստեղծութեան ախտէն բժշկելու համար անոնց քիթը կտրելու գործո–

ղութեան հակառակ է: Նոյնպէս գանգաբանք եւ այլք այնպիսի անհեթեթ ախտաճանաչումներ կը պաշտպանեն, զորս ընդունելու համար մեր գրութիւնն պիտի պարտաւորուէր ախտը ծաղկեցնելով ախտանիշները ջնջելու, որով միայն քիթը, ուրիշին ականջներն, մէկալին ծնօտը պիտի կտրուէին առանց գոհացուցիչ արդիւնք մը յառաջ բերելու:

ԱԽՏԱՃԱՆԱՉՈՒՄՆ.— *Ախտաճանաչումն այն գիտութիւնն է, որով կը ճանաչենք հիւանդութիւններն տեղական, ընդհանուր, բնական եւ բնախօսական նշաններու, հիւանդութեան ընթացքի, տեւողութեան եւայլն օժանդակութեամբ:*

ԿԱՆԽԱՎՃԻՌ.— *Կանխավճիռն է այն զատողութիւնն, զոր բժիշկն նախապէս կ'ընէ թէ՛ այն փոփոխութեանց վրայ, որ կրնան պատահիլ հիւանդութեան ընթացքին մէջ եւ թէ՛ անոր ինչ վախճանի յանգելու մասին: Բոլոր նշանաց բաղդատումէն վերջը միայն կրնայ գուշակել բժիշկ մը գալիք դէպքերը:*

ԲՈՅԺ.— *Բոյժն կարելի չէ առանց ծանօթութեան պատճառագիտականի, ախտաճանաչականի եւ կանխավճռականի, հետեւապէս քննութեան եւ փորձառութեան վրայ հիմնուած է:*

ԿՆՔԱՀԱՅՐԱԿԱՆ, *որ կը կայանայ հիւանդի մը իր ունեցած հիւանդութեան անունն միայն լսելու եւ հիւանդէն այցեգին առնելու եւ կծիկը դնելու վրայ, գոյութիւն չունի մեր ախտաբանութեան մէջ, որ ամէն ախտ բուժելու հաւատքն ունի:*

Երանի՜ անոնց, որ կը հաւատան:

1884

ՎԱՐՁՈՒ

Վարձու տուն մը վեց սենեակով, ջրհորով եւ պարտէզով:

Վարձու լրագիր մը իր էջերով, գաղափարներով եւ սկզբունքներով:

Վարձու թաղական մը, որ պատրաստ է ատենապետին ամէն մէկ ակնարկին «էվէթ, էֆէնտիմ, պէլի, էֆէնտիմ, էօյլէ տիր, էֆէնտիմ» պատասխանելու:

Վարձու խմբագիր մը, որ պատրաստ է ուզուած խնդիր մը պաշտպանելու. գիները կը սակարկուին խնդրոյն կարեւորութեան համեմատ:

Վարձու երեսփոխան մը իր հաւանութեամբ եւ քուէով:

Վարձու՝ երեսփոխանի մը լռութիւնը, որ պատրաստ է պապանձել, եթէ մինչեւ իսկ Ազգը ծախեն:

Վարձու փաստաբան մը, որ պատրաստ է սնանկանալ ուզողներուն տետրակները պատրաստել, ապրանքնին փախցնել եւ եթէ սնանկանալու փափաք չունին, ներշնչել իսկ սոյն փափաքը:

Վարձու բժիշկ մը, որ պատրաստ է եղբայրակցի մը սխալը ծածկելու «ուրիշ կերպ չէր կրնար ընել, յանցանքը մեռնողինն է» ըսելու:

Վարձու վարդապետ մը, որ պատրաստ է հանգուցեալի մը չունեցած բարեմասնութիւններն մինչեւ երկինք հանելու:

Վարձու նամակագիր մը, որ պատրաստ է առաջնորդ գովելու:

Վարձու աչքեր, ականջներ, բերաններ ու խիղճեր շատ ու միշտ պատրաստ կը գտնուին:

1887

ՔԻՉ Մ'ԱԼ ԱՌԱՆՑ ԴԵՂԻ

Քանի մը տարիներէ հետէ ամէն կողմէ մեծ ջանքեր կ'ըլլան մեր ազգին գործերը շտկելու համար եւ հակառակ այս ջանից ազգին գործերն աւելի ծուռ կ'երթան:

Մենք կը կարծենք, թէ ազգին գործերն աւելի կանոնաւոր ընթացք մը պիտի ունենային, եթէ այսքան ջանքեր եւ անձնանուիրութիւններ չըլլային:

Թո՛ղ տանք, ուրեմն, քիչ մը սա ազգին եախասը, տեսնենք ի՛նչպէս պիտի երթայ:

Հիւանդներ կան որ կը բժշկուին, երբ դեղ առնելէ դադրին:

Թո՛ղ տանք, կ'ըսեմ, որ խեղճը գլուխը ժողվէ խեղճը, հերիք այսչափ դեղ տուինք:

Որո՞ւ պիտի հասկցնես. մեր մէջ անանկ ազգասէրներ կան, որ ուխտ եւ երդում ըրած են ազգին գործերուն ուղղութիւն մը տալու:

Ո՛ ազգասէրք, նախ ձեր գործոց ուղղութիւն տուէք եւ ապա ազգային գործոց:

Անոր ի պատասխան կ'ըսեն․

— Մենք գործ չունինք, որ ուղղութիւն տանք…

1887

ՍԷՐ ԵՒ ԿԻՆ

Սէրը գեղեցիկ հոգիներու մէջ կը բնակի, որպէս թրթուրը գեղեցկագոյն վարդի կոկոնին կը յարի։

Ամենէն կարճ յիմարութիւնները լաւագոյններն են, կ'ըսէ առածը, բայց սիրոյ մէջ կան յիմարութիւններ, որ զմեզ շատ երջանիկ պիտի ընէին, եթէ տեւէին մեր բոլոր կենաց մէջ։

Շնորհքները, որ նորատի աղջկան մը վրայ հրապուրիչ են, ծեքծեքանք կ'ըլլան ծեր կնոջ մը վրայ։

Ստացումն եւ սովորութիւնը կը բառնան տգեղութենէ անոր թերութիւններն եւ գեղեցկութենէ անոր հրապոյրները։

Կանայք աւելի երջանիկ են այն սիրով զոր կը ներշնչեն, քան այն սիրով զոր կը կրեն․ մարդիկ ասոր բոլորովին հակառակն են։

Ամօթը կանանց առաքինութեան ամենէն աւելի հաւատարիմ պահապանն է երբեմն։

Որպէսզի սիրոյ նամակ մ'ըլլայ ինչ որ պարտի ըլլալ, պէտք է զայն սկսիլ առանց գիտնալու թէ ինչ պիտի գրուի եւ վերջացնել առանց գիտնալու թէ ինչ ըսուած է։

Աղէկ գիրք մը եւ աղէկ կին մը շատ թերութիւններ կ'ուղղեն․ գէշ գիրք մը եւ գէշ կին մը շատ սիրտեր կ'ապականեն․ մարդիկ կան որ, երբ խնդիրը գրքի եւ կնոջ վրայ է, անոնց կազմին միայն կը նային։ Ի՞նչ իրաւունք ունին տրտնջալու, եթէ խաբուին։

ՖԱՆԹԱԶԻԱ

ԳԻՇԵՐԱՅԻՆ ԿԱՆՉԵՐ - ՏԵՍԻԼՔԻ ԱՇԽԱՐՀԷՆ

Գրեց՝ ՄԻՆԱՍ ՆՈՒՐԻ

ՀՐԱՒԷՐ ԱՆՄԱՀՆԵՐՈՒՆ

Կը լողայ վրան կապոյտ ջուրերուն՝
Մահիկը ստուար մակոյկն օրօրուն.
Լուսնակը Աղջիկն է՝ որ գիշերով՝
Կոնտոլն է առեր ու կ'երթայ հեռուն:

Ստեղծման ոսկի օրերէն ի վեր,
Սիրոյ աստուածներն այս ծովն են թողեր.
Հոս կ'ապրին ճերմակ, կապոյտ հուրիներ,
Անոնք՝ որ ունին լուսեղէն թեւեր:

Ափը՝ տուաղաստ թեւօք փողփողեան,
Զոյգ մը կարապներ ելեր՝ կը դողան.
Եկեր են տանիլ զիս ալ այս գիշեր
Հոն՝ ուր փէրիներ, աստղեր կը լողան:

Կամարին ներքեւ զանգակն է հնչեր,
Բոլոր անմահներն վերստին կանչեր.
Ու կ'ելլեն լազուարթ դուռներէն բացուած,
Վառ վառ աղջիկներ, ու բոցէ մանչեր:

Լաց կայ ու ծիծա՛ղ, ու հինին նման,
Բոցը կը կը լափէ սիրտերն ամենայն.—
Լացի ու խինդի պահերուն միջեւ,
Կը գնեն ոմանք՝ ծովերն հիմենեան:

Շողերն իրիկուան, շողե՛րն իրիկուան,
Սիրոյ արցունքի ցօղերն իրիկուան,
Շողերուն ոսկի թելերէն հիւսուած՝
Պաննեան հարսներու քօղե՛րն իրիկուան:

* * *

ԶԱՐԹՕՆՔԻ ԳԻՇԵՐ

Ոսկի, ադամանդ հուրքով ծաղկան,
Կը վառի խունկի ժամը իրիկուան.—
Տե՛ս, փունջ մը աստղեր հոս ջուրն են իջեր՝
Երէանին լուալ՝ հարսներու նման:

Ջուրերուն եզերք՝ կանաչ ափերուն,
Անուշիկ զարթօնք կայ՝ տօն ու գարուն.
Ու կուգան լուսնէն, ծովէն, աստղերէն՝
Որոնց ծանօթ է, կարծես, իմ անունն:

Զարթօնքի արծաթ զանգերն են հնչեր
Ու չորս եզրերէն սիրողներ կանչեր.
Կ'ելլեն ջուրերէն ու ծաղիկներէն
Ցաոֆուռ աղջիկներ ու ոսկի մանչեր:

Հին օրուան նման, աստուածներ արթուն,
Գիշերին մէջէն կը խօսին մարդուն.
Սէրն է հանուրին ընդուն կըրակէ,
Ու կը համբուրուին մարդն ու զուարթուն:

Համայն բնութիւնն՝ կենդանի ու վառ,
Մէկ երազ ունի, մէկ խաղալ, մէկ բա՛ռ...
Հուրը կը վառի՛,— իր ալիքն կ'երթայ
Ծարակիլ եզրերն, ծովերն ու անտառ:

Ամէն հոգիէ հոգւոց մը կ'ելլէ,
Ամէն բերանէ՝ մէկ գոց մը կ'ելլէ,
Երգ մը ալեկոծ՝ եզերքէ եզերք,—
Աշխարհի ծոցէն՝ մէկ բո՛ց մը կ'ելլէ...:

Շողերն իրիկուան, շողե՛րն իրիկուան,
Ոսկի պանդերու արցունքին ներքեւ՝
Տաղերուն բոցէ տողե՛րն իրիկուան,
Սիրոյ սրսփուն դողե՛րն իրիկուան…

* * *

ԿՈՉԸ ՓՐՓՈՒՐԻ ՓԷՐԻԷՆ

Լճակին սատափ խիճերուն կ՚իյնայ,
Կը փշրի արծաթ ալեակ մը հիմա.
Կը խնդայ մէկը՝ փրփուրին մէջէն՝
Արդեօք, տարփանքի անո՞յշն է,— Նինա՛յ…։

Աղջի՛կ մը,— ելած լոյսերով վառ վառ,
Ոստրէի մէջէն, աշխարհէն օտար,—
Բամբիշ մը, թերեւս, աստղալոյց ափէն,
Ջուր ծովն, իբր ընծայ, ցամաքին կուտար։

Ափունքին վրայ սրսուռ աւազի,
Կուգայ՝ կը պարպէ սափորն երազի,
Կը շարժէ փէշին բոժոժներն խշշուն,
Եւ փէրին ծովու հեքեաթն կը խօսի։

— «Օ՛, անմահ ափեր, մարգարի՛տ ափեր,
Կղզւոյն՝ ուր ծովն է աստղերուն դիպեր,
Ուր՝ աստղերն կ՚ըսեն, դեռ ոչ մէկ կորիճ,
Ոչ մէկ նաւավար իր նաւն է կապեր»։

«Ուր ինձ պէս ծովու աղջիկներ կ՚ապրին,
Եւ իսկ լուսածինն, լուսնակի փէրին.
Ով որ հոն լողայ՝ կ՚ապրի յաւիտեան,
Ու փէրին անոր կը դառնայ գերի»…։

Կ՚ըսէ՛, գլգլուն կը խնդայ հատ հատ,
Շարժելով իր բիւր բոժոժներն արծաթ.
Ու անոնց խառնած՝ աւազին վրայ՝
Կը թափէ մշուշ, երազ ու հեքեաթ։

Իր ոտքին ներքեւ՝ սիրային գողէն,
Աւազն ալ հիմա լեզու է ելեր,
Կը խշշայ սրտին գաղտնիքն հրեղէն.
— «Փրփուրի փէրի՞ն է վրաս քալեր»...:

Երբ փէշերն ժողուած՝ փրփուրի փէրին,
Խնդալով նորէն կը դառնայ ջուրին,
Ապշանքէն՝ յայթիւս դմրած հոգիներ,
Զարթած, կը խուժեն՝ որ ոտքին փարին:

Օ՜, ի՞նչպէս ատոնք յարութիւն առան,
Աս հազար՝ հազար պարմաններն վառեան,
Որ ելած յանկարծ՝ խօլական կանչով,
Ձայնին ետեւէն կը վազեն առ ան:

Փրփուրին մէջ ան, ջուրերուն վէտ վէտ,
Ալիքով կուգայ ու կ՚երթայ ետ ետ.
Ձայնն է, երազն է, խորհուրդն է ծովուն,
Կուգայ՝ կ՚երեւի՜, — կը դառնայ անհետ:

— Մի՛ վազէք ետին ալիքի վէտին,
Մի՛ վազէք փաղփուն փայլակին ետին,
Հերիք երեւոյթն ու փառքն աչքերնուդ,
Ինչո՞ւ հալածէք ծխածան դօտին:

Ցողե՜րն իրիկուան, շողե՜րն իրիկուան,
Ջրանոյշներու լողե՜րն իրիկուան,
Ու շուրջըս առած մերկ փէրիներու՝
Սիրային պարի դողե՜րն իրիկուան...:

* * *

ՁԱՅՆ ՄԸ ՀԵՌՈՒ ԱՇԽԱՐՀԷՆ

Ինչպէս հեշտ գլգլին թաքուն առուէն,
Ձայն մը կուգայ մերթ՝ պանեան անտառէն.
Սահմանին վրայ դոյգ աշխարհներուն,
Հրթիռ ու խաղ կայ, — կրա՜կ կը վառեն...:

Ձայնն է ա՜յնքան մօտ,— իսկ կուգայ հեռուէն,
Վանկերով քաղուած վերնային բառէն,
Մերթ ա՜յնքան աղու,— մերթ փողով մարտի՜,
Որմէ մեռելներ ոտքի կը յառնեն...։

Քաղցրութեանդ պահանջն է անցեր մէջէս,
Ով ձա՜յն, ով խորհուրդ, ով ծիծաղ, ի՞նչ ես...
Գիտեմ որ հեռու ափունքէ կուգաս,
Ով ձայն Վերնային, որ զիս կը կանչես։

Դուն որ գերին չես այս մարմնի բանտին,
Ոգի՛, Ձա՜յն որ զիս կը կանչես անդին,
Գտե՞ր ես դուն վայրն, ու դեղն ու դարմանն՝
Սա տիեզերքէն յափրած հիւանդին։

Ի՞նչ կայ սա կապոյտ ծիրերէն անդին,
Ո՞վ է կապեր հոն աստղերու գօտին,
Անդի՜ն, դեռ անդի՜ն՝ ուր գնաց արեւն,
Ուր գացին ամէնք,— եւ եկաւ ո՜չ մին...։

Ուր հազար հազար վառ լոյսի լիճեր,
Կանթեղնե՜ր, որոնք երբեք չեն շիջեր,
Եւ՝ առանց թելի, պար ու պտոյտով՝
Կապոյտ խորութեան խորանը իջեր։

Դուն՝ որ գերի չես աս մարմնի բանտին,
Ոգի՛, Ձա՛յն, խօսէ, դու ձա՜յնն Անդունդին,
Ի՞նչ նոր հաւատի, ի՛նչ նոր լո՜յս անոր՝
Որ պիտի քեզի հետեւի անդին։

Ջուրե՜րն իրիկուան, Հուրե՜րն իրիկուան,
Ու զէն ու զարդ՝ ու սուրե՜րն իրիկուան,
Մխիթիք վանկերով թէ՛ հեշտ, թէ ահեղ,
Հեռու աշխարհին լուրե՜րն իրիկուան...։

* * *

ՀԱԿԱՄԱՐՏ ՈՒԺԵՐՆ

Իմ ոտքեր զատ զատ գունտերու վրան՝
Մէյմէկ աշխարհի կեցած՝ կ'երերա՛ն,
Ու վարէն դէպ ի՝ յօրանջքով բացուած,
Լա՛յն է ու խորունկ՝ անդունդին բերանն...:

— «Օ՛ն, դէպի լոյսեր, օ՛ն, դէպի լոյսե՛ր,
Ուր որ տանին քեզ,— ու դէպի կոյսե՛ր»...
Մատը դէպի ինձ՝ հրաման կ'արձակէ
Ոգին՝ որ քովս է՝ ի զէն, ի սուսեր:

«Յառա՛ջ, օ՛ն յառաջ, աչքերդ հուրերուն,
Մինչեւ պարտէզը, սահմաններն որուն
Լուսնին կը դպին,— ուր կայ քու փնտռած՝
Աստղերով ծաղկեալ անթառամ դարուն»...:

Իսկ ետեւս՝ ցուպով կը քալէ մէկն որ
Ողբով յուշ կ'ածէ վտանգներն բոլոր,—
Թէեւ իր խօսքէն դեռ ոչ մէկն դարձաւ
Ետ, փառքի դաշտէն.— Ո՞վ ես, Ալեւո՛ր...:

Դեռ ան կ'աղերսէ՛.— «Մի՛ վազեր ետին՝
Լոյսերուն տարփուն ու վայրավատին,
Փայլակէ թեւով կրակէ թռչնոյն
Հուրքին ձգտելով՝ մի՛ թողուր գետինն»...:

«Ամէնքն ալ տարա՛ն,— ամէնքն ալ կորա՛ն...
Մա՛հը կը սպասէ քու ճամբուդ բերանն.
Ան որ ծպտուած քու քովէդ կ'երթայ՝
Քեզ ալ կը տանի անոր ի դարանն»...:

Դարձիր, ե՛տ դարձիր, թո՛ղ զիս, Ալեւո՛ր,
Ճամբադ դառ ի վեր՝ դուն թող զիս անոր՝
Որ մարդն կը տանի հեշտին կործանման...
Չի հոն կրա՛կ կայ,— կամ ձայնե՛ր աղուոր:

Դո՛ւն ոչ դեղ ունիս, ոչ սրտի դարման,
Ու — որուն գիրն է գրեր Ահրիման,
Ան պիտի երթա՛յ,— աղերսն է ի զուր...
Պիտի երթա՛յ ան... — Աս է հրամանն:

Ո՛յժն, Սէ՛րն գիշերուան, յուշե՛րն գիշերուան,
Երկու հակամարտ ուժե՛րն գիշերուան...
Անոր, որ զոհն է Մթին Ուժերու,
Սահմանեալ բախտին զուժե՛րն գիշերուան...:

* * *

ԹԱՄԱՐԻՆ ԿՈՉԸ ԻՆԾԻ

Վանի Ծովին մէջ մէկ կղզի մը կայ,
Որ մեր Արայի եւ Շամիրամայ
Հին հին օրերէն՝ վայրն է սիրողաց,
Կամարին ներքեւ լուրթ ու լուսընկայ:

Հոն կայ աղջիկը քաջքերու քաջի,
Սիրենի ձայնով ու կապոյտ աչուի,
Ու հինէն ի վեր՝ ամէն երեկոյ՝
Սիրող քաջազն մը անկէ կը կանչուի:

Իր ծոցն գարնանային ծաղկանոցն է վառ,
Իր կոչն հրաման մ'է իրէնի բարբառ,
Եւ է թովչական, 'անդիմադրելի·—
Քաջերը կ'երթան,— ալ ետ չեն դառնար:

Հիմա երեկոյ, ու ժամն է բարի·—
Աս լիճին ափը՝ երկրին Նայիրի,
Կեցած՝ կը դիտեմ փառքերը ոսկի,
Եւ կապոյտ ծաւալն վերի ու վարի:

Զըկար երկինք վառ՝ առկէ աւելի,
Զոր Աստուած ընէր իրեն հայելի,—
Աս լիճէն կապոյտ ու հիանալի՝
Զըկայ ուրիշ ջուր եւ ուրիշ ալի:

— Հեռուն կ'երեւին մարգարտեայ ափեր,
Կ'երեւի լապտե՛րն... Կը լուսին ծափե՛ր,
Հին մեռելներէն, որ դեռ կը լողան...
Ուրուներն անոնց,— մարմիննին թափեր...:

Ու ծովը ինքն ալ՝ արդ եղած պարի,
Կ'ոստոստէ ժայռի վրայ ու քարի.
Եւ լապտերն, ծովուն ոսկի փոսուան,
Երբեմն կը բացուի, երբեմն կը մարի՛...:

Եւ հիմա ականջս ու սիրտըս ջուրին,
Կոչը կը լսեմ,— լսե՛լն է դիւրին...—
Հրաւէրն ու հրամանն ծանօթ աղջիկէն,
Կզզիէն Հուրին,— ուր՝ մա՛հ կայ հիւրին:

Խարտեաշ աղջիկդ իմ, ծանօթ ես, ի՛նչ ես,
Փրփուրին մէջէն ի՛նչ կը մրմնջես.
Ո՞ր ափը կ'երթանք հսկումի համար,
Դուն, ասուղներն խենթ, կարապներն ու ես:

Ես հինէն ի վեր գիտեմ քու անունն,
Դուն՝ որ Թագուհին ես փէրիներուն,
Եւ դուստրը լուսնի, չէկ ու հոլանի,—
Լապտերովդ կուգաս հոս՝ ամէն իր'կուն:

Դուն կ'ընտրես արի խենթերն ինծ նման,
Որոնք կ'անգոսնեն ե՛ւ ջուրն, ե՛ւ սահմանն,
Երբ որ մէկ խենթ ու խարտեաշ աղջիկ մ'է,
Որ կուտայ անոնց կոչ ու հրաման:

«Լողա՛լ, յաւիտեանս լողալ աննկո՛ւն»...
Հրաւէրդ կը հնչէ ինծի այս իր՚կուն.
«— Սիրտը չի հիննար, եւ ոչ ալ երբեք
Կը մարի բոցը աննուաճ հոգւոյն»:

— «Աշխարհիս վրայ՝ ով որ սի՛րտ ունի,
Անդունդին խորքէն պէտք չէ սասանի.
Գիրին հպատակ, արմէ՚նս, ան կ՚երթայ՝
Ուր որ ալիքը զինք առնէ տանի»:

«Ինչպէս շատ սիրող պարմաններ գացին,
Ամէնքն ալ գերի Հրեղէն Բոցին,
Աչքերնին ուղղած հեռուներ վառող
Բոցի՚ն, չէ՚կ–բոցին, հոգեվա՛ռ բոցին»...

Ու սիրտն — ամէն սիրտ — տեսքէդ կը հալի,
Ով աղջիկդ լուսնի՝ չէկ ու հոլանի.
Ու կանչդ է ա՛յնքան աղու ու գերող,
Մահուան առջեւն իսկ՝ անդիմադրելի:

«Ով որ սիրտ ունի, ով անուն մ՚ունի՝
Ջուրին վտանգէն պէտք չէ տատանի,
Այլ ան՝ անվարան, ձայնին հպատակ՝
Կ՚երթայ ալեաց դէմ, քաջացն պատանի»:

«Դուն լոյսին նայէ,— լապտերիս եկուր,
Արմէնին ոչ հուր արգելք է, ոչ ջուր.
Սիրողն եւ հերոսն հաշուի չեն նստիր,
Կ՚երթան Թամարին,— չե՚ն հարցներ թէ՝ ո՞ւր»...:

Օ՛, Կղզին է այն... ուր դարէ ի դար,
Ձայնիդ հետեւած, ու ծոցիդ համար,
Ամէն լողացող ծովամոյն եղաւ...
Հիմա կոչ կ՚ընես հոգիիս յիմար:

Ցոյց կուտաս ծովուն յատակը, Թամար,
Լուսնի շողերէ ապարանքդ մարմար,
Խրկեր ես ուր խենթ լողուոր ասուպներ՝
Կապելու ոսկի՝ ադամանդ կամար:

Թէ անունս կայ այժմ հոն փորուած ի քար,
Թէ աս կամարն է իմ մուտքիս համար,
Երբոր քեզի գամ,— Թամա՛ր, այո՛, երբ՝
Ցամաքն թողուցած՝ ալ կ՚իջնեմ ի վար...:

Բայց ահա աստղէ կանթեղներդ անմար,
Աչքերու նման հոն, ջուրին մէջ, վառ,
Դամբանիս վրայ կախուած՝ կ՚արտասուեն...
Խնայէ ինծի, խնայէ՛, Թամա՛ր:

* * *

Ծովերն իրիկուան, շողե՛րն իրիկուան,
Նոճիներու ներքեւ հովե՛րն իրիկուան...
Եւ հովին մէջէն ու անդունդներէն՝
Ձիս անդին կանչող փողե՛րն իրիկուան...:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԱՐԱԳԱԾ

Գրեց՝ ՅՈՎՀ. ՇԻՐԱԶ

Գեղեցիկ է Մասիս սարը՝ ձիւն գագաթով երկնաւէտ,
Բայց չեն խօսում լուսակարկաչ աղբիւրները նրա հետ:
Գեղեցիկ է Արագածը՝ ձիւն գագաթով երկնաւէտ,
Յաւերժական զրոյց ունին աղբիւրները նրա հետ,—
Յաթերժի պէս ծուփ են գալիս գարունները ծով կրծքին,
Կուլ են գնում բիւր մեղուներ ծաղիկների յորձանքին:
Ղօղանջում են պերճ լանջերը փտակներով իր զանգակ,
Ուր արտերն են իրար գգւում նրա կապոյտ շուքի տակ:
Արծիւները թեւ են փռում ոսկի ու վառ քերծերին,
Ու որսկանն է սիրոյ աչքով նայում թռչող այծեամին:
Դիւթական է Արագածը, երբ աստղերի լուռ ծոցում
Լուսաշղարշ ամպերն ուսին, ինչպէս հարսը ծածկոցում,
Քուն է մտնում սիրոյ խօսքից իր սրտաբուխ գետերի,
Ոտքին հովիտն իմ Շիրակի, նակտին համբոյրն աստղերի:
Բայց գեղեցիկ ու անհաս է Արագածը երկնաւէտ,—
Երբ արածում ու խօսում են լոյս հօտերը նրա հետ.
Երբ քուրդ ու հայ հովիւների սրինգների ձայնի պէս
Զով լանջերից դէպի աշխարհ բարին կ'իջնի փրփրադէզ:
Գեղեցիկը Արագածն է ձիւն գագաթով երկնաւէտ,—
Յաւերժական զրոյց ունեն կեանքն ու երգը նրա հետ:

ԵՐԵՒԱՆԻ ԵՐԳԸ

Գրեց՝ ՍԻԼՎԱ ԿԱՊՈՒՏԻԿԵԱՆ

Աչք ենք բացել Երեւանում, նա մեզ է մայր եւ օրօրան,
Հեռուից հեռու շուք է արել մեզ Մասիսը սիրագորով.
Ահա ծնուած մի յարկի տակ՝ մտերիմ ենք դարձել իրար,
Արի՛, շրջենք Երեւանի մանկուց ընկեր փողոցներով:

Տե՛ս, ծառերը այս նորուղեշ՝ նրանք մեզ հետ հասակ առել,
Մեր դպրոցի ծանօթ ճամբին հով են արել մանուկ մի օր,
Հիմի սիրոյ մեր գաղտնիքին հովանի են արդէն դառել,
Արի՛, շրջենք Երեւանի սիրոյ ճամբա՛յ փողոցներով:

Ահա՛ շէնքերն այս վարդաքուլս. նայի՛ր, ո՞նց է շունչը Հայի
Ոգի տուել այս քարերին աշխարհաշէն իր հանճարով.
Խաղաղ ու լուռ ու եղնիկ է դարձել այստեղ ժայռը վայրի,
Արի՛, շրջենք Երեւանի հայրենատեն փողոցներով:

Զանգո՛ւ իջնենք՝ նա ձորերում քաքալող սիրտ ու սրտակից,
Ո՛ւր էլ լինենք, թէ ովկիանն էլ մեր դէմ շաչի յուզախռով,
Նրա ձայնը մեզ կը հասնի հազար սարի, քարի տակից,
Արի՛, շրջենք Երեւանի Զանգու տանող փողոցներով:

Թէ հուր ունենք, ջո՛ւր էլ ունենք՝ այրուողներին զով ու աղբիւր,
Թէ շող ունենք, Նուրք էլ ունենք՝ մրգի սինի, մրգերի ծով.
Մե՛զ են կանչում այգիներից Հայոց տաղերը գինեբոյր,
Արի՛, շրջենք Երեւանի այգի հանող փողոցներով:

Ե՛կ, թող քամին փոշի բերի, փռի թող մեր ճանապարհին,
Թո՛ղ մենք այրուենք շոգին, տապին՝ մեր արեւի անմար հրով,
Միայն նայենք ու աչքը մեր միշտ դէմ առնի Մասիս սարին,
Միայն շրջենք Երեւանի, Երեւանի՛ փողոցներով:

ՀԱՅՐԵՆԻ ՏՈՒՆ

Գրեց՝ ՍԱՐՄԷՆ

Ես քեզ երբեք չեմ մոռացել,
Հոգեհատոր հայրենի տուն.
Մերթ եկել եմ դուռդ բախել,
Կրակ վառել ձմրան ցրտում.
Մերթ այցի ես եկել դու ինձ,
Նստել կողքիս ու զրուցել,
Իմ թանգագին, իմ սրտակից,
Ես քեզ երբեք չեմ մոռացել:

Մեր անջատման տխուր օրից
Տարիներ են եկել–անցել.
Արդեօք դու էլ յիշո՞ւմ ես ինձ,
Թէ՞ դու վաղո՜ւց ես մոռացել.
Ինձ յիշո՞ւմ են մեր սարերում,
Արդեօք դեռ կա՞յ մեր հին այգին.
Երգո՞ւմ է մեր զուլալ առուն,
Իմ մանկութեան ընկեր առուն:

Վանայ ծովին արեւ արա՛,
Նրան ես շա՜տ եմ կարօտել,
Բարտու գլխին այն բունը կա՞յ.
Ծեր արագիլն ապրո՞ւմ է դեռ.
Հաւատարիմ մեր շունը կա՞յ,
Խաղո՞ւմ է դեռ մեր չար կատուն,
Ա՜խ, նրանց էլ բարեւ արա,
Իմ պաշտելի հայրենի տուն:

Ո՞վ է ապրում քո յարկի տակ,
Իրեն յաւէտ տէ՞ր է կարծում:
Իմ զոհուած հօր շիրիմը թանգ
Ո՞վ է այդպէս անարգ պղծում,
Մեր արտերը ո՞վ է ցանում,
Ո՞վ է քաղում վարդերը մեր.
Ինչպէս գինին խոր հնձանում՝
Յոյսս պահել եմ միշտ անմեռ...

Կը գայ օրն այն, երբ յաղթական
Ներս կը մտնենք հայրենի տուն,
Ծնծղաները կը զնգզնգան,
Տօն կը լինի ու խնդութիւն,
Լոյսերն անշէջ կը բոցկլտան,
Կ'անցնին շարքերը փառապանծ.
Կը հնչի երգը ցնծութեան՝
Այգեբացից մինչ այգերաց:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏՂԱՆԵՐԸ

Գրեց՝ ԱՂԱԻՆԻ

Սիրով իրկէզ՝ սիրել եմ ես Հայաստանի դաշտերը խաս,
Զեփիւռիդ պէս փարել եմ քեզ, ծիրանաւոր իմ Ալագեազ,
Սէր եմ տուել Արփաչային, որ կարկաչով ծովը տանի,
Բայց սրտահեզ պահել եմ ես տղաներին Հայաստանի:

Տղաներին թխագանգուր, տղաներին մեր քաջաչուի,
Որոնց ձեռքին կայծակէ թուր եւ թռիչքը՝ թռիչք արծուի,
Լեռներից վեր, ամպերից վեր եւ երկնքից երկինք տարած
Հպարտութիւնը քո անմեռ, քո լոյս անունն, իմ Հայաստան:

Ի՛մ Հայաստան, նրանք են քո աղբիւրներին տուել կարկաչ,
Ժպիտ տուել քո կոյսերին ու դաշտերիդ՝ վարդ ու կակաչ,
Նրանց փառքի փայլն է առել Գեղամ ծովի ջինջ հայելին,
Ինչպէ՞ս հապա ես էլ սիրտն իմ չտամ քո սէգ տղաներին:

Տղաներին կռուից եկող սիրտս դալար ճամբայ անեմ,
Հայաստանի վարդ–մանուշակ ու մեխակը ճամբին ցանեմ,
Ու երբ հայոց հողը մտնեն կտրիճներս վեհ ու վսեմ,
Ես էլ հազար–հազարի հետ նրանց բարի գալուստ ասեմ:

Ասեմ յաւէտ, աստղերի հետ պիտի շողայ անունը ձեր,
Հայաստանը միշտ անառիկ, ձեր օրօրոցն ու տունը ձեր,
Երկնից–երկինք պիտի խնկէ անուշ ծուխը ձեր հայրենի,
Երբ որ կանգուն էք աշխարհում, դուք, տղաներ Հայաստանի:

ԲԱՐԻ ԳԱԼՈ՛ՒՍՏ

Գրեց՝ ԳՈՒՐԳԷՆ ԲՈՐԵԱՆ

Այս առաւօտ երկինք հայոց պայծա՛ռ տեսայ, տեսայ շքե՛ղ,
Ծիածանե՛ր երկրում տեսայ եւ տանս մէջ մի նո՛ր գարուն…
Ասի՝ նորո՛գ իմ Հա՛յաստան, այս ի՞նչ հանդէս է փառահեղ,—
Ի՛նչ ծաղիկներ, ի՛նչ արբեցում, ի՛նչ այգաբաց իմ աշխարհում…
Ոսկէ դռնե՛ր տեսայ բացուած եւ կամարներ՝ վեհատեսիլ,
Արարատի հովիտը պերճ սեղան տեսայ ուրախութեան,
Ամպի քուլայ տեսայ փարուած ներմակ գահին մեր Մասիսի,
Ասի՝ ուսկի՞ց հասար ամպիկ, այս կատարը յաւերժութեան…

— Բարի համբա՛ւ եմ ես բերել,— պատասխանեց ամպիկը լոյս,—
Գալստեան լուր՝ եղբայրներից, որ փռուած են աշխարհով մէկ,
Ու հայորդի եղբայրներից, որ կարօտով մի սրտայոյզ
Տո՛ւն են դառնում՝ հայրենի հող, հա՛յրենական ազատ եզերք:
Ուրախութեան նրանց վճիտ արցունքներն եմ կրում իմ մէջ,
Այնքա՛ն երազ, կարօտ ու տենչ, այնքա՛ն սէրեր, այնքա՛ն խնդում…
Կեանք է դառնում հայ պանդուխտի բիւր դարերի իղձն անշէջ,
Թող մայիսնե՛ր հիմա բացուեն Հայաստանի անմեռ սրտում…

Բարի գալո՛ւստ… Ձեզ է սպասում ձեր Հայրենիքը գրկաբաց,
Ծփում է ծո՛վը կարօտի, որ չունի ափ, սահման չունի.
Վերադարձէ՛ք եւ դեն նետէք աստանդական ցուպը մաշուած,
Թող ձեր ճակատն ամպակուտակ հայրենի հո՛վը համբուրի:
Իմ տարագիր բի՛ւր եղբայրներ, իմ հարազա՛տ, իմ սրտակի՛ց,
Ձե՛զ է սպասում հովիտը պերճ, անմահութեան հողը մեր հին.
Բարի գալո՛ւստ… Գիրկս բաց է, աչքս թաց է ձեր կարօտից
Եւ ձեր առաջ բա՛ց են ահա սիրոյ դռներն իմ աշխարհի:

ՍՐՏԻ ՁԱՅՆՈՎ

Գրեց՝ ՍԱՐՄԷՆ

Ցնծութիւնս ծովացած՝ ափերից դուրս է թափուել,
Ապաքինում է յաւէտ հայ հոգին կարեվէր.
Աշխարհներից հեռաւոր հայրենի տուն են գալիս
Եղբայրներս քնաւեր:

Նաւաբեկուած հայութեան բեկորները ցիր ու ցան՝
Նորից գալիս են իրենց Մայր–Հայրենիք՝ Հայաստան,
Հայոց երկինք, խնդութեան մարգարիտներ թափիր ցած,
Կապիր շքեղ ծիածան:

Ո՜վ Արագած, դու նրանց տառապահար ոտքի տակ
Փռիր փարթամ ծաղկունքի գորգերը քո երփներանգ,
Մեր կարկաչուն աղբիւրներ քնքոյշ մօր պէս շոյեցէք
Նրանց շուրթերը պապակ:

Ելնեմ, գուքռուեմ ու երթամ, մէկիկ–մէկիկ համբուրեմ,
Թախծամշուշ աչքերը թարթիչներով գուրգուրեմ,
Գանձարանս բաց անեմ, խինդի՜ ակներ նուէր տամ,
Եղբայրներիս տուն բերեմ:

Տուն էք եկել, եղբայրնե՛ր, դուք մեր աչքին էք եկել,
Ոսոխն էր մեզ բաժանել, հայոց հոգին մրրկել,
Հիմա մէկտեղ, ուս–ուսի պիտի կերտենք դիւթական
Ե՛ւ պալատներ, ե՛ւ երգեր:

Իմ սրտակից եղբայրներ, ոչ մի նիւաղ թշնամի
Էլ չի՛ կարող, չի՛ կարող մեզ իրարից բաժանի·
Յաւերժ պիտի ծիծաղեն, երգով իրար ձայնակցեն
Աղբիւրները հայրենի:

Օ՜, դուք բարով էք եկել, եղբայրներ իմ տարագիր,
Ձեզ ողջունում է սրտանց հրաշակերտ մի երկիր·
Եւ աշխարհում ոչ մի հայ էլ չի մաշուի դեգերուն՝
Ինչպէս անբուն արագիլ:

ՀԱՅԿ

Գրեց՝ ՍՈՂՈՄՈՆ ՏԱՐՕՆՑԻ

Բաբելոնը օրօրան էր բիրտ բռնութեան.
Այնտեղ երբեք չէր բնակուի եւ ո՛չ մի այր,—
Թէ ձեռք ունէր ազատութեան եւ առնութեան:

Դու լքեցիր մեծ դաշտավայրը Սենաար,
Ո՛վ մեր պապ Հայկ, եւ սարի դէմ Արարատեան
Հիմնարկեցիր մեր առաջին օճախն անմար,—
Մեր օճախը, ազատութեան եւ առնութեան:

Քո նիզակով ընկաւ Բելը արիւնկզակ,
Ինչպէս դժնի եւ ժանտաքոյր վիթխարի հսկ.
Հա՛յկ, քեզ պէս պապ չի ունեցել եւ ո՛չ մի ազգ,
Դու առաջին սէ՛րն ես մեր տան, ջա՛նքն առաջին,

Որ բարձրացաւ իմ շէնազատ հայրենիքում.
Դու առաջին մեր սկիզբն ես — քաջ ու տոկուն —
Որ շղթայուեց յաւերժական կեանք–արարչին:

ՆՈՐ ՏԱՐԻ

Գրեց՝ ՀՐԱՉԵԱ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ

Երկնուց շուշան ձիւն կը գայ,
Երկրին խաղաղ քուն կը գայ.
Բախտ ու բարիք գիրկն առած
Նոր տարին մեր տուն կը գայ.

Կը գայ ոսկի լոյսի մէջ.
Կ՚երգի ուրախ յոյզի մէջ,
Գալիք բոլոր օրերի
Շող ու շքեղ յոյզի մէջ։

Կը գայ… Լա՛ւ, ես ո՞ւր գնամ,
Ամէ՞ն տեղ էլ հիւր գնամ,—
Ընկերո՞ջ մօտ, եարի՞ մօտ.
Երգելո՞վ, թէ լուռ գնամ։

Ամէն տեղ էլ՝ հարազատ,
Սէրը՝ վարար, սիրտն՝ ազատ,
Ամէն տեղ էլ հայրենի
Հանդէսները շողազարդ։

Ա՛խ, թող իջնի նոր տարին
Օջախներին, սրտերին,
Եւ ամէնքի կրծքի տակ
Պահուած՝ կ՚երգեմ մտերիմ։

ԽՆՋՈՅՔԻ ԵՐԳ

Գրեց՝ ՍԱՐՄԷՆ

Սեղանն է առատ,
Դիմացն՝ Արարատ,
Խմենք հուր-գինին
Ուրախ ու զուարթ:

Փառք տանք մայր հողին,
Արեւի շողին,
Գինին պարգեւող
Հայոց խաղողին:

Փառք տանք նոր կեանքին,
Հողի մշակին,
Որ միշտ կանաչին
Մեր դաշտն ու այգին:

Գովենք դարեդար.
Աշխատանքն արդար,
Հայոց աշխարհի
Արեւը պայծառ:

Լեցնե՛նք, ընկերներ,
Բաժակները մեր,
Խմենք հուր-գինին
Ցնծութեամբ անմեռ:

ՍՊԱՍՈՒՄ

Գրեց՝ ՍԻԼՎԱ ԿԱՊՈՒՏԻԿԵԱՆ

Արդէն գիշեր է, ուշ գիշեր փողոցներում,
Ու դու չեկար. սիրտս փողոց է ամայի.
Միայն հեռուից լռութիւնն են կտցահարում
Ոտնաձայները ուշացած անցորդների:

Հոգիս դեռ յոյսն է ամոքում, թւում է որ
Հեռուում ծնուող ոտնաձայնները անցորդի
Դանդաղում են՝ լուսամուտիս մօտենալով
Եւ թւում է ահա կանգնեն, կանգնեն պիտի:

Բայց հեռանում են, հեռանում նորից նրանք՝
Տագնապներիս այնպէս օտար եւ անհաղորդ,
Տրորում է սիրտս ասես իր ոտքի տակ
Լուսամուտիս տակով անցնող ամէն անցորդ:

ՀԵՐՈՍԻ ՇԻՐԻՄԸ

Գրեց՝ ՍՈՂՈՆ ՏԱՐՕՆՑԻ

Մի լերան մօտ, մի ծառի տակ
Մենք թողեցինք մի շիրիմ.
— Հանգչի՛ր հանգիստ, ո՛վ նահատակ.
Անզուգական մտերիմ:

Շուրջդ բուք է, ձիւն ու ձմեռ,
Շուրջդ կռիւ ու արիւն.
Քո անունը — յաւէտ անմեռ —
Կը շողայ մեր սրտերում:

Կը գայ գարուն, շիրմիդ վրայ
Կը բացուին սէզ ու ծաղիկ,
Արեւը բորբ՝ կը հուրհուրայ,
Կ'երգէ հովը խաղաղիկ:

Կը յիշեն քո անունը քաջ
Լեռնաստանում — իմ երկրի.
Կը բողբոջեն քեզ նուիրած
Ոստերն անմահ երգերի:

Մինչ կ'ուզէի կրկի՛ն անգամ
Քեզ՝ այցելու տեսնել ինձ.
Համբուրել քո շիրի՛մը թարմ՝
Ժողովրդի անունից:

ԿԱՐՕՏ

Գրեց՝ ՍՈՂՈՄՈՆ ՏԱՐՕՆՑԻ

Սրտիս դուռը ո՞վ է ծեծում.
— Դո՛ւ ես ծեծում, կարօտի ձեռք.
Հոգուս խորքում ո՞վ է հեծում.
— Դո՛ւ ես հեծում, կարօտի երգ:

Կարօտի ձեռք — հիւսուած հոգուս
Երակներից ամենանուրբ.
Կարօտի երգ — կիզուած հոգուս
Կրակներից ամենասուրբ: —
Դո՛ւ, մարմառ ձեռք, մօտեցրո՛ւ ինձ
Հեռու մանկանն իմ սիրելի.
Դո՛ւ, անմար երգ, մօտեցրու ինձ
Հազար անգամ համբուրելի,
Իմ սիրելի, իմ նո՛ւշ մանկան,
Քնքո՛ւշ մանկան, անո՛ւշ մանկան:

——O——

* * *

Քամին ասաց մանուշակին.
—Ե՛կ, ծով տանեմ քեզ այստեղից:
—Ես կը մեռնեմ, ծաղիկն ասաց,
Թէ հեռանամ իմ մայր հողից:

Չհաւատաց քամին կարծես
Ու չարացաւ, պոկեց ծաղկին.
Բայց նոյն պահին իր ձեռքի մէջ
Մեռած տեսաւ մանուշակին...

ՅՈՎՀ. ՇԻՐԱԶ

ՀԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՎԱՆՔԵՐԸ

Ա Ղ Թ Ա Մ Ա Ր

ՄՈՒՇԻ Ս. ԿԱՐԱՊԵՏ ՎԱՆՔԸ

ՆԱՐԵԿԻ ՎԱՆՔԸ

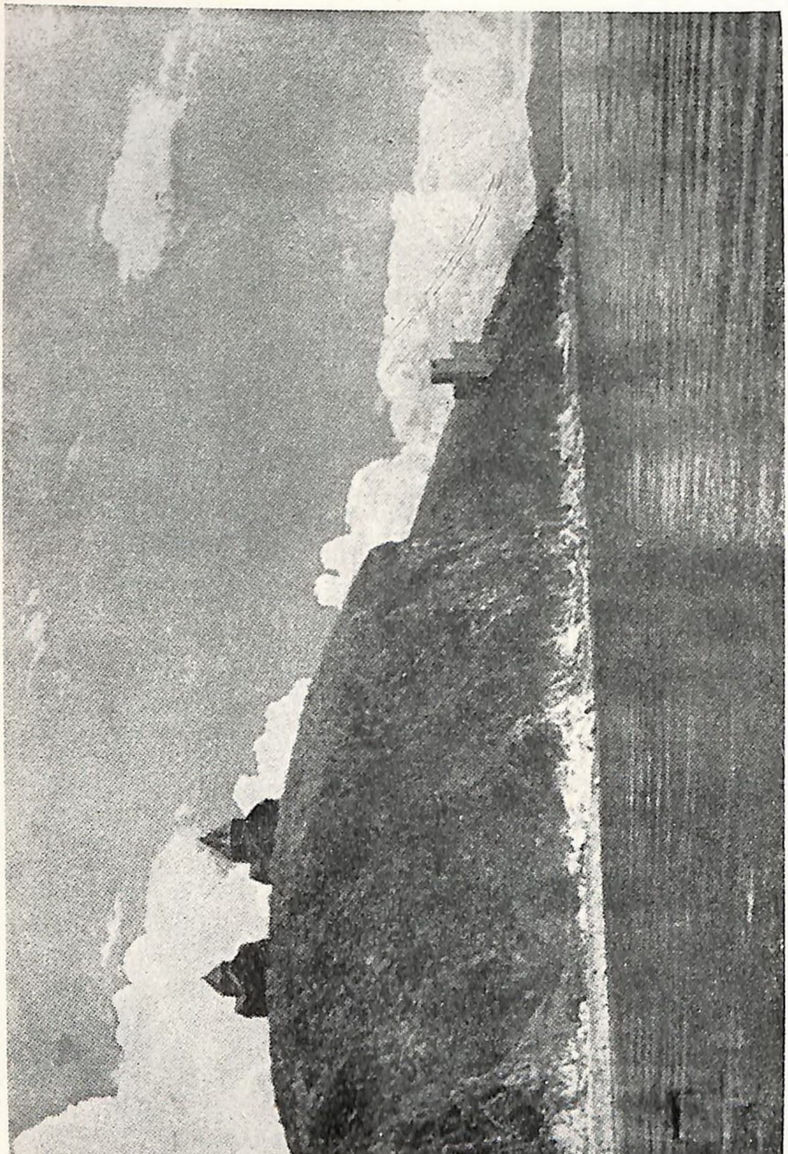

ՏԵՍԱՐԱՆ ՄԸ ՍԵՒԱՆԱՅ ԼԻՃԷՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՓՇՐԱՆՔՆԵՐ ԱՆՑԵԱԼ ՕՐԵՐԷՆ

Գրեց՝ Ս. ՎՐԱՑԵԱՆ

I

«ՄԵԾ ԳԼՈՒԽԸ»

Նոր հասած էի Էջմիածին Ճեմարան ընդունուելու համար: Կ'ապրէի վանքի Ղազարապատ հիւրանոցին մէջ, Ներսիսեան լճի ափին: Քովի սենեակը կ'ապրէր Ներսէս աբեղայ Մելիք-Թանգեանը, որ նոր ձեռնադրուած էր կուսակրօն:

Տունէն մեկնելուս, մայրս տուած էր ինծի 10 ռուբլիանոց ոսկեդրամ մը՝ խիստ յանձնարարութեամբ. «Կ'երթաս, կը համբուրես Հայրիկի սուրբ աջը եւ այս ոսկին կուտաս անոր աջահամբոյր»: Դըժուար լուծելիք խնդիր մը...

Առաւօտներ, երբեմն Ներսէս Հայր Սուրբը կը ստիպէր, որ նախաճաշը միասին ընէինք: Վանքի հացն ու պանիրը եւ մետաղէ գաւաթով թէյը այնքա՜ն համով էին, Ներսէս հայր-սուրբի ընկերակցութեամբ: Ան հաճելի պատմութիւններ կ'ընէր հայ ժողովուրդէն, Էջմիածնի անցեալէն, Ճեմարանի կեանքի մասին: Երբեմն մեզի կ'ընկերանար Շիրակեցի նորընծայ քահանայ մը, որ «Արարատ»ի մէջ գիւղական կեանքէն պատկերներ կը գրէր: Առիթով մը յայտնեցի մօրս պատուէրը եւ Հայրիկը տեսնելու դժուարութիւններս. ես ո՛ւր, Հայրիկը ուր: Ներսէս հայր-սուրբը խնդաց եւ խոստացաւ կարգադրել ինծի համար կենսական այդ հարցը:

Օր մը եկաւ, թէ՝ «Գնանք Հայրիկի մօտ»: Իմ սիրտը լեցուեցաւ ահ ու դողով:

Երբ Վեհարանէն մտանք ներս, Ներսէս հայր-սուրբը գիս ներկայացուց ուրիշ հայր-սուրբի մը, կովի աչքերով եւ հաստ պարանոցով

երկարամօրուս կղերական մը, որ, ինչպէս յետոյ իմացայ, Հայրիկի սիրական Կորիւն վարդապետն էր։

Կորիւն վարդապետը սորվեցուց Հայրիկին ներկայանալու ձեւը, կարգ մը պատուէրներ տուաւ եւ առաջնորդեց ներս։ Ընդարձակ սրահի մը վերին կողմը դրուած էր ոսկեզօծ բազկաթոռ մը — Հայրապետական գահը — իսկ աթոռի կողքին, պատուհանի առջեւ, մետաքսէ մինտարի մը վրայ, բազմած էր — չէր նստած, այլ բազմած էր — հոյակապ ծերունի մը՝ փառահեղ մօրուքով, պայծառ ճակատով եւ զարմանալի աչքերով, որոնք, կարծես, հեգնական ժպիտով մը ինծի կը նայէին...

Անպատմելի յուզումի եւ շփոթութեան մատնուած՝ ծունկի եկայ, ինչպէս պատուիրուած էր, եւ մօտեցայ Հայրիկին, ափիս մէջ պինդ սեղմած ոսկեդրամը։ Ըստ Կորիւն վարդապետի հրահանգի, պէտք է երկու ձեռքս պարզէի, ափի կողմը վեր, Հայրիկը պէտք է աջը դնէր ափերուս վրայ, ու ես պէտք է համբուրէի։ Շատ գեղեցիկ, այդ կրնայի ընել, բայց նզովեալ ոսկի՞ն ուր դնէի։

Շփոթուած երբ ափս բացի, ոսկին մէկէն ինկաւ ձեռքէս մինտարի վրայ։ Հայրիկը պարզեց աջը, համբուրեցի։ Ու ծիծաղով առաւ ոսկին.

— Ա՞ս ինչ է։

Հազիւ թոթափելով՝ յայտնեցի մօրս պատուէրը։ Չեմ յիշեր, ինչ ըսաւ, բայց ոսկին դրաւ մինտարի տակ եւ հրամայեց, որ ոտքի կանգնեմ։ Վերէն-վար չափեց, ինծի հեգնական թուացող ժպիտով մը, հարցուց անունս, ուրտեղէն գալս, ծնողներուս մասին։ Եւ պատասխանս լսելով՝ զուարթութեամբ ըսաւ.

— Խա՛, կը յիշեմ ձեր գիւղը, աղուոր գիւղ է, հարուստ, փառաւոր եկեղեցի ունիք, լաւ դպրոցներ։ Սիրեցի ձեր ժողովուրդը։ Օրհնեալ ըլլան անոնք։

Հայրիկ, օծումէն յետոյ, Փեթերպուրկ գացած էր, ցարին ներկայանալու համար։ Ճանապարհին, երկար ատեն մնաց Նոր-Նախիջեւան՝ սպասելով կառավարական արտօնութեան՝ ճամբան շարունակելու համար։ Այդ միջոցին այցելեց նաեւ շրջակայ հայ գիւղերը, որոնցմէ առանձնապէս փառաւոր ընդունելութիւն գտած էր Մեծ Սալայի մէջ եւ գեղեցիկ տպաւորութիւններով եւ առատ նուէրներով մեկնած այդ շէն ու հիւրասէր գիւղէն։

Մեծ Սալայի մասին իր գովեստները ընելէ յետոյ, Հայրիկ անգամ մըն ալ վերէն վար չափեց հասակս ու քմծիծաղով.

— Ըսէ, նայինք, սա գլուխդ ինչո՞ւ այդքան մեծ է...

Իմ շփոթութիւնը աւելի եւս սաստկացաւ: Պաղ քրտինք մը եկաւ վրաս: Չէի գիտեր՝ ի՞նչ պատասխանեմ: Նախ՝ ես իմ գլխի մասին դէշ կարծիք չունէի: Յետոյ — աս ի՞նչ տարօրինակ հարցում մըն էր Վեհափառի մը համար:

Լուռ կեցած էի: Հայրիկ հանդարտ կը դիտէր, իր զարմանալի աչքերով, որոնց մէջ ժպիտն կայծեր կը խաղային: Կարծես, հաճոյք կը զգար իմ տառապանքէն:

— Խա՛, չե՞ս ըսեր... Է՛հ, մեծ գլուխները պարապ կ'ըլլան...

Կրնաք երեւակայել իմ վիճակս: Ես ի՞նչ էի ըրած այսպիսի անարգանքի արժանանալու համար: Ան ալ որմէ՞ — Հայրիկէն, որու հանդէպ պաշտամունքէ զատ ուրիշ զգացում չէի ունեցած:

— Խա՛, մեծ գլուխները պարապ կ'ըլլան... Մեր Գարեգինի գըլուխն ալ մեծ է — պարապ է, անողոք կերպով շարունակեց Հայրիկը:

Ո՞վ էր այդ Գարեգինը: Իմ գլուխը ի՞նչ կապ ունէր Գարեգինի հետ: Ինչո՞ւ այսպիսի վերաբերում... Անձայն ու շփոթուած կեցած էի Հայրիկի առջեւ: Չէի գիտեր, ի՞նչ ընեմ, ի՞նչ ըսեմ: Սենեակի օդը, կարծես, պակաս կուգար...

Վերջը Հայրիկը քահ-քահ խնդաց՝ շփելով իր փառաւոր մօրուքը:

— Տղա՛ս, չնեղանաս: Բան մըն էր՝ ըսի: Եկուր Հայրիկի աջը համբուրէ: Տէրը քեզի հետ, գնա՛:

Մորթուածի պէս դուրս ելայ, Կորիւն վարդապետի առաջնորդութեամբ: Ներսէս աբեղան կը սպասէր միւս սենեակի մէջ: Ընկճուած վիճակս տեսնելով՝ հարցուց պատճառը: Ես ոյժ չունէի պատասխանելու: Կորիւն հայր-սուրբը պատմեց Հայրիկի օյինները*: Ըսաւ, թէ Հայրիկ կը սիրէ այդպիսի կատակներ. պէտք չէ վշտանալ, չար միտք չունէր ան: Ընդհակառակը, շատ հաւնած է:*

Եւ ուրիշ այսպիսի խօսքեր: Բայց ես ականջ չունէի լսելու: Միտքիս մէջ կ'անիծէի այն վայրկեանը, որ համաձայնութիւն տուի գալու ճեմարան: Ես ի՞նչ գործ ունէի այսպիսի բռի *մարդոց մէջ: Եթէ Հայրիկն այսպէս է, ի՞նչ են հապա միւս վարդապետները: Եթէ հնարաւոր լինէր, այդ րոպէին պիտի ձգէի վանքն ու հեռանայի: Բայց Ներսէս հայր-սուրբը, քնքոյշ մտերմութեամբ մը, թեւս մտաւ եւ տարաւ լճի*

ափ, ուր երկար քալեցինք քարափին: Ան զանազան պատմութիւններ կ'ընէր՝ ջանալով ամոքել վիշտս եւ հիասթափումս Հայրիկէն...

Ճաշի ժամն էր արդէն: Գնացինք վանքի սեղանատունը, ուր մըռայլ կամարներու տակ, քարէ նստարաններու վրայ նստած, միաբաններու հետ միասին մեր համեստ ճաշը կ'առնէինք: Որքա՜ն մեծ եղաւ զարմանքս, երբ այդ օրը սպասաւորը սեղանիս վրայ դրաւ համով ուտելիքներ եւ առատ պտուղներ... Հայրիկն էր ղրկած Վեհարանի խոհանոցէն, յատկապէս, ինծի համար: «Տեսա՞ր», ըսաւ Ներսէս հայր-սուրբը, Հայրիկը բարի մարդ է. մոռցիր պատահածը»:

Բայց ես երկար առեն չէի կրնար մոռնալ: Քանի մը ամիս յետոյ միայն հասկցայ «գլխի պատմութիւնը»:

Օր մը, երբ արդէն Ճեմարանի աշակերտ էի, մեր վերակացուն կանչեց մօտը եւ ըսաւ.

— Հայրիկը պատուիրած է, որ օգնես Գարեգին Խրիմեանին դասերը պատրաստելու. առեն մը պէտք է պարապես հետը:

Գարեգինը Հայրիկի եղբօր թէ հօրեղբօր տղան էր, ինձմէ մէկ դասարան վար: Հսկայ հասակով եւ, խօսք որ, «մեծ գլխով» արարած մը: Սկսայ պարապել հետը. Տէ՜ր Աստուած, ինչպիսի բթութիւն: Զարմանալի չէ, որ Հայրիկ այդքան պէշ կարծիք ունէր «մեծ գլուխներու» մասին:

Մինչեւ տարուայ վերջը չարչարուեցայ հետը: Ամէն օր, դասերէն յետոյ, երբ ուրիշներ խաղալու կ'երթային, ես Գարեգինի գլուխը կը լեցնէի զանազան գիտելիքներով, բայց անկարելի եղաւ լեցնել «պարապ գլուխը»: Տարուայ վերջը, քննութիւնը չկրցաւ բռնել, բայց որովհետեւ Հայրիկի ազգականն էր, դասարանը փոխեց: Հայրիկ, սակայն, համոզուած էր, որ Գարեգինը դասարանը փոխեց իմ օգնութեան շնորհիւ:

Իմ շահը եղաւ այն, որ, տարուայ ընթացքին, քանի մը անգամ Վեհարան հրաւիրուեցայ ճաշելու Կորիւն հայր-սուրբի եւ Գարեգինի հետ միասին: Երբեմն, ճաշէն վերջը, Գարեգինի հետ կը ներկայանայինք Հայրիկին, եւ ան խրատներ կուտար եւ կատակներ կ'ընէր մեզի հետ: Տարուայ վերջն ալ, երբ Գարեգին «յաջողութեամբ» անցաւ յաջորդ դասարան, Հայրիկը ինծի նուիրեց իր «Պապիկն ու Թոռնիկը» անձնական մակագրութեամբ:

Ժամանակի ընթացքին, առաջին օրուայ վատ տպաւորութիւնս Հայրիկէն մոռցուեցաւ, բայց «գլխի» ցաւը մինչեւ վերջ ալ մնաց:

Ի՞նչ գէշ բան է «մեծ գլուխ» ունենալը, բայց իսկապէ՞ս այդքան մեծ էր գլուխս, թէ Հայրիկին այդպէս երեւցաւ, Գարեգինի ահաւոր գլխի տպաւորութեան տակ...

II

ՓԱՆՈՍԸ

Էջմիածնի ամէն քայլ կենդանի էր Գէորգ Դ. Կաթողիկոսի յիշատակներով։ Գէորգ Դ. շինարար Կաթողիկոս էր։ Անոր կանգնեցուցած շէնքերը գեղեցիկ էին ու ճաշակաւոր։ Անոնց թագն ու պսակն էր Գէորգեան Ճեմարանը։

Խրիմեան Հայրիկ յայտնապէս կը նախանձէր Գէորգ Կաթողիկոսին եւ կը ջանար անոր թողած հետքերը ջնջել՝ տեղը դնելով իր շինարարութիւնը։ Բայց Հայրիկի շինել տուած բոլոր շէնքերը զարմանալի կերպով անյաջող էին։ Անոր շինած թանգարանը անճոռնիութեան գլուխ գործոց էր։ Ղազարապատի մէջ կանգնեցուած «Հայրիկապատը» անճաշակութեան եւ անյարմարութեան նմոյշ էր։ Մանաւանդ, նշանաւոր էին Հայրիկի շինել տուած... արտաքնոցները, որոնք ճեմարանցիներու կողմէ մկրտուած էին «Եւրոպա» անունով, չեմ գիտեր՝ ինչէ մղուած։ Սակայն, Հայրիկ ամենէն աւելի ոխ ունէր Ճեմարանի շէնքի հանդէպ։ Եթէ կրնար, հիմքէն կը ձեւափոխէր այդ գեղեցիկ շէնքը, բայց Գէորգ Կաթողիկոս այնպիսի հաստատուն հիմերու վրայ էր դրած, այնպէս ամուր պատեր էր կանգնեցուցեր, որ փոխելու ոչ մէկ կարելիութիւն կար։ Հայրիկ փորձեր կ՚ընէր գէթ ներսէն անհետացնելու Գէորգ Կաթողիկոսի յիշատակը։

Ինծմէ առաջ կարգ մը ներքին «բարեշինութիւններ» կատարուած էին Ճեմարանի մէջ, որոնք վրդովում առաջ բերած էին ուսուցիչներու մէջ։ Իմ օրով տեղի ունեցաւ հանդիսարանի «բարեշինութիւնը»։

Հանդիսարանը Ճեմարանի գմբէթաւոր մեծ սրահն էր, ուր տեղի կ՚ունենային դպրոցական հանդէսներ։ Ընդարձակ, բարձր, լուսաւոր սրահ էր, կլորաձեւ։ Պատերուն կախուած էին գեղեցիկ նկարներ — Այվազովսկիի հոյակապ մեծ նկարը՝ Նոյի էջքը Արարատէն, Թա-

դէոսեանի «էջմիածին» հիանալի նկարը, Գէորգ Դ.-ի եւ Հայրիկի իւղաներկ մեծադիր նկարները: Սրահի չորս կողմերը շարուած էին ճաշակաւոր թեթեւ նստարաններ: Վերի կողմը՝ ոսկեզօծ բազկաթոռ մը, որու վրայ, հանդէսներու ժամանակ, կը նստէին կաթողիկոսները: Ձախ պատի մօտ՝ մեծ դաշնամուր մը: Կոմիտաս վարդապետի սիրական գործիքը, որու վրայ, յաճախ, վանքի սոխակը ժամերով կը նուագէր եւ հմայիչ ձայնով կ'երգէր եկեղեցական տաղեր ու ժողովրդական լելէներ: Գմբէթի վերէն կախուած էր մեծ ջահ մը, քառասուն աշտանակներով, որոնց լոյսը գոյնզգոյն խաղերով կը լեցնէր սրահը, հանդէսի երեկոները:

Անգամ մըն ալ, երբ վերադարձանք ամառուայ արձակուրդէն, տեսանք, որ հանդիսարանի նուրբ նստարանները անհետացած էին եւ անոնց տեղը, քով քովի, շարուած էին հասարակ փայտէ անճաշակ նստարաններ, այնքան բարձր առջեւի մասերով, որ հազիւ վրան նստողներու գլուխները կ'երեւային: Աւելի անճոռնի բան դժուար էր երեւակայել: Սրահի կերպարանքը բոլորովին այլանդակուած էր: Ամէնքը դժգոհ էին, բայց ո՞վ կը համարձակէր բողոքել. Վեհափառի հրամանն էր:

Առաջին իսկ հանդէսին, Գէորգեան տօնի օրը, Հայրիկ, բազմած էր գահի վրայ, գեղեցիկ աչքերով կը դիտէր իր գործը եւ, կարծես, յաղթական կ'ուզէր ըսել. «Տեսա՞ք, ինչ հիանալի բան եղած է»: Եւ ըսաւ ալ. հանդէսի փակման առթիւ, իր փակման խօսքին մէջ, ան գովեց նաեւ նոր նստարանները, որոնք վեհութիւն մը տուած էին հանդիսարանին... Պէտք էր դիտել այդ վայրկեանին Կոմիտաս հայրսուրբի դէմքը. ան Փիզիքական ցաւ կը զգար ի տես այդ, ինչպէս ինքը կ'ըսէր, «բաշայական» անճաշակութեան:

Իրկուն մըն ալ, երբ քանի մը հոգի կը պտըտէինք ճեմարանի մարգին մէջ, վանքի կողմէն երեւցաւ Հայրիկի վեհափառ կերպարանքը: Հանդարտ քայլերով կը յառաջանար ճեմարանի ուղղութեամբ, ետեւէն ալ շաթիրը՝ ձեռքին բան մը բռնած: Կիսախաւարի մէջ չէր տեսնուեր ինչ ըլլալը:

Տեսուչը եւ ուսուցիչները բացակայ էին ճեմարանէն: Վերակացուն սերտարանն էր, աշակերտներու հետ: Բակը դատարկ էր: Հայրիկ ձեռքով նշան ըրաւ մեզ եւ հրամայեց շուտով հանդիսարանի դուռը բանալ: Հոս ու հոն ընկանք, գտանք բանալին, բացինք դուռը եւ

քանի մը մոմեր վառեցինք: Հայրիկը անխօս գնաց նստաւ իր բազկաթոռը եւ պահ մը լուռ կեցաւ: Մենք շարուած կը դիտէինք: Ի՞նչ էր պատահած: Ինչո՞ւ այս անակնկալ այցելութիւնը, այս տարապայման ժամուն: Ինչո՞ւ այս խորհրդաւորութիւնը: Ահ ու դողի մէջ կը սպասէինք ելքին:

«Զղարա» մը վառեց ու քանի մը վայրկեան լուռ ծխեց: Մենք կը սպասէինք սրտատրոփ: Մեզի հետ եւ վերակացու Գէորգ Ղազարեանը, որ եկած էր սերտարանէն:

Վերջը, կարծես քունէն արթնցած, Հայրիկ ձեռքի շարժումով մը հրամայեց.

— Վա՛ր առէք սա ջահը:

Առաջին վայրկեան չհասկցանք. ի՞նչ էր ուզածը: Բայց երբ բարկացած կրկնեց հրամանը, առաջ ընկանք, մեծ նստարաններէն մէկը առաջ քաշելով՝ վրան բարձրացանք եւ դժուարութեամբ իջեցուցինք ծանր ջահը, որուն ապակի բիւրեղներու զնգոցով լցուեցաւ հանդիսարանը:

Հայրիկ իր տեղէն հանդարտ կը դիտէր մեր չարչարանքը: Երբ ջահը արդէն վարն էր, ան դարձաւ դէպի շաթիրը.

— Տղա՛յ, բեր հոս փանոսը:

Շաթիրը իր ձեռքի տոպրակէն հանեց... պզտիկ լապտեր մը: Հայրիկ փարոս ըսած էր, մենք փանոս լսեցինք: Հրամայեց, որ ջահի տեղ կախենք այդ ողորմելի «փանոսը»: Վառել տուաւ: Գմբէթի խաւարի մէջ խեղճ պլպլոց մըն էր «փանոսի» աղօտ լոյսը:

Հայրիկ հիացումով դիտեց իր հանճարեղ գործը. «Տեսա՛ք, ինչ փաղուոր եղաւ»: Հրամայեց, որ ջահը հեռացուի եւ այսուհետեւ «փանոսը» մնայ կախուած հանդիսարանին մէջ...

Այդ «փանոսը» այնուհետեւ երկար ժամանակ դարձաւ ամենու խօսակցութեան առարկան: Մանաւանդ, շատ վրդովուած էր Կոմիտաս վարդապետը, որու գեղարուեստական ճաշակը չէր կրնար հաշտուիլ այն աններդաշնակութեան հետ, որ «փանոսը» ստեղծած էր վեհատեսիլ, ընդարձակ սրահին մէջ:

Մինչեւ Հայրիկի մահը «փանոսը» կախուած մնաց Ճեմարանի հանդիսարանի գմբէթէն ի ցաւումն ուսուցիչներու եւ վանքի միաբաններու եւ ի զուարճութիւն աշակերտներու: Ի՞նչ սրախօսութիւններ ըսես չէին հիւսուեր այդ հռչակաւոր «փանոսի» շուրջ:

III

ՀԱՅՐԻԿ ԵՒ «ՌԻՍԵԱԼՆԵՐԸ»

Հայրիկ չէր սիրեր Եւրոպա ուսում առած միաբանները: Վերջինները ալ չէին սիրեր Հայրիկը: Անհամակրութիւնը փոխադարձ էր: Կարապետ վարդ. Տէր Մկրտիչեան, Գարեգին վարդ. Յովսէփեան, Կոմիտաս վարդ. — Ճեմարանի ուսուցիչները — երբեմն ծաղրի եւ հեգնանքի ալ կ'արժանանային Հայրիկի կողմէ:

Անգամ մը, հանդէսի մը միջոցին, Կարապետ հայր-սուրբը, որ Ճեմարանի տեսուչն էր եւ մեր՝ աշակերտներուս կողմէ շատ սիրուած, գիտական շարադրութիւն մը կը կարդար, եթէ չեմ սխալիր, Պօղիկեան աղանդի մասին: Հանդիսարանը լեցուն էր աշակերտներով, ուսուցիչներով, վանքի միաբաններով, վաղարշապատցի եւ երեւանցի հիւրերով, որոնք հետաքրքրութեամբ կը հետեւէին հմուտ գիտնական վարդապետի խօսքերուն: Հայրիկ, որ իր գահի վրայ բազմած, արծուի աչքերով կը դիտէր սրահը, յանկարծ, բացագանչեց.

— Կարապետ վարդապետ, կարճ կապէ...

Սրահի մէջ ճանճը պզզար կը լսուէր, մէկէն այնքան լռութիւն տիրեց:

Մեր խեղճ տեսուչը թուղթերը հաւաքեց եւ իջաւ ամբիոնէն կա-կարմիր կտրած:

Ուրիշ անգամ մը, մեր դասարանի քանի մը տղաներ, Ներսիսեան անտառին մէջ, քննութեան կը պատրաստուէինք, ծառերու տակ տարածուած: Մէկ ալ մեր գլխուն տեսանք Հայրիկը չաթիրը քովը կանգնած: Կայծակի արագութեամբ վեր թռանք մեր տեղերէն:

Հայրիկ ժպտերես մեզի կը նայէր:

— Հոս ի՞նչ կ'ընէք: Ըսէք նայիմ՝ ի՞նչ բանի վրայ էք:

Շփոթուած պատասխանեցինք, թէ քննութիւններու կը պատրաստուինք:

Հարցուց՝ ի՞նչ է քննութեան առարկան:

Չեմ յիշեր՝ աստուածաբանական որ ճիւղն էր: Ըսինք. թէ ինչ էր մեր սորվածը:

— Խա՛, աստուածաբան պիտի ըլլաք, Գարեգին վարդապետի պէս տոքթոր պիտի ըլլաք, հեգնեց, կարծես, սրտնեղութեամբ: Ու քիչ մը

ԿՈՄԻՏԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

մտածելէ յետոյ, դարձաւ մեր ընկերներէն մէկուն, Արշալոյս Թէոսա–պապեանին.

— Դուն ի՞նչ պիտի ընես աւարտելէն ետքը:

Խեղճ Արշալոյսը, որ յետոյ սպայ դարձաւ ու սպաննուեցաւ, կըմ–կըմալով պատասխանեց, թէ կ՚ուզէ արտասահման երթալ ուսումը շարունակելու համար:

Այդքանը բաւական էր, որ Հայրիկ լաւ մը լուացողական տար:

— Արտասահմա՜ն... աստուածաբանութիւն... Գի՛ւղ գացէք: Քահանայ եղէք, վարժապետ եղէք: Ազգը ձեզի հաց կուտայ, որ իրեն օգուտ մը տաք: Գացէ՛ք, ամուսնացէք, զաւակներ տուէք ազգին: Արտասահմա՜ն...

Ու բարկացած՝ ձգեց–հեռացաւ:

Հայրիկ սաստիկ հակառակ էր, որ ճեմարանի աշակերտները

բարձր ուսման հետեւէին: Մանաւանդ, հակառակ էր Գերմանիա ուսում առնող վարդապետներուն: Այդ մասին յօդուած մըն ալ գրեց Արշէն Երէց ծածկանունով, որ սուր բանավէճի առարկայ դարձաւ մամուլի մէջ: Կ'ուզէր, որ ճեմարանցիները, աւարտելէ յետոյ, մտնեն ժողովուրդի մէջ, իբրեւ քահանայ կամ ուսուցիչ:

Օր մը, երբ «մեծ գլուխ» Գարեգինի հետ վիճաբան էր, Հայրիկ ինծի ալ հարցուց.

— Ի՞նչ պիտի ըլլաս ճեմարանը աւարտելէդ յետոյ:

Իրեն հաճոյք պատճառելու յուսով՝ համարձակութեամբ պատասխանեցի.

— Վարդապե՛տ պիտի ըլլամ:

— Ապո՛ւշ, եղաւ շշմեցնող պատասխանը:

Ու տեսնելով իր խօսքի վրայ թողած ծանր տպաւորութիւնը՝ անուշ ժպիտով մը ըսաւ.

— Վանքի հացը ուտողներ շատ կան, տղաս: Դուն մեղք ես. վրադ նայէ՞ — եզի պէս ուժով ես: Ամուսնացի՛ր, կ'ուզես տէրտէր եղի՛ր, կ'ուզես վարժապետ, կամ գիւղատնտես. Գարեգինն ալ գիւղատնտես պիտի ըլլայ:

Կը յիշեմ՝ վանեցի Բաղէշցեանին տուած խրատներն ալ, իմ եւ Գարեգինի ներկայութեամբը: Համազասպը, ինչպէս ճեմարանի բոլոր վանեցի աշակերտները, սիրելի էր Հայրիկի աչքին եւ ազատ ել ու մուտ ունէր Վեհարան: Օր մը Հայրիկ հարցուց Համազասպին.

— Դո՞ւն հապա ի՞նչ պիտի ընես:

— Եղբայրս կ'ուզէ, որ Ժընեւ երթամ ուսանելու, պատասխանեց Համազասպը:

— Եղբա՞յրդ... Գարեգի՞ն, բարկացաւ Հայրիկը: Դո՞ւն անոր պէս խենթ ես, թէ՞ ան քեզի պէս խենթ է: Վանը ձգած՝ Ժընե՞ւ — ի՞նչ գործ ունիս հոն: Վան գնա՛, վարժապետ եղիր...

Գլխաւորապէս Հայրիկի ազդեցութեան տակ էր, որ վանեցի ճեմարանցիներու մեծ մասը վերադարձաւ հայրենիք եւ այնտեղ ահագին դեր կատարեց կրթական-յեղափոխական գործին մէջ:

Իր հակակրանքը դէպի «ուսեալները» Հայրիկ մեծ չափով արտայայտեց եւ Կոմիտաս վարդապետի վերաբերմամբ: Զարմանալի բան էր. այդ հողին բանաստեղծ, հայ մշակոյթն ու արուեստը, երգն ու երաժշտութիւնը սիրող մեծ մարդը այնքան նեղսիրտ էր դէպի հայ հանճարեղ երաժշտագէտը: «Մուզիքա կը չալէ», հեգնանքով կ'ըսէր

Կոմիտասի մասին: Հազիւ կը հանդուրժէր քառաձայն խմբի երգեցողութիւնը Մայր–Տաճարին մէջ: Կը ջղայնանար, երբ Ճեմարանի երգչախումբը, Կոմիտասի ղեկավարութեամբ, քառաձայն շարականներ կ'երգէր:

Կը յիշեմ՝ Թարգմանչաց տօնին նուիրուած հանդէս մը: Ճեմարանի հանդիսարանը բերնէ բերան լեցուած էր բազմութեամբ: Ամբողջ միաբանութիւնը ներկայ էր: Երեւանէն եկած էին հիւրեր: Մանաւանդ, մեծ թիւով տիկիններ եւ օրիորդներ կային: Կոմիտաս վարդապետի հռչակը սկսած էր տարածուիլ. ամէնքը անհամբերութեամբ կը սպասէին երգչախումբի երգեցողութեան եւ Կոմիտասի հմայիչ մեներգներուն:

Հանդէսը պիտի բացուէր Թադէոս–Բարթուղիմէոս առաքեալներուն ձօնուած հոգեւոր երգով, որ երգչախումբը առանձնապէս լաւ կ'երգէր: Կոմիտաս ամիսներով մարզած էր խումբը, որ, կարելի է ըսել, հասած էր կատարելութեան: Նոյնիսկ ես, որ պասօ–սաքսոֆոն կը նուագէի, սխալներ չէի ըներ, ըստ Կոմիտասի վկայութեան:

Տեսուչի բացման խօսքէն յետոյ, Կոմիտաս անցաւ երգչախմբի գլուխը, եւ հանդիսարանի գմբէթը լեցուեցաւ թրթռուն ու ներդաշնակ մեղեդիով: Բազմութիւնը հմայուած կը լսէր: Մէկ ալ.

— Կոմիտաս հայր–սուրբ, կեցի՛ր: Չեղաւ: Ատ չեղաւ...

Հայրիկի ձայնն էր: Երգչախումբը մէկէն լռեց: Կոմիտասը շփոթուած ու այլակերպած՝ ինքզինքը կ'ուտէր:

— Հո՛ս եկուր, նայինք: Ատպէ՞ս կ'երգեն: Ես երգեմ, լսէ՛:

Ու պառաւած ձայնով սկսաւ երգել շարականը սկիզբէն: Այսօրուայ պէս ականջիս կը հնչեն «Թադէոս առաքեալ, ընդեր կաս հեռի» դողդոջուն խօսքերը: Առաջին տունը լրացուց ու.

— Իշտէ, ասանկ կ'երգեն, հասկցա՞ր, հաւնեցա՞ր:

— Այո՛, Վեհափառ Տէր, կմկմաց խեղճ Կոմիտասը եւ քաշուեցաւ տեղը:

Կարծես, պաղ ջուր լեցուցին հանդիսականներու վրայ: Հիանալի կերպով սկսուած հանդէսը փչացաւ:

Առհասարակ, Հայրիկը առիթ չէր փախցներ վշտացնելու համար Կոմիտասը: Այս բանին մէջ իրեն գործակից էր վանքի Լուսարարապետ Ղեւոնդ եպիսկոպոսը, որ ժամանակին եղած էր Ճեմարանի երգեցողութեան ուսուցիչը եւ այժմ չէր կրնար տանիլ, որ նորելուկ մը իր տեղը բռնած էր: Երբեմն յուսահատական ապրումներ կ'ունենար Կո–

մխտասը եւ դառնութեան վայրկեանին՝ զայրոյթով կ'արտայայտուէր «բոշայ»ի դէմ :

«Բոշա» մակդիրը սովորական էր միաբաններու բերնին գլխաւորապէս այն պատճառով, որ Հայրիկ, յաճախ, ձի կը նստէր եւ միայն մէկ չաթիրի ուղեկցութեամբ դուրս կուգար գիւղերը պտտելու : Առանց լուր տալու կ'երթար գիւղերը այս ու այն քահանայի մօտ, կը ճաշէր ու կը վերադառնար, երբեմն գիշերն ալ կը մնար : Մանաւանդ, Եւրոպա տեսած միաբանները սաստիկ կը դժգոհէին Հայրիկի այս վարմունքէն, որ, անշուշտ, կը բխէր իր դեմոկրատիկ նկարագրէն եւ որ, սակայն, կը նկատուէր կաթողիկոսական դիրքի նուաստացում :

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ

Գրեց՝ Տոքթ. Գ. ԱՄԱՏԵԱՆ

Հին պատմական Հայաստանը երկու գլխաւոր մասերու կը բաժնուէր. առաջինը կը կոչուէր Մեծ Հայք կամ բուն Հայոց աշխարհ եւ երկրորդը՝ Փոքր Հայք: Քաղաքականօրէն՝ հայերը Մեծ Հայքի մէջ աւելի երկար ատեն պետական կեանք ունեցած են քան Փոքր Հայքի: Սակայն երկուքն ալ տասնեակ դարերով ճնշող մեծամասնութեամբ հայերէ բնակուած են եղեր: Մեր ժողովուրդին ցեղագրական սահմանները շատ ընդարձակ եղած են եւ միշտ հայկական պետութեան նեղ սահմաններէն անդին տարածուած են: Պատմահայր Մովսէս Խորենացիին Հայաստանի մասին տուած տեղեկութիւնները պէտք է իբր վաւերական փաստ եւ հիմ ընդունինք մեր պատմական հայրենիքին: Ըստ Խորենացիի, Մեծ Հայքը կամ բուն Հայոց Աշխարհը ունէր 15 նահանգներ 189 գաւառներով: Կեդրոնը կը գտնուէր Արարատեան նահանգը որ եղած է Հայոց տէրութեան ալ կեդրոնավայրը: Գրեթէ միշտ այնտեղ եղած են մեր մայրաքաղաքները, ինչպէս Անի, Դուին, Արտաշատ, Արմաւիր, Երեւան, Կարս եւն.: Արարատեան նահանգին արեւելեան կողմը կը գտնուէին Սիւնիք, Արցախ, Ուտի եւ Փայտակարան նահանգները: Հիւսիսային կողմը՝ Գուգարքն ու Տայքը, արեւմտեան կողմը՝ Բարձր Հայքն ու Ջորրորդ Հայքը կամ Ծոփաց աշխարհը, հարաւային կողմը՝ Տուրուբերանը, Վասպուրականը, Մոկքը, Աղձնիքը, Կորճայքն ու Պարսկահայքը:

Մեծ Հայքի սահմաններն էին հիւսիսէն՝ Վրաստան եւ Պոնտոս, արեւելքէն՝ Աղուանից երկիրն ու Կասպեան ծովը, հարաւէն՝ Պարթեւաստան եւ Ասորեստան. արեւմուտքէն՝ Փոքր Հայքը (Գայլ գետը դէպի հիւսիս եւ Միջին Եփրատը):

Տեսնենք թէ այդ 15 նահանգները այժմու ո՞ր շրջաններուն կը

համապատասխանեն եւ որքա՛ն գաւառներ ունէին։ 1. Բարձր Հայքը այժմու Կարնոյ շրջանին կը համապատասխանէ եւ կը տարածուի մինչեւ Կամախ, Եփրատի վրայ. ատենօք ունէր 9 գաւառներ։ 2. Չորրորդ Հայքը, այժմու Բալուի եւ Խարբերդի շրջանները կը կազմէ. ունէր 8 գաւառներ։ 3. Աղձնիքը, ներկայի Բաղէշէն մինչեւ Սղերդ եւ Սասուն տարածուող նահանգն էր եւ ունէր 10 գաւառներ։ 4. Տուրուբերան կամ Տարօն, այժմու Մուշի շրջանը. ունէր 16 գաւառներ։ 5. Մոկքը ունէր 9 գաւառներ, Վանայ ծովուն հարաւային մասերը կը գրաւէր։ 6. Կորճայքը ունէր 11 գաւառներ եւ կը տարածուէր Մոկք նահանգին արեւելակողմը, մօտաւորապէս այժմու Պաշգալէի շրջանը եւ դէպի արեւմուտք տարածուող երկրամասն էր։ 7. Պարսկահայքը ունէր 9 գաւառներ եւ կը գրաւէր ներկայի Սալմաստէն Ուրմիոյ լիճը տարածուող շրջանը։ 8. Վասպուրականը ունէր 36 գաւառներ. ծանօթ ներկայ Վանի շրջանն է։ 9. Սիւնիքը ունէր 12 գաւառներ. այժմու Շուշի–Զանգեզուր շրջանն է։ 10. Արցախը՝ 12 գաւառներ, Շուշիէն դէպի արեւելք Կուրի եւ Երասխի միացման կէտը։ 11. փայտակարանը՝ 12 գաւառներ, Երասխէն դէպի Կասպից ծով գտնուող երկրամասն է այժմու։ 12. Ուտին՝ 8 գաւառներ, Գանձակէն դէպի Կուր տարածուող երկրամասը։ 13. Գուգարքը՝ 9 գաւառ, Ախալքալաքէն դէպի Ախալցխա գտնուող գաւառները։ 14. Տայքը՝ 8 գաւառներ այժմու Օլթիէն Արդվինի մէջ եղող շրջանը։ 15. Այրարատը՝ 20 գաւառներ, ներկայ Երեւան, Լենինական, Կարս շրջաններուն կը համապատասխանէ։

Հայկական բարձրաւանդակը ծովու մակերեւէն 3000–էն 8000 ոտնաչափ բարձր է։ Կեդրոնական մասէն դէպի սահմանածայրերը բարձրութիւնը երթալով կը հակի։ Հայաստան լեռնոտ երկիր մը ըլլալով՝ զանազան նահանգներու միջեւ յարաբերութիւնները ատենօք շատ դժուար եղած են։ Այդ պատճառաւ իւրաքանչիւր նահանգի բնակիչ իւրայատուկ կեանք մը ապրած է։ Այս հանգամանքը նպաստած է մեծապէս տեղական ցեղային յատկանիշերու թէ՛ զարգացումին եւ թէ՛ ալ պահպանումին։ Այս կերպով կազմուած են նահանգային փոքր իշխանութիւններ եւ նախարարութիւններ, որոնք միշտ իրերամերժ եղած են եւ ընդհանրապէս չեն հպատակած երկրին կեդրոնական իշխանութեան։ Այս պարագան արգելք եղած է դժբախտաբար Հայաստանի մէջ զօրաւոր պետութեան մը ստեղծումին եւ տեւականութեան։

Նահանգային տեղական յատկանիշերը տարանջատ կերպով զար–

գացած են մեր նախնեաց մէջ այն աստիճան, որ երկու ծայրագաւառներու հայեր իրարու հանդէպ օտար եւ խորթ զգացած են ինքզինքնին: Այս ցաւալի պարագաները գլխաւոր պատճառները կազմած են մեր նախնեաց մէջ միութեան պակասին եւ մեր տկարութեանը:

Անցեալին, Հայաստանի բնակչութիւնը միապաղաղ կերպով՝ հայերէ բնակուած չէ եղած իր ծայրագաւառներուն մէջ: Այսպէս հիւսիսակողմի Գուգարք եւ Տայք նահանգներուն մէջ կային նաեւ շատ վրացիներ եւ ուրիշ կովկասեան ժողովուրդներ: Նոյնը արեւելեան Ուտի եւ Փայտակարան նահանգներու մասին կարելի է ըսել, ուր կ՚ապրէին հայոց հետ աղուաններ եւ ուրիշ ժողովուրդներ: Արդէն Տայքն ու Գուգարքը երկար ատեն Վրաստանի պետութեան եւս մաս կազմած են: Այդ է պատճառը որ ներկայի վրացիները զանոնք Վրաստան կը նկատեն: Սակայն ցեղագրական տեսակէտով այդ նահանգներու բնակչութեան մեծամասնութիւնը հայերէ կազմուած է եղեր:

Հարաւային նահանգներէն Պարսկահայքը եւ Կորճայքը նոյնպէս թէեւ մեծամասնութեամբ հայաբնակ, սակայն խառն բնակիչ ունեցած են: Պարսկահայքի մէջ կ՚ապրէին նաեւ պարսիկներ, իսկ Կորճայքի մէջ կային մեծ թիւով Կորդուացիներ, որոնք այժմու քիւրտերու նախահայրերը ըլլալ կը կարծուին: Աղձնիքի եւ Ջորրորդ Հայքի հարաւային սահմաններուն վրայ կը բնակէին նոյնպէս ասորիներ: Կարելի է ըսել որ կեդրոնական նահանգներու բնակիչներն էին որոնք զուտ հայերէ կազմուած էին, ինչպէս Այրարատի, Վասպուրականի, Սիւնիքի, Տարօնի, Բարձր Հայքի եւն.: Անցեալին քրիստոնէութիւնը մեծապէս նպաստած է այս ընդարձակ նահանգներու բնակչութեան մէջ ստեղծելու ամուր միութեան գիծ մը: Այս գիծը պահուած է մեր անկախութեան կորուստէն ետք շնորհիւ հայ եկեղեցիին:

«Արաքս»

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆԸ

Հնչակեան կուսակցութեան պառակտումէն յետոյ, 1896-ին, Հնչակեանութիւնը բաժնուեցաւ զանազան հատուածներու — Նազարբէգեանի կուսակիցներ, Արփիարեանի հետեւորդներ եւայլն, որոնք երկար ժամանակ իրարու դէմ պայքարներ մղեցին եւ, ի վերջոյ, վերածուեցան Սոց. Դէմ. Հնչակեան եւ Վերակազմեալ Հնչակեան կուսակցութիւններու: Մաս մը Հնչակեաններ բոլորովին քաշուեցան գործէ, ուրիշներ միացան Հ. Յ. Դաշնակցութեան, ոմանք ալ առանձին խմբակներ կազմեցին:

Այս վերջիններէն էին Ամերիկայի Հայ Հայկազեան Միութեան Օթեակները: Մենք ձեռքի տակ նիւթ չունինք, դժբախտաբար, պարզելու համար այս Կազմակերպութեան քանակական եւ որակական արժէքը: Ըստ երեւոյթին, լուրջ բան մը չէին ներկայացներ: Յայտնի է միայն, որ անոնք, չկարողանալով շարունակել անջատ գոյութիւնը, ջանացած են միանալ Հ. Յ. Դաշնակցութեան հետ եւ միացած ալ են, բայց այդ բանադրօսիկ միութիւնը երկար չէ տեւած:

Ստորեւ կուտանք Հ. Յ. Դաշնակցութեան եւ Հ. Հ. Միութեան միացեալ Պատգամաւորական Ժողովի արձանագրութիւնը: Այդ ժողովին մէջ որոշուած է երկու կազմակերպութիւններու միութիւնը: Դժբախտաբար, արձանագրութեան մէջ բոլոր անունները նշանակուած են սկզբնատառերով: Վաւերագիրը մեծ չափով իր արժէքը կը կորսնցնէ, եթէ կարելի չըլլայ վերականգնել ժողովին մասնակցողներու անունները: Հաւանաբար, դեռ կան մարդիկ, որոնք ծանօթ են ժողովին մասնակից անձերու ինքնութեան: Մենք շատ շնորհակալ պիտի ըլլանք, եթէ անոնք հաճին հաղորդել մեզ թէ սկզբնատառերով նշանակուած անձերու ով ըլլալը եւ թէ, առհասարակ, իրենց ունեցած տեղեկութիւնները Հ. Հ. Միութեան եւ անոր կատարած դերի եւ ունեցած վախճանի մասին:

Արձանագրութիւն Հ. Հ. Միութեան եւ Հ. Յ. Դաշնակցութեան Միացեալ Պատգամաւորական Ժողովոյն

1896 Յուլիս 12–ին Պոստոնի մէջ գումարուեցաւ Հայ Հայկազեան Միութեան Օթեակներուն պատգամաւորներէն եւ անոնց Կեդրոնական Յանձնախումբի անդամներէն եւ Հ. Յ. Դաշնակցութեան Ամերիկայի Քոմիտէներուն պատգամաւորներէն եւ Դաշնակցութեան արտասահմանի եւ Պոլսոյ Կեդրոնական Քոմիտէներուն ներկայացուցիչներէն բաղկացեալ Պատգամաւորական Ժողովքը՝ առժամեայ ատենապետութեամբ Յ. Ս.ի եւ քարտուղարութեամբ Հ. Ա.ի:

Հ. Հ. Միութեան պատգամաւորները իրենց միութեան պայմանները առաջարկեցին հետեւեալ կերպով.— 1) Հ. Հ. Միութիւնը միանալով Հ. Յ. Դաշնակցութեան հետ՝ Դաշնակցութեան ընդհանուր ծրագրին ընկերվարական յայտարարութիւնը կը մերժէ՝ յարգելով հանդերձ անհատական կարծիքները: 2) Ամերիկայի Քոմիտէները պէտք են ունենալ ըստ կարի գաղտնի գործունէութիւն, առանց ցուցամոլութեան եւ պոռոտախօսութեան, թէպէտ իրենց գոյութիւնը կրնայ յայտնի ըլլալ: 3) Ամերիկայի Քոմիտէներուն գործունէութիւնը «Դրօշակ»ի մէջ կը հրատարակուի միայն Ամերիկայի Կեդրոնական Կոմիտէի վաւերացմամբ: 4) Ամերիկայի Կեդրոնական Քոմիտէն իրաւունք պիտի ունենայ ներկայացուցիչ մը ունենալ «Դրօշակ»ի խմբագրութեան մէջ:

Այս չորսը նոյնութեամբ ընդունուեցան: Իսկ հինգերորդը, այսինքն անուան խնդիրը, երկար խորհրդակցութիւններէ ետքը, հետեւեալ կերպով ընդունուեցաւ.— 5) Հ. Հ. Միութեան Օթեակները Դաշնակցութեան հետ միանալով՝ առ այժմ կը կրեն սա անունը. «Հ. Յ. Դաշնակցութեան Հայկազեան Քոմիտէ»: Իսկ միւս Դաշնակցական Քոմիտէները կը պահեն իրենց նախկին անունը: Եւ Կեդրոնական Քոմիտէն կրէ «Հ. Յ. Դաշնակցութեան Ամերիկայի Կեդրոնական Քոմիտէ» անունը: Նաեւ Կեդր. Քոմիտէն կը գրէ Դաշնակցութեան միւս Կեդրոնական Քոմիտէներուն ալ, թէ արդեօք անոնք կը հաւանի՞ն, որ Ամերիկայի Կեդրոնական Քոմիտէն կրէ «Հայկազեան» անունը: Եթէ հաւանին, յայնժամ կոչուի «Հ. Յ. Դաշնակցութեան Ամերիկայի Հայկազեան Կեդրոնական Քոմիտէ»:

Հ. Մ. Բ. խօսեցաւ հայկական արդի վիճակին, հայոց կազմա-

կերպուելուն եւ մխանալուն անհրաժեշտութեան, բարոյականի զարգացման եւ ազնուացման կարեւորութեան վրայ։ Շեշտեց մեր այժմու դիրքին ինքնապաշտպանութիւն ըլլալը եւ ջատագովեց Armenian Defence League–ի գաղափարը։

Որոշուեցաւ, որ խառն Պատգամաւորական Ժողովին մէջ ոչ Հ. Հ. Միութեան Կեդրոնական Յանձնախումբը, ոչ ալ Հ. Յ. Դաշնակցութեան դուրսէն եկած ներկայացուցիչները քուէ ունենան, այլ իւրաքանչիւր Օթեակ եւ իւրաքանչիւր Քոմիտէ լոկ մէյմէկ պատգամաւոր ունենայ, եւ պատէն պատգամաւոր չղրկող օթեակը կամ քոմիտէն ներկայացնելու համար ներկայ եղողներէն պատամգաւոր մը որոշուի։ Անոնցմէ դուրս մնացած ժողովականներ, որոնք իբրեւ խորհրդատու անդամ եկեր էին, ժողովին չմասնակցին։ Հետեւաբար, խառն Պատգամաւորական ժողովին անդամները հետեւեալներն էին.—

Պոսթըն՝ Յ. Փ., Լորէնս՝ Մ. Պ., Միլֆըրտ՝ Թ. Թ., Նիւ Եորք՝ 1) Ս. Ս., 2) Ս. Գ., Թրոյ՝ Յ. Մ. Հ., Ֆիչպըրկ՝ Հ. Փ., Պրայթըն՝ Ա. Կ. Ս., Փորթլէնտ՝ Պ. Մ., Սէնդրըլ Ֆոլզ՝ Ս. Մ., Ծիքակօ՝ Մ. Պ., Լին՝ 1) Յ. Գ., 2) Ա. Մ., Նիւ Պրիթըն՝ Յ. Ս., Փրովիտէնս՝ 1) Գ. Ա., 2) Թ. Ճ., Վուստըր՝ Յ. Ռ., Լովէլ՝ Թ. Բ., Նէշուէ՝ Զ. Կ., Փիցպըրկ՝ Ն. Մ., Հարթֆըրտ՝ Տ. Մ., Մոլտըն՝ Հ. Ա., Ֆիլատելֆիա՝ Ա. Ա., Սէյլըմ՝ Յ. Խ., Ուսթըր՝ Ա. Ե., Նիւթըն՝ Մ. Մ., Ֆոլրիվըր՝ Յ. Մ. եւ Հէմըրնտ՝ Կ. Մ.։ Ընդամէնը՝ 28 անդամ։

Երեք անձերէ բաղկացեալ յանձնախումբի մը պատրաստած ընտրելեաց կրկնապատիկ ցանկէն Պատգամաւորական Ժողովին համար ատենապետ ընտրուեցաւ Յ. Մ. Հ., ատենադպիր՝ Հ. Ա. եւ Ա. Կ. Ս.։

1. Որոշուեցաւ, որ այն անդամը որ ստիպուած է Ժողովին լրանալէն առաջ մեկնիլ, իր քուէն կրնայ տալ իր վստահցած մէկ անդամին։

2. Կարդացուեցաւ օրակարգը, որ կը պարունակէր հետեւեալ խնդիրները.—

ա). Ներքին կանոնադրութիւն։

բ). Կեդրոնական Քոմիտէի ընտրութիւն։

գ). Կեդրոնական Քոմիտէի կեդրոնատեղի։

դ). Ամերիկացւոց մէջ գործելու խնդիր։

ե). Կեդրոնական Քոմիտէի ընթացիկ ծախքի խնդիր։

զ). Զէնքի խնդիր։

է). Գաղտնապահութեան խնդիր։

ը)․ Լսարան, Գրադարան եւայլն։

թ)․ Մամուլ, շրջաբերական եւայլն։

ժ)․ Միւս Կեդրոնական Քոմիտէներուն մէջ Ամերիկայէն մէյմէկ ներկայացուցիչ ունենալու խնդիր։

Որոշուեցաւ, որ ասոնց վրայ կարգաւ խորհրդակցութիւն կատարուի եւ ասոնցմէ դուրս պատգամաւորներուն բերած խնդիրներն ալ հետզհետէ նկատողութեան առնուին։

3․ Որոշուեցաւ, որ նախապէս կարգուած առժամեայ մասնախումբի մը գծած ներքին կանոնագրութիւնը կարդացուի եւ միայն Կեդրոնական Քոմիտէի ընտրութեան վերաբերեալ մասը վաւերացուելով՝ անմիջապէս յետոյ ընտրութիւն կատարուի։ Ա․ Կ․ Ս․, իբրեւ նոյն մասնախումբին անդամը, կարդաց գծուած կանոնագրութիւնը եւ Կեդրոնական Քոմիտէի ընտրութեան վերաբերեալ յօդուածը հետեւեալ կերպով ընդունուեցաւ․ «Կեդրոնական Քոմիտէին ընտրութիւնը կը կատարուի հետեւեալ կերպով․— «Պատգամաւորական Ժողովը կ՚ընտրէ յանձնախումբ մը, որ Դաշնակցութեան բոլոր անդամներէն կազմէ ընտրելեաց կրկնապատիկ ցանկ մը, որմէ Պատգամաւորական Ժողովը կ՚ընտրէ Կեդրոնական Քոմիտէն գաղտնի քուէարկութեամբ»։ Նաեւ որոշուեցաւ, որ այս անգամ Կեդրոնական Քոմիտէն 5 անդամէ բաղկանայ՝ ներքին կանոնագրութեան մէջ արձանագրուելով հանդերձ, թէ 5–7 անդամէ բաղկանայ։ Որոշուեցաւ, թէ Կեդրոնական Քոմիտէի պաշտօնավարութիւնը այս անգամուան համար ըլլայ միայն 6 ամիս։

4․ Ատենապետին յանձնուեցաւ, որ ընտրելեաց կրկնապատիկ ցանկը կազմող յանձնախումբը ինքը ընտրէ, հետեւաբար ատենապետին կողմէ ընտրուեցաւ հետեւեալ անձերէ բաղկացեալ մասնախումբը․— Ս․ Ս․, Յ․ Փ․, Ա․ Ա․, Յ․ Խ․, Մ․ Տ․ Մ․, Թ․ Ճ․, Ն․ Մ․։

5․ Ատենապետին կողմէ դրամական խնդիրներու մասին խորհրդակցութիւն մը եղաւ։ Ապա՝ արդէն գծուած ներքին կանոնագրութիւնը ամբողջովին վերաքննելու համար մասնախումբ մը կազմուեցաւ, որուն անդամներն են՝ Ս․ Մ․ Գ․, Յ․ Մ․ Ն․ եւ Ա․ Կ․ Ս․։

6․ Մասնախումբը Կեդրոնական Քոմիտէի ընտրելեաց կրկնապատիկ ցանկը ներկայացուց Պատգամաւորական Ժողովին․ ցանկը հետեւեալ անունները կը պարունակէր․— Ա․ Կ․ Ս․, Ա․ Պ․, Ա․ Ա․, Ս․ Մ․, Յ․ Ս․, Յ․ Փ․, Տ․ Մ․, Մ․ Տ․ Մ․, Ա․ Լ․, Ս․ Մ․ Գ․։ Ասոնցմէ Պատգամաւորական Ժողովը գաղտնի քուէարկութեամբ ընտրեց Կեդ-

րոնական Կոմիտէն: Ընտրուողներն էին քուէի կարգով հետեւեալները.— Ա. Պ., Ա. Կ. Ս., Մ. Տ. Մ., Ս. Մ., Յ. Ս.:

7. Որոշուեցաւ, որ Կեդրոնական Կոմիտէին կեդրոնատեղին ըլլայ Նիւ Եորք:

8. Որոշուեցաւ, որ Կեդրոնական Կոմիտէն սովորական եւ արտակարգ (հայերէ եւ ոչ-հայերէ) հաւաքոյթներէն ամսական 100 տալէր ծախսէ առ առաւելն իր երկու անդամներուն անձնական ծախքերուն եւ Կեդրոնական Կոմիտէի այլ ընթացիկ ծախքերուն համար: Յիշեալ երկու անդամներէն իւրաքանչիւրը իր անձնական ծախքերուն համար շաբաթական 10 տալէրէն աւելի ընդունելու չէ:

9. Որոշուեցաւ, որ նախկին Հ. Հ. Միութեան ունեցած 229.76 տալէրի պարտքը վճարելու խնդիրը յանձնուի Կեդրոնական Կոմիտէին, որ նոյն գումարը քոմիտէներէն գոյացնելու համար անօրինութիւններ ընէ: Եւ եթէ քոմիտէներուն ըրած դիմումը ապարդիւն մնայ, Կեդր. Կոմիտէն պարտաւոր ըլլայ նոյն պարտքը կերպով մը գոցել:

10. Որոշուեցաւ, որ Ամերիկացւոց մէջ գործելու խնդիրը Կեդրոնական Կոմիտէին յանձնուի:

11. Որոշուեցաւ, որ Դաշնակցութեան անգլիերէն թարգմանութիւնը ըլլայ «Armenian Defence League», քանի որ «յեղափոխութիւն» բառը հայկական ներկայ տագնապալից վիճակին մէջ կը նշանակէ ոչ այլ ինչ, բայց եթէ «պաշտպանութիւն» (defence):

12. Որոշուեցաւ, որ մասնախումբ մը ընտրուի, որուն գործը ըլլայ միայն լաւագոյն տեսակ վեց-հարուածեան (րեվոլվըր) եւ փամփուշտ հայթայթել թէ՛ հայերէ, թէ՛ օտարներէ: Սոյն մասնախումբին անդամ ընտրուեցան Յ. Մ. Ն. եւ Ա. Կ. Ս., որուն արտօնութիւն տրուեցաւ իրեն իբրեւ գործակից ընտրել նաեւ երրորդ անդամ մը, թերեւս ամերիկացի մը:

13. Որոշուեցաւ, որ Դաշնակցութեան իւրաքանչիւր անդամ, կամ իր դրամովը կամ իր բարեկամներուն օգնութեամբը, մինչեւ Օգոստոսի վերջը մէկ-մէկ վեց-հարուածեան (րեվոլվըր) հայթայթէ սոյն մասնախումբին յանձնելու համար:

14. Որոշուեցաւ, որ քոմիտէները յեղափոխութեան անունով հրապարակային ժողով չընեն, բայց ընդհանուր ազգային բարօրի անուան տակ հրապարակային ժողով կրնան ընել:

15. Որոշուեցաւ, որ օրակարգին մէջ եղած միւս հարցերը Կեդրոնական Կոմիտէին թողուին:

16. Որոշուեցաւ, որ միութիւնը «Դրօշակ»ի մէջ հրատարակելու բանաձեւը բոլոր քոմիտէներուն ղրկուի եւ մեծամասնութեան որոշածին պէս ըլլայ:

Ի դիմաց Պատգամաւորական Ժողովոյ

Ատենադպիր՝ *Յ. Մ. Հ.*

Ատենապետք՝ *Հ. Ա. եւ Ա. Կ. Ա.*

Նիւ Եորք, Յուլիս 18, 96

Թէ Հ. Յ. Դաշնակցութեան եւ Հ. Հ. Միութեան Օթեակներու միութենէն ինչ դուրս եկաւ, կարելի է տեսնել այն տեղեկագրէն, որ Հ. Յ. Դ. Ամերիկայի Կեդր. Կոմիտէն ներկայացուց Հ. Յ. Դ. Երկրորդ Ընդհանուր Ժողովին: Այդ տեղեկագրի մէջ ըսուած է.

«1896–ին, պրն. Սուրէն (Սիմ. Ծլխեան) ջանաց Հայկազեաններու հետ միութիւն մը յառաջ բերել: Հայկազեաններ հին Հնչակեաններ էին, որոնք դժգոհացած՝ հեռացեր եւ նոր կազմակերպութիւն մը յառաջ բերած էին: Միութեան փորձը պրն. Սուրէնի եւ պրն. Սէքլէմեանի օրով յաջողեցաւ, սակայն, առաջին օրէն մեր կոմիտէները տեսան, թէ Հայկազեանք կ'ուզեն Դաշնակցութիւնը շահագործել: Մէկ խօսքով, դրամապէս օգտուիլ Դաշնակցութենէն եւ նորա միջոցով մուտ գտնել մայր երկրի մէջ իրենց տամպուրան ճնկրտացնելու: Տեղային քաղաքականութիւնն ալ նոյն կերպով յառաջ կը տանէին անոնք. իրենց հետ բերած էին մեծ գումար մը պարտք, որոյ վճարման կ'ակնկալէին եւ դրեթէ կը պահանջէին Դաշնակցութենէն: Տեղական ծախուց մեծ դուռ մըն ալ բացին միութեան յայտարարութենէն վերջ: Կոմիտէները նկատելով, թէ նիւթական եւ ոչ մի շահ առաջ չգալէն զատ այս անուանական միացեալները բարոյական ոյժ ալ կը գլանային, իրենց ժողովները առանձին կ'ընէին, միասնական ժողովներ ընել կը դժկամակէին եւայլն, Դաշնակցութեան ներկայացուցչին կը տեղեկագրեն: Խնդիրները այս վիճակի մէջ պրն. Տ. Վահանեան (Յ. Իւսուֆեան) այցելեց մեզ, որ պրն. Սուրէնի եւ պրն. Սէքլէմեանի հետ նկատի առնելով կոմիտէներու բողոքախառն տեղեկագրեր՝ շրջաբերականաւ մը վերջ տուին այդ կեղծ միութեան: 96–ի վերջերն էր այս»:

ՆԻԿՈԼԱՅ Բ. ՑԱՐԻ ԱՅՑԵԼՈՒԹԻՒՆԸ ԿՈՎԿԱՍ

1914 թ. Նոյեմբ. 26-ին, Նիկոլայ Բ. Ցարը հասաւ Թիֆլիս: Առաջին անգամն էր գալիս Կովկաս: Թիֆլիսի պաշտօնական շրջանակները հանդիսաւոր ընդունելութիւն ցոյց տուին նրան: Մինչեւ Նոյեմբ. 29 նա մնաց Թիֆլիսում: Ապա այցելեց Կարսի բերդը, Սարըղամիշ եւ Դեկտ. 1-ին վերադարձաւ Թիֆլիս ու մեկնեց Ռուսաստան: Թուրքերը շարժուել էին դէպի Կովկաս. մնալն այլեւս վտանգաւոր էր, պէտք էր փախչել:

Թիֆլիս հասնելու օրն իսկ Ցարը այցելեց զանազան ազգութեանց մայր եկեղեցիները եւ մահմեդականների մզկիթը: Առաջ գնաց օրթոդոքսների Սիոնի տաճարը, այնտեղից՝ Հայոց վանքի մայր եկեղեցին:

«Վաղ առաւօտեանից, նկարագրում է «Հորիզոն»ը, վանքի բակը, շրջակայքը, մերձաւոր փողոցները, տների պատուհաններն ու պատշգամբները լեփ-լեցուն տեղ էր բռնել բազմատարր հասարակութիւնը: Հայ դպրոցների աշակերտ- աշակերտուհիները, մանկավարժական ու հոգաբարձական կազմերի գլխաւորութեամբ, շարքեր էին բռնել գլխաւոր դռնից մինչեւ եկեղեցու մուտքը: Այդտեղ էին խմբուել եւ հայ զանազան հասարակական հիմնարկութիւնների ու հաստատութիւնների ներկայացուցիչները:

«Երբ արքայական աւտոմոբիլը մօտեցաւ վանքի դրան, ժողովուրդը միաձայն ոգեւորութեամբ բացագանչեց. «Կեցցէ, կեցցէ»: Ապա՝ երկար «ուռա»ների թնդիւնների տակ Կայսրը բարձրագոյն շքախմբի ուղեկցութեամբ մտաւ վանքի բակը: Յովնանեան դպրոցի աշակերտուհիները երգեցին «Տէ՛ր, կեցո՛ դու զԿայսր»:

«Վանքի բակում, տաճարի մուտքին, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը, շրջապատուած զգեստաւորուած հոգեւորականութեամբ, ներկայութեամբ Թեմիս առաջնորդ Մեսրոպ եպ.ի, դիւանապետ Բագրատ եպ.ի, գաւազանակիր եւ այլ վարդապետների, դիմաւորեցին Նորին Կայսերական Մեծութիւնը:

«Թագաւորկայսրը երկիւղածութեամբ համբուրեց խաչը, ապա

չարականի երգեցողութեամբ մտաւ տաճար: Ամենայն Հայոց Կաթուղիկոսը դիմում է Նորին Մեծութեան ողջոյնի խօսքերով, որից յետոյ Թագաւոր Կայսրը աղօթում է՝ լսելով «Հայր Մեր»ի քառաձայն երգեցողութիւնը:

«Նորին Մեծութիւնը կաթուղիկոսի ուղեկցութեամբ դուրս գալով Տաճարից՝ հրաժեշտ տուաւ Կաթուղիկոսին ու հոգեւորականութեան եւ նոյն ճանապարհով վերադարձաւ եւ դիմեց դէպի մզկիթը»:

1914 թ. Նոյեմբ. 29-ին, Թիֆլիսում, Ցարին ներկայացան հայ հասարակութեան ներկայացուցիչները հետեւեալ կազմով.— Ալ. Խատիսեան, Սամ. Յարութիւնեան, Համբ. Մելիքեան, Ալ. Մելիք-Ազարեան, Մ. Դոլուխանեան, Լ. Ղուլեան, Յ. Տէր-Միրաքեան, բժ. Կ. Ստեփանեան, Սերոբեան, Ն. Աբէլեան, Մին. Բերբերեան, Մ. Ղարախանեան, Տէր-Մարտիրոսեան, Օ. Մելիք-Մէգլարեան, Ա. Բաբախանեան (Լէօ) եւ Յ. Սպենդիարեան: Սամ. Յարութիւնեանը, յանուն հայ հասարակութեան, կարդաց հետեւեալ ուղերձը.—

«Ձերդ Կայսերական Մեծութիւն, Ամենաողորմած Տէ՛ր Թագաւոր:

Կատարուեց մեր վաղեմի եւ ջերմ փափագը — տեսնել ձերդ մեծութեանը, մեր սիրեցեալ Թագաւորին: Մինչեւ գետին գլուխ ենք խոնարհում ձերդ մեծութեան:

Հայ բնակչութեան պատգամաւորութիւնս արկանում է առ ոտս ձերդ մեծութեան իր հաւատարիմ հպատակութեան անձնուիրութեան զգացումները եւ համարձակութիւն է առնում հաւաստիացնելու, որ մեզ համար այս պատմական օրը ամբողջ հայ ազգը ամբողջ հոգով ուրախակից է մեզ:

Իր քրիստոնէական հաւատի համար Ասիայում իր հարեւանների կողմից շատ վիշտ ու տառապանքներ կրած այս հին քրիստոնեայ ժողովրդի պատմութիւնն ուսուցանում է, որ միայն Ռուսաստանն ու նրա Թագակիր պետերն են հովանաւորել ու պաշտպանել նրան, ինչպէս որ նրանք պաշտպանել են նաեւ ռուսական զէնքի ուժով ազատութիւն ստացած միւս քրիստոնեայ ժողովուրդներին Արեւելքում:

Եւ այժմ, երբ ռուս քաջարի բանակը իր Ինքնակալ պետի կամքով կռւում է Հայաստանի ձիւնածածկ բարձունքների վրայ եւ Ալաշկերտի ընդարձակ հովտում Տաճկաստանի դէմ, որը յանդգնել է Գերմանիայի դրդմամբ ձեռք բարձրացնել հզօր Ռուսաստանի վրայ, հայերը, հետեւելով իրենց նախորդների աւանդին, ոտի են կանգնել մի մար-

դու պէս՝ պատրաստ, ինչպէս եւ ձեր միւս հաւատարիմ հպատակները, զոհաբերելու իրենց կեանքն ու ինչքը ի փառս Մեծ Ռուսաստանի եւ Գահի:

Տաճկաստանի դէմ յայտարարուած պատերազմի լուրը յուզեց ամբողջ հայ ազգը: Բոլոր երկիրներից հայերը շտապում են մտնել ռուս փառապանծ զօրքերի շարքերը եւ իրենց արիւնով ծառայել ռուս զէնքի յաջողութեան:

Աղօթում ենք Ամենաբարձրեալն Աստծուն, որ յաղթութիւն շնորհէ թշնամիների դէմ Արեւմուտքում եւ Արեւելքում:

Մեր սրտերը լի են ջերմ փափագով, որ մեր թանգագին հայրենիքին վիճակուած փորձութիւնները վերանան ռուս զէնքի նոր փառքով եւ Արեւելքում Ռուսաստանի ունեցած պատմական նպատակների վերջնական լուծումով: Թո՛ղ ռուսական դրօշակն ազատօրէն ծածանուի Վոսփորի եւ Դարդանէլի վրայ: Թո՛ղ ձեր կամքով, մեծ Թագաւոր, ազատութիւն ստանան տաճկական լծի տակ մնացող ազգութիւնները: Թո՛ղ Տաճկաստանում Քրիստոսի հաւատի համար տառապող հայ ժողովուրդն իր յարութիւնն առնի Ռուսաստանի հովանու տակ նոր ազատ կեանքի համար:

Պատգամաւորութիւնս կրկին անգամ խոնարհ կերպով ողջունում է ձերդ մեծութիւնը եւ ամբողջ հոգով բարեմաղթում է ձեզ եւ ձեր օգոստափառ տանը երկար կեանք ի փառս եւ յուրախութիւն ամբողջ Ռուսաստանի»*):

Նոյն օրը ներկայացան եւ միւս ազգութիւնների ներկայացուցիչները: Վրացիների կողմից Գ. Դ. Ժուրուլի կարդաց հետեւեալ ուղերձը.—

«Մե՛ծ Թագաւոր: Անսահման բախտաւոր է ուղղափառ Վրաստանը՝ տեսնելով հայրենի լեռներում Ռուսաստանի վեհապետին, համառուսական Թագաւոր կայսրին... Հաւատա՛, Թագաւոր, որ Վրաստանը երբեք դուրս չի եկել թշնամու դէմ այնպիսի ոգեւորութեամբ եւ յաղթելու այնպիսի հաւատով, ինչպէս այժմ...

Այժմ քո արքայական ձեռքում է գտնւում վրացական սրբութիւնների պաշտպանութիւնը, եւ մենք հանգիստ գնում ենք այնտեղ, որտեղ որ դու կոչում ես մեզ յանուն ամբողջ ռուսական կայսրութեան մեծութեան...

---

*) «Հորիզոն», 1914, Նոյեմբ. 30:

Եւ թո՛ղ Աստուած յաղթութիւն պարգեւէ արդար գործի պաշտպանութեան համար մերկացրած քո սրին: Եւ թո՛ղ Աստուած պահպանէ քո կեանքը երկար տարիներ Ռուսաստանի բոլոր ժողովուրդների բախտաւորութեան համար»:

Թէ որքան անկեղծ էին Վրաց ազնուականութեան զգացմունքները, երեւում է նոյն ազնուականութեան պարագլուխ Զելոկայեւի հեռագրից, որ 1917 թ. փետրուարեան յեղաշրջումից անմիջապէս յետոյ, Վրաց ազնուականութեան կողմից, քաշեց Պետական Դումայի նախագահ Ռոձիանկոյի եւ վարչապետ Լվովի անունով:

«Վրաց ազնուականութիւնը, ասուած է այդ հեռագրում, որի մշակութային գործունէութիւնը եւ նիւթական միջոցները միշտ ուղղուած են եղել Վրաց ժողովրդի բարիքին, հարկաւոր է համարում յայտնել, որ, գուցէ ոչ ոք ռուսական կայսրութեան մէջ չէ տառապել տապալուած պետական կարգի ճնշումից այնքան, որքան Վրաց ժողովուրդը, Ռուսաստանի Կովկասի վրայ տիրապետութեան 100 տարուայ ընթացքում... Վրաց ժողովրդական ոգու բոլոր մշակութային արժէքները ջնջւում էին եւ ոչնչացւում, եկեղեցին, դպրոցը, պետական հաստատութիւնները՝ ամէն բան ծառայում էր իբրեւ տեղիք եւ միջոց բնօրէն գլխապուրկ անելու եւ ռուսացնելու Վրաց ժողովուրդը»: Զելոկայեւը սպասում էր նոր Ռուսաստանի ղեկավարներից, որ նրանք «կը թոյլատրեն Վրաց ժողովրդին իրագործել իր ազգային իրաւունքները քաղաքական աւտոնոմիայի սկզբունքներով»:

Մահմեդականների կողմից ուղերձ կարդաց Ադիլ Խան Զիաթխանովը·

«Մեծ Թագաւոր, Գանձակի եւ Թիֆլիսի նահանգների խաները, բէկերը եւ հողատէրերն ու Թիֆլիս քաղաքի մահմեդական ազգաբնակութեան ներկայացուցիչները անչափ բախտաւոր են իրենց հաւատարիմ հպատակութեան զգացմունքները դնելու ձեր սուրբ ոտների տակ, Թագաւոր:

Մահմեդական ազգաբնակութեան անսահման եւ անկեղծ սէրը դէպի Ռուսաստանն ու նրա միահեծան վեհապետը դրոշմուած են պատմութեան էջերում: Որպէս անգնահատելի մի հարստութիւն, Կովկասի մահմեդականները անց են կացնում այդ ժառանգութիւնը սերունդից սերունդ եւ ներկայ պատմական րոպէներին մեր եղբայրները կատարեալ անձնուիրութեամբ հայրենիքի զոհասեղանի վրայ են

գնում իրենց կեանքը՝ կատարելով իրենց սրբազան պարտքը սիրած միապետի առջեւ:

Մեծ Թագաւոր, ինչպիսի զոհաբերութիւն էլ որ կարիք լինի Մեծ Ռուսաստանի համար, Կովկասի մահմետականները պատրաստ են տանել այդ զոհաբերութիւնները մինչեւ արեան վերջին կաթիլը:

Ընդհանուր հայրենիք Մեծ Ռուսաստանի բարիքների համար Աստըծու օրհնութիւնը կախուած է Թագակիր վեհապետի վրայ: Կեցցէ՛ պաշտելի կայսրը եւ նրա ամբողջ կայսերական ընտանիքը: Ուռա՛»:

Հետագային յայտնի եղաւ, թէ որքան անկեղծ էին եւ մահմետականների պարագլխի խօսքերը: Փաստն այն էր, որ պատերազմի ընթացքին էլ Կովկասի մահմետականութիւնը աւելի Թուրքերի ի նպաստ էր աշխատում, քան ռուսների: Հազիւ Ցարը հեռացել էր Կովկասից, տեղի ունեցաւ Ենվէր փաշայի արկածախնդիր արշաւանքը դէպի Կարս: Ամէն տեղ, ուր երեւցաւ Թուրք զօրքը Կարսի շրջանում, մահմետական բնակչութիւնը անցաւ Թուրքերի կողմը: Իսկ յեղափոխութիւնից յետոյ, Կովկասի մահմետականութիւնը յայտնապէս հակառուս դիրք բռնեց՝ ամէն կերպ աջակցելով Թուրքերին գրաւել Կովկասը:

Նոյեմբ. 24-ին Թիֆլիս հասաւ Ամենայն Հայոց Կաթուղիկոս Գէորգ Ե.: Նա գալիս էր յատկապէս Ցարին ներկայանալու համար: Հայկական շրջանները մեծ յոյսեր էին կապում Ցարի եւ Կաթողիկոսի տեսակցութեան հետ:

Կիրակի, Դեկտ. 7-ին, Ներսիսեան դպրոցում տեղի ունեցաւ ռաուտ, կազմակերպուած հայ հասարակութեան կողմից ի պատիւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի: Հաւաքուած էր ամբողջ Թիֆլիսահայութեան ընտրանին:

Կաթողիկոսը շրջապատուած մեծ շքախմբով, ներս մտաւ եւ հանդիսաւոր ընդունելութիւն գտաւ: Ներսիսեան դպրոցի քառաձայն խումբը երգեց «Մեր Հայրենիք»: Առաջնորդ Մեսրոպ եպ.ը ողջոյնի խօսք ասաց. կաթողիկոսը պատասխանեց եւ պատմեց իր տեսակցութիւնը Ցարի հետ:

Նա ասաց, թէ ինքը սիրալիր ընդունելութիւն է գտել եւ գլուխ-գլխի խօսել է Ցարի հետ: Ներկայացրել է հայ ժողովրդի բաղձանքները՝ տեսնել Թրքահայաստանը ազատուած թրքական լծից եւ, իբրեւ ինքնավար երկիր, մտած Ռուսաստանի հովանաւորութեան տակ: Ցարը պատասխանել է. «Անհոգ եղէք, ձեր իղձերը պիտի կատարուին»:

Թիֆլիսի հայ բուրժուազիան շատ ոգեւորուեց Ցարի այս խօսքե-

րով։ Ազատական շրջանները դժգոհ էին. Կաթողիկոսը կոնկրետ խոստում չէր տուել, այն ինչ ամէնքը սպասում էին, որ Ցարը նոյնպէս յայտարարութիւն կ՚անէ, ինչպէս արաւ Լեհաստանի վերաբերմամբ։

Շատ երկար չտեւեց եւ Ցարի խոստման արժէքը յայտնի դարձաւ. ռուս կառավարութիւնը ստորագրել էր Թրքահայաստանի գրաւման դաշնագիրը։ «Ազատամիտ» Վորոնցով-Դաշկովին, իբրեւ Փոխարքայ, յաջորդեց մեծ իշխան Նիկոլայ Նիկոլայեւիչը, եւ հայերը նորից դարձան անբաղձալի տարր. կամաւորական գնդերը լուծուեցին, Թրքահայկական գրաւեալ շրջանները միացուեցին Ռուսաստանին, ձեռնարկուեց Եփրատեան կազակութեան հաստատման Թրքահայկական հողերի վրայ, Թրքահայերին արգիլուեց վերադառնալ իրենց շրջանները։ Մի խօսքով, Ցարի կառավարութեան համար հայերն այլեւս գրական արժէք չէին։ Վերադառնում էին Գոլիցինեան չարաշուք օրերը, բայց այս անգամ շաբաթը աւելի շուտ եկաւ, քան ուրբաթը. պայթեց փետրուարեան յեղափոխութիւնը, եւ ցարական գահի փլատակների տակ խորտակուեցին նաեւ հակահայ ծրագիրները։

ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՎԱԹՍՈՒՆԱՄԵԱԿԸ

Այս տարի կը լրանայ Հնչակեան կուսակցութեան 60-ամեակը: Դժբախտաբար, անհնար եղաւ Տարեգրքի համար հասցնել տեսութիւն մը Հնչակեանութեան աւելի քան կէս դարու պատմութեան եւ, մասնաւորապէս, անոր առաջին շրջանի կատարած դերի մասին: Յուսանք՝ յաջորդ տարի հնարաւորութիւն կ'ունենանք:

Հնչակեան կուսակցութիւնը հիմնուեցաւ 1887-ին, Եւրոպայի մէջ, խումբ մը ուսանողներու կողմէ, Ա. Նազարբէգեանի գլխաւորութեամբ: Կուսակցութիւնն իր անունը առաւ «Հնչակ» թերթէն, որ 1886-էն ի վեր կը հրատարակուէր նոյն խմբակի կողմէն: Հնչակեան կուսակցութիւնը, իր հիմնադրութեան օրերուն, կը գտնուէր ռուս նարոդնիկ-յեղափոխականներու ազդեցութեան տակ, բայց շուտով յարեցաւ մարքսիզմին, հետեւելով ռուս մարքսիստներուն:

Հնչակեան կուսակցութեան նպատակն էր մարքսիստական-յեղափոխական գաղափարներ տարածել հայ աշխատաւորութեան մէջ, ստեղծել յեղափոխական ուժեղ կազմակերպութիւն մը եւ յեղափոխական կռիւներով ձեռք բերել Թուրքահայաստանի, Ռուսահայաստանի եւ Պարսկահայաստանի անկախութիւնը, ընկերվարական վարչաձեւի տակ:

Այս նպատակը, սակայն, մնաց միայն թղթի վրայ: Իրապէս, Հնչակեան կուսակցութիւնը դարձաւ զուտ ազգային-յեղափոխական կազմակերպութիւն մը, որ բաւական լայն ծաւալում տուաւ Պոլսի, Փոքր Հայքի ու ծովեզերեայ քաղաքներու եւ արտասահմանի հայ գաղութներու մէջ: 1890-ին, երբ հիմնուեցաւ Հայ Յեղափոխականներու Դաշնակցութիւնը, Հնչակեան կուսակցութիւնն ալ միացաւ անոր, բայց շուտով բաժնուեցաւ եւ շարունակեց իր անջատ գոյութիւնը:

Հնչակեան կուսակցութեան գործունէութիւնը սահմանափակուեցաւ գլխաւորապէս ցուցական ձեռնարկներով — Գում Գափու, Գաղատիա, Պապը Ալի, Զէյթուն, Սասուն եւայլն: Այդ ցոյցերը, իր ժամանակին, լայն արձագանգ գտան հայ ժողովրդի զանազան խաւերու

մէջ եւ, անշուշտ, նպաստեցին յեղափոխական գիտակցութեան ուժեղացման ու Հնչակեանութեան ժողովրդականացման: Բայց միւս կողմէն, ցոյցերուն յաջորդող կոտորածները, ղեկավարութեան անկարութիւնը, ծրագրային եւ նիւթական խնդիրներու շուրջ ծագած դժգոհութիւնները, մասնաւորապէս արեւմտահայ Հնչակեան առաջնորդներու հակառակութիւնը ընկերվարութեան եւ այդ գետնի վրայ առաջ եկած ռուսահայ–թրքահայ վէճերը պատճառ դարձան ծաւալուն եւ ուժեղ կազմակերպութեան քայքայման:

1896–ին, Լոնտոնի մէջ, գումարուեցաւ Հնչակեան Ընդհանուր Պատգամաւորական Ժողովը, որ, սուր պայքարներէ յետոյ, վերջացաւ պառակտումով. մէկ մասը, Ս. Նազարբէգեանի գլխաւորութեամբ, մնաց իբրեւ «Հին Հնչակեան» կամ «Սոց.–Դեմոկրատ Հնչակեան», միւս մասը, Արփ. Արփիարեանի գլխաւորութեամբ, բաժնուեցաւ եւ, ի վերջոյ, առաւ Վերակազմեալ–Հնչակեան անունը: Եւ այսպիսով փաստօրէն վերջացաւ Հնչակեան կուսակցութեան պատմական դերը: 1896–էն յետոյ, Հնչակեանութիւնը շատ քիչ բան ունի արձանագրելիք, իբրեւ դրական գործ: Ան իր ուժերը վատնեց ներքին վէճերու ու կռիւներու եւ փոխադարձ ահաբեկումներու վրայ: Այդ կռիւներուն զոհ գնացին Արփ. Արփիարեան, Գ. Ջթճեան եւ ուրիշներ:

Օսմանեան Սահմանադրութենէն յետոյ, Վերակազմեալ Հնչակեաններէն մաս մը բաժնուեցաւ եւ կազմեց Սահմանադիր–Ռամկավար հակայեղափոխական–պահպանողական կուսակցութիւնը: Վերակազմեալները շարունակեցին իրենց գոյութիւնը, իբրեւ ազգային–յեղափոխականներ՝ հետագային առնելով «Ազատական» անունը: 1921–ին, սակայն, այս երկու հատուածները նորէն միացան՝ կազմելով մեր օրերու Ռամկավար–Ազատական կուսակցութիւնը, որի մէջ «Վերակազմեալ»ները փաստօրէն լուծուեցան եւ ենթարկուեցան Ռամկավարներու գաղափարներուն եւ գործելակերպին:

Սոցիալ–Դէմոկրատ Հնչակեան կուսակցութիւնը ատեն մը շարունակեց գոյութիւն ունենալ Ս. Նազարբէգեանի ղեկավարութեան տակ: Ի վերջոյ, Նազարբէգեանը վարկաբեկուած՝ հրապարակէն քաշուեցաւ. անոր շարքերէն հեռացան եւ ուրիշ մտաւորական ուժեր: Օսմ. Սահմանադրութենէն յետոյ, շատ տեղեր Հնչակեանները զանգուածօրէն միացան Հ.Յ. Դաշնակցութեան, կամ, Կովկասի մէջ, Սոցիալ–Դեմոկրատներուն, եւ Հնչակեանութիւնը վերածուեցաւ գանցառելի քանակի մը: Առաջին համաշխարհային պատերազմին անոնք հրապարակ

եղան Հնչակեան կամաւորական գունդով մը, ռուս կովկասեան բանակին մէջ: Ասիկա եղաւ Հնչակեան կուսակցութեան վերջին փամփուշտը:

Հայաստանի Հանրապետութեան օրով Հնչակեանները ոեւէ դեր չկատարեցին. Հայաստանի մէջ անոնք գրեթէ գոյութիւն չունէին: Փետրուարեան ապստամբութեան օրերուն միայն, Հնչակեան Լազօ գործակցեցաւ Հայրենիքի Փրկութեան Կոմիտէին, իբրեւ հակաբոլշեւիկեան փրոփականտի մարմնի անդամ:

Խորհրդային իշխանութեան հաստատումէն յետոյ, Հնչակեան Ընդհ. Պատգամաւորական Ժողովը, Կովկասի մէջ, յայտարարեց Հնչակեան կուսակցութիւնը լուծուած, եւ Հնչակեաններէ ոմանք ընդունուեցան Կոմունիստական կուսակցութեան մէջ, թէեւ յետոյ մեծ մասամբ ենթարկուեցան «մաքրագործման»:

Արտասահմանի Հնչակեաններու մէկ մասը ենթարկուեցաւ Կովկասի Պատգմ. Ժողովի որոշման եւ միացաւ բոլշեւիկներուն. ուրիշ մէկ մասը մերժեց Կովկասի Պատգմ. Ժողովի որոշումը եւ շարունակեց մնալ իբրեւ հակաբոլշեւիկ. մէկ մասն ալ շարունակեց պահել Հնչակեան անունը, բայց փաստօրէն միացաւ բոլշեւիկներուն:

Այսպիսի անփառունակ վախճան ունեցաւ Հնչակեան կուսակցութիւնը, որ 50 տարի առաջ բուռն թափով ձեռնարկեց յեղափոխական գործունէութեան եւ կարճ ժամանակի մը մէջ գրաւեց հայկական լայն զանգուածներու ուշադրութիւնն ու համակրանքը: Հնչակեանութեան պատմական արժէքը, երկու խօսքով, անոր մէջ է, որ ան եղաւ առաջին հայ յեղափոխական կուսակցութիւնը, որ հրապարակ դրաւ Հայաստանի անկախութեան պահանջը եւ ցուցական ձեռնարկներով զարկ տուաւ հայ ազատագրական պայքարին:

Գաղափարական տեսակէտով, Հնչակեան կուսակցութիւնը, կարելի է ըսել, նոր բան չմտցուց հայ կեանքին մէջ. ոչ ինքնուրոյն գաղափարներ տուաւ, ոչ փայլուն գաղափարախօսներ, ոչ ոեւէ երկ, որ մնայուն արժէք ունենար: Ան տատանեցաւ մարքսիզմի եւ ազգայնականութեան միջեւ եւ, առհասարակ, կորուած մնաց հայ իրականութենէն: Առաջին շրջանին, իր ծոցէն ելան կարգ մը հերոսական դէմքեր, ինչպէս Գալուստ Արխանեան, Մուրատ, Ժիրայր եւայլն, որոնք անմահ կը մնան հայ ազատագրական շարժման պատմութեան մէջ: Պատմութեան մէջ կը մնայ, ի հարկէ, եւ Հնչակեան անունը, մինչեւ 1896 թ. ունեցած գործունէութեան շնորհիւ:

ՆԻՒԹԵՐ ՆԵՐՍԷՍ ԱՇՏԱՐԱԿԵՑԻԻ ՄԱՍԻՆ

1828 ռուս–պարսկական պատերազմը, հայերու արտագաղթը Ատրպատականէն, Հայկական Մարզի ստեղծումը, Ներսէս Արք․ Աշտարակեցիի խաղացած դերը այդ դէպքերու մէջ՝ 19–րդ դարու առաջին կէսի հայոց պատմութեան կարեւորագոյն երեւոյթներէն են, որոնց մասին թէեւ բաւական նիւթ հրատարակուած է մինչեւ այժմ, բայց շատ մը խնդիրներ տակաւին կը մնան բաւարար չափով չլուսաբանուած: Ստորեւ առաջ բերուած նամակները չափով մը կը նպաստեն այդ խնդիրներու լուսաբանութեան:

Առաջին 7 նամակներու հեղինակն է Լազարեան հռչակաւոր տոհմի անդամներէն զինուորական Եղիազար Եղիազարեանը, որ ռուս հրամանատարութեան կողմէ յատուկ յանձնարարութիւն ստացած էր համոզելու Ատրպատականի հայերը գաղթել դէպի Արարատեան դաշտ եւ կազմակերպելու անոնց փոխադրութիւնը: Նամակները ուղղուած են Ներսէս Արք․ Աշտարակեցիին: Վերջին նամակը՝ գրուած Սերովբէ վարդ․ի կողմէ՝ ուղղուած է Լազարեան տոհմի աւագ անդամ Խաչիկ Եղիազարեանին, որ ազդեցիկ անձ էր ռուսական արքունիքի մօտ: Այս նամակը հետաքրքրական է, որպէս Ներսէս Աշտարակեցիի շուրջ յարուցուած դժգոհութիւններու վրայ լոյս սփռող փաստաթուղթ մը:

Նամակները ընդօրինակուած են Փարիզի Նուպարեան Մատենադարանի մէջ պահուած բնագիրներէն:

ԵՂ․ ԵՂԻԱԶԱՐԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ ՆԵՐՍԷՍ ԱՐՔ․ ԱՇՏԱՐԱԿԵՑԻԻՆ

I

Ներսէս Արքեպիսկոպոս Հայոց Վրաստանի,
Բարձր Սրբազան Հայր,

Յուսալով որ լսելով ձերդ բարձր Սրբազնութիւն զիմ գալն ի Վրաստան՝ ուրախ լինիք. եւ ես յոյժ մեծապէս ուրախ եմ, որ արժա–

նացայց տեսանել զձեզ եւ զձեր օրհնութիւնն եւ խնամն վայելել այսուհետեւ ի մօտուստ: Ես իբր զկնի վեց աւուրց ելանեմ ի ճանապարհ ուղիղ գալ ի Թիֆլիզ, եւ բարձր արժանապատիւ Սերովբէ վարդապետն մեր եւս հետեւեսցի ինձ:

Համբուրելով զաջ ձեր, եմ կատարեալ պատուով եւ ջերմեռանդութեամբ

Սրբազան Հայր

Ամենախոնարհ ծառայ ձեր՝ ԵՂԻԱԶԱՐ ԵՂԻԱԶԱՐԵԱՆ

20 Մայիսի, 1827, Ի. Ս. Տ. Բուրգ.

II

Աստուածարեալ քահանայապետ,
Խնամառատ Տէր.

Ողորմութեամբ ամենազօրին Աստուծոյ, յետ կրելոյ զբազմապատիկ նեղութիւնս ճանապարհի, անփորձ ժամանեցի ի քաղաքս ի 26 ամսոյս ընդ երեկս. եւ ի Յարութիւն աւագ քահանայէ Ալամդարեանց լուեալ զքաղցր հրաւէր առաքելագործ սրբազնութեան ձերոյ, ուրախամիտ իջեւանեցայ ի վերնայարկի հոյակապ ուսումնարանի ձերոյ:

Անպատում եղեւ ուրախութիւն սրտի իմոյ տեսեալ զիս յայս առաջին անգամ ի մէջ բազմութեան սիրելի հայրենակցաց իմոց եկեղեցականաց եւ աշխարհականաց, որք անկեղծաւոր սիրով ողջագուրեալ եւ շրջապատեալ զինեւ իբրեւ զվաղածանօթ հարազատս իւրեանց, լըցին զհոգի եւ զմարմին իմ երկնաւոր մխիթարութեամբ:

Սոյն վիճակ ցնծութեան իմոյ լրապատար լինէր, եթէ յաջողէին ինձ երկինք գտանել ի քաղաքի աստ զառաքելաշնորհ քահանայապետութիւն ձեր, զայր հռչակեալ ի բարիս յարքունիս տիեզերատարած ինքնակալ կայսերն ռուսաց, գովեալ ի բերանոյ ամենայն աւագանւոյն եւ ցանկալի ամենայն Հայրենակցաց. այլ երջանկութեան չհանդիպեցայ այժմիկ. այլ հանդիպեցայց ոչ անագան եւ ականջալուր լեալ երկնաքարոզ բարբառոյ հոգեխօս բերանոյ ձերոյ, լցուցից զբազմամեայ փափագ հոգւոյս:

Աստուածազօր մեծութիւն ինքնակալ կայսեր մերոյ, բարեհաճեցաւ առաքել զիս առ բարձր զերազանց կուսակալն Վրաստանի ի

պաշտօն ազատութեան ամենասիրելի Հայրենեաց մերոց յընդ լծոյ բարբարոս պարսից: Այն ունիմ, յաջողելով Տեառն, յայժմ սկսելի ապարէջի վաստակել ըստ օրինի եւ իրաւամբք կոչիլ որդի օրհնելոյն Հայաստանի, որոյ լրացեալ է ժամանակ գերութեան եւ տառապանաց եւ ամ փրկութեան նոր եկեալ հասեալ: Աներկմիտ որդեակք Հայրութիւն ձեր բարեհաճեսցի ծանուցանել ինձ զարժանաւորն աստիճանի եւ կոչման, զորս ընկալայց միշտ շնորհակալու մտօք եւ երախտագէտ սրտիւ:

Յանձնարարեալ զիս աստուածահաճոյ աղօթից ձերոց եւ օրհնութեանց մնամ միշտ ջերմեռանդութեամբ եւ խորին վերապատուութեամբ,

Աստուածարեալ քահանայապետութեան ձերոյ՝ ողորմած Տեառնդ
ամենախոնարհ ծառայ՝ ԵՂԻԱԶԱՐ ԵՂԻԱԶԱՐԵԱՆ

31 յուլիսի 1827, ի Տփխիս.

III

Աստուածընտիր Սրբազան Հայր,
Ամենաողորմած տէ՛ր իմ.

Լինելով միշտ հարազատ բարեկամ, որպէս եւ հնազանդ որդի ձերդ Սրբազնութեան, հարկաւոր համարեմ յայտ առնել, որ Կուսակալն մեր յոյժ անբաւական է, որ մինչեւ ցայժմս ոչ որպիսութիւնք եւ ոչ եկամուտք Երեւանայ յայտնի չեն նմա. եւս աւելի որ ըստ երեւելոյն դուք յամենայն բանի համաձայն էք ընդ Կրասովսկւոյն, եւ ոչ երբեք ոչ ցուցանէք անձնաւորաբար զմիտս կամ զխորհուրդս ձեր. կարգեալ գոլով անդամ կառավարութեան Երեւանայ եւ հաւասար գեներալ Կրասովսկուն, պարտ է զի յայնմ բանի, ուր միտք ձեր այլայլ են ընդ միտս նորա, գրել զձերն առ Կուսակալն եւ դնել ի ներքոյ քննութեան նորա, որով եւ կատարել միանգամայն զկամս նորա:

Անհամբերութիւնն իմ կամէր արդէն առաքել առ ձեզ եւ զկոչումն իմ առ Հայս, բայց աներկբայ լինելով, զի ձերդ Սրբազնութիւն առաւելագոյն քան զայլս գիտէք զդրութիւն ազգիս մերոյ՝ զվնասն եւ զօգուտն նորա... Դիմեմ առ ձեզ եւ խնդրեմ խոնարհաբար տալ ինձ վասն այսմիկ զհարկաւոր խորհուրդս, որովք պահպանելով միանգամայն եւ զշահաւէտութիւնս ազգին, կարողասցուք գործել զնոսա ի կատարումն առաջադրութեանց մերոց:

Զոր ինչ հաճոյ եւ շահաւէտ թուեսցի ձերդ սրբազնութեան վասն Հայոց յայս կողմանէ, խնդրեմ շնորհ անել եւ կարելին փութով առաքել առ իս, եւ ես ամենայն կերպիւ ջանալոց եմ, զի գլխաւոր կառավարիչն համաձայնեսցէ եւ հաստատեսցէ նոյն։

Մնամ ձերդ աստուածընտիր սրբազնութեան
ամենաողորմած տեառն իմոյ ամենախոնարհ ծառայ՝
ԵՂԻԱԶԱՐ ԵՂԻԱԶԱՐԵԱՆՑ

Դեկտ. 9, 1827, Դէյխարդան.

IV

Բարձր Սրբազան Հայր,
Ողորմած Տէր.

Զորս նամակս ձեր գրեալ սոյն ամսոյ 6-էն եւ 17-էն ունեցայ պատիւ ստանալոյ եւ զբաղեալ գոլով բազում գործովք որպէս կոմանդանտ Թաւրիզու, խնդրեմ մեծահոգութեամբ ձերով ներել, որ այս քանի շարս փութով գրեցի, ես շատ ցաւիմ, որ չարժանացայ տեսութեան ձերում սրբազնութեան, որ շատ ցանկայի տեսանել եւս լսելով զայնքան բարիս վասն ձեր։ Զոր ինձ գրեալ էիք ինձ վասն սիրելի մեր ազգին եւ սահմանաց Երեւանու, ես նորին բարձր գերազանցութեան վասն այս խօսեցեալ եմ, որ ասաց ինձ թէ միտքն եւ դիտաւորութիւնն իւր կայսերական մեծութեան սոյն է. նա եւս իւր բարձր գերազանցութիւնն հետեւելոց է այս բանին լաւապէս կատարել։ Եւ ես իմոյս կողմանէ ինձ առաջին եւ սուրբ պարտաւորութիւն կը համարիմ եւ այն է՝ որ լինիմ օգուտ ազգին մերոյ։

Խնդրելով զսուրբ օրհնութիւն ձերում սրբազնութեան,
Մնամ բարձր սրբազնութեան ձեր միշտ խոնարհ ծառայ
ԵՂԻԱԶԱՐ ԵՂԻԱԶԱՐԵԱՆՑ

P.S.. —— *Մենք շատ ընդ գեներալ Բէնկէնդորֆին վասն ձեզ խօսեալ եմք, որ շատ սիրէ եւ պատուէ ձեր բարձր Սրբազնութեան։*

V

Աստուածընտիր եւ Բարձր Սրբազան Հայր,
Ամենաողորմած Տէ՛ր.

Իրաւի մեծաւ ուրախութեամբ ընթերցայ զնամակն գրաֆ Դիբիչին առ Իվան Ֆեօդորովիչի, յորում յայտ առնէ թէ Կայսրն վասն վարձա-

հատոյց առնելոյ զօգտակար աշխատս եւ զվաստակս, որ ձերդ սրբազնութեան երկալ է յայսմ միջոցիս, կամի ընծայել ձեզ զնշան Սրբոյն Աղէքսանդրի Նեւսկու աստիճանի եւ խնդրէ միայն զհամաձայնութիւն Իվան Ֆեօդօրովիչին որպէս գլխաւոր կառավարիչն այստեղ եւ գեներալն մեր յօժար համաձայնութեամբ իւրով յայտնեաց զբարեկամութիւնս առ ձերդ սրբազնութիւն:

Այնպէս յոյժ հարկաւոր համարեմ ասել ձեզ, զի Կայսրն տայ զխաչ, որ ազգն հայոց ի նշան շնորհակալութեան իւրոյ, զողորմութենէ իւրոյ ի հարկէ արդէն կազմեալ է զոնէ 2000 կամ 1500 զօրս, եւ այնու եղեալ է արժանի ապագայ ողորմութեանց նորա. թէպէտ ես յոյժ ցաւիմ, զի պարագայք մինչեւ ցայժմ չթողին մեզ առնել երեւելի ինչ, բայց յուսամ զի անդադար ջանացողութիւնք ձեր միաւորեալ ընդ ըղձանաց այլոց որպէս եւ իմոյս, ի փոքր միջոցիս կազմելոց են զվերոյիշեալ թիւս զօրաց:

Զլուրս ի կողմանէ Օսմանեանց, զորս դուք ունէիք շնորհս գրել առ իս, հասուցի կուսակալին, եւ աներկբայ եմ որ ձերդ սրբազնութիւնն կամ միջնորդութեամբ հարազատից ձերոց անդ եղելոց, կամ բանաւոր մարդոց յղեցելոց ի ձէնջ յայն կողմն տալոց էք ինձ ծանուցումն յամենայնէ, զոր ինչ առնեն անդ. յուսամ որ զգրեցեալ ընդ Վրանգէլին գիրս իմ ստացեալ իցէք եւ սպասեմ պատասխանին ձեր:

Մնամ Աստուածընտիր Սրբազնութեան ձերոց
ամենախոնարհ ծառայ՝
ԵՂԻԶԱՐ ԵՂԻԶԱՐԵԱՆՑ

1828, յունուարի 6, Դէյխարղան

Շնորհաւորեմ նոր տարիս եւ ցանկամ զի բախտաւորութեամբ եւ ողջութեամբ անցուցանէք եւս բազում այլս:

VI

Բարձրապատիւ Տէ՛ր իմ,

Ի դառնալ իմում ի Մարաղոյ, սպարապետն արդէն իսկ մեկնեալ էր աստի. նոյն ժամայն զհետ լեալ նմա, գտի զնա ի Փայեզան, յորում վայրկեանի ի ձի աշտանակէր առ ի գնալ յԵրեւան, աւանդեցաւ ինձ գիր բարձրապատիւ տէրութեան ձերոյ, վասն որոյ չկարողացայ խօսել ինչ ընդ նմա վասն նեղութեան՝ զոր տան այլազգիքն ազգի մերում

յայնոսիկ կողմանս, եւ տրտմեցայ ոչ սակաւ, այլ տրտմութեան իմում յաջորդեաց ուրախութիւն մեծ ի լսել իմում, եթէ Նորին Կայսերական մեծութիւնն վասն բազմապատիկ ծառայութեանց արարելոց ի ձէնջ ամբարձեալ իցէ զձեզ ի ծայրագոյն աստիճան բարձրութեան, զարդարելով նշանաւ սրբոյն Աղէքսանդրու. ուստի մեծաւ ցնծութեամբ ուրախակից լինիմ բարձրապատիւ տէրութեան ձերում եւ մեծագունից եւս ցանկամ տեսանել զձեզ հասեալ աստիճանաց, եւ յառաջանալ որքան զօր ի շնորհս ամենաողորմած Կայսեր մերում:

Եւ ես աղաւնոր ջան ի մտից եղեալ՝ աշխատեմ անդադար վասն ազատութեան Հայրենեաց իմոց, թէպէտ բազում ձանձրութեանց եւ նեղու:թեանց պատճառ իցէ այս ինձ. մինչ Աբբաս միրզայն գիտէ զի ես միայնակ զհետ լինիմ այսմիկ, սակայն ոչինչ դժուարութիւն եւ ոչինչ տառապանք զօրեն յաղթել ինձ յայսմ խորհրդութեան, զորոյ զյառաջադիմութիւն համարեմ իբր օգուտ սեփական անձինս. ամին իրի յետ առանձին իմն տեսութեան ընդ Աբբաս միրզայի՝ կամիմ անցանել յՈւրմի եւ ի Սալմաստ վասն յառաջ տանելոյ, զորմէ բուռն հարեալ է մեր ազատութիւն ազգին, յետ որոյ յուսամ արժանանալ տեսութեան բարձրապատիւ տէրութեան ձերոյ, որոյ ցարդ թղթակցութեան եւ եթ եղէ արժանի եւ համարիմ եթէ այն օր եղիցի ինձ օր վերջին ուրախութեան ի մեծատչակ վանս Սրբոյ Էջմիածնի: Եւ կամեցեալ վերջ տալ բանիցս՝ մատչիմ ի համբոյր Աստուածամերձ աջոյ ձերոյ խնդրելով խորին յարգանօք զաստուածային զսուրբ օրհնութիւնդ եւ յայտնելով զիս ձերում բարձրապատիւ տէրութեան խոնարհ ծառայ՝

ԵՂԻԱԶԱՐ ԵՂԻԱԶԱՐԵԱՆՑ

Դավրէժ, 17 մարտի, 1828

VII

Բարձրապատիւ Սրբազան Տէ՛ր,

Ցաւ մեծ է ինձ, զի մինչ յուսայի արժանանալ տեսութեան ձերում եւ ընդունել զսուրբ օրհնութիւն ձեր, որ պատուական է ինձ, պարագայք իրացն այնպէս դարձան, զի կորուսի զայս ակնկալութիւն գոնեայ առ այժմ, եւ գտանիմ արդէն ի բանակի. բայց մեծագոյն ցաւն իմ այս է, զի բարձրապատիւ եւ սրբազան տէրութեան ձեր ոչ իւիք հատուցանէ զփոխարէնն զգացմանց իմոց ցուցելով առ նա. եւ ոչ իսկ զեկուցանէ ինձ զգնալն իւր ի հրամանաց Կայսերն, մինչ եւ յայլոց պարտաւորիլ

ինձ ընդունել զայս լուր. այլ զի արդ եղիցէ, թողեալ զայս ամենայն ի բաց, ծանուցանեմ սրբազնութեան ձերում զկատարել պաշտաման իմոյ չուելոյ ազգին, իբր զի յետ բազում եւ տաժանելի աշխատանաց անցուցի յայս կողմն Երասխայ աւելի քան զքսանասուն հազար հոգիս, ուր թողին զամենայն զբարիս իւրեանց մեծագունից ակն ունելով բարութեանց Կայսերն, որում մնայ խորհել զայսմանէ եւ ձեզ սրբազան Տեառնդ. եւ մասնաւորապէս գտանելով ձեր մերձ առ Նորին Կայսերական մեծութիւնն, պաշտպանել զդատ նոցին ընդ եղբօր իմում, զի արդարեւ արժանի են բարութեանց նորին՝ մինչ թողին զամենայն, եւ արտաքինք զի պարգեւեցի նոցա ողորմելի մշակացն չնչին օգնութիւնն տուեալ նոցա. եթէ ինձ ոչ լիցի անցանել ի մեծ բանակն յայն, զոր մեծ կորուստ համարեցայց, բայց եւ զոհ եղից ի վիճակէ իմմէ համակերպելով զիս ընդ կամացն Աստուծոյ այսպէս տնտեսողք, որ եւ ոչինչ լուր ընդունիմ ի բազմաց հետէ յընտանեաց իմոց: Աւետաւորեմ զայս եւս, զի անառիկ բերդն Կարսու՝ անկաւ ի ձեռաց Օսմանցւոց, որոց քաջութիւն պաշտպանեալ զնա աւուրս հինգ արիօրէն, ի վախճանի անկի եւ անձման քաջութեան զօրացն ռուսաց, որք յարձակմամբ առին զնա:

Ի վախճանի խորին յարգանօք խնդրելով զսուրբ օրհնութիւնդ, մնամ յարաժամ բարձրապատիւ եւ սրբազան տէրութեան ձերում խոնարհ ծառայ՝

ԵՂԻԱԶԱՐ ԵՂԻԱԶԱՐԵԱՆՑ

Կարս, 1828, յունիս 24

Յ. Գ. Զայս եւս արժան է ծանուցանել սրբազնութեան ձերում, զի թէպէտ ոչ գտաք զձեզ ի Սուրբ Էջմիածին, բայց արժանացայ տեսութեան նորին հիմնալւոյ եւ գտայ ի հանդիսական պատարագի մեծաւ ուրախութեամբ:

Վեհազնեայ Իշխան Աղայ Խաչիկ Եղիազարեան

Ողորմած եւ բարեխնամ Տէ՛ր,

Ընկալայ մեծաւ բաւականութեամբ հոգւոյ ի 23 մայիսի զթուղթ, զոր հաճեցայք գրել առ յիս 8 նոյն ամսոյ, տեղեկացայ զգալի խնդութեամբ եթէ որոշեալ էր զմիտս ձեր գնալոյ փութով յիմայէլ ի բանակ քաջարնտիր զօրաց հզօրեղ Կայսեր մերոյ: Յորմէհետէ բախտաւորութեամբ իմն ծանօթացայ իշխանատոհմիկ եւ մեծարու տանն Եղիազարեան, միշտ եւ հանապազ անձկացայ փառաց եւ պատուոյ նորա:

Եւ քանզի ձերային վեհանձնութեան է արժանաւոր չատալից այնմ գերդաստանի, աղաչեմ թախանձանօք զբարձրեալն՝ լինել զձեզ առատ շնորհօք իւրովք, որպէսզի կարասջիք կատարել ջերմեռանդութեամբ եւ հաւատարմութեամբ զկամս Ինքնակալի մերոյ, եւ այնու արժանասջիք գրաւել զպաշտպանութիւն եւ զողորմութիւն Նորին Կ. Մ. ի պատիւ հանրահռչակ նախնեաց ձերոց եւ Աւքանազեան տոհմիս համօրէն, որոյ արդարեւ էք դուք շուք պարծանաց:

Նորին Սրբազնակատար Վեհափառութիւնն ետ հատանել յաչաց զլուսն կամ զմաշկեակն, զոր ունէր, եւ ցարդ անկեալ զնէ ի մահիճս. Բարձր Սրբազան Ներսէս արհին գոլով տակաւին ի Սուրբ Աթոռն, ցայսօր ոչինչ կարող չէ իմանալ ի մասին առաջարկութեան ձերոյ, ամին իրի եւ ոչինչ իմիք ձեռնհաս եղէք, ձերոյին վեհազնութիւն քաջ-գիտէ զամենայն զկամս իմ. եւ գլխաւոր նպատակ իմ բարւոք ճանաչէք, որ առնել զամենայն զոր ինչ օգտակար համարիմ ազգի մերում, եւ ծառայել բարերար տէրութեան մերոյ: Իսկ ես յիմ դիմաց հաւատատուն ունիմ, եթէ ամենայն բաղձանք եւ ճգունք ի ձեր ի նոյն հային, եւ առ յառաջադրութիւն անձին իմոյ վերաբերին, այլ եւ ոչ անգիտանայք զի ի բաց հրաժարելով իմ ի հանդիստ վիճակէ յաջորդութեան Ս. Պ. Բուրդայ, եւ զրկելով ի զուարճախառն ընկերութենէ ձերմէ, կամէի տիրապէս ըստ իմովանն ծառայել կառավարութեան եւ հայրենեաց մերոյ յայսմիկ ժամանակի. գիտաւորութիւն ձեր թողլով զիս մեկնել ի ձէնջ՝ էր նոյն:

Արդ՝ հասեալ ի Տփխիս դուն գործեցի անմիջաբար դիմել ի Սուրբ Աթոռն առ ի լինել օգնական ազգային ձեռնարկութեանց Ներսէս Բարձր Սրբազան Արհւոյն, սակայն պէտպէս խոչք արգելին զիս առ սա յայսմիկ ժամանակի. Նկատեցի զբաղում ինչ, զոր օգտակար համարիմ ծանուցանել մի ըստ միոջէ Վեհափառութեան ձերում:

Առանց մարդահաճութեան, վեհափառեայ եղբայրն ձեր Աղայ Եղիազարն ի սկզբանէ պաշտօնեան իւրոյ ի բանակ զօրաց մերոց մինչեւ ցայժմ բազում պատուով եւ խոհականութեամբ զանձն օգտակար ընծայեցոյց կառավարութեան եւ արժանացաւ սիրոյ եւ գովասանաց բարձր գերազանց Կառավարչի կողմանցս Գրաֆ Իվան Ֆեդրիչ Պասկեւիչին: Սպարապետ այս իբրեւ ետես թէ՝ թղթակցութիւնք Բարձր Սրբազան Արհւոյն Ներսիսի եւ առաքեալք նորա ոչ յաջողին յօժարեցուցանել զհայկազնեայ բնակիչս Ատրպատական աշխարհին գալ բնակիլ ի նահանգի Հայաստանի, յանձն արար աղայ եղբօր ձերում զայս

գործ, տալով նմա գումար բազում դրամոց։ Եւ յիրաւի, վեհազն եղբայրն ձեր բազմաշխատ հետեւողութեամբ իւրով, ի գլուխ ել հաւանեցուցանել եւ բնակեցուցանել յայսկոյս Երասխայ աւելի քան զ3000 կամ զ 4000 գերդաստանս հայոց։ Նորին Բարձր Գերագանցութեան Կոմսն Երեւանայ յանդիման կացոյց հզօրեղ կայսեր մերում զծառայութիւնս նորա, եւ ես հաւատամ գիտեմ զի ըստ արժանւոյն վարձատրեսցի։ Ընդ ներհակն՝ ցաւ է ինձ, վեհազնեայ Տէր, զի պարտաւորիմ ծանուցանել ձեզ, թէ Բարձր Սրբազան Արհին Ներսէս չարաչար վարեցաւ յընթացս այսր միամեայ ժամանակի. արդարեւ ի բնուստ սրամիտ անձն է եւ գործունեայ եւ հնարագէտ, բայց ափսոս՝ զի չունի կրթութիւն, չափաւորութիւն եւ զգուշութիւն. վեր քան զամենայն՝ զի չունի եւրոպական քաղաքականութիւն եւ կառավարութիւն, ունելով ջերմ երեւակայութիւն եւ անփորձութիւն, անձնամատոյց եղեւ եւ խոստացաւ մեծ սպարապետին մերոյ Գրաֆի Երեւանայ զբազում՝ անհիմն եւ կեղծպատիր։ Խոստացաւ՝ եթէ զկնի տիրելոյ գաւառացն Հայաստանի՝ իւրով թղթակցութեամբ եւ մեծահամբաւ կարողութեամբ ժողովեսցէ յԱտրպատականէ, ի Հնդկաց, ի Տաճկաստանէ եւ յԻտալիոյ զ40,000 տունս հայոց, առ ի բազմացուցանելոյ եւ ծաղկեցուցանելոյ զնորապետեալ գաւառ Հայաստանի։ Արդ՝ ձեզ յայտնի է, զի ի Հնդիկս չիք աւելի քան զ120 գերդաստան հայոց, յԻտալիա եւ ոչ մի, իսկ ժողովուրդք հայոց բնակեալքն ի Տաճկաստան, որպէս յետ հասանելոյ իմ զիրս աստ, ամենեւին բաժանեալ են ի Հայրապետական Գահէ մերմէ, եւ ձայն մեր ցայսօր ոչ կարէ ներգործել ի կամս նոցա։ Ներսէս Սրբազան խոստացաւ ի Հայոց Երեւանայ զօրս ժողովել մինչեւ ց5000 ի պէտս զինուորութեան տէրութեան մերոյ, բայց հազիւ ուրեմն հնար եղեւ այժմ երկերիւր յիսուն Սալդատս գումարել։ Խոստացաւ զզօրս մեր պահպանել հացիւ, գարւով, փայտիւ եւայլն մինչ ցերեք ամս, այլ ոչինչ կատարել կարող եղեւ. բայց յայս ամենայնէ՝ Բարձր Գերագանց Կոմսն Երեւանայ ընտրեաց զնա լինել անդամ քաղաքական կառավարութեան գաւառացն Հայաստանի եւ ի միասին ընդ հրամանատար զօրապետին Երեւանայ վայելչացուցանել զերկիրն զայն, իսկ Նորին Բարձր Սրբազնութեան հարստահարելով զմահմետական բնակիչսն, որք աւելի քան զ10,000 տունք են, իսկ մերայինեայք էին միայն 3000, այնպէս անհանգիստ արար զնոսա եւ զայլոցոյց, զի մերձ էին անկանել ի վերայ հայոց եւ վնասել։

Լսելով իմ զայս եւ զայլ բազում զգործս յիշեալ Սրբազանին, որք փառահամբաւ առնեն զպատուական անուն ազգի մերոյ եւ Նորին Սըրբազնութեանն, զլուշանալով զլուշացայ մասնակցիլ ձեռնարկութեանց նորա, եւ խաղաղութեամբ հոգւոյ արդեօք կենցաղավարէի աստէն եւ տանէի ամենայնի այսմ, որք բնաւ ինչ ոչ վերաբերին, եթէ պալատայ մի ոչ տոչորէր զսիրտ իմ: Դուք լաւ քան զիս գիտէք զՏէր Յարութիւն Ալամդարեանն. Ներսէս Սրբազանն ի գնալն իւր աստի ի Սուրբ Աթոռն, անխոհեմութեամբ յանձն արար նմա զամենայն առաջնորդական զիշխանութիւն իւր. ոչ բաւականացեալ զնա ճնշել եւ մաշել զքահանայս եւ զժողովուրդս քաղաքիս եւ վիճակիս, ոչ շատացեալ գործել զամենայն անկարգութիւն եւ զառնլութիւն, յանդգնեցաւ բազմիցս անգամ ի հրապարակի (անպատուել) զեպիսկոպոսունս եւ զծերունազարդ պաշտելի զլուխն եկեղեցւոյ մերոյ զՆորին Սրբազնազոյն Վեհափառութիւնն անգամ: Այսորիկ աղագաւ ամսովք ինչ յառաջ դիմեցի առ ձերդ վեհազնութիւն՝ խնդրելով զի բարեխօսեսջիք տալ կարգել զիս յաջորդ ի քաղաքի ուրէք ի Ռուսաստան, առ ի զաւուրս իմ անցուցանել ի խաղաղութեան եւ առ ի չունել մասն ինչ այժմ անկարգութեան:

Ահաւասիկ ուրեմն՝ Վեհազնեայ Տէր իմ, այժմեան մերս վիճակ. որովհետեւ սիրեմ եւ պաշտեմ զպաշտելի տունն Եղիազարեանց, ոչ ելիք ցանկալով, բայց պահպանութեան եւ առաւելութեան պատւոյն յաջողութեան ձերոյ, խոստովանաբար յայտարարեմք ձեզ զամենայն անցս ազգիս մերոյ, որպէս զի զլուշասջիք անձին ձերում յայնմ ամենայնի, որ հայի ի Սրբազան Արհին, եւ զի համբաւ ձեր ամենայն ուրեք զովաբանեալ անարատ մնասցէ:

Վեհազնեայ եղբայրն ձեր չէ տակաւին ժամանեալ աստ, այլ փութով սպասեմք զալստեան. կարծեմ թէ լաւ քան զիս յայտնեալ է զայս ամենայն, եթէ չէ արարեալ վասն զբաղմանցն հեռի գնալոյն, անշուշտ արասցէ զձեզ այսուհետեւ տեղեակս. զոր այժմ ես գրեցի ճշմարիտ է եւ յայտնի ամենեցուն. խնդրեմ ուրեմն օգուտս քաղել յայսմանէ:

Ընկալայ զ12 հատ տպագրեալ տետրակս, զոր շնորհեալ էիք, եւ բաժանեցի զայնս բարեկամաց: Ցանձնելով զձեզ քաղցր խնամոց Աստուծոյ, եւ զիս ձերոյ շնորհաց, եմ կատարեալ ջերմեռանդութեամբ,

Աղօթարար խոնարհազոյն ծառայ՝

ՍԵՐՈՎԲԷ ՎԱՐԴ.

Ի յունիսի 2, 1828, ի Թիֆլիզ:

ՀԵՏԱՔՐՔՐԱԿԱՆ ԲԱՆԵՐ

ՄԻՏՔԻ ՄԱՐԶԱՆՔՆԵՐ

Հ Ա Ր Ց

1. Ամերիկայի ո՞ր մասը ցամաք ելաւ Կոլոմպոս առաջին անգամ։
2. Ո՞ւր կ՚իջնեն Եւրոպայէն Ամերիկա գաղթողները։
3. Ո՞ր լեզուով աւելի շատ մարդ կը խօսի աշխարհիս երեսին։
4. Ո՞ր ծովերը կը միացնէ Սուէզի ջրանցքը։
5. Ո՞վ կտրեց «Կորտեան հանգոյցը»։
6. Ո՞վ էր Կրեսոս։
7. Ո՞ր քաղաքը կառուցուած է 7 բլուրներու վրայ։
8. Որո՞նք էին հին դարու եօթը հրաշքները։
9. Ո՞ր հսկան էր, որ ուսերու վրայ կը կրէր երկրագունդը։
10. Որո՞ւ անունով կոչուած է Յուլիս ամիսը։
11. Ո՞ր երկի մէջ ըսուած է «բան մը նեխած է Տանիմարքայի թագաւորութեան մէջ»։
12. Ո՞վ էր Մարտին Լիւթեր։
13. Ի՞նչ ըսել է Կերպէրոս։
14. Որո՞ւ խօսքն է՝ «Եւ Դո՞ւ Պրուտոս»։
15. Ո՞րն է աշխարհի ամենամեծ եկեղեցին։
16. Ո՞վ է ատրճանակի հնարիչը։
17. Ո՞վ է հնարած հեռախօսը։
18. Ի՞նչ ըսել է Նիրվանա։
19. Ի՞նչ ըսել է «Հռոմը մէկ օրուայ մէջ չշինուեցաւ»։
20. Ո՞վ է պոյ–սքաութ շարժման հիմնադիրը։
21. Քանի՞ ովկիանոս կայ երկրագունդի վրայ եւ ի՞նչ է անոնց անունը։
22. Ինչո՞վ նշանաւոր է Պուրիտանի էշը։
23. Ո՞վ է ամենայոռետես փիլիսոփան։
24. Ո՞րն է աշխարհիս ամենաբարձր շէնքը։
25. Ի՞նչ ըսել է՝ «Փիւռոսի յաղթանակ»։
26. Մովսէս ո՞րտեղ ստացաւ Տասը Պատուիրանները Աստուծմէ։
27. Ո՞վ գտաւ Հիւսիսային Բեւեռը։

28. Ո՞ր Թագաւորի գահի վերեւ սուր էր կախուած մազէն։
29. Ինչո՞ւ ամերիկեան բնիկները կը կոչուին հնդիկներ։
30. Կոլոմպոս ո՞ր օրը գտաւ Ամերիկան։
31. Ի՞նչ է արեւի խաւարումի պատճառը։
32. Ֆարենհայտի ո՞ր աստիճանին ջուրը կ'եռայ եւ ո՞ր աստիճանին կը սառի։
33. Ո՞ր կենդանին իր գոյնը կը փոխէ ինքնապաշտպանութեան համար։
34. Ո՞վ է Ամերիկեան բանակի ընդհանուր հրամանատարը ի պաշտօնէ։
35. Ի՞նչ հեղուկ կը քսուի ապակիի ետեւը հայելի ընելու համար։
36. Ի՞նչ ծագում ունէր աշխարհահռչակ դերասանուհի Էլէօնորա Տուզէ։
37. Երկիրը իր առանցքի շուրջ կը դառնայ արեւելքէն արեւմո՞ւտք, թէ՞ արեւմուտքէն արեւելք։
38. Ի՞նչ լեզու կը խօսին Հարաւ. Ամերիկայի ազգերը։
39. Որտեղէ՞ն բերուած է Նիւ Եորքի Ազատութեան Արձանը։
40. Ո՞րն է աշխարհի ամենաբարձր լեռը։
41. Ինչո՞ւ երկաթը չի սուզուիր սնդիկի մէջ։
42. Ո՞ր լերան վրայ իջաւ Նոյի տապանը։
43. Ո՞վ էր Քսանթիփէն։
44. Ո՞վ գտաւ Հարաւային Բեւեռը։
45. Ամերիկեան Սահմանադրութիւնը քանի՞ յաւելուած ունի։
46. Մովսէսը, որ հրէա ժողովուրդը առաջնորդեց Եգիպտոսէն, Աւետեաց երկիրը հասա՞ւ։
47. Ո՞վ ըսաւ՝ «Եկայ, տեսայ եւ յաղթեցի»։
48. Ո՞վ էր Տրովատայի պատերազմի պատճառը։
49. Ի՞նչ էին Կոլոմպոսի երեք նաւերու անունները։
50. Որո՞ւ խօսքն է՝ «Ով ժամանակներ, ով բարքեր» — O tempora, o mores!
51. Ո՞վ էր ամենանշանաւոր ջութակ շինողը։
52. Ո՞վ հնարեց շոգեշարժ մեքենան։
53. Ինչո՞վ նշանաւոր է Բաղաամի էշը։
54. Ո՞ր երկիրը կը կոչուի «Նենգ Ալպիոն» եւ ո՞վ դրաւ այդ անունը։
55. Ո՞վ էր Մողոք։
56. Ինչո՞վ նշանաւոր էր պարոն Մինխհաուզէնը։
57. Ո՞վ հնարեց ամերիկեան տոլարի կանաչ գոյնը։

58. Ո՞ւր գտնուեցաւ առաջին անգամ գետնախնձորը։
59. Ո՞վ հնարեց շարժապատկերի մեքենան։
60. Ո՞վ էր քունի եւ երազի աստուածը։
61. Ե՞րբ հիմնուեցաւ Հայաստանի Հանրապետութիւնը։
62. Որո՞նք են Անդրկովկասի մեծ քաղաքները։
63. Ո՞վ էր Բաւոր Պետրոսը։
64. Ո՞վ է «Սիփանայ Քաջեր» երգի հեղինակը։
65. Ո՞րն էր Խրիմեան Հայրիկի սիրած կերակուրը։
66. Ի՞նչ տիտղոս էր տուեր իրեն Յովհ. Թումանեանը։
67. Ինչպէ՞ս կը կոչէր Վիրգիլիոսը Արաքս գետը։
68. Ո՞րն է Հայաստանի ամենաբարձր սարը։
69. Ե՞րբ եւ ո՞ւր հիմնուեցաւ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը։
70. Ո՞վ է «Բամ Փորոտան»ի հեղինակը։
71. Ո՞ր գետի եզերքին է Երեւանը եւ ինչքա՞ն բնակիչ ունի։
72. Ինչո՞վ նշանաւոր է Տաթեւի վանքը։
73. Ո՞վ է «Մեր Հայրենիք»ի հեղինակը։
74. Ո՞ւր են Հայաստանի պղինձի հանքերը։
74. Որո՞ւ յատակագծով կը վերաշինուի Երեւանը։
76. Որո՞ւ խօսքն է. «Սահմանք քաջաց զէնն իւրեանց. որքան հատանէ՝ այնքան ունի»։
77. Ո՞վ էր Մովսէս Խորենացին։
78. Որո՞ւ մասին ըսուած է. «Թէ քո Տարայի որկորն է, մեր Շիրակայ ամբարքն չեն»։
79. Հայաստան ե՞րբ ընդունեց քրիստոնէութիւն։
80. Ո՞րտեղ կը գտնուէին Անիի աւերակները եւ որո՞ւ իշխանութեան տակ են այժմ։
81. Ո՞վ է հայոց ամենամեծ երգիծաբանը եւ ի՞նչ երկեր ունի։
82. Ո՞վ է հայոց ամենամեծ վիպասանը։
83. Արուեստի ո՞ր ճիւղով առանձնապէս նշանաւոր են հայերը։
84. Ո՞րն է հայոց ամենանշանաւոր ազգային վիպերգութիւնը։
85. Ո՞րն է հայոց «Ոսկէ Դարը»։
86. Ո՞վ էր հայոց ամենամեծ թագաւորը։
87. Ովքե՞ր էին Հ. Յ. Դաշնակցութեան հիմնադիրները։
88. Ե՞րբ տեղի ունեցաւ Պանք Օթոմանի գրաւումը։
89. Ե՞րբ եղաւ Խանասորի արշաւանքը։
90. Երբ տեղի ունեցաւ Սասունի մեծ ապստամբութիւնը։

91. Ո՞վ է «Մայր Արաքսի ափերով» երգի հեղինակը:
92. Ե՞րբ ստորագրուեցաւ Սեւրի դաշնագիրը:
93. Ե՞րբ հիմնուեցաւ Հայաստանի անդրանիկ համալսարանը:
94. Ի՞նչ է այժմ Հայաստանի վիճակը:
95. Ո՞վ է «Ես իմ անուշ Հայաստանի»... բանաստեղծութեան հեղինակը:
96. Վանի եւ Սեւանի լճերու վրայ կղզիներ կա՞ն:
97. Վանի լճի մէջ ձուկ կա՞յ:
98. Ո՞վ էր հայոց վերջին թագաւորը:
99. Ո՞վ էր Ազգային Պատուիրակութեան նախագահը:
100. Ո՞վ էր Հայաստանի Հանրապետութեան Պատուիրակութեան նախագահը:

ՊԱՏԱՍԽԱՆՆԵՐ

1. Սան Սալվատոր կղզին, Արեւմտեան Հնդկաստանի մէջ:
2. Էլլիս Այլընտ կղզին, Նիւ Եորքի դիմաց:
3. Անգլիերէն:
4. Միջերկրական եւ Կարմիր ծովերը:
5. Աղեքսանդր Մեծը (356–323 Ք. Ա.):
6. Լիտիայի Թագաւորը, 6-րդ դար Ք. Ա.— հոմանիշ հարստութեան:
7. Հռովմ:
8. Եգիպտոսի Սփինքսը եւ բուրգերը, Բաբելոնի կախեալ պարտէզները, Իւփիթէր Ողիմպոսի արձանը Ողիմպոսի հովտին մէջ, Տիանայի տաճարը Եփեսոսի մէջ, Մաւզոլէոսի գերեզմանը Հալիքառնայի մէջ, Աղեքսանտրիայի փարոսը եւ Հռոդոսի հսկան:
9. Ատլաս:
10. Յուլիոս Կեսարի (100–44 Ք. Ա.):
11. Շէքսփիրի «Համլէտ»ի (Ա. արար, 4-րդ տեսարան, 90-րդ տող).
12. Գերման երէց (1483–1546), որ ըմբոստացաւ Պապի իշխանութեան դէմ եւ հիմնադիրն է բողոքական-լիւտերական եկեղեցւոյ:
13. Երեք գլխանի շուն մը, որ կը պահպանէր դժոխքի մուտքը:
14. Յուլիոս Կեսարի, երբ սպանուեցաւ իր մտերիմ Պրուտոսի ձեռքով:
15. Հռովմի Սբ. Պետրոսի տաճարը, որ ունի 636 ոտք երկարութիւն:

16. Սամուէլ Կոլտ, 1835–ին։
17. Ալեքսանդր Պէլ, 1876–ին։
18. Ըստ Պուտտայական կրօնքի, գերագոյն հոգեկան վիճակ մը, ուր մարդկային բոլոր բաղձանքները մարած են եւ հոգին ձուլուած է Աստուածութեան հետ։
19. Գործ մը յաջողցնելու համար երկար աշխատանք է պէտք։
20. Անգլիացի զօրավար Պատէն–Փաուէլ։
21. Հինգ։ Խաղաղական, Ատլանտեան, Հնդկաց, Հիւսիսային Սառուցեալ, Հարաւային Սառուցեալ։
22. Դրուած խոտի երկու հաւասար խուրձերու միջեւ՝ ան չկրցաւ որոշել, թէ ո՞ր խուրձը ուտէ եւ սատկեցաւ անօթութենէ։ Օրինակ՝ կամազրկութեան։
23. Գերմանացի Արթուր Շոփէնհաուէր (1788–1866)։
24. Նիւ Եորքի Էմփայր Սթէյթ Պիլտինկը — 1248 ոտք։
25. Ծանր գնով ձեռք բերուած յաղթանակ մը, ինչպէս Եփիրոսի թագաւոր Փիւռոսի յաղթանակը հռովմայեցիներու վրայ, Ասքուլանումի մօտ։
26. Սինա լերան վրայ։
27. Ռոպէրթ Էտուին Փիրի, 1909–ին։
28. Տամոքլէսի։— Տամոքլեան սուր։
29. Որովհետեւ Կոլոմպոս եւ իր յաջորդները համոզուած էին, թէ իրենց գտած երկիրը Հնդկաստանն էր։
30. 12 Հոկտեմբեր, 1492–ին։
31. Երբ լուսինը կուգայ արեւի եւ երկրագունդի միջեւ, տեղի կ'ունենայ արեւի խաւարում։
32. 32 աստիճանին կը սառի, 212–ին կ'եռայ։
33. Քամելիոնը։
34. Նախագահը։
35. Սնդիկ։
36. Տուղէ հայուհի մըն էր։
37. Արեւմուտքէն արեւելք։
38. Պրազիլի մէջ՝ փորթուկալերէն, միւս բոլոր երկիրներու մէջ՝ սպաներէն։
39. Ֆրանսայէն, իբրեւ նուէր Ֆրանսական ժողովուրդէն։
40. Էվէրէստ. Հիմալայեան լեռնաշղթայի մէջ, 29,302 ոտք։
41. Որովհետեւ երկաթը աւելի թեթեւ է, քան սնդիկը։

42․ Հայաստանի Արարատ լերան վրայ։
43․ Սոկրատէսի կինը․ չար կնոջ տիպար մը։
44․ Ռուալտ Ամունտսէն, 1911–ին։
45․ 21։
46․ Ո՛չ։ Մեռաւ առանց Աւետեաց Երկիրը հասնելու։
47․ Յուլիոս Կեսարը։
48․ Սպարտայի Մենելայոս թագաւորի կինը՝ Հեղինէն, որ փախած էր Տրովադայի Փրիամ թագաւորի տղայի՝ Փարիսի հետ։ Սպարտայի եւ ուրիշ յոյն երկիրներու իշխանները պատերազմի ելան՝ պատժելու համար տրովադացիները։
49․ Նինա, Փինթա, Սանտա Մարիա։
50․ Կիկերոնի (106–43 Ք․ Ա․)։
51․ Անտոնիօ Սթրատիվարիուս (1644–1737)։
52․ Ճորճ Ստեֆէնսըն, 1829–ին։
53․ Բաղամի էշը լեզու առաւ եւ խօսեցաւ իր տիրոջ հետ։
54․ Նափոլէոնը կոչեց Անգլիան «Նենգ Ալպիոն»։
55․ Փիւնիկեցիներու աստուածը, որուն մարդկային զոհեր կը բերէին։
56․ Ստախօսութեամբ։
57․ Հայ մը, Տոքթ․ Սերոբեան։
58․ Ամերիկայի մէջ։
59․ Թոմաս Էտիսըն, 1893–ին։
60․ Մորփէոս։
61․ 1918 Թ․ Մայիս 28–ին։
62․ 1939–ի մարդահամարով Բագու ունէր 809,347 բնակիչ, Թիֆլիսը՝ 519,175, Երեւան՝ 201,031։ Գանձակ՝ 98,712, Քութայիս՝ 81,479, Բաթում՝ 70,807, Լենինական (Ալեքսանդրապոլ) 67,707։
63․ Րաֆֆիի «Խաչագողի Յիշատակարանը» վէպի հերոսը։
64․ Բառերի հեղինակն է Ման․ Աբեղեանը․ եղանակը Կոմիտասինն է։
65․ Թանապուրը։
66․ Ամենայն Հայոց բանաստեղծ։
67․ Pontem indignatus Araxes — Կամուրջը արհամարհող Արաքսը։
68․ Արարատ կամ Մասիս 16,915 ոտք։
69․ 1890 Թ․ ամառը, Թիֆլիսի մէջ։
70․ Հայր Ղեւոնդ Ալիշան։
71․ Հայաստանի մայրաքաղաք Երեւանը կը կոչուի Հրազդան կամ

Զանգու գետի վրայ ։ 1939-ի մարդահամարով ունէր 201,031 բնակիչ ։ Այժմ անոր բնակիչներու թիւը կը հասնի 250,000-ի ։

72․ Իր շարժական սիւնով ։
73․ Միքայէլ Նալբանդեանց ։
74․ Ալլահվերտի (Լոռի) եւ Ղափան (Զանգեզուր) ։
75․ Ակադ․ Ա․ Թամանեանի ։
76․ Պարսից եւ Պարթեւաց Արշակ մեծ թագաւորի՝ ուղղուած իր եղբօր՝ Հայաստանի թագաւոր Վաղարշակին, ըստ Մովսէս Խորենացիի ։
77․ Հայ հին մատենագիր, որ Հայոց Պատմահայր անունն է ստացած ։
78․ Հայկ նահապետի յաջորդներէն՝ Շարայի, որ կ'իշխէր Արագածի ստորոտը՝ Շիրակ ։
79․ 301 թուին, որով եղաւ առաջին քրիստոնեայ պետութիւնը ։
80․ Ախուրեան գետի եզերքին, Թուրքիոյ իշխանութեան տակ ։
81․ Յակոբ Պարոնեան ։ Գրած է «Մեծապատիւ Մուրացկանները», «Բաղդասար Աղբար», «Հոսհոսի Ջեռատեարը», «Ազգային Ջոջեր», «Պտոյտ մը Պոլսոյ թաղերու մէջ» եւայլն ։
82․ Րաֆֆի ։ Իր մեծ վէպերն են «Սամուէլ», «Դաւիթ Բէկ», «Խենթը», «Կայծեր» (2 հատոր), «Խաչագողի Յիշատակարանը» եւայլն ։
83․ Ճարտարապետութեամբ ։ Հայ ճարտարապետութիւնը զուտ ազգային է եւ ազդած է նաեւ ուրիշ ազգերու ճարտարապետութեան վրայ ։
84․ «Սասունցի Դաւիթ» ։
85․ Հինգերորդ դարը, երբ հայոց գրութիւնը եւ մատենագրութիւնը բարձր զարգացման հասաւ ։
86․ Տիգրան Մեծ ։
87․ Քրիստափոր Միքայէլեան, Ռոստոմ, Սիմոն Զաւարեան ։
88․ 1896 թ․ Օգոստոս 14-ին ։
89․ 1897 թ․ Յուլիս 25-ին ։
90․ 1904 թ․ գարնան ։
91․ Գամառ-Քաթիպա ։
92․ 1920 թ․ Օգոստոս 10-ին ։
93․ 1920 թ․ Յունուարին ։
94․ Հայաստան Խորհրդ․ Միութեան անդամ հանրապետութիւն է ։ Հայաստանի հողերու մեծ մասը գրաւուած է Թուրքերէ ։
95․ Եղիշէ Զարենց ։

96· Այո՛։ Վանի լճի վրայ կան Աղթամար, Լիմ եւ Կտուց կղզիները՝ իրենց վանքերով։ Սեւանի վրայ կայ մէկ կղզի՝ Սեւանի վանքով։

97· Կայ մէկ տեսակ ձուկ՝ համբաւաւոր տարեխը։

98· Լեւոն Հինգերորդ, որ 1375–ին գերի տարուեցաւ Եգիպտոս եւ 1393–ին մեռաւ Փարիզի մէջ։

9)· Պօղոս Նուպար փաշա։

100· Աւետիս Ահարոնեան։

ԳԻՏԷ՞Ք ՈՐ

Գիտէ՞ք, որ հետեւեալ հայերէն բառերը հայերէն չեն, այլ առնուած են պարսկերէն լեզուէն եւ ժամանակի ընթացքին հայացած․—

Արուեստ, երաշտ, վտակ, խաւար, մահիկ, կապիկ, յովազ, վագր, փիղ, վիշապ, արմաւ, անանուխ, բրինձ, թութ, կաղամբ, կանեփ, մանուշակ, կնճիթ, չաղգամ, պղպեղ, սոխ, վարունգ, պարտէզ, պանիր, կարապ, ապխտակ, սեւ, կապոյտ, կարմիր, գոյն, երանգ, Նաւասարդ, հազար, բիւր։

Հայերը պարսիկներէն փոխ առած են 1405 արմատական բառեր, ըստ Հր. Աճառեանի։

— Գիտէ՞ք, որ Հայաստանի Հանրապետութեան ստեղծումէն առաջ, անոր սահմաններուն մէջ աւելի քան կէս միլիոն այլազգի բնակիչներ կային, իսկ այժմ Հայաստանի բնակիչներուն 86%–ը հայեր են եւ Հայաստանը Վրաստանէն ու Ազրպէճանէն աւելի միատարր ազգային կազմ ունի։ Խորհրդ. Հայաստանի մէջ այժմ մօտ 175,000 այլազգիներ կան։

— Գիտէ՞ք, որ Կովկասի ամենամեծ եւ աշխարհի ամենաբարձր մեծ լիճը Սեւանն է, որ կը գտնուի ծովու մակերեւէն 1925 մէթր բարձրութեան վրայ, երկարութիւնը 72 քիլոմէթր է, ամենալայն տեղը՝ 37 քիլոմէթր եւ ամենախոր տեղը՝ 95 մէթր։ Մակերեսի տարածութիւնը 1413 քառ. քիլոմէթր է։ Ունի վճիտ եւ քաղցր ջուր, որուն մէջ կ'ապրին քանի մը տեսակ համեղ ձկներ. ատոնց կարգին է եւ

հռչակաւոր իշխան ձուկը։ Սեւանի մէջ կը թափուին 30-ի չափ գետակներ, իսկ Սեւանէն կը բխի Հրազդան կամ Զանգու գետը, որի եզերքին հաստատուած է Հայաստանի մայրաքաղաք Երեւանը։ Սեւանայ լճի հիւսիսակողմը կը գտնուի Սեւան կղզին համանուն վանքով։

— Գիտէ՞ք, որ Հայաստանի ամենամեծ գետը Արաքսն է։ Անոր ակունքը կը գտնուին Բիւրակնեան կամ Պինկէօլի լեռներու մէջ։ Արագածի մօտերը իր մէջ առնելով Ախուրեանը՝ ան կը կտրէ Արարատեան Դաշտը եւ կ'երթայ միանալու Քուրին՝ Կասպից ծովի մօտ։ Արաքսը հայ ժողովուրդի սիրական եւ ամենէն շատ երգուած գետն է։ Վիրգիլիոսը կ'ըսէ Pontem Indignatus Araxes — կամուրջը արհամարհող Արաքս։

Արաքսի երկարութիւնը 914 քիլոմէթր է, որուն մօտ 250 քիլոմէթրը այժմ Թուրքերու ձեռքն է։ Աւազանի մակարդակը հաւասար է Քուրին — մօտ 90,000 քառ. քիլոմէթր։ Արաքս աշխարհի ամենապղտոր գետերէն մէկն է։ Ամառուայ երեք եւ ձմեռուայ երեք ամիսներու ընթացքին 65 միլիոն քառակուսի մէթր տիղմ կը տանի Կասպից ծովը։ Այս տեսակէտով միայն Նեղոսը կրնայ մրցիլ Արաքսի հետ։ Արաքսի տիղմը մեծ հարստութիւն է, իբրեւ հողի պարարտացման նիւթ։ Արարատեան Դաշտի մեծ մասը Արաքսով կ'ապրի, այդ պատճառով ժողովուրդը կոչած է զայն Մայր-Արաքս։

— Գիտէ՞ք, որ Խորհրդ. Հայաստանի ամենաբարձր սարը Արագածն է։ Ան ունի 4 գագաթներ, որոնցմէ ամենաբարձրը 4095 մէթր է ծովի մակերեւէն։ Արագածը հանգած հրաբուխ մըն է։ Հարուստ է ջուրով, բուսականութեամբ եւ գեղեցիկ տեսարաններով։ Մասիսէն յետոյ, հայ ժողովուրդի ամենէն սիրած սարն է ու, յաճախ, կ'երգուի ժողովրդական երգերու մէջ եւ բանաստեղծներէն։ Ըստ աւանդութեան, Արագածի կատարին կախուած է մշտավառ կանթեղ մը, որ հայ ժողովուրդի յոյսի խորհրդանշանն է։

— Գիտէ՞ք, որ Քսենոփոնը, չորրորդ դարուն, երբ Հայաստանէն կ'անցնէր, գիւղերու մէջ տեսաւ, որ հայերը գարեջուր կը գործածէին։ Անոնք գարեջուրը կը պահէին մեծ կարասներու մէջ եւ կը խմէին ուղղակի կարասէն, եղէգէ երկար խողովակով մը։

— Գիտէ՞ք, որ մետաքսի չերամը Ֆրանսա մտցնողը եղած է հայ մը՝ Ալթուն անունով, որուն համար արձան կանգնեցուցած է Ավինիոն քաղաքին մէջ։ Որ սուրճը Ֆրանսա մտցնողները եղած են հայերը։ Որ ամերիկեան տոլարի կանաչ ներկը հնարած է հայ մը՝ Տոքթ. Սերոբ-

նան։ Որ աշխարհիս ամենամեծ ծովանկարիչներէն մէկը հայ մըն է՝ Յովհ. Այվազովսկի։ Որ Պրազիլիոյ մայրաքաղաքը՝ Ռիօ տէ Ժանէյրօ, բարեզարդողը եղած է հայ մը՝ Լաթիֆեան։ Որ Եգիպտոսը բարեկարգողը հայ մըն էր՝ Նուպար փաշա։ Որ Պարսկաստանի մեծ բարենորոգիչներէն մէկը հայ մըն էր՝ Մելքոն Խան։ Որ Ռուսաստանի ամենամեծ զօրավարներէն եւ Աղեքսանդր Բ. Ցարի օրով Ռուսաստանի դիկտատորը հայ մըն էր՝ Զօր. Լորիս Մելիքով։ Որ աշխարհահռչակ դերասանուհի Էլէօնորա Տուզէ հայուհի մըն է, Պոլսոյ Տուզեան գերդաստանէն։

— Գիտէ՞ք, որ աշխարհիս ամենահին քրիստոնեայ ժողովուրդը հայերն են, որոնք ազգովին քրիստոնէութիւն ընդունեցին 301 թուին։ Անկէ ետքն էր, 313-ին, որ Կոստանդին Մեծ կայսրը, քրիստոնէութիւնը դարձուց Հռոմէական Կայսրութեան պետական կրօնը։

— Գիտէ՞ք, որ հայ յեղափոխական շարժումը ներշնչողներէն մէկը եղաւ Խրիմեան Հայրիկ։ Ան էր, որ Պերլինի Վեհաժողովէն վերադառնալով ձեռնունայն՝ հարիսայի եւ շերեփի իր նշանաւոր քարոզով, հայ ժողովուրդը մղեց դէպի զինուած պայքար Թուրքերու դէմ։ Անկէ ետքն էր, որ ծնունդ առին հայ յեղափոխական կուսակցութիւնները, որոնցմէ առաջինը եղաւ Կարնոյ «Պաշտպան Հայրենեաց» ընկերութիւնը (1880), ապա Վանի Արմենական կազմակերպութիւնը (1885), յետոյ Հնչակեան կուսակցութիւնը (1887) եւ, ի վերջոյ, Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը (1890), իբրեւ յեղափոխական ուժերը համադրող կազմակերպութիւն մը։

— Գիտէ՞ք, որ հայերը Երուսաղէմի մէջ կաթոլիկներու եւ օրթոտոքսներու չափ իրաւունքներ ունին Սուրբ վայրերու վրայ։ Հայերը հոն ունին Պատրիարքարան մը, սեփական կրօնական եւ աշխարհիկ հարուստ կալուածներ եւ մեծ յարգանք կը վայելեն օտարներու աչքին։

— Գիտէ՞ք, որ առաջին հայերէն տողաշար մեքենան ունեցաւ Պոսթընի «Հայրենիք»ը, 1913 թ. Յունուարին։

ՀԵՏԱՔՐՔՐԱԿԱՆ ԲԱՆԵՐ

Ի՞նչ կ'արժեն պատերազմները.— 1812-ի անգլօ-ամերիկեան պատերազմի մարդկային զոհերու թիւը եղաւ 50,000 հոգի, իսկ նիւթական վնասը՝ 300 միլիոն տոլար։

1828-ի ռուս-թրքական պատերազմին սպաննուեցաւ 100,000 մարդ եւ դրամական կորուստ եղաւ՝ 300 միլիոն տոլար։

Ամերիկա-մեքսիկեան պատերազմի կորուստը, 1846-ին եղաւ 50,000 մեռեալ, 180 միլիոն տոլար վնաս։

1854-ի Խրիմի պատերազմը՝ 63,000 մեռեալ, 220 միլիոն տոլար վնաս։

1859-ի Ֆրանս-աւստրիական պատերազմի կորուստը՝ 485,000 մարդ եւ 660 միլիոն տոլար։

Ամերիկեան քաղաքացիական պատերազմը Հարաւի եւ Հիւսիսի միջեւ երկրին արժեց 900,000 մարդ եւ 4 միլիառ տոլար։

1870-ի Ֆրանս-գերմանական պատերազմը՝ 225,000 մեռեալ եւ մէկ ու կէս միլիառ տոլար։

1876-77-ի ռուս-թրքական պատերազմը՝ 180,000 մեռեալ եւ 950 միլիոն տոլար։

1904-ի ռուս-ճափոնական պատերազմը՝ 550,000 մեռեալ եւ 1,735,000,000 տոլար։

Համաշխարհային առաջին պատերազմի կորուստը, 1914-18-ին՝ 9,000,000 մեռեալ եւ 186 միլիառ տոլար վնաս։

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմը՝ 16 միլիոն մեռեալ եւ տասնապատիկ աւելի վնաս, քան առաջին պատերազմին։

Ինչպէս կը տեսնուի, այնքան ալ շահաւէտ պիզնէս չէ պատերազմը ազգերու համար։

— ○ —

Ամերիկա անունին շուրջ մինչեւ այսօր ալ վէճեր կան գիտնականներու մէջ։ Ինչո՞ւ համար Նոր Աշխարհը Ամերիկա կոչուած է։ Ընդունուած է, որ Ամերիկա անունը տրուած է Նոր Աշխարհին յայտնի նաւագնաց Ամերիկոս Վեսպուչիի անունով, որ 1499-1500-ին ճամբոր-

դութիւն կատարեց դէպի Ամազոնի գետաբերանը եւ 1501–1502–ին հետախուզեց Պրազիլիոյ եզերքները: Առաջին անգամ քարտէսի վրայ Ամերիկա անունը երեւցաւ 1507–ին: Քարտէսի հրատարակիչ Վալտզէմիւլէրը այդ առթիւ կը գրէ. «Որովհետեւ այս երկիրը առաջին գտնողը Ամերիկոսն էր, անոր գտած երկիրն ալ պէտք է կոչուի Ամերիկոսի երկիր, կամ Ամերիկա»: Ինքը Վեսպուչին իր գտած երկիրը կոչեց Նոր Աշխարհ:

Հակառակ այս փաստին, ոմանք տարբեր բացատրութիւն կուտան Ամերիկա անունին: Այսպէս, Վէնէզուէլացի յայտնի հնագէտ Տոքթ. Ռաֆայէլ Ռէքէնա կը պնդէ, որ Ամերիկա անունը կուգայ Հարաւային եւ Կեդրոնական Ամերիկայի բնիկներու ամարաքա, ամերիոքա, մորաքա, ամերիքոփանա *բառերէն, որոնք աշխարհագրական նշանակութիւն ունին: Իր հնագիտական ուսումնասիրութիւններու ընթացքին Տոքթ. Ռէքէնա յայտնաբերած է, որ* Ինքերր *ունէին* Բար-Ամարքա, Փուլր-Ամարքա, Բասա-Ամարքա *անունով քաղաքներ: Կըրնայ, ուրեմն, Ամերիկա անունը ինքերէն այդ բառերէն ծագած ըլլալ:*

— ○ —

Ալասքա եւ Լուիզիանա.— *Ալասքան այսօր Միացեալ Նահանգներու ամենահարուստ հողամասերէն մէկն է, բայց գիտէ՞ք, թէ ինչ պայմաններու մէջ եւ ինչ գինով ձեռք բերուած է ան:*

Ալասքան առաջ կը պատկանէր Ռուսաստանին: Ռուսները չէին հասկնար այդ հողամասի ապագայ արժէքը եւ կ'ուզէին ազատիլ այդ «սառցարանէն»: Անոնք առաջարկեցին Ամերիկային ծախել Ալասքան, բայց ամերիկացիք մերժեցին գնել: Այդ մասին երկար բանակցութիւններ տեղի ունեցան եւ, ի վերջոյ, ամերիկեան կառավարութիւնը համաձայնեցաւ գնել, թէեւ Ամերիկայի հանրային կարծիքը հակառակ էր: Ալասքա գնուեցաւ Ռուսաստանէն 1867–ին, ընդամէնը 7,200,000 տոլարով: Այժմ 586,400 քառ. մղոն տարածութիւն ներկայացնող այդ հողամասը Միացեալ Նահանգներու ամենաշահաւէտ երկրամասերէն մէկն է: Մինչեւ այժմ Ամերիկան Ալասքայէն ունեցած է 3 պիլիոն տոլարի հասոյթ: Միայն Ալասքայի ոսկիի, արծաթի եւ պղնձի հանքերէն ստացուած է մէկ պիլիոն տոլար: Շատ մեծ է Ալասքայի ռազմագիտական արժէքը:

Ամերիկեան կառավարութիւնը ոչինչ գնով տիրացաւ եւ Լուիզիանային: Այդ հսկայ հողամասը, որու մէջ կը մտնեն այժմ Լուիզիանա, Արքանսօ, Միզուրի, Այովա, Մինեսոթա, Հիւս. եւ Հար. Տաքոթա, Նեպրասքա եւ Օքլահոմա նահանգները եւ Քէնսասի, Քոլորատոյի, Վայոմինկի ու Մոնտանայի խոշոր մասերը — 1,171,931 քառ. մղոն տարածութեամբ երկրամասը Ամերիկեան կառավարութիւնը գնեց Ֆրանսայէն, Նափոլէոն Գ.-ի օրով, ընդամէնը 15 միլիոն տոլարով:

— O —

— Գիտէ՞ք, որ Քոլորատօ նահանգին մէջ արգիլուած է բադեր որսալ... սաւառնակէն:

— Տէլըուէր նահանգի Հուայթմըլի քաղաքին մէջ կիներուն արգիլուած է այրերուն ամուսնութեան առաջարկութիւն ընել... նահանջ տարուայ ընթացքին:

— Ուաշինկթըն քաղաքին մէջ իւրաքանչիւր թէքսի վարող պէտք է մօտը ունենայ... աւել մը:

— Մէրիլէնտ նահանգի Հէյլթըրփ քաղաքին մէջ համբոյրը պէտք չէ տեւէ երկվայրկեանէ մը աւելի: Այս օրէնքը խախտողները կ'ենթարկուին տուգանքի:

— Ալապամա նահանգի Տէյավիլ քաղաքին մէջ օրէնքով արգիլուած է քնանալ... եկեղեցիի մէջ, ժամերգութեան ընթացքին:

— Ճորճիայի Մէյքըն քաղաքին մէջ այրերը իրաւունք ունին գրկել կիները միայն «օրինական հիման վրայ»:

— Քընէթիքէթ նահանգին մէջ պարտէզի նստարաններու վրայ նստած այրերու եւ կիներու միջեւ տարածութիւնը պէտք է ըլլի առնուազն 8 մատնաչափ:

— Ռոտ Այլընտ նահանգի Սաութ Ֆոսթըր քաղաքին մէջ հին օրէնք մը կայ, որով, եթէ ատամնաբոյժ մը սխալմամբ յաճախորդի առողջ ակռան քաշէ, յաճախորդը իրաւունք ունի կանչելու դարբին մը եւ քաշել տալու ատամնաբոյժի համապատասխան ակռան: Չհամաձայնելու պարագային, ատամնաբոյժը տուգանք պիտի վճարէ:

— Քէնթըքի նահանգի օրէնք մը կ'ըսէ.— «Լոյս ցերեկով կողոպուտ ընելը հակաօրինական է»: Ուրեմն, գիշերուայ կողոպուտը օրինակա՞ն է:

— Նորթ Քարոլայնա նահանգի օրէնքով արգիլուած է երկաթուղիի գնացքին մէջ ջուր կամ կաթ խմելը։

— Լոս Անճէլէսի մէջ օրէնք կայ, որով կիներուն արտօնուած է լալը դատարանին մէջ։

— Մէյն նահանգի օրէնքով քաղաքացիները իրաւունք չունին փողոցներու մէջ արջ պտտցնել.

— ○ —

Հայերէն առաջին քարտէսը.— *Հայերէն առաջին քարտէսը տըպուած է 1695-ին, Հոլանտայի Ամստերտամ քաղաքին մէջ։ Քարտէսը կազմած են Ղուկաս Նուրիջանեան եւ Մատթէոս Վանանդեցին (Գողթն գաւառէն)։ Փորագրած են հոլանտացի Սխոնէպէնկ եղբայրները։ Գործին աջակցած է Վանանդեցի Թովմաս եպիսկոպոսը։ Քարտէսը միագոյն է, սեւ, բացատրականներով։ Անկէ օրինակ մը պահուած է Երեւանի Պետական Մատենադարանին մէջ։*

Յ. Այվազովսկիի Թանգարանը.— *Հայ մեծանուն ծովանկարիչ Յովհ. Այվազովսկի, մեռնելէ առաջ, իր սեփական տունը եւ նկարները կտակած էր իր ծննդավայր Թէոդոսիա քաղաքին, Խրիմի մէջ։ Քաղաքային Վարչութիւնը տունը վերածած էր թանգարանի մը, ուր հաւաքուած էին Այվազովսկիի նկարները։ Պատերազմի ընթացքին նկարները, ապահովութեան համար, փոխադրուած էին Երեւան։ Այժմ նկարները վերադարձուած են Թէոդոսիա եւ մայիսին թանգարանը վերաբացուած է։ Թանգարանին մէջ կան Այվազովսկիի վրձինին եւ մատիտին պատկանող 350 նկարներ։ Թանգարանի վարիչն է նկարիչ Ն. Ս. Բարսամեանը։*

— ○ —

Եգիպտոսի Արտաքին Գործոց Հայ Նախարարները.— *1923-ին Մահմուտ Ֆախրի փաշա՝ Եգիպտոսի Արտաքին Գործոց Նախարարը, կազմած էր ցանկը բոլոր անոնց, որոնք իրմէ առաջ վարած էին այդ*

պաշտօնը: Եգիպտոսի սակաւաթիւ հայ գաղութը 1805–էն մինչեւ 1923 տուած է արտաքին գործոց հինգ նախարարներ, որոնցմէ մին (Ստեփան պէյ Տէմիրճեան) այդ պաշտօնը վարած է երկու անգամ, եւ ուրիշ մը (Նուպար փաշա) չորս անգամ: Առաջին երեք նախարարները եղած են Հայեր, որոնք քառասունութը տարի անդադար վարած են Եգիպտոսի արտաքին քաղաքականութիւնը: Հինգ հայ նախարարները 113 տարուան շրջանի մը մէջ պաշտօնավարած են 65 տարի: Ահաւասիկ այդ հինգ նախարարներու անունները եւ պաշտօնավարութեան ժամանակը:

ՊՕՂՈՍ ՊԷՅ ԵՈՒՍՈՒՖԵԱՆ	1805–1844
ԱՐԹԻՆ ՊԷՅ ՍԱՐԱՖԵԱՆ (Չրաքեան)	1844–1850
ՍՏԵՓԱՆ ՊԷՅ ՏԷՄԻՐՃԵԱՆ	1850–1853
ՍՏԵՓԱՆ ՊԷՅ ՏԷՄԻՐՃԵԱՆ	1855–1857
ՆՈՒՊԱՐ ՓԱՇԱ	1866–1874
ՆՈՒՊԱՐ ՓԱՇԱ	1884–1885
ՏԻԳՐԱՆ ՓԱՇԱ Տ'ԱՊՐՕ	1891–1894

ԵՂԱՆԱԿՆԵՐՈՒ ԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆԸ

Ուսումնասիրելու համար թէ ջերմութիւնն, լոյս ու խոնաւութիւնն ինչ ազդեցութիւն ունին լրագրաց ուղղութեան վրայ, պէտք է քննել ուղղութիւնն քանի մը լրագրաց, որ լուսաւոր կամ խոնաւ կամ ջերմ տեղեր կը խմբագրուին:

Լուսաւոր սենեակներու մէջ խմբագրուած յօդուածն յստակութեամբ կը փայլի:

Տաք սենեակներու մէջ խմբագրուածն թոյլ կը լինի:

Խոնաւ սենեակներու մէջ շարադրուածն անհոգի մարմին մը կը դառնայ:

Շատոնց փորձուած է, թէ տեղը մեծ ազդեցութիւն ունի խմբագրի մը կարծիքներուն վրայ:

Ընդհանրապէս հակասութիւն կը գտնուի այն յօդուածին մէջ, որուն կէսը մէկ սենեակին մէջ եւ կէսը ուրիշ սենեակի մէջ շարադըրուած է:

Այս իսկ է պատճառ, որ Ազգ. Ընդհ. Ժողովոյ Ղալաթիոյ մէջ

տուած որոշումներն Գումքափուի մէջ տուած որոշումներուն ծուռ աչօք կը նային շատ անգամ եւ բարեւ չեն տար անոնց։

Այլ․ Ժողովները տեղ փոխելու չեն։

Հապա եղանակնե՞րը…

Ամէն դրացիէս կրնայ իր անձին վրայ փորձել բաղդատելով իր ամառուան եղանակին արտադրութիւններն գարնան եղանակին արտադրութեանց հետ։

Սկզբանց մէջ ամենէն աւելի յամառ կարծուածն տարին չորս անգամ սկզբունք կը փոխէ․

Գարնան սկզբունք։

Ամառուան սկզբունք։

Աշնան սկզբունք։

Ձմեռուան սկզբունք։

Եւ օր պիտի գայ, յորում ամէն մարդ տանց քաշուելու պիտի ըսէ․

— Այս է իմ ամառուան սկզբունքս, այս է ամառուան պանթալոնս ըսելու պէս,

Եւ այն օրն հեռու չէ։

ԾԵՐՆ ԵՒ ՄԱՀԸ

Եզովբոս կը պատմէ, թէ աղքատ ծերունի մը փայտ կտրելու համար անտառը կ՚երթայ օր մը։ Բեռ մը կտրելով շալակը կ՚առնէ եւ գիւղը դառնալու համար ճամբայ կ՚ելնէ։ Բեռան ծանրութիւնը մէկ կողմէն, արեւու ջերմութիւնն միւս կողմէն — որովհետեւ հովանոց չունի եղեր — կը յոգնեցնեն խեղճն, որ բեռն վրայէն նետելով՝ կը պոռայ․ «Ո՛, մահ, եկո՛ւր, ա՛ռ հոգիս եւ ազատէ զիս»։ Մահն — որ այն ատենները կանչուելուն պէս կուգար եւ հիմակուանին պէս նազլը չէր — անմիջապէս կը ներկայանայ ծերունւոյն եւ կը հարցնէ․ «Ինչո՞ւ զիս կանչեցիր»։ Ծերունին կը պատասխանէ․ «Կանչեցի, որ սա խիկարն կարդաս ինծի քիչ մը»։ Մահը կը կարդայ խիկարն։ Այն օրէն ծերունին կը զօրանայ, աւելի ծանր բեռներ կը տանի առանց յոգնելու, բնաւ չկանչեր մահը, ոչ թէ միայն մահն չկանչէր, այլ նաեւ մա-

հէն կը կանչուի եւ չերթար, մինչեւ որ հարիւր յիսուն տարեկան խոր ծերութեան մէջ կը ննջէ:

Խիկարի տարեկան գինն է երկու արծաթ մէճիտ ԿԱՆԽԻԿ

Դիմել Մէհմէտ Բաշա Խան, թիւ 18 գրասենեակ:

1887

ԹԷՅԸ աշխարհիս ամենէն տարածուած խմիչքն է այսօր, բայց ո՞վ կարող է ըսել, թէ ե՞րբ է սկսած գործածուիլ կամ ո՞վ է ըրած անոր գիւտը:

Արեւելեան աւանդութիւնը կ'ըսէ, թէ դարեր առաջ, շատ հին ժամանակներ, Չինաստանի կամ Անամի մէջ իմաստուն ծերունի բժիշկ մը ապրած է, որ երեկոյ մը, օրուայ աշխատանքներէն յոգնած, նստած կը հանգստանայ եղեր կրակին մօտ: Ծերունին կը տաքցնէր իր վաստակած մարմինը եւ կ'երազէր կրակի վրայ եռացող ջրի երաժշտութեան ազդեցութեան տակ:

Հետզհետէ կրակը կը սկսի մարիլ, եւ ծերունիի հաւատարիմ սպասաւորը կը բերէ ու կրակի վրայ կը լեցնէ նոր ճիւղեր, որոնց վրայի քանի մը տերեւները կ'իյնան եռացող ջրին մէջ: Յանկարծ, սենեակը կը լեցուի անուշ բուրմունքով: Ծերունին կը սթափի քունէն եւ կը սկսի փնտռել քաղցր բուրմունքին աղբիւրը: Իր ուշադրութիւնը կը գրաւեն կաթսայի մէջի տերեւները: Եւ մոռցած յոգնութիւնը՝ կ'ելնէ, նոր տերեւներ կը բերէ եւ կը լեցնէ կաթսային մէջ: Հոտը աւելի եւս կը սաստկանայ, եւ ջուրը կը ստանայ ոսկի գոյն: Ծերունին կը փորձէ ջրի համը եւ կը մնայ հիացած: Փորձը կը կրկնէ քանի մը անգամ՝ միշտ միեւնոյն ախորժելի հետեւանքներով: Ծերունին կը հաւաքէ տերեւներ եւ կը սկսի գործածել իբրեւ դեղ, հիւանդներու համար: Թէյը գտնուած էր, իբրեւ հասարակաց խմիչք:

Այդ ժամանակէն ի վեր կը սկսի զարգանալ թէյամշակութիւնը, եւ թէյի գործածութիւնը արագ կերպով կը տարածուի Արեւելքի՝ Չինաստանի եւ հարեւան երկիրներու մէջ: Առաջ տերեւներ կը հաւաքէին թէյի վայրի ծառերէն, որոնց բարձրութիւնը կը հասնէր մինչեւ 12 մեթր: Աստիճանաբար, թէյի ծառերու ճիւղերը սկսան կտրել՝ առատ եւ ընտիր տերեւներ ստանալու նպատակով. այժմ թէյի թուփերը 2 մեթրէն բարձր չեն եւ կը մշակուին յատուկ խնամքով:

Թէյի ամենաազնիւ տեսակը կ'արտադրուի Չինաստանի մէջ: Հա-

րեւան երկիրներն ևս հարուստ են թէյով։ Անգլիացիք թէյի մշակութիւնը տարածեցին նաեւ Հնդկաստան ու Սէյլան կղզին։ Սէյլանի թէյը աշխարհահռչակ է։

Փորձեր եղան թէյամշակութիւնը փոխադրել նաեւ Եւրոպա, բայց անյաջող։ Այսօր, սակայն, Եւրոպայի եւ Ամերիկայի շարք մը երկիրներու մէջ ալ կը մշակուի թէյը։ Վերջերս թէյի մշակութիւնը բաւական զարգացած է նաեւ Կովկասի մէջ, յատկապէս, Սեւ ծովի եզերքները։

Թէյի գործածութիւնը Եւրոպայի մէջ, առաջին անգամ, սկսաւ Հոլանտայէն, 15-րդ դարու կէսերը, բայց միայն 17-րդ դարու վերջերը ժողովրդականութիւն ստացաւ։

Ֆրանսա թէյի գործածութիւնը մուտք գործեց Մեծ Յեղափոխութեան ժամանակ եւ բաւական դժուարութեամբ ընդհանրացաւ։ Անգլիոյ մէջ, ընդհակառակը, թէյը շատ արագ կերպով տարածուեցաւ, իսկ Անգլիայէն փոխադրուեցաւ նաեւ Ամերիկա։ Ինչպէս յայտնի է, Ամերիկայի յեղափոխութիւնը ծայր առաւ թէյի վրայ դրուած մաքսի պատճառով։

Ներկայիս թէյը ամենատարածուած խմիչքն է, մասնաւորապէս, Արեւելքի — Չինաստան, Հնդկաչին, Հնդկաստան, Պարսկաստան, Ռուսաստան եւայլն։ Եւրոպական երկիրներէն ամենաշատ թէյ սպառողը Անգլիան է։ Ամերիկեան երկիրներու մէջ սակայն, թէյը մրցման մէջ է սուրճի հետ եւ ընդհանրապէս գերազանցութիւնը սուրճի կողմն է։

Թէյի պատրաստութեան եւ խմելու զանազան ձեւերը կան։ Չինաստանի մէջ, օրինակ, ընդհանրացած է պաղ թէյի գործածութիւնը։ Անգլիացիք եռացուցած կը խմեն։ Ռուսաստանի մէջ, մանաւանդ գիւղերը, թէյը կը խմեն «կծովի», այսինքն՝ շաքարը չեն դներ թէյի մէջ, այլ կտոր-կտոր կը կծեն։ Մեր գոկերը եւ, կարծեմ, կեսարացիք երբեմն թէյ կը խմեն «նայովի» ալ, այսինքն՝ շաքարին նայելով, խնայողութեան համար, անշուշտ։

ՍՈՒՐՃԸ, թէյէն յետոյ, ամենէն տարածուած խմիչքներէն մէկն է։ Սուրճի ծննդավայրը Հապէշիստանն է։

Աւանդութիւնը կ՚ըսէ, թէ օր մը հապէշ վանական մը նկատած է, որ արածող այծերը թուփի մը վրայէն պտուղներ ուտելով՝ սկսած

են սրախ-զուարթ ցատկել: Ինք եւս փորձելով այդ պտուղներէն՝ հաճելի տրամադրութիւն մը ստացած է: Վանականի օրինակին հետեւած են եւ ուրիշներ: Այդ պտուղները սուրճի հատիկներն էին: Հապէշիստանի Կաֆֆա վայրի անունով սուրճը ստացած է կաֆէ, կոֆի, դայֆա անունը:

Սուրճը տարածողներն եղան արաբները: 15-րդ դարուն, ոմն Մուֆթի Ճամալէտտին, դէպի Հապէշիստան կատարած ճամբորդութենէն վերադառնալով, բերաւ իր հետ սուրճի հատիկներ եւ իր հայրենակիցները վարժեցուց սուրճի գործածութեան: Արաբիան դարձաւ սուրճի երկրորդ հայրենիքը, որ կարեւոր տեղ գրաւեց արաբական առեւտրի մէջ: Սուրճի ազնիւ տեսակը կը կոչուի Մոքքա, Արաբիոյ Մոքքա քաղաքի անունով:

Սուրճը Եւրոպա մուտք գործեց 1615-ին, Իտալիոյ վրայով, իսկ Անգլիա՝ 1650-ին, գրեթէ թէյի հետ միաժամանակ: Անգլիայէն անցաւ Ամերիկա: 1770-ին սուրճի բոյսը փոխադրուեցաւ Պրազիլ, ուր լայն տարածում ստացաւ. այսօր Պրազիլը ամենէն շատ սուրճ արտադրող երկիրն է, աշխարհի սուրճի չորս-հինգերորդ մասը: Սուրճ կ՚արտադրուի նաեւ Քոլոմպիայի, Կեդր. Ամերիկայի, Ճաւայի, Սումաթրայի եւ քանի մը ուրիշ երկիրներու մէջ: Աշխարհի սուրճի կէսէն աւելին կը խմուի Հիւս. Ամերիկայի մէջ: Միջին հաշուով, իւրաքանչիւր ամերիկացի տարեկան 12 փաունտ սուրճ կը գործածէ. աւելի սուրճ խմող երկիրներն են միայն շուէտներն ու հոլանտացիք, տարեկան 15-ական փաունտ: Ամերիկեան բանակը 1942-ին գործածեց 145 միլիոն փաունտ սուրճ: Սուրճը Ֆրանսա մտցուցին հայերը:

ՄԵՏԱՔՍԻ մշակութիւնը սկսած է Չինաստանէն: Ասկէ հազարաւոր տարիներ առաջ չինացիները կը զբաղէին մետաքսագործութեամբ եւ մետաքսի գործուածքները կ՚արտածէին Ասիոյ եւ Եւրոպայի երկիրները, բայց խիստ գաղտնի կը պահէին մետաքսի արտադրութեան ձեւերը: Քրիստոսէն 419 տարի յետոյ միայն մետաքսագործութեան գաղտնիքը իմացուեցաւ ե՛ւ Չինաստանէն դուրս: Մետաքսագործութեան մէջ հայերն եւս կարեւոր դեր կատարած են, իբրեւ մշակողներ եւ վաճառորդներ: Ֆրանսա մետաքս մտցնողը հայ մըն է — Ալթուն, որու արձանը կանգնեցուած է Ավինիոն քաղաքին մէջ, իբրեւ երախտագիտութեան տուրք ֆրանսացի ժողովուրդի կողմէն:

ԱՂՋԻԿՆԵ՛Ր, ԿՈՒԶԷ՞Ք ՆՇԱՆՈՒԻԼ

Կին մը, որ դէմքին վրայ ծիծաղ չունի, գեղեցիկ չէ։ Ինչ որ գեղեցիկ չէ՝ կին չէ. եւ տգեղ կին մը կարթ մ՚է առանց խայծի, քնար մ՚է առանց թելի. ո՛չ համ ունի, ո՛չ հոտ եւ ո՛չ հրապոյր։

Քառասուն անգամ աղջիկտեսի եղած աղջիկ մը, վերջապէս, նշանուեցաւ անցեալ շաբթու. գիտէ՞ք ինչպէս։

Ամէն անգամ որ աղջիկտեսի կ՚երթէր, այս աղջիկն համեստ երեւալու ճիգով խոժոռ դէմք մը կ՚առնէր անխտաբար։ Սիրտը հաւանութիւն կուտար զինքն ուզող երիտասարդաց առաջարկութեան, բայց դէմքն չէր կրնար սրտին հաւատարիմ թարգման հանդիսանալ եւ մերժել կը թուէր այդ երիտասարդներն, որք տունէն դուրս ելնելով քովիններուն կ՚ըսէին.

— Աղէկ աղջիկ, հոչ աղջիկ է, բայց խոժոռ է, ալ պէճի չունի։

Սակայն, անցեալ շաբթու աղջիկտեսի եղած օրն խոժոռ չէր, զուարթերես էր, հրապուրիչ էր, որովհետեւ նոյն առաւօտ դիպուածով խիկար մ՚անցած էր ձեռքն եւ անոր քանի մը յօդուածներն կարդացած էր։ Նշանտուութիւնն նոյն օրը կատարուեցաւ։

Տարեկան գինն է երկու արծաթ մեճիտիէ։ Բաժանորդագրութիւններն Օգոստոսէն կը սկսին։

Բաժանորդ գրուիլ ուզողներն դիմելու են առ Նշան Կ. Պէրպէրեան, Կ. Պոլիս, Էսկի Զապթիյէ Ճատտէսի թիւ 63, ուր կը վաճառուին խիկարի 1884–85 թիւերն։

1887

———○———

ԱՆԱՍՆՈՑ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Նշմարա՞ծ էք արդեօք, որ անասնոց ալ բարոյականութեան մէջ մեծ անկում կայ։

Ոսկեղէն դարու գազանները պատուաւոր էին, ուրիշին իրաւունքը չէին ուտեր. արդի կենդանիներն գող, աւազակ են։

Կատուներու վրայ մասնաւորելով խօսքս՝ կրնամ ըսել, թէ ասոնք բնաւ արժանապատուութիւն չունին։ Արժանապատուութիւնն ալ խօ՞սք է, բնաւ խիղճ չունին եւ այլոց իրաւունքն կ՚ուտեն այն համարձակութեամբ, որով պիտի վայելէին իրենցը։ Գող են, յափշտակիչ են, բայց

վարպետ են։ Ինչպէ՞ս որակեմ՝ չգիտեմ, կարծես տեսակ մը Պանքայի անօրէններ են։

Գիշեր չանցնիր, որ սեղանի վրայ քանի մը պատառ միս թոյլ չտամ կատուներուն յափշտակել։ Հեղութեամբ եւ քաղաքավարութեամբ կը մօտենան եւ սեղանէն միս կը յափշտակեն կ'երթան։ Իմ սեղանս Երուսաղէմի վա՞նք կը կարծեն արդեօք այս անպիտանները։

ԳԼԽԱՐԿ ՎԵՐՑՆԵԼ.— *Մարդոց բարեւելու ատեն այժմ գլխարկ կը վերցնեն — ո՞րտեղէն է այս սովորութիւնը։ Նոյնպէս միջնադարէն կուգայ։ Որպէսզի բոլորովին վստահութիւն ներշնչեն, միջնադարեան ասպետները, իրար հանդիպելու ժամանակ, կը հանէին գլխի ծածկոցը, որ կը գործածէին սուրի կամ նիզակի դէմ։ Այս սովորութիւնն ալ հետագային ընդհանրացաւ, եւ մարդիկ, իրար հանդիպելով՝ սկսան գլխարկ վերցնել բարեւելու համար։*

130.000 ՄԱԶ *կայ սովորական մարդու գլխին։*

ԳՆԴԱԿԱԽԱՂԸ *առնուազն* 7000 *տարուայ անցեալ ունի։ Քրիստոսէն* 5200 *տարի առաջ մեռած եգիպտացի երեխայի մը գերեզմանին մէջ գտնուած են գնդակ ու գնդակախաղի պարագաներ։*

ՁԵՌՔԻ ՍԵՂՄՈՒՄ.— *Ինչո՞ւ համար մարդիկ միմեանց բարեւելու ատեն ձեռք կը սեղմեն։ Այս սովորութիւնը մնացած է միջնադարէն։ Այն ժամանակ, երբ հակառակորդ մարդիկ իրար կը հանդիպէին, ձեռքերը միմեանց պարզելով՝ կը շօշափէին, ցոյց տալու համար, թէ զէնք չունին եւ չեն կրնար վնաս հասցնել։ Այս սովորութիւնը հետզհետէ ընդհանրացաւ եւ վերածուեցաւ ձեռքի սեղմումի, իբրեւ ողջոյնի նշան։*

ԵՐԿԱՐԱԿԵՑՈՒԹԻՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ.— *Վերջին մարդահամարով, Հայաստանի գիւղերու մէջ կան հարիւր տարեկանէն վեր* 4009 *գիւղացիներ։ Գիտնականները մեծապէս շահագրգռուած են գտնելու այդ երկարակեցութեան գաղտնիքը։*

ԻՏԱԼԻՈՅ ԹԱԳԱՒՈՐԻ պաշտօնական տիտղոսն էր.— Թագաւոր Իտալիոյ, Արքայ Սարտինիայի, Արքայ Կիպրոսի, Երուսաղէմի եւ Հայաստանի, Իշխան Սավոյի:

ՈՒԱՇԻՆԿԹԸՆԻ ՔԱՆԿՐԷՍԻ Մատենադարանին մէջ 1943 *Թ. Յուլիս* 1-*ին կար* 6,822,448 *հատոր գիրք,* 1,503,819 *քարտէս եւ* 1,641,654 *հատ երաժշտական հրատարակութիւն:*

ՀԻԹԼԷՐ–ՍՏԱԼԻՆ ԴԱՇՆԱԳՐԻ հիման վրայ, որ կնքուեցաւ 1939 *Թ. Օգոստոսին, Գերմանիան Խորհրդ. Միութենէն ստացաւ* 1,500,000 *թըն ցորեն, գարի եւ այլ կարգի հացահատիկներ,* 100,000 *թըն բամպակ,* 900,000 *թըն քարիւղ եւ քարիւղի մթերքներ,* 500,000 *թըն ֆոսֆատ,* 80,000,000 *ռէյխսմարք արժողութեամբ ատաղձ, մանկանէզ, փլաթինում եւայլն: Նիւրըմպուրկի դատավարութեան միջոցին պարզուեցաւ, որ տակաւին* 1941 *Թ Յունիսին, գերմանական յարձակումէն քանի մը օր առաջ, Խորհրդային իշխանութիւնը ապրանք ղրկած է Հիթլէրին:*

ՓՈԽ–ՎԱՐՁՈՒ (Լէնտ–Լիզ) օրէնքով Ամերիկեան կառավարութիւնը 59,940,087,960 *տոլարի ապրանք ղրկեց Անգլիոյ, Խորհրդ. Միութեան եւ միւս դաշնակիցներուն: Այդ գումարի* 60 *տոկոսէն աւելին —* 30,753,304,000 *տոլարի ապրանք ստացաւ Անգլիան: Խորհրդ. Միութեան բաժին հասաւ* 11,141,470,000 *տոլարի ապրանք, Ֆրանսային՝* 2,377,072,000 *տոլ., Չինաստանին՝* 1,335,632,000 *տոլ., Պրազիլին՝* 319,494,000 *տոլ., Հոլանտային՝* 178,064,000 *տոլ., Պելճիքային՝* 82,-884,000 *տոլ,. Յունաստանին՝* 76,838,000 *տոլ., Նորվեկիային՝* 37,-708,000 *տոլ., եւայլն:*

Իրեն յատկացուած գումարի հաշւոյն Խորհրդ. Միութիւնը ստացած է 14,795 *սաւառնակ,* 7,056 *հրասայլ,* 51,503 ճիփ *ինքնաշարժ,* 35,150 *ինքնաշարժ հեծանիւ,* 8,071 *թրաքթըր,* 375,883 *բեռնակիր ինքնաշարժ,* 1,078,965,000 *տոլարի մեքենայ եւ մեքենայի սարքաւորում,* 106,893,000 *կանգուն կտաւեղէն,* 62,485,000 *կանգուն բրդեղէն եւն.:*

Տիգրան Մեծի օրով (95–96 *Թ. նախ քան Քրիստոս) Հայաստանը դարձած էր կայսրութիւն։ Անոր սահմանները կը տարածուէին Կասպից ծովէն մինչեւ Եգիպտոս ու Միջերկրական ծով եւ Էքպաթանէն մինչեւ Կապադովկիա եւ Արեւմտեան Կիլիկիա։ Անոր սահմաններու մէջ կը մտնէին Մարաստանը եւ կից երկիրները, Հիւսիսային Միջագետքը, Սուրիան, Փիւնիկիան, Պաղեստինը եւ Կիլիկիան։ Կ'ենթադրուի, թէ Տիգրան Մեծի օրով Հայաստանը ունէր 30 միլիոնէն աւելի բնակիչ։*

———●———

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳԻՐՔԵՐՈՒ ԵՒ ՁԵՌԱԳԻՐՆԵՐՈՒ Մատենադարանը ներկայիս ունի 9,250 հայերէն գրչագիր հատորներ, քանի մը հարիւր թերթիկներ եւ աւելի քան 500 արաբական, պարսկական եւ այլերի գրչագիր հատորներ։

———●———

Անդրկովկասի մեծ քաղաքները 1939-ին, *հետեւեալ թիւով բնակիչներ ունէին.— Բաքու՝* 809,347, *Թիֆլիս՝* 519,175, *Երեւան՝* 201,-031, *Քիրովապատ (Գանձակ)՝* 98,743, *Քութայիս՝* 81,479, *Բաթում՝* 70,807, *Լենինական (Ալեքսանդրապոլ)՝* 67,707։

———●———

Հայաստանի ծխախոտը *այժմ աշխարհի լաւագոյն ծխախոտներէն մէկը կը նկատուի, Սամսոնի ծխախոտէն ալ բարձր։ Եալթայի Խորհրդաժողովի ընթացքին սեղանի վրայէն անպակաս էր Հայաստանի* Արմենիա *ծխախոտը, որ, մասնաւորապէս, սիրելի էր նախագահ Ռուզվելթին։*

Հայաստանի ծխախոտամշակութիւնը, նորագոյն ձեւերով, սկսաւ Հայաստանի Հանրապետութեան օրով, 1919–20 *թուականներուն, Սեւ ծովի եզերքէն ներգաղթած ծխախոտագործներու ձեռքով։ Հետագային աւելի զարկ տրուեցաւ ծխախոտի մշակութեան։ Այժմ Հայաստանի մէջ կը մշակուի շուրջ* 8000 *հեկտար ծխախոտ, որու ընտիր տեսակները կ'արտածուին Հայաստանէն դուրս։ Հայաստանը ունի նաեւ նորագոյն ձեւերով ծխախոտ պատրաստող գործարաններ, որոնց արտադրութիւնը տարածուած է ամբողջ Խորհրդ. Միութեան մէջ։*

ՊԱՏԳԱՄ

Գրեց՝ ԵՂԻՇԷ ՉԱՐԵՆՑ

1936–37 «մաքրագործման» սեւ տարիներուն, Ալ. Բակունցի, Գուրգէն Մահարիի, Վահան Թոթովենցի եւ ուրիշ շատերու հետ, Եղիշէ Չարենց եւս բանտարկուեցաւ եւ այնուհետեւ այլեւս անոր ձայնը չլսուեցաւ. ոչ ալ մինչեւ այսօր անոր ողջ կամ մեռած ըլլալը յայտարարուեցաւ: Իր անունն ալ ջնջուած է Հայաստանի գրականութենէն: Կ՚ըսեն, թէ անոր «մաքրագործման» առիթ ծառայած է իր «Գիրք Ճանապարհի» հատորին մէջ տպուած «Պատգամ» բանաստեղծութիւնը, որուն իւրաքանչիւր տողի երկրորդ տառը (մեր կողմէ ընդգծուած) եթէ քով քովի դնես, կը ստացուի հետեւեալ նախադասութիւնը.— *Ով հայ ժողովուրդ, քո միակ փրկութիւնը քո հաւաքական ուժի մէջն է*: Ըսել է, թէ «կարմիր օրերու» *եւ* «խելագարուած ամբոխներու» երգիչը, ի վերջոյ, տեսած է լոյսը...:

Ահա այդ բանաստեղծութիւնը, որ մարդկային հետաքրքրական վաւերագիր մըն է մեր գրականութեան պատմութեան համար:

Նոր լոյս ծագեց աշխարհին.
Ո՞վ այդ արեւը բերեց։—
Ահա ոսկեայ մի արեւ՝
Ճառագումով իր հրէ՝
Այգաբացի պս բոցուրէ
Նժոյգների վրա հեծ՝
Նոր աշխարհին ու մարդուն
Ցղում է լոյս զուարթուն:
Նոր աշխարհին ու մարդուն
Ո՞վ բերեց լոյսն այս արթուն.
Օ՜, ո՞ւմ ձեռքով վառուեց, ո՞ւմ
Հրակարմիր, հրավառ,
Ադամանդեայ լոյսը այս։—

Կքած կեանքի բեռի տակ,
Խոր գերութեան ընդերքում,
Իմաստութեան մի գետակ
Յիմարութեան համերգում —
Քանի՜ տարի, քանի՜ դար
Վկայեցիր անհերքում...
Ափերին այն խաւարաչին,
Որ հայրենիքն էր մեր հին,—
Չկա՛ր արդեօք դեռ մի յորդ,
Որ գերութեան անհաղորդ՝
Լուրթ՝ հոսելով դարից-դար՝
Մթութեան մէջ այն յամառ
Այս այգաբացն էր կրում,
Հուր այգաբացն այս հեռու՝
Հնուց պահած իր ջրում
Օ՜, բղձական այս հեռուն...
Կքած կեանքի բեռի տակ՝
Վողի անկոր, հո՛ւր գետակ...
Ահա վառւում է մի նոր
Յաղթանակի լոյսը բորբ.
Լւանում է նա հիմա
Վառուող ոգին մեր անմահ,
Չքնաղ արին այդ արի,
Վառուած հրով աշխարհի...
Չկայ ուրիշ արեւ է՛լ.
Նա՛ է միայն, որ դարեր
Անմար՝ պիտի արեւէ...
Լոյսով վառուած, սակայն այդ՝
Նժարներից հիմա մենք
Յիմարութեամբ չթափենք
Իմաստութիւնն այն արար,—
Մեր անցեալի խորամիտ
Էջն այն արդար ու ռամիկ՝
Մեծահանճար ու վարար...

1933. V. 9.

ՏԱՂ ԱՌ ԻՏԱԼԻԱ

Գրեց՝ ՎԱՀԱՆ ԹԷՔԷԵԱՆ

Ուրիշ «մարդկային վաւերագիր» մըն ալ ահա՝ բոլորովին տարբեր կողմէ մը։ Ֆաշական յեղաշրջման օրերուն, Մուսոլինիի յաղթանակէն արբեցած, Վահան Թէքէեան, 1922–ին, յօրինեց «Տաղ առ Իտալիա» ձօներգը, որ լոյս տեսաւ Թէոդիկի «Ամենուն Տարեցոյց»ի 1928–ի հատորին մէջ։ Մենք իր ժամանակին ամենախիստ խօսքերով դատապարտեցինք Փաշիզմը, իբրեւ յետադիմական եւ հակաժողովրդական երեւոյթ, այժմ, սակայն, մենք «Փաշիստ» ենք, իսկ Մուսոլինիի հանճարը փառաբանող Վահ. Թէքէեան եւ իր ընկերները՝ պարզին «հակաՓաշիստներ»։ Ահա Վ. Թէքէեանի այդ բանաստեղծութիւնը.—

Իտալիա՛, երկիր ուր հին բոցը դեռ
Հոգիէ հոգի ցատկելով կ'անցնի
Եւ այս գիշերին մէջ քե՛զ լուսայեռ
Մանեակ մը կ'ընէ կուրծքին աշխարհի։

Իտալիա՛, ուր հին Հռովմն իր Ոգին
Դարեր վերջ նորէն կը տեսնէ զարթուն,
Ուր Ուժը կ'ըլլայ ըստրուկը Կարգին
Եւ Կարգն՝ ընդունուած իշխանը մարդուն։

Իտալիա՛, արտիդ մէջ թաղուած սերմեր
Կը ծլին, ճիւղերը կ'արձակեն ահա․
Նոր անտառ մը խիտ՝ քու երկինքդ ի վեր,
Փլչող հողերուն թմբ, շընորհ կ'ըլլայ։

Իտալիա՛, միլիոն ու միլիոն հոգի՛
Մէկ հոգի՛ես արդ՝ Մէկ մարդու հոգւով,
Որ քեզ կը փրկէ հոգին տիեզերքի,
Օրէնքներն անոր՝ մեծ, ճիշդ ապահով։

Իտալիա՛, մէջէն քու հոգւոյդ, ողջո՛յն
Տիեզերքի անմահ, անխոտոր հոգւո՛յն։

Դ Ի Մ Ք Ե Ր

ԿԱՐՏԻՆԱԼ ԳՐ. ԱՂԱՃԱՆԵԱՆ

1946 Թ. Փետրուար 18-ին, Հռոմի մէջ, Կաթոլիկ Եկեղեցին ունեցաւ 32 նոր «եկեղեցւոյ իշխաններ — կարտինալներ, որոնց շարքին եւ Հայ մը՝ Կաթողիկոս-Պատրիարք Տանն Կիլիկիոյ՝ Գրիգոր Պետրոս-Աղաճանեան։

Կարտինալ Աղաճանեան, աշխարհիկ անունով Ղազարոս Աղաճանեան, ծնած է Ախալցխա, 1885 Թ. Սեպտեմբեր 18-ին։ Տասնըմէկ տարեկան հասակին, 1896-ին, մտած է Հռոմի Ուրբանեան Միջազգ. ժա–

ռանգաւորաց Վարժարանը, ուր աւարտած է 1916–ին։ 1917 թ. Դեկտեմբեր 23–ին ձեռնադրուած է քահանայ։ 1919 թ. Յուլիսին մեկնած է Թիֆլիս, ուր վեց ամիս փոխ–ժողովրդապետի պաշտօն վարելէ յետոյ, նշանակուած է ժողովրդապետ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ, որու կողքին հիմնած է Հ. Ալիշան անունով հայկական դպրոց մը։ 1921 թ. Սեպտեմբեր 10–ին կոչուած է Հալէպի Լեւոնեան Հայ Վարժարանի փոխ–տնօրէնի պաշտօնին՝ միեւնոյն ժամանակ նշանակուելով Իմաստութեան եւ Աստուածաբանութեան դասատու Ուրբանեան Համալսարանին մէջ։ 1928–ին՝ խորհրդական Արեւելեան Ս. Ժողովին։ 1932–ին՝ Լեւոնեան Վարժարանին տնօրէն։ Վարած է նաեւ ուրիշ պատասխանատու պաշտօններ։ 1935–ին ձեռնադրուած է եպիսկոպոս, իսկ 1937 թ. Նոյեմբեր 30–ին ընտրուած է Կաթողիկոս–Պատրիարք Տանն Կիլիկիոյ։

Ինչ պաշտօնի ալ կոչուած է, ուսուցիչ, քահանայ, եպիսկոպոս թէ կաթողիկոս, Աղաճանեան ամէն տեղ երեւան բերած է բացառիկ եռանդ ու հմտութիւն, վարչական բարձր կարողութիւն, նկարագրի ազնուական գիծեր, խոհական ու սիրալիր վարուեցողութիւն մարդոց հետ։ Միեւնոյն ժամանակ ջերմ հայրենասէր հայ մըն է ան։ Եւ զարմանալի չէ, որ ան յարգուած ու սիրուած է ամէնուն կողմէ եւ հասած է բարձր գիրքի մը։ Անկասկած, որպէս կարտինալ ալ, ան պիտի շարունակէ նուիրումով ծառայել հայ ժողովուրդին։

Յ. ՕՇԱԿԱՆ

Անցեալ տարուայ ընթացքին, Երուսաղէմի Պատրիարքարանի նախաձեռնութեամբ, կարգ մը հայաբնակ վայրերու մէջ տօնուեցաւ Յ. Օշականի քառասնամեայ գրական գործունէութեան յոբելեանը: Պատրիարքարանի ծրագրի մէջ կը մտնէր նաեւ հանդէսներէն գոյացած գումարով հրատարակել յոբելեարի ամբողջական երկերը: Յոբելեանական յանձնախումբ մըն ալ կազմուեցաւ Ամերիկայի մէջ, Տիրան եպ. Ներսոյեանի նախագահութեամբ.

Հազիւ առաջին հանդէսը կատարուած էր, Հալէպի մէջ, եւ ահա, բոլշեւիկներու եւ անոնց համակիրներու կողմէ ծայր տուաւ կատաղի արշաւանք մը Օշականի դէմ՝ «հաւատքս հայհոյեց» թրքաբարոյ մոլեռանդութեամբ մը: Այս ամօթալի խաչակրութեան առիթ ծառայած էր Օշականի մէկ գրութիւնը, որուն մէջ ան յանդգնութիւնը ունեցած էր ըսելու, թէ խորհրդահայ գրականութեան արեւին վրայ սեւ բիծեր կան:

«Հայաստանասէրներու» յարուցած աղմուկին հետեւանքով, Օշականի յոբելեանը ակնկալուած շուքով չտօնուեցաւ, իսկ Ամերիկայի մէջ կազմուած Յանձնախումբը տեղէն իսկ չշարժեցաւ: Նիւթական արդիւնքի մասին խօսիլն անգամ աւելորդ է: Արդարացաւ Գամառ Քաթիպայի հեղինակը.—

Ողբալի՛ ազգ էք, դուք հայեր, աւաղ,
Ձեր յոբելեանը — մուրացկի դաբաղ···

ՍՏՈՐԵՒ ԿՈՒՏԱՆՔ ՕՇԱԿԱՆԻ ՀԱՄԱՌՕՏ ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Յ. Օշական ծնած է Պրուսա, 1883, Դեկտ. 9-ին:

Իր ծնողքը, քաղաքամերձ զուտ հայաբնակ Սէօլէօզ գիւղէն, հողագուրկ բանուորներ էին: Օշականի մայրը մետաքսի մանարաններու մէջ, հայրը՝ օտարներու պարտէզներուն վրայ կ՚աշխատէին:

Օշականի մանկութիւնը անցաւ թշուառութեան մէջ: Հինգ տարեկանին կը մնայ որբ: Մայրը կ՚առնէ իր մանկամարդ բազուկներուն վրայ ընտանիքին հոգը՝ իրմէն դուրս երկու եղբայրներով ու կոյր հօրաքոյրով մը ծանրացած: Անիկա իր հանգիստի կիրակիներն ալ

ստիպուած է յատկացնել լուսաւորութեան, հարուստ տուներէ ներս օրավարձով աշխատանքի։ Իր նախնական կրթութիւնը Օշական կը ստանայ Պրուսայի ազգային վարժարանին մէջ, ուր կը բոլորէ Ե. եւ Զ. դասարաններու ընթացքը։ Իր բացառիկ յիշողութեան շնորհիւ ազգին կողմէ կը ղրկուի Արմաշ, ուր տարի մը աշակերտելէ վերջ Դուրեան Սրբազանին, կը ձգէ վարժարանը 1900-ին եւ ուսուցիչ կը նշանակուի իրենց գիւղը։ 1902-ին Արեւելք օրաթերթին մէջ առաջին պատմուածքը — վերցուած վարժապետի մը կեանքէն — պատճառ կ'ըլլայ իր պաշտօնազրկումին։ Կ'անցնի մերձակայ գիւղ մը՝ Մարմարճըք, նոյն պաշտօնով։ Գիւղական ուսուցչի տարիները անոր կը ճանչնեն իր ժողովուրդը, իր վէրքերով, ցաւերով, տկարութիւններով ու արժանիքներով։Անիկա կ'ապրէր խոնարհներուն հետ։ Իր անդրանիկ պատմուածքները յետոյ ընդհանուր վերնագիր առին Խոնարհները։

Սահմանադրութեան վերահաստատումով (1908) Օշական շփման մէջ կը մտնէ Պոլսոյ հետ։ Կ'աշխատակցի Ազդակ շաբաթաթերթին (1909), տարի մը վերջ Ազատամարտ օրաթերթին գրական յաւելուածին։ Հոն են լոյս տեսած Մատմազել Եւան, Տոպինը, Տոգսանը, Պաղտօն։

1911-ին՝ ուսուցիչ Մալկարա, ուր կը կարդայ Արտաշէս Յարութիւնեանի ընտիր մատենադարանին գրեթէ բոլոր գիրքերը, ինչպէս ատկէ առաջ Պոլսէն գիւղ կը բերէր ֆրանսերէն հանդէսներ։ Արտաշէսին գիրքերուն մէջէն կը գտնէ նաեւ Տոսթոյեվսքին։

1912-ին Պոլիս, ուսուցչութեամբ։ Հանդէսներու, տարեգիրքերու մէջ (Հայ Գրականութիւն՝ Իզմիր, Շանթ՝ Պոլիս. տարեգիրքեր՝ Գարուն, Մասիս, Հայրենի Տարեցոյց, Պոլիս), Օշական իր պատմումին եւ գեղջուկ պատկերներուն կ'աւելցնէ քննադատական նըշմարներ ալ։ 1914-ին՝ Մեհեան ամսեայ հանդէսը, որուն խմբագրութիւնը կը բաղկանար Դ. Վարուժանէ, Գեղամ Բարսեղեանէ, Կոստան Զարեանէ, Ահարոնէ եւ իրմէ, անոր գրականութեան կուտայ որոշ նկարագիր։ Հանդէսը հիմնողները կ'առաջադրէին գիւտը Հայ Հոգիին, Պոլսէն ու Թիֆլիսէն անդին։

Առաջին մեծ պատերազմին, Ապրիլ 24-ի ձերբակալութիւններէն Օշական կը գտնէ կերպը փախուստի, ի դերեւ կը հանէ ոստիկանութեան բոլոր փորձերը զինքը ձերբակալելու։ 1918-ին (Յունուար) Դուրեան Սրբազանէն տրամադրուած գումարով մը կը կաշառէ ոստի-

կանութիւնը եւ Փետրուարին կ՚անցնի Պուլկարիա գերման սպայի տարազով։

1919–ին Պոլիս է, միշտ ուսուցիչ։ Կը դասախօսէ հայ գրականութիւնը երկրորդական վարժարաններու մէջ։ Կը մասնակցի գրական շարժումին, օրաթերթի եւ հանդէսի մէջ, հէքեաթներով, պատմուածքներով, քննադատականներով։ 1922–*ին կը ձեռնարկէ* Նոր Պսակը *ու կը հիմնէ* Բարձրավանք *ամսօրեայ հանդէսը, ողբացեալ Գեղամին եւ Վարուժանին տեղ ունենալով ընկեր Շահան Պէրպէրեանը եւ Գեղամ Գավաֆեանը Կ. Զարեանին հետ միասին։* 1922–*ին, Հոկտեմբերին դարձեալ փախուստ, Պուլկարիա։* 1924–*ին Եգիպտոս,* 1926–*ին Կիպրոս,* 1934–*ին Երուսաղէմ։ Միշտ ուսուցիչ եւ միշտ գրող։* 1937–*ին՝ սրտի կաթուած ու Փարիզ իր հայրենակիցներէն տրամադրուած միջոցներով, դարմանումի։ Ու մինչեւ այսօր ուսուցիչ Երուսաղէմի Ժառանգաւորացին մէջ։*

Օշական գրած է պատմուածքներ, վէպեր, *վաղ պատանութենէն սկսած։* Խոնարհներու *շարքը՝ Թիւով տասնեւհինգ պատմուածքներ՝* Երբ պզտիկ են, Երբ պատանի են, *Անջատ նորավէպ մը։* Խորհուրդներու Մեհեանը (1922) *հատորը։* 1920–22–*ին, Պոլիս,* Ճակատամարտ *օրաթերթին մէջ մշակած է եղեռնէն գրուածներ* Կայսերական Յաղթերգութիւն *ընդհանուր խորագրին տակ։* Երբ պատանի ենը *հատոր է կազմած* 1925–*ին, Պոլիս։*

Օշականի վէպերն են.— Ծակ-Պտուկը, Հաճի Մուրատ, Հաճի Ապտուլլահ, *տպուած Ամերիկա,* Հայրենիք *հանդէսին մէջ։* Սիւլէյման Էֆէնտի *եւ* Մնացորդաց, *տպուած* Յուսաբեր *օրաթերթին մէջ։ Անտիպ՝* Սահակ Պարգեւեան, Մաթիկ Մելիքխանեանց։

Գրած է նաեւ թատերգութիւններ.— 1922–*ին* Նոր Պսակը–*ին ներկայացումը Պոլիս,* Աքլորամարտ, *տպուած* 1925–*ի* Ազգային Հիւանդանոցի (*Պոլիս*) Տարեգիրքին *մէջ։* Կնքահայրը, Նոր Պսակը, *երկուքն ալ անտիպ։ Այս երեք խաղերը գրուած են Պուլկարիա,* 1921, *Օգոստոս* 15–30–*ին։ Դարձեալ Պուլկարիա՝* Աւերակներու մէջ, 1919–*ին։* Փառք Աստուծոյ, *գրուած Եգիպտոս,* 1925։ Բարերարը, *գրուած Կիպրոս,* 1926–*ին։* Երկինքի ճամբով, *գրուած Կիպրոս,* 1934–*ին* (*տպուած* Հայրենիք *Հանդէսին մէջ*)։ Ստեփաննոս Սիւնեցի, *տպուած Փարիզ,* 1938։ Մինչեւ Ո՞ւր, *գրուած Փարիզ* 1937, *տպուած* Հայրենիք–*ի մէջ* (1938)։ Աքիլլէսի կրունկը (*Երուսաղէմ*), *անտիպ։* Աւելի Անդին (*Երուսաղէմ*), *անտիպ։* Սասունցի Դաւիթ (*Երուսաղէմ*), *անտիպ։* Քառասուն

Տարի վերջ (*Երուսաղէմ*), *անտիպ*։ Երբ Մեռնիլ Գիտենք (*Երուսաղէմ*, 1944)։

Օշական նոյնպէս տուած է բազմաթիւ յօդուածներ գրական–մշակութային զանազան խնդիրներու մասին, ինչպէս Հինէն ու Նորէն, Սերմանացան, Անգղին կտուցին տակ, Մոռցուած քաներ, Վկայութիւններ, Կեանքին հետ, Գրականութեան համար, Ես ինծի, Երբ կարաւանը կ'անցնի, Մայրիներու շուքին, Մահուան ծաղիկները, Երբ հիները կը կարդանք *եւայլն*։ *Ունի նաեւ ուսումնասիրութիւններ հայ դասական հեղինակներու մասին*.— Եղիշէ, Փարպեցի, Կաղանկատուացի, Շնորհալի *եւայլն*։ *Նաեւ գրական–քննադատութիւններ*.— Մեր բանաստեղծները, Մեր վիպասանները, Մեծարենց, Զարենց, Տիկին Եսայեան, Ռուբէն Զարդարեան, Րաֆֆի, Ս. Զօրեան, Դերենիկ Տէմիրճեան, Աւետիք Իսահակեան, Աւետիք Ահարոնեան, Շիրվանզադէ, Տէրեան *եւայլն*։

Օշական ըրած է նոյնպէս համադրութիւնը արեւմտահայ գրականութեան — Համապատկեր Արեւմտահայ Գրականութեան։

ԲԱՐՍԵՂ ԿԱՆԱՉԵԱՆ

Անցեալ տարուայ ընթացքին տօնուեցաւ Կոմիտասի տաղանդաւոր աներէն երաժշտագէտ Բարսեղ Կանաչեանի քառասնամեայ գործունէութեան յոբելեանը: Յոբելեարը ծնած է Ռոտոսթօ, 1885-ին, համեստ կօշկակարի մը ընտանիքի մէջ: Երեք տարեկան հասակին իր ծնողքին հետ կը փոխադրուի Պոլիս, Կէտիկ Փաշա, ուր Թաղային վարժարանին մէջ կը ստանայ նախնական կրթութիւնը: 1895-ի կոտորածներէն յետոյ, Կանաչեան ընտանիքը կը տեղափոխուի Պուլկարիա, Սլիվէն, ուր Բարսեղ կը շարունակէ իր ուսումը ազգային վարժարանին մէջ: Մանուկ հասակէն հակում երեւան կը բերէ դէպի երաժշտութիւնը: Սլիվէնէն կը փոխադրուի Վառնա, ուր վաճառատան մը մէջ գրագրի պաշտօն կը վարէ: Ապա՝ կ՚անցնի Ռումանիա, ուր, մասնաւոր ուսուցչի մը մօտ, երաժշտութեան դասեր կ՚առնէ, միաժամանակ մասնակցելով երգչախումբերու: 1905-էն ետքը, քանի մը տարի կը մնայ Պուլկարիա՝ հայ եւ պուլկար երաժիշտներու հետ զանազան քաղաքներու մէջ նուագահանդէսներու մասնակցելով: Օսմ. Սահմանադրութենէն յետոյ, 1908-ին կը վերադառնայ Պոլիս եւ Կէտիկ Փաշայի մէջ կը հաստատէ «Քնար նուագախումբը: Կը վարէ նաեւ երաժշտութեան ուսուցչի պաշտօն»:

Պոլսոյ մէջ Կանաչեան կը ծանօթանայ Կոմիտաս Վարդապետի հետ, կը մտնէ անոր երգչախումբին մէջ եւ կը դառնայ անոր վեց յայտնի աշակերտներէն մէկը:

Պատերազմի ընթացքին, Կանաչեան կ՚առնուի Թուրքական բանակի մէջ եւ շնորհիւ իր ջութակին կ՚ազատի միւս հայ մտաւորականներուն վիճակուած ճակատագիրէն: Զինադադարի միջոցին ան այլեւս ինք երգչախումբի մը վարիչ է: Համերգներ կուտայ Պոլիս, Ատանա: Կը ներդաշնակէ ազգային ու ժողովրդական երգեր: Կը յօրինէ Գ. Կաւարենցի «Յառաջ Նահատակ»ի եղանակը, «Բարձրացիր, բարձրացուր» քայլերգը եւ այլն: Իր երաժշտական ուսումը կատարելագործելու հա-

ԲԱՐՍԵՂ ԿԱՆԱՉԵԱՆ

մար կը մեկնի Փարիզ, ուր կը հետեւի Ռընէ լը Նորմանի դասընթացքներուն: Ապա կ'անցնի Եգիպտոս, ուր համերգներ կուտայ եւ երաժշտութեան դասեր կը ստանձնէ, Աղեքսանդրիոյ Պօղոսեան վարժարանին մէջ: 1926–33 տարիներուն կը պաշտօնավարէ Մելքոնեան Հաստատութեան մէջ, Կիպրոս: 1933–ին կ'երթայ Լիբանան ու Սուրիա, ուր համերգներ կուտայ Պէյրութի, Դամասկոսի, Հալէպի, Ալեքսանտրէթի, Զահլէի, Լաթաքիայի եւ ուրիշ քաղաքներու մէջ, ամէն տեղ արժանանալով ջերմ գնահատանքի: 1937–ին կը կազմէ «Գուսան» երգչախումբը, որ կը պանծացնէ հայ երգը Սուրիոյ եւ Լիբանանի հայ եւ օտար հասարակութեան մէջ: Բ. Կանաչեան, Սուրիոյ–Լիբանանի հայութեան մէջ կը կատարէ նոյն դերը, ինչ որ ժամանակին Կարա–Մուրզան կատարեց Կովկասի մէջ:

Կանաչեան հասցուցած է բազմաթիւ աշակերտներ եւ ունի կարեւոր երաժշտական գործեր, որոնք, դժբախտաբար, մնացած են անտիպ:

ԽԱՉԻԿ ԴԱՇՏԵՆՑ

(ԻՆՔՆԱԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ)

Մեր գիւղից Մուշ մէկ օրուայ ճամբայ էր։

Առաջին ծաղիկը, որ ես յիշում եմ, լուսաթաթախ սաւղուկն (ձնծաղիկ) էր, որ պառնարածները փնջերով գիւղ էին բերում սարից։

Մեր խրճիթը գտնւում էր անտառի եզրին, նրա վրայ փչում էր սարի մանուշակների եւ գինարբուկների անմահական հոտը։

Հայրս հովիւ էր։ Ամէն ամրան նա ինձ տանում էր Սեւ սար, ու ես մեծանում էի այդ արբեցնող ծաղիկների ու դրախտային բնութեան ծոցում։ Լուսնեակ գիշերներին աստղահաս բոցերով խարոյկներ էր վառում, որոնց շուրջը նստած՝ նա ինձ չքնաղ հեքեաթներ էր պատմում եւ արբեցնում էր իմ մանուկ հոգին իր աննման խաղերով ու սրնգի կախարդական հնչիւններով։

Հայրս մեռաւ Մուշ քաղաքում, գաղթի ճանապարհին, 1916 *թըւին։*

Անցաւ տաս տարի։

1925 *թուին, տասնհինգ տարեկան հասակում, ես աւարտեցի Լենինականի մանկատնային միջնակարգ դպրոցը։*

Մէկ տարի յետոյ, երբ հրաժեշտ տուի մանկատանը եւ մտայ կեանք, իմ ծոցում կար աշակերտական բանաստեղծութիւնների մի փոքր տետր։ Այդ տետրի առաջին բանաստեղծութիւնը յիշում եմ՝ Սեւ սարի սաւղուկների, մանուշակների, գինարբուկների մասին էր, իսկ երկրորդ բանաստեղծութիւնը՝ նրա լուսնեակ գիշերների ու իմ հօր խաղերի մասին էր։

1932 *թուին աւարտեցի Պետական համալսարանի պատմագրական բաժինը եւ երկու տարի անց ճանապարհ ընկայ դէպի Մոսկուա։ Մոսկուայում ես ընդունուեցի եւրոպական լեզուների ինստիտուտի անգլերէն բաժինը։*

1936 *թ. Մոսկուայի հայկական տպարանում լոյս տեսաւ իմ բանաստեղծութիւնների փոքրիկ ժողովածուն «Բոց» խորագրով։*

Վեց տարի Մոսկուայում ապրելուց եւ սովորելուց յետոյ, 1940 թուին, վերադարձայ Երեւան:

1942 *թուից ես սկսեցի աշխատել «Տիգրան Մեծ» ողբերգութեան վրայ, որն արդէն աւարտել եմ եւ յանձնել տպագրութեան ու բեմադրութեան:*

«Տիգրան Մեծ»ը նուիրուած է Հայ թատրոնի 2000*-ամեակին:*

Դեռ եւս Մոսկուայում եղած ժամանակ սկսել եմ գրել եւ 1947 *թուի ընթացքում միտք ունեմ աւարտել մի վէպ Տուրուբերանի (Խութ, Մուշ, Սասուն) ժողովրդի կեանքից, որոնց վերջին մնացորդները ապրում են Հայաստանի Թալինի եւ Աշտարակի շրջանների լեռնային գիւղերում:*

«Տիգրան Մեծ»ը, այդ վէպը եւ իմ բանաստեղծութիւնների ժողովածուն կազմելու են վերջին շրջանի ինքնուրոյն գործերս:

Մոսկուայում ուսանելիս, 1933–1938 *թուերին, իմ ուսանողական գրասեղանի վրայ ես սկսեցի թարգմանել անգլիերէնից Լոնգֆելլոյի «Հայավաթի Երգը» մեծածաւալ նշանաւոր պոէմը: Իմ այդ թարգմանութիւնը չքեղ հրատարակութեամբ լոյս տեսաւ Երեւանում,* 1943 *թուին, եւ անմիջապէս սպառուեց:*

Մոսկուայից Երեւան բերեցի նաեւ Էդգար Պոյի «Ագռաւը», Շիլլերի «Ամպ», Թոմաս Գրէյի «Էլեգիա» եւ Ռոբերտ Բրաունինգի «Համլետի Նախշուն Սրնգահարը» բանաստեղծութիւնների ձեռագրերը: Վերջինս լոյս տեսաւ Երեւանում, 1940 *թուին:*

Այս ձեռագրերի հետ Մոսկուայից բերեցի նոյնպէս Շեքսպիրի «Յուլիոս Կեսար» ողբերգութեան թարգմանութեան ձեռագիրը: «Յուլիոս Կեսար»ը իմ թարգմանական առաջին յանդուգն փորձն է մեծահանճար դրամատուրգից: Նա լոյս տեսաւ Երեւանում: Այդ թարգմանութիւնը «Հայավաթի Երգ»ի նման արժանացաւ բարձր գնահատականի: Դա ինձ քաջալերեց, եւ ես, հայրենական պատերազմի տարիներին, զբաղուեցի գերազանցապէս Շեքսպիրի գործերի թարգմանութեամբ:

Ես թարգմանում եմ Շեքսպիրի միայն այն գործերը, որ բոլորովին չկան հայերէն, կամ չեն թարգմանուած մեր հայ մեծատաղանդ թարգմանիչ Յովհ. Խան Մասեհեանի կողմից:

1941 *թուին թարգմանեցի «Սխալների Կոմեդիան»,* 1942*-ին «Տասներկուերորդ Գիշերը»,* 1943*-ին՝ անգլիական «Ռոբին Հուդ» բալլադների շարքը, որը լոյս տեսաւ* 1943 *թուին:* 1944 *թուին թարգմա-*

նեյի Շեքսպիրի «Վերոնայի Երկու Ազնուականները»: Այդ երեք կոմեդիաները լոյս են տեսել Երեւանում, 1946 թ., մի գրքի մէջ, որտեղ զետեղուած է նաեւ չորրորդ կոմեդիան՝ «Շատ Աղմուկ Ոչնչից», Վահրամ Թէրզիբաշեանի թարգմանութեամբ:

1946 թուի առաջին ամիսներին ես աւարտեցի Շեքսպիրի ամենանշանաւոր երկերից մէկի՝ «Տիմոն Աթենացու» թարգմանութիւնը: Այդ երկը լոյս է տեսնելու 1947 թուին: «Տիմոն Աթենացին», որքան ինձ յայտնի է, առաջին անգամն է թարգմանւում հայերէնի:

Այժմ ես աշխատում եմ «Կորիոլանի», «Անտոնիոս եւ Կլէօպատրա»յի թարգմանութիւնների վրայ: Մօտ ապագայի համար նկատի ունեմ «Ռիչարդ Գ.» եւ «Հենրի Չորրորդը»:

Դեռ եւս 1896 թուականին մեր մեծ բանաստեղծ Յով. Թումանեանը «Համլետ»ի հայերէն թարգմանութեան առթիւ գրել է. «Շեքսպիրը դարձել է մի չափ՝ ազգերի զարգացման աստիճանը որոշելու համար: Եթէ մի ժողովուրդ նրան չի թարգմանում, կը նշանակէ տգէտ է. եթէ չի հասկանում, կը նշանակէ տհաս է. եթէ մի լեզու նրա վրայ չի փայլի, կը նշանակէ ակար է»:

Ի պատիւ մեր ժողովրդի, պէտք է ասել, որ սովետական բոլոր ժողովրդների շարքում, Շեքսպիրի երկերի թարգմանութեան գործում, ռուսներից յետոյ առաջին տեղը պատկանում է Հայերին: Հայերը շատ վաղ ժամանակներից սկսել են թարգմանել նրան: Այդ թարգմանութիւնները ցոյց են տալիս, որ մեր ժողովուրդը Շեքսպիրին հրաշալի է հասկանում, եւ մեր լեզուն լիովին արտայայտում է նրան: Վերջերս Մոսկուայի «Լիտերատուրնայա Գազետա»յում (Գրական Թերթ) գրած իր մի յօդուածում սովետական ականաւոր շեքսպիրագէտ Մորոզովը ռուս գրողների ուշադրութիւնն է հրաւիրել Շեքսպիրի հայ նշանաւոր թարգմանութիւնների վրայ:

Իմ առաջ, որպէս Շեքսպիրի երիտասարդ թարգմանիչի, խնդիր եմ դրել հայերէն թարգմանել մեծագոյն ողբերգուի 37 թատերագրութիւնները, 154 սոնետը եւ 2 պոէմը:

Շատ դժուար է թարգմանել Շեքսպիրին: Կարելի է լաւ գիտենալ անգլիերէն, բայց չհասկանալ նրան, կամ թերի հասկանալ: Շեքսպիրի լեզուն արդի անգլիերէնը չէ, նա լի է անթիւ իդիոմներով, բառախաղերով, քերականական իւրայատուկ ձեւերով, որ բնաւ գործածական չեն լեզուի մէջ: Բացի այդ, Շեքսպիրը գրել է գերազանցապէս չափածոյ, մէջընդմէջ արձակ: Այնպէս պէտք է թարգմանել նրան, …

որ զգացուի նրա բանաստեղծական ամբողջ շունչը, երեւան նրա պատկերները եւ փայլատակէ նրա հանճարը իր բոլոր ուժով:

Թարգմանութեան համար որպէս բանաստեղծական չափ մենք ընդունել ենք Շեքսպիրի հայ մեծ թարգմանիչ Յովհ. Խան Մասեհեանի կիրառած չափը (5, 10, 15 վանկանի հայկական համրիկ տողեր): Սեփական փորձը մեզ համոզում է, որ դա միակ ճշմարիտ ու արտայայտիչ չափն է Շեքսպիրի գրածները հայերէն սահուն եւ գեղեցիկ հնչեցնելու համար: Այդ չափով ես թարգմանել եմ երեք կոմեդիա եւ երեք ողբերգութիւն:

Ինչպէս յայտնի է, Շեքսպիրի լեզուն իր բառամթերքով ամենահարուստն է աշխարհի բոլոր գրողների լեզուից: Յովհ. Խան Մասեհեանը լեզուի այդ հարստութիւնը արտայայտելու համար դիմել է մեր լեզուի գրաբարին եւ հին բառամթերքին, որ այսօր մատչելի չէ մեր միջին ընթերցողի համար: Մենք մեր թարգմանութիւնների մէջ աշխատել ենք խուսափել այդ հնաբանութիւնից եւ Շեքսպիրը թարգմանել հայ արդի գրական լեզուով:

Շեքսպիրի իւրաքանչիւր նոր երկը ես թարգմանում եմ յափշտակութեամբ եւ նրա հետ կապուած բոլոր դժուարութիւնները կրում եմ որպէս հաճոյք, որը միաժամանակ կոփում եւ սովորեցնում է ինձ: Դա մի կախարդական արբեցնող աշխարհ է, եւ ես գնալով խորանում եմ նրա նորանոր հրաշալիքների գիրկը:

«Տիգրան Մեծ»ը գրելիս, թէ Շեքսպիրը թարգմանելիս, ես իմ գրասեղանի վրայ զգում եմ մշտապէս Սեւ սարի մանուշակների ու գինարբուկների անթառամ հոտը: Ես տեսնում եմ իմ խութեցի տարաբախտ հօրը Սեւ սարի վրայ, լուսնեակ գիշերին, խարոյկի առաջ խաղ ասելիս:

Երեւան, 1945

ԵՐ. ՇԱՀԱԶԻԶԻ ՅՈԲԵԼԵԱՆԸ

ԵՐ. ՇԱՀԱԶԻԶԻ ՅՈԲԵԼԵԱՆԸ — 1946, *Յուն.* 12-*ին*, *Երեւանի մէջ, տօնուած է բանասէր-գրագէտ, Երուանդ Շահազիզի ծննդեան* 90-*ամեայ եւ գրական-գիտական գործունէութեան* 65-*ամեայ յոբելեանը: Յոբելեարի կեանքի եւ գործունէութեան մասին զեկուցում ըրուած է գիտութիւններու թեկնածու Ռ. Զարեան: Ողջոյնի խօսք ըսած են Աւ. Իսահակեան, Արս. Տէրտէրեան, ուսուցիչ Սիմակ Սահակեան եւ մանկավարժ Արշ. Շաւարշեան:*

Եր. Շահազիզ ծնած է 1856 *թ. Յունուար* 13-*ին*, *Աշտարակի մէջ: Երեւանի գաւառական դպրոցի մէջ նախնական կրթութիւն ստանալէ յետոյ, իր հօրեղբօր՝ բանաստեղծ Սմբ. Շահազիզի աջակցութեամբ ան մտաւ Մոսկուայի Լազարեան ճեմարանը եւ* 1882-*ին լրացնելով ճեմարանական դասընթացքը*, 35 *տարի ուսուցչութիւն ըրաւ Նոր-Նախիջեւանի թեմական դպրոցին մէջ, ապա տեղափոխուեցաւ Երեւան, ուր եւ կ'ապրի մինչեւ օրս՝ զբաղելով գրականութեամբ: Իր բազմաթիւ աշխատութիւններէն յիշենք միայն* «6-*րդ եւ* 7-*րդ դարի հայոց մտաւոր կեանքը* (1894), «*Միքայէլ Ղազարեան Նալբանդեան*» (1897), «*Մկրտիչ Յովսէփեան էմին*» (1900), «*Խորէն Արք. Գալֆայեանը եւ Նալբանդեանի «Ալիցմիքը*» (1903), «*Նոր Նախիջեւանը եւ Նոր Նախիջեւանցիք*» (1903), «*Գաբրիէլ Պատկանեանը*» (1910), «*Գաբրիէլ Սունդուկեան*» (1927), «*Հայ Երեւանը*» (1931), «*Դիւան Միքայէլ Նալբանդեանի*» (1932), «*Սմբատ Շահազիզի կեանքը*» (1944), «*Խաչ. Աբովեանի կեանքը*» (1945): *Ունի նաեւ բազմաթիւ յօդուած «Լումայ» հանդէսի, «Տարազ»ի եւ այլ պարբերականներու մէջ:*

ՄԵՐ ՆՈՐԵՐԸ

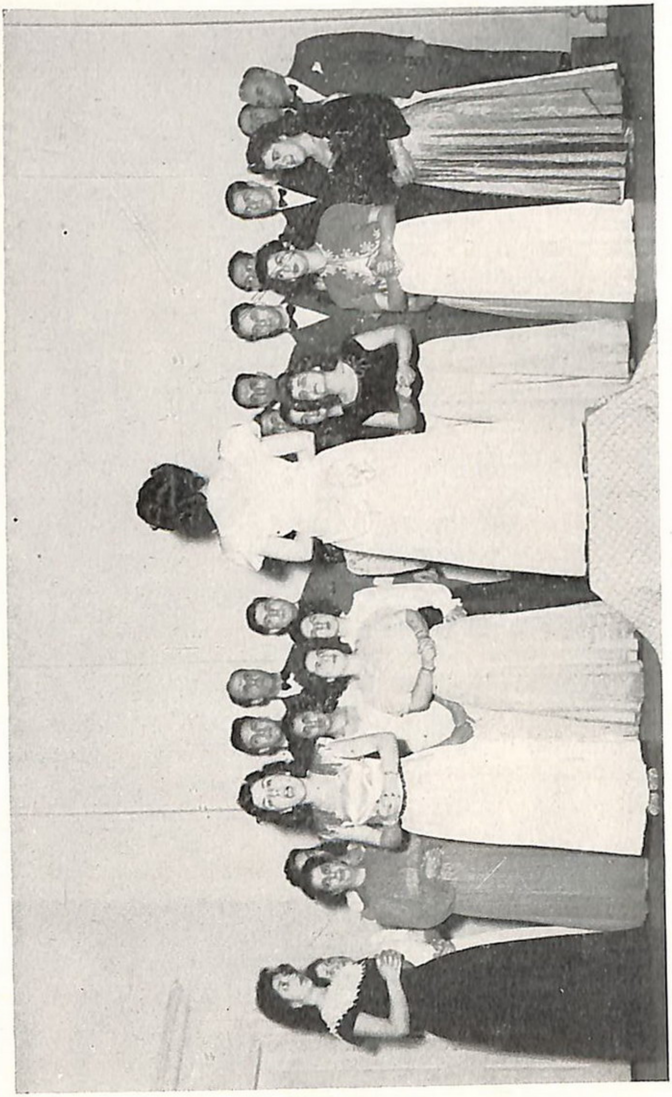

ՓՈՍԹԸՆԻ ՀԱՅ ԱԶԳ. ԵՐԳՉԱԽՈՒՄԲԸ

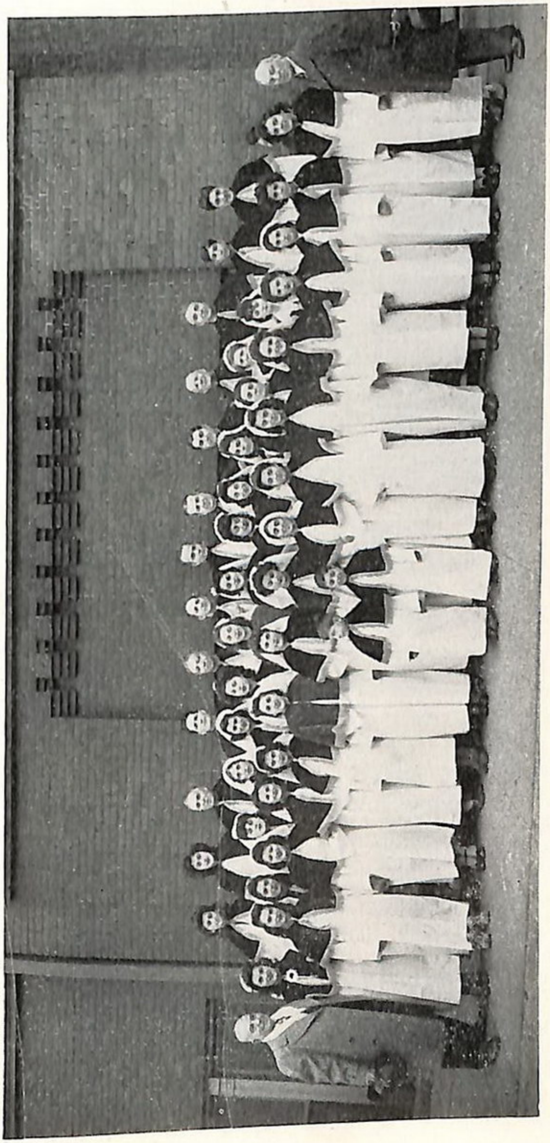

ՇԻՔԱԿՈՅԻ ԵԿԵՂԵՑՒՈՅ ԴՊՐԱՑ ԴԱՍԸ

ՍՈՒԶԱՆ ԵՒ ՔՐԻՍՏԻՆ

ՄԵԼՔՈՆԻԿ, ՀՐԱՆԴԻԿ

ՌՈԶՄԱՐԻ, ԼԵՒՈՆ ՃՈՒՆԻԸՐ, ՍԻՐՎԱՐԴ

ԱՐԱ ԳԵՂԵՑԻԿ

ԱՆՑԵԱԼՔ

ՌՈՍՏՈՄԻ ՎԵՐՋԻՆ ՕՐԵՐԻՑ

Գրեց՝ բժ. Յ. ՏԷՐ-ԴԱՒԹԵԱՆ

Մեր հանգուցեալ ընկերը որքան սակաւախօս էր, այնքան եւ ժըլատ էր բառերու մէջ, երբ հարկադրուած կը լինէր յօդուած գրելու: Քանիցս առիթ ունեցած եմ դիմելու իրեն, որ այս կամ այն նիւթի մասին գրութիւն մը տայ թերթի համար՝ միշտ խնդրելով «երկար գրել»: Բայց արդիւնքը միշտ ալ նոյնը կը լինէր. իր գրութիւնները քանի մը տասնեակ տողէ անդին չէին անցներ:

Ստորեւ առաջ բերուող յօդուածը,— «Ռոստոմի վերջին օրերը»,— գրուած է «Դրօշակ»ի համար դարձեալ իմ դիմումին վրայ, բազմաթիւ յիշեցումներէ ու խնդրանքներէ յետոյ: Բժ. Տէր-Դաւթեան եւ Ռոստոմ մտերիմ ընկերներ էին, տարիներով միասին գործած եւ աղ ու հաց կերած — ինչե՛ր կրնար պատմել այդ Մեծ Մարդու մասին: Եւ, սակայն, իր գրածն ալ եղաւ, իրեն պէս, պարզ եւ անսեթեւեթ: Բայց եւ այնպէս, հակիրճ տողերու մէջ Ռոստոմի պատկերը հարազատօրէն ներկայացուած է իր քանի մը էական գիծերով:

Իր գրութեան սկզբին բժ. Տէր-Դաւթեան դրած էր ռուս հեղինակի հետեւեալ խօսքերը. «Ով Մայր-Բնութիւն, եթէ դու երբեմն մեզ չպարգեւէիր այս տեսակ զաւակներ, կեանքի արտը կը չորնար»: Ս. Վր.

1918 *թուի դեկտեմբերի վերջերին Ռոստոմը Բաքուից վերադարձաւ Թիֆլիս եւ շուտով մտադիր էր մեկնելու Հայաստան — Երեւան: Բաքուի դէպքերից յետոյ նա երեւում էր շատ յոգնած. Հայ-վրացական պատերազմը, հայերի զանգուածային հալածանքը վրաց կառավարութեան կողմից շատ էին ազդել նրա հոգու վրայ: Անգլիական ներկայացուցիչների միջամտութիւնը, նրանց կողմնապահութիւնը յօգուտ վրացիների, Հայաստանի տնտեսական ծանր տագնապը, սոսկալի մահացութիւնը թէ՛ սովից, թէ՛ տիֆից մռայլ յուսահատական տրամադրութիւններ էին ստեղծում: Ռոստոմը ապրում էր ծանր հոգեկան վիճակ. սակայն Հայաստանը — հայ ազգի զարգացման ազատ օջախը — իրողութիւն էր, եւ նա ամբողջ էութեամբ շտապում էր օր*

ՌՈՍՏՈՄ

առաջ անցնել Երեւան, անձամբ տեսնելու, զգալու այդ Հայաստանը եւ լծուելու շինարար աշխատանքի:

Բայց Թիֆլիսում էլ նրա ներկայութիւնը անհրաժեշտ էր. որոշուած էր, որ Ահարոնեանը պիտի մեկնի Եւրոպա, իբրեւ Հայաստանի Ազգային Խորհրդի ներկայացուցիչ պաշտպանելու համար Հայաստանի

խրատունքները, եւ կարիք էր զգացւում Ռոստոմի հետ երկար խորհըրդակցութիւններ անելու: Միւս կողմից, Ռոստոմը լինելով մօտիկ ընկեր, վաղեմի ուսանողական բարեկամ (Ժընեւից) վրաց կառավարութեան նախագահի՝ Ժորդանիայի հետ, պէտք էր նրան տեսնել, բացատրել վրաց կառավարութեան սխալ ընթացքը, պարզել շատ նուրբ խնդիրներ*): Ռոստոմը անդադար շարժման մէջ էր, թէպէտ արդէն հիւանդ էր եւ ծա՛նր հիւանդ. նա վարակուած էր բծաւոր տիֆով դեռ Բաքուից եւ կարծում էր, թէ մալարիա ունէր. դանդաղում էր, որ սարսափելի մրսում է եւ ժողովներին միշտ տաք թէյ էր խնդրում մեծ քանակութեամբ:

Առաջին 4–5 օր չի յաջողւում նրան անկողին մտցնելու. քինին էր ընդունում եւ ժողովներին յաճախում մինչեւ կէս գիշեր, յունուարի ցրտերին (յետոյ պարզուեց, որ նա հանել էր իր միակ տաք բրդէ ներքնաշապիկը եւ պտտում էր թեթեւ շապիկով): Նա շատ վստահ էր իր ուժեղ կազմուածքի, տոկուն առողջութեան վրայ եւ միայն 5–րդ օրը, երբ արդէն չէր կարողանում ոտքի վրայ մնալ (40 աստիճան տաքութիւն ունէր) պառկեց եւ պարզուեց, որ ունի թոքերի բորբոքում եւ բծաւոր տիֆ: 8–10 օր միայն պայքարեց նրա ուժեղ, բայց շատ յոգնած կազմուածքը, եւ Յունուարի 18–ի գիշերը, ժամը 4–ին, վախճանուեց: Վերջին 2–3 օրը նա կորցրել էր գիտակցութիւնը: Պառկելուց 2 օր վերջը նա յիշեց Եկմալեանի «Հայր Մեր»ը եւ երգում էր՝ ասելով, թէ սա «Հայր Մեր»ի ամենագեղեցիկ Compositon–ն է, եւ խնդրեց որ տանենք այդ հայուագիտ հրատարակութիւնը եւ իր կողմից ուղարկենք Միջազգային Սոցիալիստական Բիւրոյի քարտուղար Հիւիսմանսին, որը շատ գնահատում էր հայկական եկեղեցական երգերը: Սա Ռոստոմի միակ վերջին կտակն էր:

---

*) Ժորդանիան առաջին անգամ ընդունելով Ռոստոմին փոխարքայի նախկին պալատի սպիտակ դահլիճում՝ ընկերաբար եւ մտերմաբար ասում է. «Ստեփան, մեր Ժընեւ եղած ժամանակ մտքէդ կ'անցնէ՞ր, որ այսօր ես եւ դու այս պալատում պիտի տեսնուենք»: Ռոստոմը պատասխանում է իրեն յատուկ հեգնանքով. «Այո՛, Նոյ, այս դահլիճում մեր հանդիպումը կարող էր մտքէս անցնել, բայց որ ես եւ դու այստեղ իբրեւ պատերազմող կողմեր պիտի խօսէինք, այդ բնաւ մըտքէս չէր կարող անցնել», Ժորդանիան կաս կարմիր է կտրում:

ՌՈՒԲԷՆ ԲԵՐԲԵՐԵԱՆ

1942 թ. Մայիս 12-ին, Հարաւային Ֆրանսիայի Բարմ քաղաքում, վախճանուեց ժամանակակից հայ մտաւորականութեան փայլուն դէմքերից մէկը՝ Ռուբէն Բերբերեանը, որ մասնաւորապէս իր կեանքի առաջին եւ վերջին շրջաններում աչքառու գործունէութիւն ունեցաւ հայ հասարակական եւ գրական կեանքում:

Ռուբէն Բերբերեանը Նոր Նախիջեւանցի էր՝ հայրենակից Միքայէլ Նալբանդեանցի եւ Ռափայէլ Պատկանեանի: Զաւակն էր իր ժամանակի նշանաւոր բժիշկ Յովհաննէս Բերբերեանի եւ եղբայրը Հայաստանի Հանրապետութեան առաջին պետական վերահսկիչ եւ նոյնպէս յայտնի գրագէտ Մինաս Բերբերեանի: Ծնուած էր 1873 թ. Յունիս 1 (13)-ին:

Իր մանկութիւնը Ռ. Բերբերեանը անցկացրեց ընտանեկան մըթնոլորտում, որ յագեցած էր ազգային աւանդութիւններով եւ յառաջադիմական գաղափարներով: Հայրը Մ. Նալբանդեանցի մտերիմ ընկեր էր եւ ինքն էլ գրական հետաքրքրութիւնների տէր ու հանրային գործերով զբաղուող մարդ: Մայրը նշանաւոր բժ. Սուլթան-Շահի քոյրն էր, յայտնի գեղեցկուհի, խելացի եւ ազատէր հայուհի: Գամառ-Քաթիպան Բերբերեան ընտանիքի մտերիմ բարեկամն էր եւ ամենօրեայ այցելու: Ուրիշ նշանաւոր հիւրեր էլ անպակաս էին այս եղական ընտանիքում, ուր իշխում էին մտաւորական հարցերն ու ազգային-քաղաքական հետաքրքրութիւնները: Ռ. Բերբերեանը իր յուշերում գրաւիչ ու գունաղեղ գոյներով է նկարել իր ծնողական տան մթնոլորտը:

Ահա այս մթնոլորտում հասակ առաւ ու զարգացաւ Ռ. Բերբերեանը իր վեց եղբայրների եւ մէկ քրոջ հետ: Ինքն եւս հետաքրքրուող ու հարցասէր, գիտութեամբ եւ արուեստով յափշտակուող, սպունգի պէս իր մէջ առաւ ընտանեկան միջավայրի բոլոր առաքինութիւնները: Իր նախնական կրթութիւնը ստացաւ Նոր-Նախիջեւանի թեմական դպրոցում, որը աւարտելուց յետոյ, 16 տարեկան հասակում, գնաց

Ժընեւ, ուսանելու համար քիմիագիտութիւն եւ ընկերային գիտութիւններ: Այստեղ նա ծանօթացաւ նաեւ Աւետիս Նազարբէգեանի հետ, որ մի խումբ ուսանող երիտասարդների հետ, 1887-ին, հիմք էր դրել Հնչակեան կուսակցութեան: Ռ. Բերբերեանը միացաւ այդ խըմբակին եւ եռանդով նուիրուեց յեղափոխական-գրական գործունէութեան, աշխատակցեց «Հնչակ»ին եւ լոյս ընծայեց մի շարք գրական քննադատութիւններ Նալբանդեանցի, Պատկանեանի, Լեւենցի (Նազարբէգեան) մասին: Բազմակողմանի զարգացման տէր՝ նա իր գըրուածքներով շուտով գրաւեց հասարակութեան ուշադրութիւնը:

Ամառուայ արձակուրդներին Ռ. Բերբերեանը գրեթէ միշտ վերադառնում էր իր ծննդավայրը, ուր շարունակում էր յեղափոխական քարոզչութիւնը երիտասարդութեան մէջ: 1895-ի ամառը, Նոր-Նախիջեւանում, նշանուեցաւ յայտնի վաճառական Գէորգ Քրասիլնիկեանի դստեր՝ Օր. Թագուհիի հետ, բայց շուտով ձերբակալուեց եւ, իբրեւ քաղաքական յանցաւոր, 8–9 ամիս բանտարկուած մնաց Մետեխի բանտում: Իր կեանքի այս շրջանը Բերբերեանը նկարագրել է «Վէմ» հանդիսում: Բանտից ազատ արձակուելուց յետոյ, ամուսնացաւ եւ մի տարի մասնաւոր պաշտօն վարելուց յետոյ, կնոջ հետ մեկնեց Փարիզ, ուր իր ուսումը լրացրեց 1903-ին: Տիկ. Թագուհին, մինչեւ վերջ, մնաց իր մտերիմ գաղափարակիցն ու գործակիցը: Նա եւս աչքի ընկնող հանրային գործիչ էր ու մանկավարժ: Ռոստովում ունէր մասնաւոր գիմնազիա, որ քաղաքի լաւագոյն երկրորդական վարժարաններից էր:

Փարիզ եղած միջոցին, Ռ. Բերբերեանը ծանօթացաւ ու բարեկամական կապեր հաստատեց Ֆրանսացի ընկերվարական պարագլուխների հետ՝ Ժիւլ Գէտի, Ժան Ժորէսի եւայլն: 1900–2 թուականներին Ֆրանսերէն դասախօսութիւններ կարդաց Ընկերային Գիտութիւնների Ազատ Դպրոցում եւ Ժողովրդական Համալսարանում եւ անդամ էր մի քանի գիտական ընկերութիւնների: Միեւնոյն ժամանակ զբաղւում էր գրականութեամբ՝ աշխատակցելով Ֆրանսական, ռուսական եւ հայկական մամուլին:

1905-ին, Ռ. Բերբերեանը վերջնականապէս հաստատուեց Ռոստովում, մեծ դրամատներից մէկի տեսչի պաշտօնով: Նա այստեղ էլ շարունակեց հետաքրքրուել ազգային-հասարակական գործերով եւ

ՌՈՒԲԷՆ ԲԵՐԲԵՐԵԱՆ

մասնակցում էր հայկական կազմակերպութիւնների կեանքին: Մի քանի տարի յետոյ, 1912–ին ընտրուեց Ռոստով–Նախիջեւանի Համայնական Վարչութեան նախագահ եւ Եր. Շահազիզի հետ հրատարակեց «Համայնք» շաբաթաթերթը, մի շարք երիտասարդ ուժերի աշխատակցութեամբ: Բարեհամբոյր բնաւորութեան տէր, վարչական փորձառութեամբ օժտուած, վերին աստիճանի փափկանկատ ու սիրալիր յարաբերութիւնների մէջ՝ Ռ. Բերբերեանը կարողացաւ Համայնական Վարչութեան շուրջ համախմբել ու գործի լծել ազգային բոլոր հոսանքները. Նա վաղուց արդէն դուրս էր եկել Հնչակեան կուսակցութիւններից եւ գործում էր, իբրեւ անկուսակցական–ազատամիտ անհատ:

Բոլշեւիկեան յեղաշրջումից յետոյ, Ռ. Բերբերեանը, ընտանիքի հետ միասին, անցաւ Գերմանիա, ապա Փարիզ, ուր եւ հաստատուեց: Այստեղ եւս նա շարունակեց հետաքրքրուել ու զբաղուել գրական–

հասարակական հարցերով: Ստանձնեց Հայաստանի Հանրապետութեան տնտեսական խորհրդականի պաշտօնը եւ, որպէս այդպիսին, Հայաստանի Հանրապետութեան կողմից մասնակցեց Բրիւսէլի տնտեսական խորհրդաժողովին: Գործակցեց Հ. Հ. Պատուիրակութեան, մինչեւ սրա գոյութեան վերջին օրերը: Բայց իր գլխաւոր հետաքրքրութիւնը կեդրոնացուած էր գրական-մշակութային հարցերի շուրջ: Մի քանի տարիներ եղաւ ատենապետը Փարիզի Հայ Գրական Ակումբի, որի մէջ կարդում էր հետաքրքրական դասախօսութիւններ, Ն. Աղոնցի, Յ. Զաւրեանի եւ ուրիշների հետ: Մասնակցում էր Փարիզահայոց գրական-մշակութային ձեռնարկներին: Աշխատակցում էր հայ մամուլին, մանաւանդ, «Հայրենիք» ամսագրին եւ «Վէմ» հանդէսին: Ի միջի այլոց, գերմանական Հանրագիտարանում, փրոֆ. Վ. Տօտոմեանցի հետ ունի ընդարձակ մի տեսութիւն Հայաստանի եւ Հայերի մասին, պատմական եւ մշակութային տեսակէտներից: Բայց իր գրական գլխաւոր գործերն են, անշուշտ, ընդարձակ ուսումնասիրութիւնները, Մ. Նալբանդեանցի, Ռ. Պատկանեանի, Րաֆֆիի մասին, իր հետաքրքրական յուշերը, որոնք հրատարակուեցին «Հայրենիք» ամսագրում եւ «Վէմ» հանդէսում: Բացի այդ, ունի նաեւ անտիպ աշխատութիւններ, որոնք գտնւում են իր կնոջ՝ Տիկ. Թագուհիի մօտ եւ որոնք, յուսանք, լոյս կը տեսնեն շուտով: Արժէր, որ Ռ. Բերբերեանի կարեւոր աշխատութիւնները հրատարակուէին նաեւ առանձին հատորներով:

1936-ին, Ռ. Բերբերեանը, առողջութիւնը վերականգնելու նպատակով, ընտանիքի հետ միասին մեկնեց Ժուրայի շրջանը, ապա տեղափոխուեց Հարաւային Ֆրանսա, Միջերկրականի եզերքը: Եւ այստեղ էլ անընդհատ շարունակեց գրական աշխատանքը՝ հետաքրքրական յօդուածներ տալով «Հայրենիք»ին, «Վէմ»ին եւ «Անահիտ»ին: Պատրաստում էր յօդուածներ երեւելի հայ գրագէտների, քաղաքական գործիչների, արուեստագէտների մասին, բայց, դժբախտաբար, ճակատագիրը այլ տնօրինութիւն արաւ: Պաղառութեան հետեւանքով՝ հիւանդացաւ թոքատապով եւ այլեւս ոտքի չելաւ: Պատերազմի օրեր էին, սնունդը պակաս էր. նրա մարմինը այլեւս չկարողացաւ տոկալ: Եւ 1942 թ. Մայիս 12-ին, հանգիստ, փչեց իր վերջին շունչը, առանց տեսնելու պատերազմի վերջը, առանց լրացնելու սկսած գրական երկերը: Վերջին վայրկեանին, սեփական ձեռքով գրի առաւ

իր բարոյական կտակը, որի մէջ երեւում է նրա անսահման սէրը դէպի հայ ժողովուրդը եւ ջերմ հաւատը նրա ապագային: Կտակի վերջին խօսքերն էին.— «Իմ կեանքի մեծագոյն ուրախութիւնը եղել է մասնակցութիւնը իմ սիրելի ժողովրդի գրական կեանքին: Ես միշտ սիրել ու յարգել եմ իմ ընկերակիցներին եւ երջանիկ եմ եղել, երբ կարողացել եմ օգնել նրանց խորհրդով կամ նիւթականով: Ես համոզուած եմ, որ Հայաստանը միշտ պիտի ապրի, եթէ միայն մեր սերունդը կարողանայ կեանքի սէր ներշնչել»:

———○———

ՓՐՈՖ. Ա. ԽԱՉԱՏՐԵԱՆ

Պատերազմի ընթացքին, Երեւանի մէջ, մեռած է եւ փրոֆ. Աստ. Խաչատրեանը: Ե՞րբ եւ ի՞նչ պայմաններու մէջ — յայտնի չէ:

Փրոֆ. Խաչատրեան ծնած էր 1860-ին, Ալաշկերտի Սուրբ Յովհաննէս գիւղին մէջ: 1877-ի ռուս-թուրքական պատերազմի օրերուն, ան, ծնողներու հետ միասին, կը գաղթէ Կովկաս եւ կը յաջողի մտնել Էջմիածնի Գէորգեան Ճեմարանը, որ աւարտելէ յետոյ, կ՚անցնի Գերմանիա, Ստրասպուրկի համալսարանը, ուր կ՚աշակերտէ յայտնի հայկաբան Հիւպշմանին:

Իր բարձրագոյն ուսումը լրացնելէ յետոյ, Խաչատրեան ուսուցչի պաշտօն կը ստանձնէ Կարնոյ Սանասարեան վարժարանին մէջ եւ այդ պաշտօնին մէջ կը մնայ գրեթէ մինչեւ առաջին համաշխարհային պատերազմի նախօրեակը: Վերջին տարիները, իբրեւ տեսուչ: Կը դասաւանդէ, գլխաւորապէս հայոց լեզու եւ պատմութիւն: Ազատ ժամանակները կը շրջի Հայաստանի զանազան գաւառները՝ ուսումնասիրելով ժողովուրդի վիճակն ու պատմական հնութիւնները: 1912-ին կը փոխադրուի Պոլիս, ուր կը դասախօսէ Կեդրոնական Վարժարանին մէջ:

1915-ին, Խաչատրեան եւս կ՚ենթարկուի թուրք կառավարութեան

հալածանքին, բայց կը յաջողի ազատ մնալ եւ մինչեւ 1917 թ. կ'ապրի փախստականի արկածալից կեանքով մը: Իր կեանքի այս օրերը ան նկարագրած է «Հայրենիք»ի հրատարակած իր յուշերուն մէջ:

Զինադադարէն յետոյ, ան կը վերադառնայ Պոլիս ու կը նետուի հանրային կեանքի ասպարէզը: Իբրեւ Հ. Յ. Դաշնակցութեան անդամ, ան կը մասնակցի այն օրերու հասարակական եւ կուսակցական կեանքին: 1919-ին կ'անցնի Երեւան, ապա Հայաստանի կառավարութեան յանձնարարութեամբ կը մեկնի Փարիզ, գործակցելու համար Հ. Հ. Պատուիրակութեան: Հայաստանի Խորհրդայնացումէն յետոյ, նոր իշխանութեան արտօնութեամբ կը վերադառնայ Երեւան եւ կը նշանակուի համալսարանի փրոֆէսոր Հայաստանի հնագոյն պատմութեան: Ապա՝ կ'աշխատի Պետական Մատենադարանին մէջ: Եւ, ի վերջոյ, կ'ենթարկուի նոյն ճակատագրին՝ ինչ որ Հայաստանի մտաւորականներէն շատեր. կ'ենթարկուի «մաքրագործման», իբրեւ ազգայնական: Ինչպէ՞ս անցուց ան իր կեանքի վերջին տարիները, ի՞նչ պայմաններու մէջ մահացաւ, գրական ի՞նչ ժառանգութիւն թողուց — ոչինչ է յայտնի:

Փրոֆ. Ա. Խաչատրեան մասնագիտութեամբ լեզուաբան ու պատմագէտ էր: Այս բնագաւառին մէջ խորունկ հմտութիւն ունէր: 1907ին, ֆրանսացի Ն. Տոլէնի հետ, լոյս ընծայեց «Հին Հայերու Պատմութիւնը» ֆրանսերէն հատորը — համադրական աշխատանք մը Հայաստանի հին աշխարհագրութեան, հայ ժողովուրդի ծագման ու զարգացման, Արտաշիսեան հարստութեան, հայ մշակոյթի, կրօնի եւ պատմագիրներու մասին: 1909-ին այս գիրքը լոյս տեսաւ նաեւ հայերէն թարգմանութեամբ:

Աւելի ընդարձակ եւ աւելի արժէքաւոր է փրոֆ. Խաչատրեանի երկրորդ աշխատութիւնը՝ «Հայաստանի Սեպագրական Շրջանի Քննական Պատմութիւնը», որ լոյս տեսաւ 1933-ին, Երեւանի մէջ: Այս հատորին մէջ լուսաբանուած է Հայաստանի պատմութիւնը 3000 թ. Քրիստոսէ առաջ մինչեւ 600-ական թուականները: Այս աշխատութեան երկրորդ հատորը պիտի ընդգրկէր Հայաստանի Ուրարտական շրջանի պատմութիւնը. յայտնի չէ, սակայն, յաջողա՞ծ է գրել, թէ մնացած է, իբրեւ ծրագիր:

Փրոֆ. Խաչատրեան ունի նաեւ Հայաստանի պատմութեան այլեւայլ հարցերու նուիրուած յօդուածներ զանազան պարբերականներու

մէջ։ Այսպէս, «Հ. Խ. Հ. Պետական Համալսարանի Գիտական Տեղագիր»ի մէջ ունի յօդուած մը՝ «Յոյն Պատմիչների Տեղեկութիւնները Հին Հայաստանի Ոսկեհանքերի եւ Նրանց Տեղի Մասին»։ «Տեղեկագիր Հ. Ս. Խ. Հ. Գիտութեան եւ Արուեստի Ինստիտուտի» մէջ զետեղած է «Արխական Խուր Նախաուրարտական Հայաստանում» ընդարձակ ուսումնասիրութիւն մը, այլեւ «Միտանի–Խուրրի Ժողովրդի Հայրենիքն ու Նրա Հնութիւնը» յօդուածը եւայլն։

Փրոֆ. Խաչատրեանէն մնացած է նաեւ անտիպ «Հայ Դիւանագիտութեան Պատմութիւնը», որու ձեռագիրը կը գտնուի «Հայրենիք»ի խմբագրութեան մօտ եւ որը, յուսանք, օր մը կ'արժանանայ հրատարակութեան։

———○———

ԲԺ. ՅՈՎՍԷՓ ՏԷՐ–ԴԱՒԹԵԱՆ

1946 Թ. Յուլիս 9–ին, Փարիզի մէջ, յանկարծամահ եղած է Հ. Յ. Դաշնակցութեան հին սերունդի բացառիկ դէմքերէն մէկը՝ բժ. Յովսէփ Տէր–Դաւթեան։

Թիֆլիսեցի էր։ Ծնած պիտի ըլլայ 1870–ական թուականներու սկիզբին։ Գիմնազիայի դասընթացքը լրացնելէ յետոյ, աւարտած էր Մոսկուայի համալսարանի բժշկական բաժինը առաջնակարգ մրցանակով, իբրեւ ակնաբոյժ։ Այնուհետեւ զբաղած է իր մասնագիտութեամբ, միաժամանակ զօրծօն մասնակցութիւն ունենալով ազգային եւ կուսակցական կեանքին մէջ։ Դաշնակցութեան դէմ ծայր տուած հալածանքներու հետեւանքով, 1908–ին, անցաւ Վան, ապա Կարին, ուր եւ ամուսնացաւ 1911–ին, Օր. Սաթենիկ Պարտիզպանեանի հետ։ Համաշխարհային առաջին պատերազմէն առաջ վերադարձաւ Թիֆլիս։ Պատերազմի ընթացքին մասնակցեցաւ Ազգային Բիւրոյի եւ Ազգային Խորհրդի աշխատանքներուն, ինչպէս եւ Դաշնակցութեան ղեկավար մարմիններու։ Հայաստանի Հանրապետութեան ստեղծումէն յետոյ, եղաւ Հայաստանի Խորհրդարանի անդամ, Արտակարգ Դատարանի անդամ։ Հայաստանի խորհրդայնացման օրերուն բանտարկուե–

ցաւ եւ ապաստանեցաւ Փետրուարեան ապստամբութեան հետեւանքով։ 1921-ի Ապրիլին, կառավարութեան եւ հազարաւոր բազմութեան հետ, ձգեց Երեւանը եւ, Զանգեզուրի վրայով, անցաւ Թաւրիզ, ուր, իբրեւ Հ. Յ. Դ. Դատական Մարմնի անդամ, շարունակեց կուսակցական աշխատանքը։ Թաւրիզէն, ընտանիքի հետ միասին, 1925-ին, փոխադրուեցաւ Փարիզ, ուր եւ մնաց մինչեւ կեանքի վերջը։

Այս է բժ. Յ. Տէր-Դաւթեանի կարճ կենսագրութիւնը, որ, սակայն, չի ներկայացներ անոր իրական պատկերը։ Եւ, պէտք է ըսել, շատ դժուար է, գրեթէ անկարելի ըմբռնել անոր մեծութիւնը, առանց զինքը ճանչցած ըլլալու։

Բժ. Տէր-Դաւթեանի դէմքը ներկայացնելու համար բաւական չէ ըսել նաեւ, թէ պատանեկան հասակէն սկսած, ան ապրած է ազգային-յեղափոխական մթնոլորտին մէջ, եղած է մտերիմ Քրիստափորի, Զաւարեանի ու Ռոստոմի հետ, գործակցած է անոնց, գտնուած է Դաշնակցութեան ղեկավար ժողովներու եւ մարմիններու մէջ, իբրեւ Բիւրոյի անդամ, մասնակցած է կուսակցութեան ամենակարեւոր որոշումներու եւ գործերու — այդ ամէնը շատ քիչ բան կ'ըսէ, եթէ մօտէն անձամբ չես ճանչցած անոր անձը, չես գիտած անոր գործունէութիւնը, չես թափանցած անոր հոգիին մէջ։

Բժ. Տէր-Դաւթեանը եզակի անհատականութիւն մըն էր՝ զօրաւոր նկարագրով եւ ազնուական հոգիով։ Լուրջ, անձնուէր, ծայրայեղ աստիճանի գաղտնապահ ու սակաւախօս։ Անոր սակաւախօսութիւնը առածի կարգ էր անցած։ Գաղտնապահութեամբ, որ յեղափոխական գործի առաջին պայմանն է, մրցակից չունէր։ Ինչքա՛ն գաղտնի գործեր անցած են անոր ձեռքէն։ Անսահմանօրէն բծախնդիր էր դէպի հանրային միջոցները։ Կուսակցութեան մշտական գանձապահն էր ան, եւ ամէն ոք գիտէր, որ անոր վստահուած գումարները բացարձակապէս ապահով էին։ Ընկերներու մէջ վայելած բարոյական հեղինակութեան շնորհիւ, անոր կը յանձնուէին դատական ամենակնճռոտ գործերը կարգադրելու։ Եւ Բժշկի վճիռը վճիռ էր․ ոչ ոք կը համարձակէր առարկել անոր դէմ։ Արդար դատաւոր էր ան։

Իր անհատական եւ հանրային կեանքին մէջ, բժ. Տէր-Դաւթեան երբեք չհետապնդեց շահ ու հանգիստ։ Միշտ օգնեց ուրիշներու, միշտ տուաւ, բայց երբեք չառաւ։ Իբրեւ հմուտ բժիշկ կրնար հարուստ եւ ապահով ապրիլ, բայց իր կեանքը եղաւ զոհողութիւն ու զրկանք։ Իր

ԱԲՐԱՀԱՄ ԳԻՒԼԽԱՆԴԱՆԵԱՆ

րու մէջ — «Հայրենիք» ամսագիր 1924–25 թ.: Մարտական գործերու մէջ իր ունեցած բաժնի մասին պէտք է գրեն ուրիշներ:

1905–ին, երբ սկսան Հայ–Թաթարական ընդհարումները, Գիւլխանդանեանին յանձնուեցաւ Գանձակի շրջանի ինքնապաշտպանութեան կազմակերպութիւնն ու ղեկավարութիւնը, որ նա կատարեց փայլուն յաջողութեամբ: Այդ տեղէն էր, որ անոր անունը հռչակ ստացաւ: Հայ–Թաթարական կռիւներու պատմութիւնը Գիւլխանդանեան տուած է առանձին հատորով մը:

Այնուհետեւ 1905 թ. յեղափոխութենէն յետոյ, երբ Ռուսաստանի մէջ նորէն տիրեց ցարական խաւարը եւ հալածանքներ սկըսան նաեւ Հ. Յ. Դաշնակցութեան դէմ ու ձերբակալուեցան շուրջ հազար Դաշնակցականներ, Գիւլխանդանեան մինչեւ 1910 թ. մնաց ազատ եւ շարունակեց կուսակցական աշխատանքը. 1910 թ. Ապրիլին ինկաւ ցարական ոսկան շուներու ձեռքը եւ բանտարկուած մնաց մինչեւ Հ. Յ. Դաշնակցութեան մեծ դատավարութիւնը, 1912–ին, երբ անպարտ արձակուեցաւ շատ ուրիշներու հետ:

1914-ի աշնան Գիւլխանդանեան նշանակուեցաւ Հայ Կամաւորական Գունդերու Կարգադրիչ Մարմնի անդամ եւ այնուհետեւ, մինչեւ գունդերու լուծումը, մասնակցեցաւ կամաւորական շարժման ղեկավարութեան:

1917 Թ. յեղափոխութենէն յետոյ, Գիւլխանդանեան վերադարձաւ Բաքու, ընտրուեցաւ տեղական Հայ Ազգ. Խորհրդի ատենապետ եւ հետագայ դէպքերու մէջ, մանաւանդ Բաքուի հերոսամարտի օրերուն, կենդրոնական ղեկավար դէմք էր, Ռոստոմի կողքին: Բաքուի ինքնապաշտպանութեան պատմութիւնը գրի առած է ան, բայց, դժբախտաբար, այդ արժէքաւոր ձեռագիրը ցարդ մնացած է անտիպ:

Հայաստանի Հանրապետութեան ստեղծումէն յետոյ, Գիւլխանդանեան, Բաքուի ուրիշ գործիչներու հետ, տեղափոխուեցաւ Երեւան եւ մասնակցեցաւ պետական աշխատանքներուն, իբրեւ ներքին գործոց եւ, կարճ ժամանակ, իբրեւ ելեւմտական նախարար: Ալեքսանդրապոլի հաշտութեան բանակցութիւններուն, 1920 Նոյեմբերին, ան պատուիրակութեան անդամ էր Ալ. Խատիսեանի եւ Վահան Մինախորեանի հետ:

Հայաստանի խորհրդայնացումէն յետոյ, Գիւլխանդանեան անցաւ Պոլիս, ապա Ռումանիա եւ, ի վերջոյ, Փարիզ, ամէն տեղ զբաղելով նաեւ կուսակցական-հանրային եւ գրական գործերով: Ինքն էր, որ դասաւորեց Հ. Յ. Դաշնակցութեան դիւանատան թուղթերը, 100.000-էն աւելի վաւերագրեր: Աշխատակցեցաւ հայ մամուլին, բայց ընծայեց առանձին հատորներ, որոնցմէ վերջինը՝ «Կովկաս»:

Պատերազմի տարիները Գիւլխանդանեանի վրայ եւս ծանր կերպով անդրադարձան՝ պատճառելով հոգեկան ու նիւթական նեղութիւններ: Փարիզի ազատագրումէն յետոյ, հայ բոլշեւիկներու մատնութեամբ, ձերբակալուեցաւ, մօտ տասը ամիս մնաց բանտարկուած անասելի զրկանքներու մէջ, ապա հաստատուելով որ զրպարտութեան զոհ գացած է, անպարտ արձակուեցաւ:

ՎԱՀԱՆ ՄԻՆԱԽՈՐԵԱՆ

Անփոխարինելի կորուստ մը եւս՝ Վահան Մինախորեանի մահը, պատերազմի ընթացքին, որի լուրը արտասահման հասաւ միայն պատերազմը լրանալէն յետոյ:

Վահան Մինախորեան գանձակեցի էր՝ ծնած 1884-ին: Զքաւոր ընտանիքի մը զաւակը: Նախնական կրթութիւնը ստացած էր ծխական դպրոցին մէջ: Ապա, աւարտելով Գանձակի քաղաքային դպրոցը, կը տեղափոխուի Բագուի Տեխնիքական դպրոցը, որը, սակայն, առանց աւարտելու, կը հեռանայ, ընկեր մը հայրենակից տեսչի հալածանքներէն պաշտպանելու համար: Փաստօրէն այսքանով ալ կը վերջանայ իր դպրոցական կրթութիւնը, բայց, շնորհիւ լայն ընթերցման եւ ինքնազարգացման համար թափած մասնաւոր աշխատանքի, Մինախորեան բարձրորակ մտաւորական մըն էր:

Տակաւին դպրոցին մէջ Վահանը արդէն եռանդով կը զբաղէր հանրային գործունէութեամբ իբրեւ Հ. Յ. Դ. Աշակերտական Միութեան ղեկավար դէմքերէն մէկը: Դպրոցը ձգելէ յետոյ, ան ամբողջապէս կը նուիրուի կուսակցական աշխատանքի եւ Լեւոն Թադէոսեանի (Պապաշայի) յանձնարարութեամբ կը կազմակերպէ Դաշնակցութեան գաղտնի տպարանը: Բանուորութեան մէջ կազմակերպական աշխատանք կը կատարէ փայլուն յաջողութեամբ: Կը վարէ գործադուլներ: Կը տարուի ընկերվարական գաղափարներով:

Երբ, 1905-ի յեղափոխութենէն յետոյ, Կովկասի մէջ, ծայր առաւ, այսպէս կոչուած, անջատական շարժումը, որ նպատակ ունէր Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը, Ռուսաստանի մէջ, վերածել զուտ ընկերվարական կուսակցութեան՝ անջատ Թրքահայ դատէն, Մինախորեանը յարեցաւ այս շարժման եւ, ի վերջոյ, հեռացաւ Դաշնակցութենէն՝ միանալով Սոցիալիստ-Յեղափոխական կուսակցութեան:

1906-ին Վահանը փորձ կ'ընէ լրացնելու իր ուսումը: Աւարտական քննութիւն կուտայ Թիֆլիսի Ներսիսեան դպրոցին մէջ եւ կ'ընդունուի Մոսկուայի առեւտրական ճեմարանը, ուր, սակայն, հազիւ մէկ տարի կ'ուսանի: 1907-ի ամառը, Բագուի մէջ, կը ձերբակալուի

ՎԱՀԱՆ ՄԻՆԱԽՈՐԵԱՆ

Սոց.—Յեղափոխականներու Պատգամաւորական ժողովը։ Վահանն ալ անոնց մէջ, որ 20 ամիս բանտարկուած պահուելէ յետոյ, կը դատապարտուի յաւիտենական աքսորի Սիպերիոյ խորքերը։ 1909–ի գարնան փախուստ կուտայ աքսորավայրէն եւ Բագուի ու Պարսկաստանի վրայով կ'անցնի Հին Բայազիտ, Դրոյի մօտ, որ այդ ատեն հոն կը

կը զբաղէր առեւտրով եւ միեւնոյն ժամանակ զէնքերու փոխադրութեան գործով: Հոս կը մնայ տարի մը, ապա կ'անցնի Պոլիս, ուր սոց.-յեղափոխականներու գործով: Այստեղէն, Ռոստոմի յանձնարարութեամբ, կը հրաւիրուի ուսուցչութեան Սամսոնի ազգային վարժարանին մէջ, ուր յայտնի էր Յովհաննիսեան անունով:

Սամսոնի մէջ, Մինախորեան, մնալով հանդերձ սոց.-յեղափոխական, գործօն մասնակցութիւն ունեցաւ Հ. Յ. Դաշնակցութեան աշխատանքներուն: Իր սկզբունքն էր.— Ռուսաստանի մէջ՝ Սոցիալիստ-Յեղափոխական, Թուրքիոյ մէջ՝ Դաշնակցական: Ան մասնակցեցաւ եւ Հ. Յ. Դաշնակցութեան 8-րդ Ընդհ. Ժողովին, Կարնոյ մէջ: Սամսոն վերադառնալով, Մեծ Եղեռնի օրերուն, ենթարկուեցաւ տեղահանութեան, ճանապարհին կամուրջէն վար նետուեցաւ ինքնասպանութեան նպատակով, բայց հրաշքով մը ազատուեցաւ եւ պատերազմի օրերը անցուց Սամսոնի պարսից հիւպատոսարանի հովանաւորութեան տակ: Ռուսական յեղափոխութենէն յետոյ անցաւ Կովկաս: Իր կեանքի այս շրջանը Մինախորեան վառ գոյներով նկարագրած է «Արհաւիրքի Օրերը» յուշերու մէջ («Վէմ» հանդէս):

Կովկաս հասնելով՝ Մինախորեան նորէն նետուեցաւ հանրային գործի հնոցին մէջ, իբրեւ Ռուս.-Սոց. Կուսակցութեան հայկական հատուածի ղեկավար անդամներէն մէկը: Հայաստանի Հանրապետութեան սահմանումէն յետոյ, անցաւ Երեւան, ընտրուեցաւ Խորհրդարանի անդամ, եղաւ «Սոց.-Յեղափոխական» շաբաթաթերթի խմբագրութեան անդամ, Ալեքսանդրապոլի հաշտութեան պատուիրակութեան անդամ եւ, ի վերջոյ, պարենաւորման նախարար, իսկ Փետրուարեան ապստամբութենէն յետոյ՝ Հայրենիքի Փրկութեան Կոմիտէի անդամ: Ապա՝ Պարսկաստան, այնտեղէն Փրակա, ուր մնաց մինչեւ 1934 թ.: Եւ վերջը՝ Բէլգրատ, ուր եւ գտաւ իր մահը 1946 թ. Յունիս 6-ին:

Գրեթէ քառորդ դար ապրելով Եւրոպա, Մինախորեան գործօն անդամ էր Սոց.-Յեղափոխական Կուսակցութեան, բայց միաժամանակ եւ սերտ յարաբերութեան մէջ էր Դաշնակցականներու հետ: Ան կ'աշխատակցէր «Վէմ»ին, «Հայրենիք» ամսագրին եւ օրաթերթին՝ լուրջ եւ խնամուած ուսումնասիրութիւններով ու յօդուածներով: Անդամ ռուսական կազմակերպութեան՝ ան հարիւր տոկոսով հայ էր, կ'ապրէր հայկական կեանքով, Հայաստանի ու հայ ժողովուրդի համար:

Կիրթ եւ ազնիւ նկարագրի տէր՝ Վահան Մինախորեան մէկն էր

այն սակաւաթիւ անհատներէն, որոնց համար մարդը եւ գաղափարը ամէն բանէ բարձր են։ Եւ այդ պատճառով, ան երբեք անձնական հակառակորդներ չունեցաւ, այլ ունէր շատ բարեկամներ ու մտերիմներ գաղափարական հակառակորդներու մէջ։

Թողած է ձեռագիր աշխատութիւններ, որոնք պէտք է որ հրատարակուին։ Եւ, ամենէն առաջ, պէտք է որ հրատարակուին առանձին հատորով իր աննման «Արհաւիրքի Օրերը», որոնց վերջին գլուխները լոյս չտեսան «Վէմ»ի մէջ։

ԿՈՒՌՕ

Պատերազմի ընթացքին, ծանր հիւանդութենէ մը, մեռաւ Հայաստանի հանրապետական բանակի քաջ զինուորականներէն մէկը՝ գնդ. Նիկոլա Թարխանեան, որ աւելի յայտնի էր Կուռօ անունով։

Կուռօն շուշեցի էր, ծնած 1896–ին։ Աւարտած էր Շուշիի ռէալական դպրոցը եւ Մոսկուայի Ալեքսանդրեան զինուորական վարժարանը, որմէ ետք մտած էր գործօն բանակի մէջ։ Առաջին համաշխարհային պատերազմին, իբրեւ Սիպիրեան 47–րդ հարուածող գնդի վաշտապետ, մասնակցեցաւ Կալիցիոյ կռիւներուն, ուր աչքի ընկաւ իր յանդուգն գրոհներով։ 1915 թ. Մայիսին, աւստրիական ճակատէն կը փոխադրուի գերմանական ճակատը Ռատկօ Տմիթրիեւի զօրամասին մէջ եւ կը մասնակցի շարք մը կատաղի ճակատամարտներու, որոնց մէջ ցոյց տուած քաջութեան համար կը ստանայ աստիճանի բարձրացում եւ աւագ սպայի զինուորական բոլոր շքանշանները։ Երկու անգամ կը վիրաւորուի ծանրապէս, բայց դարմանուելէ յետոյ նորէն կը վերադառնայ ռազմաճակատ։

Իր խնդրանքին վրայ, Կուռօ կը փոխադրուի կովկասեան ռազմաճակատ, Զօր. Թ. Նազարբէկեանի զօրաբաժնի 7–րդ գնդի հրամանատարական կազմի մէջ եւ կը մասնակցի Ալաշկերտի, Խնուսի, Մուշի, Սասունի եւ Բիթլիսի կռիւներուն, ցոյց տալով արտասովոր քաջութիւն։ Իր խիզախ յարձակումներու եւ անվախ բնաւորութեան համար, ընկեր սպաներու կողմէ կը ստանայ Կուռօ (քիւրտ) անունը։

Հայաստանի անկախութեան սկիզբէն իսկ Կուռօն մտաւ Հայաստանի բանակին մէջ եւ դարձաւ Դրոյի աջ բազուկը Սուրմալուի եւ Բաշ

ԿՈՒՌՕ

Արարանի արիւնահեղ ճակատամարտներու մէջ, ապա Հայ–վրացական պատերազմի շրջանին, իբրեւ ձիաւոր զօրաբաժնի հրամանատար։ Ան էր, որ վռնտեց Շուլաւերն ու Սադախլոն՝ անցնելով թշնամիի թիկունքը, եւ Դրոյի հետ պիտի արշաւէր Թիֆլիսի վրայ, եթէ անգլիացիք չկանգնեցնէին հայկական ուժերու յառաջխաղացումը։ Կուռոյի զօրամասը, իբրեւ յառաջապահ, հասած էր արդէն Խրամ գետին։

Հայ–վրացական պատերազմին Կուռօն ծանր կերպով վիրաւորուեցաւ կուրծքէն։ Իր ցոյց տուած քաջութեան եւ ռազմական հմտութեան համար փառաբանուեցաւ Վարդան Զօրավարի շքանշանով։

Այնուհետեւ Կուռօն եղաւ Դրոյի անբաժան զինակիցը: Կռուեցաւ բոլշեւիկներու դէմ, Զանգիբասարի մէջ, Դրոյի էքսպէտիցիոն զօրամասի հետ: Թշնամիին ուժեղ ջարդ տուաւ Ուչթափալարի բարձունքներուն վրայ եւ գրաւեց Գորիսը, հետապնդելով թշնամին մինչեւ Ջարուղ: Զանգեզուրի, Դարալագեազի եւ Նախիջեւանի կռիւներու մէջ ցոյց տուած քաջութեան համար ստացաւ գնդապետի աստիճան:

1920 թ. դեկտ. 2-ին, Հայաստանի խորհրդայնացման օրը, Դրոյի կողմէն Կուռօ նշանակուեցաւ Երեւանի զինուորական պետ եւ այդ պաշտօնով դիմաւորեց Հայաստանի Յեղկոմի եւ Կարմիր Բանակի մուտքը մայրաքաղաք: Կարմիր Բանակի հրամանատարութիւնը նշանակեց զինքը Կարմիր հեծելազօրքի պրիկատի պետ: Երբ Դրօն, 12 սպաներով, տարուեցաւ Մոսկուա, Կուռօն եւս պիտի ըներ անոր հետ, բայց Կարմիր Բանակի հրամանատարութիւն չձգեց: Ան զերծ մնաց եւ Հանրապետական բանակի 1500 զինուորականներու աքսորէն:

Դրոյի եւ զինուորականներու աքսորը եւ բոլշեւիկներու ձեռքով կատարուած բռնութիւններն ու հարստահարութիւնները ու զանգուածային ձերբակալութիւնները ճնշիչ տպաւորութիւն գործեցին Կուռոյի վրայ: Ան զգաց, թէ ինք գործիք դարձած է բոլշեւիկներու ձեռքին եւ ատով կը դաւաճանէ հայ ժողովուրդին եւ իր սկզբունքներուն: Եւ օր մըն ալ ձգեց ու հեռացաւ, շատերու հետ պահուելով գիւղացիներու մօտ:

Փետրուարեան ապստամբութեան օրերուն, Կուռօն դուրս եկաւ իր թաքստոցէն եւ մասնակցեցաւ համաժողովրդական յեղափոխութեան, իբրեւ Կոտայքի շրջանի ղեկավար: Յեղկոմի իշխանութեան տապալումէն յետոյ, 1921 թ. Փետր. 18-ին, ան մտաւ Հայրենիքի Փրկութեան կազմի մէջ, իբրեւ բանակի ընդհանուր հրամանատար եւ այդ պաշտօնին մէջ մնաց մինչեւ Խորհրդային իշխանութեան վերահաստատումը, որմէ ետք, կառավարութեան հետ, անցաւ Պարսկաստան, ապա Փրակա եւ, ի վերջոյ, Ռումանիա, ուր եւ հաստատուեցաւ ու մնաց մինչեւ մահ:

Իր քաջ եւ խիզախ նկարագրով, զինուորական հմտութեամբ, շիտակ եւ անկեղծ բնաւորութեամբ, իր անձնուէր հայրենասիրութեամբ Կուռօն մարմնացումն էր հայ զինուորականի առաքինութեանց: Անոր անունը կը մնայ անմահ հայկական բանակի պատմութեան մէջ:

ՀՄԱՅԵԱԿ ԽՈՍՐՈՎԵԱՆ

Համայեակ Խոսրովեան — *Մեռաւ Փարիզի մէջ*, 1945, *Յունիս* 5-*ին*: *Ծնած էր Կարին*, 1877-*ին*: *Ուսումը առած էր Պոլսոյ Միւլքիյէ վարժարանը*: *Երկար տարիներ զբաղած էր փաստաբանութեամբ*: *Միջազգային իրաւագիտութեան դասախօս էր Պոլսոյ Իրաւաբանական Վարժարանին մէջ*: *Հրատարակած է միջազգային իրաւագիտութեան դասագիրք մը*:

Համայեակ Խոսրովեան կարեւոր դեր կատարած է նաեւ Պոլսոյ հայ ազգային կեանքին մէջ, իբրեւ Ազգ. Երեսփ. Ժողովի անդամ եւ իբրեւ Հանրային դէմք: *Իր համոզումներով կը յարէր ազատական շրջանակներուն՝ մտերիմ յարաբերութիւններ պահելով «Ազատամարտ»ի շուրջ համախմբուած գործիչներու հետ*:

Հմ. Խոսրովեան նշանաւոր դարձաւ ջարդարար Ճիւանշիրի ահաբեկիչ Միսաք Թորլաքեանի պաշտպանութեամբ՝ յաջողցնելով անոր անպարտ արձակումը:

Քէմալական յաղթանակէն յետոյ, Խոսրովեան անցաւ Ռումանիա եւ, վերջը, հաստատուեցաւ Փարիզ: *Հոս եւս իր մասնակցութիւնը բերաւ հայ կեանքին*: «Անահիտ»*ի եւ* «Կեանք եւ Արուեստ»-*ի մէջ հրատարակած է հատուածներ իր յուշերէն*:

———○———

ԱՐՇԱԿ ՐԱՖՖԻ

1946, *Օգոստոս* 12-*ին*, *Լոնտոնի մէջ*, *մեռաւ հայ մեծ վիպասանի զաւակը՝ Արշակ Րաֆֆի*, *որ երկար տարիներէ ի վեր ռուսերէն լեզուի դասախօս էր անգլիական բարձրագոյն վարժարաններու մէջ*: *Անոր մահով կը վերջանայ Րաֆֆիի սերունդը*: 1920-*ին մեռած էր անոր կրտսեր որդին՝ Արամը*, *իսկ* 1924-*ին՝ այրին*, *Տիկ. Աննա Րաֆֆի*:

Արշակը ծնած էր 1879, *Մարտ* 24-*ին*, *Ագուլիսի մէջ*, *ուր Րաֆֆին ուսուցիչ էր*: *Իր հայկական կրթութիւնը ստացած էր Թիֆլիսի Ներ-*

սխեան դպրոցին մէջ։ Ապա ուսած էր ռուսերէն Մոսկուայի եւ այլ քաղաքներու մէջ։

1904-ին Արշակ վերջնականապէս հաստատուեցաւ Լոնտոն, իբրեւ մնայուն ուսուցիչ համալսարանին կից սլաւական լեզուներու դպրոցին։ Այդ պաշտօնին մէջ ան մնաց մինչեւ մահ։ Դասախօսեց նաեւ Օքսֆորտի եւ Քէմպրիճի համալսարաններուն մէջ։ Հմուտ էր սլաւական եւ, մասնաւորապէս, ռուսերէն լեզուներու մէջ։

Արշակ մասնակցած է նաեւ հայ հանրային կեանքին, իբրեւ Լոնտոնի գաղութին յարգուած անդամներէն մէկը։ Հայաստանի Հանրապետութեան շրջանին գործակցած է Հ. Հ. Պատուիրակութեան եւ առեն մը եղած է Լոնտոնի ներկայացուցիչը։

ԻՍԱՀԱԿ ԱԼԻԽԱՆԵԱՆ

1946 Թ. Մարտ ամսին, Թիֆլիս, վախճանած է յայտնի դերասան Իս. Ալիխանեանը, 70 տարեկան հասակին մէջ։ Ալիխանեան հայ բեմի վաստակաւոր գործիչներէն էր։ Բեմական ասպարէզ մտած էր 1896-ին, երբ Կովկասահայ թատրոնը կ'ապրէր վերելքի շրջան։ 1897-ին ան արդէն Բագուի նոր կազմուած թատերախումբի մէջ էր, Սիրանոյշի, Աբէլեանի, Պետրոսեանի, Աւետեանի, Ձէլէկեան քոյրերու հետ։ Ալիխանեան այստեղ կը խաղայ կարգ մը լուրջ դերեր եւ կ'արժանանայ հասարակութեան ու մամուլի ջերմ գնահատանքի։ 1903 Թ. կը մտնէ Թիֆլիսի Հայոց Դրամատիկական խմբի մէջ եւ շուտով կը դառնայ խմբի աչքի ընկնող սիրուած ուժերէն մէկը եւ կը կատարէ պատասխանատու դերեր։ Եւ մօտ 40 տարի մնաց, որպէս Թիֆլիսի հայ բեմի աստղերէն մէկը՝ երբեմն կատարելով նաեւ բեմադրիչի պաշտօն։ Իր խաղացանկը բազմազան էր։ Ան միշտ կը խաղար լուրջ, դրամատիկ դերեր, որուն կը նպաստէին թէ՛ իր խառնուածքը, թէ արտաքինը, թէ ձայնը եւ թէ իր գեղարուեստական զարգացումը։ Յանձին Իս. Ալիխանեանի հայ թատրոնը կորսնցուց իր առաջնակարգ ուժերէն մէկը։

ԹԱԹՈՒԼ ՀՈՒՐԵԱՆ

Վերջին պատերազմի զոհերէն մէկն ալ եղաւ Խորհրդահայ երիտասարդ բանաստեղծ Թաթուլ Հուրեան՝ սպանուած Սեւաստոպոլի կռիւներու մէջ:

Արտասահմանի հայութեան քիչ է յայտնի անոր անունը, բայց, բաս երեւոյթին, գրական կարեւոր ժառանգութիւն ձգած է ան: Խորհրդային թերթերը կը յիշեն անոր «Հասակ», «Աստղ», «Դնեպր», «Պոէմներ», «Հողի Աւիւնը» *գիրքերը, ինչպէս նաեւ* «Փրիկ» *չափածոյ թատերգութիւնն ու* «Սայեաթ Նովա» *քերթուածը, այլ եւ թարգմանութիւններ Նազըմի, Վաղիֆի եւ Սաբիրի երկերէն եւ ազրպէջանեան նորագոյն գրողներէն: Ինչ որ, սակայն, յայտնի է արտասահմանի մէջ, ցոյց կուտայ, որ Թաթուլ Հուրեան անվիճելի տաղանդով օժտըւած բանաստեղծ մը եղած է: Անոր երկերը կ'արտայայտեն բուռն զգացումներ, անկեղծ ու յուզումնալից ապրումներ: Անոր հայերէնը կանոնաւոր է ու գեղեցիկ, ոճը՝ ինքնատիպ ու պատկերաւոր, ոտանաւորը՝ յղկուած, ճոխ յանգերով, տաղաչափութիւնը գեղեցիկ:*

Թաթուլ Հուրեան Մեծ Եղեռնէն ազատուած սերունդէն էր, ծնած 1912*-ին:* 1914*-ին, հայրը բերած է Արարատեան Դաշտի Խըճիլար գիւղը, ուր եւ անցած է Թաթուլի անարեւ մանկութիւնը, աղքատութեան մէջ: Իր կեանքի առաջին օրերու մասին ան կը գրէ —*

Երբ մայրս մի օր աշխարհ բերեց ինձ,
Փոթորիկ պայթեց մեր խուլ տանիքին,
Կայծակը խփեց մեր բարդի ծառին.
Լեզուներ ելան երկնային բոցի.
Արիւն էր, հրդեհ այդ խաւար տարին,
Ես դրանից էլ Հուրեան ծնուեցի:

Հուրեանի կեանքը մեզ ծանօթ չէ, բայց յայտնի է, որ ան ապրած ու գործած է Բաքուի մէջ, եւ երբ պայթած է պատերազմը, կամաւոր արձանագրուած է Կարմիր Բանակի մէջ եւ մասնակցած Սեւաստոպոլի պաշտպանութեան, բանաստեղծութիւններ գրած է այդ քաղաքի հերոսական կռիւներու մասին եւ հոն ալ գտած է իր մահը:

ՅՈՎՀ. ԱՄԱՏՈՒՆԻ

1946, Ապրիլ 22-ին, Քալիֆորնիա, Ֆրէզնոյի մէջ, կարճատեւ հիւանդութենէ մը յետոյ, մեռաւ Հ. Յ. Դաշնակցութեան ծանօթ գործիչներէն Յովհ Ամատունի (Աղքատեան)։

Յ. Ամատունի ծնած էր 1877 Թ. Մայիս 10-ին, Խարբերդի Խուլու գիւղը։ Իր նախնական կրթութիւնը ստացած էր նոյն գիւղի դպրոցին մէջ. ապա ինքնակրթութեամբ լրացուցած էր իր զարգացումը։ 1899 Թ. Սեկտ. 2-ին եկած էր Ամերիկա, ուր կ'աշխատէր կօշիկի գործարանի մէջ, նոյն ատեն կը զբաղէր կուսակցական գործերով եւ կ'աշխատակցէր «Հայրենիք»ին։ 1901-էն ի վեր անդամ էր Հ. Յ. Դաշնակցութեան։

1914-ին մեկնեցաւ Ամերիկայէն Հայրենիք, իր ընտանիքի մօտ վերադառնալու նպատակով, բայց պատերազմի պատճառով ստիպուած եղաւ անցնիլ Պուլկարիա, այնտեղէն ալ Կովկաս, ուր մասնակցեցաւ գաղթականներու խնամատարութեան եւ Արեւմտահայ Խորհրդի գործերուն՝ վարելով պատասխանատու պաշտօններ։

Զինադադարէն յետոյ, Ամատունի անցաւ Պոլիս, անդամակցեցաւ Հ. Յ. Դ. Կեդր. Կոմիտէին, Հ. Յ. Դ. Պատասխանատու Մարմնին, Ազգ. Կեդր. Վարչութեան, որու ներկայացուցիչն էր Ազգ. Խնամատարութեան մէջ: Այս շրջանին Ամատունի աչքի ընկնող դեր կատարեց ազգային եւ կուսակցական կեանքին մէջ:

Քեմալականներու յաղթանակէն յետոյ, անցաւ Պուլկարիա, այնտեղէն Փարիզ, ուր նոյնպէս գործօն դեր ունեցաւ ազգային եւ կուսակցական գործերու մէջ: Ազգ. Կեդրոնական Վարչութեան անդամ էր եւ, Պալաքեան եպ.ի հետ մասնակցեցաւ Փրանսահայ Թեմի կազմակերպութեան:

1928–*ին վերադարձաւ Ամերիկա, ուր քանի մը տարի գործեց «Հայրենիք»ի մէջ, իբրեւ օգնական խմբագիր, ապա՝* 9 *տարի վարեց «Ասպարէզ»ի խմբագրութիւնը:*

Յ. *Ամատունի, հակառակ որ բարձր ուսում չունէր, իր բնածին ընդունակութիւններով եւ դիւրահաղորդ ու գործունեայ բնաւորութեամբ, ժողովրդականութիւն վայելող հանրային գործիչ մըն էր:*

———○———

Գ. ԿԱՌՎԱՐԵՆՑ

1946 *Թ. Սեպտ.* 9–*ին, Իտալիա, Միլանոյի մէջ, մեռած է բանաստեղծ Գէորգ Կառվարենցը:*

Կառվարենց ծնած էր 1892–*ին, Պոլիս: Նախնական կրթութիւնը ստացած էր Իզմիր, Մխիթարեաններու մօտ* (1900–1904), *ապա՝ ուսած էր Պարտիզակի ամերիկեան վարժարանը* (1904–908) *եւ,* 1908–*ին, աւարտած էր Իզմիրի ամերիկեան քոլէճը:* 1909–14 *ուսուցչութիւն ըրած էր Անկարայի հայ դպրոցներու եւ Սկիւտարի Սէմէրճեան վարժարանին մէջ: Մեծ Եղեռնին՝ բանտարկուած եւ աքսորուած: Զինադադարին աշխատած էր Պոլսոյ անգլիական գրաւման բանակի գրասենեակներուն մէջ՝ միաժամանակ վարելով «Ճակատամարտ»ի անգլիերէն բաժինը:* 1922–*էն ի վեր ուսուցիչ էր Յունաստան: Վերջին պատերազմէն առաջ, տնօրէն էր Աթէնքի Ս. Լուսաւորիչ վարժարա-*

նին։ Ուսուցչութեան հետ կը վարէր նաեւ երգչախումբեր՝ Սելանիկ, Գալաթա, յետոյ՝ Աթէնք։ Պատերազմէն յետոյ, անցած էր Իտալիա, ուր եւ մահացած, հաւանաբար, շաքարախտէ, որմէ կը տառապէր տարիներէ ի վեր։

Կառավարենց շատ կանուխէն սկսած էր զբաղիլ գրականութեամբ։ Կ'աշխատակցէր թերթերու, պարբերականներու եւ տարեգիրքերու։ Առանձին հատորներով հրատարակած է «Ծովեր» (1913), «Գերեզմանի Ծաղիկներ» (1921), «Տաւիղ Եոլեան» (1931) քերթուածներու հատորները։ Թարգմանած եւ հրատարակած է Օսքար Ուայլտի "De Profundis" (1927)։ Վարած է «Արեւագալ» գրական պարբերաթերթի խմբագրութիւնը։ Ունի նաեւ անտիպ երկեր՝ ինքնուրոյն եւ թարգմանական։

Կառավարենց բանաստեղծ մըն էր, հմուտ հայերէն լեզուի եւ գրական ճաշակի տէր։ Իրենն է «Յառա՜ջ, Նահատակ» սիրուած քայլերգը՝ Բ. Կանաչեանի եղանակով։

—o—

ՊՕՂՈՍ ԱՃԷՄԵԱՆ

Մոռցուած անձնազոհներէն մէկը։ Կենսուրախ ու չէնչող երիտասարդ մըն էր՝ բնիկ Արաբկիրցի, Աճէմեան յայտնի գերդաստանէն։ Պօղոսն ունէր չորս եղբայր եւ մէկ քոյր։ Մեծ եղբայրը՝ Վահանը Արաբկիրի աչքի զարնող ազգայիններէն էր։

Պօղոս ծնած էր 1892-ին։ Իր նախնական կրթութիւնը ստացաւ տեղւոյն կաթոլիկներու դպրոցը, ապա Արաբկիրի ազգային վարժարանին մէջ։ Յաջող աշակերտ էր, իր կարգին մէջ առաջինը։ Իր ուսումը լրացնելով, Սահմանադրութենէն յետոյ, անցաւ Եգիպտոս, այնտեղէն՝ Պոլիս, ուր առեն մը ապրեցաւ իր ձեռքի աշխատանքով։ Քանի մը տարի յետոյ վերադարձաւ Արաբկիր եւ զբաղեցաւ մանուսագործութեամբ։ Տարի մը չանցած, 1911-ի վերջերը, եկաւ Ամերիկա եւ մտաւ կօշիկի գործարանը, Պրիճուոթըրի մէջ,

Ամերիկահայութիւնը այդ տարիներուն բաղկացած էր գլխաւորապէս ամուրի պանդուխտներէ, որոնք եկած էին դրամ վաստկելու

ՊՕՂՈՍ ԱՃԷՄԵԱՆ

եւ Երկիր վերադառնալու նպատակով։ Ամերիկեան կեանքը զինք չէր հետաքրքրեր, անոնք ամբողջապէս կ՚ապրէին երկիրով եւ երկրին կ՚օգնէին կուսակցութիւններու եւ հայրենակցական միութիւններու միջոցով։ Պօղոսն ալ յափշտակուեցաւ ժամանակի գաղափարներով եւ քանի մը իրեն պէս երիտասարդներու հետ միացած՝ հիմը դրաւ Հ. Յ. Դաշնակցութեան Պրիճուոթըրի կոմիտէին ու այնուհետեւ Դաշնակցութեան մէջ գտաւ իր հոգեկան ապրումներու գոհացումը։ Իր ամբողջ ազատ ժամանակը կու տար կուսակցութեան։ Երբեմն կը թղթակցէր «Հայրենիք»ին Սայլորդ ծածկանունով։

Երբ պայթեցաւ առաջին համաշխարհային պատերազմը, Պօղոս այլեւս չկրցաւ հանդիստ աշխատիլ գործարանին մէջ եւ որոշեց անմիջապէս կամաւոր երթալ կովկասեան ճակատ։ Դիմեց Հ. Յ. Դ. Ա-

մերիկայի Կեդր. Կոմիտէին, բայց վերջինս խորհուրդ տուաւ դեռ սպասել, քանի որ կամաւորներու պահանջ չկար Կովկասէն: Պօղոս, սակայն, չհամակերպեցաւ եւ վճռեց մինակ երթալ: Ի զուր Վահանի եղբայրը, որ նոյնպէս տեղափոխուած էր Ամերիկա, ջանաց համոզել, որ հրաժարի այդ մտքէն, ի զուր յորդորեց, որ, աւելի լաւ է, աշխատէ ու դրամ ղրկէ կամաւորներուն, փոխանակ ինքը երթալու, Պօղոս մնաց անդրդուելի: Գործը ձգեց ու մէկ-երկու շաբաթ եղբօրը մօտ մնալէ յետոյ, մեկնեցաւ Նիւ Եորք վերադառնալու խոստումով, բայց այլեւս չվերադարձաւ: 1915 թուի գարնանը, առանց եղբօրը լուր տալու, նաւ առաւ՝ մեկնելու դէպի կռուի Դաշտ: Լուսանկարը միայն ղրկած էր, որուն ետեւը գրած էր՝ «Տոլարներու աշխարհէն վերջին յիշատակ մը: Գուցէ յիշուի: Եղբայրդ Պօղոս»: Եւ յիրաւի, այդ նկարը եղաւ վերջին յիշատակը:

Կովկաս հասնելէ յետոյ, Պօղոս անմիջապէս կը մտնէ Համազասպի խումբը, բայց, յայտնի չէ ինչ պատճառով, կը փոխադրուի Քեռիի մօտ, որու քաջ մարտիկներէն մէկը կը դառնայ: Խումբի մէջ իր ունեցած գործունէութեան մասին քիչ տեղեկութիւն ունինք: Իր զինակիցներէն գիտենք միայն, որ Քեռիի կողմէ սիրուած ու գնահատուած զինուոր մըն էր: Ու Քեռիի հետ ալ սպանուեցաւ Ռեւանտուզի արիւնահեղ ճակատամարտին մէջ, 24 տարեկան երիտասարդ հասակին: Իր զինակիցները հիացումով կը խօսին իր մասին:

ԿԵԱՆՔ ԵՒ ՄՇԱԿՈՅԹ

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Դժբախտաբար, անցեալ տարի եւս Հայաստանի ներքին կեանքը անծանօթ մնաց արտասահմանին: Հայաստանի մամուլը արտասահման չի ղրկուիր: Կանոնաւոր թղթակցութիւն չկայ: Ոչ ալ ազատ երթեւեկ: Հատուկտոր հրատարակութիւններ միայն կը հասնին Երեւանէն, եւ սուտ քարոզչական նիւթեր, մեծ մասամբ գունաւորուած ու միտումնաւոր:

Այդ պատճառով, այս տարի եւս պիտի բաւականանք միայն պատահական տեղեկութիւններ արձանագրելով Հայաստանի կեանքէն: Մինչդեռ, անտարակոյս, Հայաստանի մէջ կը կատարուին մշակութային եւ տնտեսական կարեւոր գործեր, որոնց ծանօթութիւնը շատ օգտակար կը լինէր եւ արտասահմանի հայութեան համար:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԱՏԳԱՄԱՒՈՐՆԵՐԸ.— Փետրուար ամսին տեղի ունեցան Խորհրդ. Միութեան Սովիէտի եւ Ազգութիւններու Սովիէթի պատգամաւորներու ընտրութիւնները: Հայաստանի Հանրապետութեան մէջ ընտրելու իրաւունք ունեցողներու թիւն եղած է 643,733 հոգի. ընտրութեան մասնակցած են 643,113, այսինքն՝ 99.90 տոկոսը:

Միութեան Սովիէտի *մէջ Հայաստանը ունի 4 տեղ. ընտրուած են.*

Յարութիւնեան Գրիգոր — *Կոմկուսի քարտուղար.*

Դանիէլեան Հայկանուշ — *Օփերայի դերասանուհի.*

Կարապետեան Սահակ — *արտաքին գործոց մինիստր.*

Սարգսեան Աղասի — *մինիստրներու խորհրդի ատենապետ:*

Ազգութիւններու Սովիէտի *անդամ ընտրուած են հետեւեալ* 25 *պատգամաւորները.—*

Հալաբեան Կարօ — *ճարտարապետ.*

Առուշանեան Շմաւոն — *Լենինականի Կոմկուսի քարտուղար.*

Աստուածատրեան Բաբգէն — *Ներգաղթի Կոմիտէի ատենապետ.*

Սարեան Գեղամ — *բանաստեղծ.*

Գալստեան Նազանի — *կոլխոզի անդամ.*

Ղարիբեան Ռեբեկա — *կոլխոզի նախագահ.*

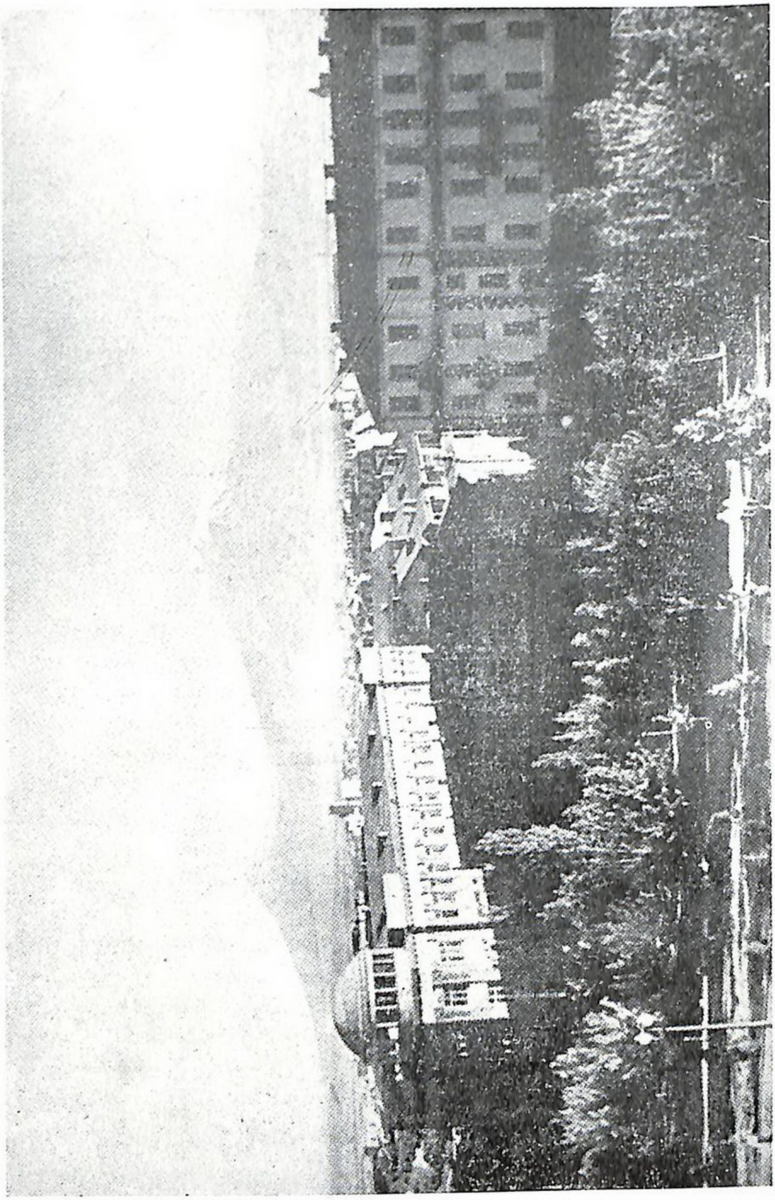

ԵՐԵՒԱՆԻ ՆԱԼԲԱՆԴԵԱՆ ՓՈՂՈՑԸ

Գէոքչեան Անիչկա — *գործարանի «հերթափոխութեան էլէկտրիկ»·*

Գքուլակեան Արմէն — *բեմադրիչ·*

Եղիազարով Իվան — *Գիտ. Ակադեմիայի անդամ·*

Եոլեան Ռուբէն — *փրոֆէսոր·*

Իսկենդերով Մամէտ — *Թուրք, Կոմկուսի կազմակերպչական բաժնի վարիչ·*

Կիրակոսեան Յակոբ — *կոլխոզի անդամ·*

Կոբուլով Բոգտան — *զօրավար·*

Կոշտոյեան Խաչատուր — *Գիտ. Ակադեմիայի անդամ·*

Կրիմեան Արկադի — *«պետական անվտանգութեան մինիստր»·*

Մարտիրոսեան Հմայեակ — *Ղափանի հանքերու բանուոր·*

Միքայէլեան Սուրէն — *Կոմկուսի Կենտկոմի 2-րդ քարտուղար·*

Միկոյեան Անաստաս — *արտաքին առեւտրի մինիստր·*

Յովսէփեան Լեւոն — *մինիստրներու խորհրդի փոխ-նախագահ·*

Պապեան Մացակ — *Գերագոյն Խորհրդի նախագահ·*

Փիրուզեան Արմ. — *Մինիստրներու Խորհրդի նախագահի տեղակալ·*

Սարեան Մարտիրոս — *նկարիչ·*

Սիաբանդով Սամանդ — *քիւրտ. Ալաւերդի Կոմկուսի քարտուղար·*

Թուխիկեան Նունիկ — *Իջեւանի Կոմկուսի քարտուղար·*

Խաչատրեան Անդրանիկ — *«Սոցիալիստական աշխատանքի հերոս». մեքենավար։*

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀՆԳԱՄԵԱՅ ԾՐԱԳԻՐԸ.— 1946 *Թ. Մարտ* 18-*ին Խորհրդ. Միութեան Գերագոյն Խորհուրդը հաստատեց ազգային տնտեսութեան վերականգնման եւ զարգացման հնգամեայ ծրագիրը։ Այդ ծրագրով,* 1946–50 *տարիներու համար Վրաստանին յատկացուած է* 4,120,000,000 *ռուբլի, Ազրպէյճանին՝* 5,900,000,000 *եւ Հայաստանին՝* 1,400,000,000 *ռուբլի։ Ըստ վերջին* (1939 *Թ.*) *մարդահամարի, Հայաստանն ունի* 1,281,599 *բնակիչ, Վրաստանը՝* 3,542,289 *եւ Ազրպէյճանը՝* 3,209,727*։ Բնակիչներու թիւի համեմատութեամբ, Հայաստանի յատկացուած գումարը քիչ է։ Հակառակ, պատերազմի ընթացքին, հայ ժողովրդի ցոյց տուած արտակարգ զոհաբերութեան եւ*

ԲԱՄՊԱԿԱՀԱՒԱՔԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

տուած մեծ կորուստներու, Հայաստան, իր դրացի երկիրներու համեմատութեամբ, կը շարունակէ դրաւել յետին տեղ Խորհրդ. Միութեան պիւտճէի վրայ:

Հնգամեայ ծրագրի Հայաստանին վերաբերող մասի գլխաւոր յօդուածները կը ներկայացնեն հետեւեալ թիւերը: Մինչեւ 1950 թ. Հայաստանի տնտեսութիւնը պիտի տայ.—

860,000,000 քիլօուատ–ժամ ելեկտրականութիւն.
180,000 օթոմոպիլի անիւի ձգախէժի շրջանակներ.
15,000 թըն սուփերֆոսֆաթ.
12,000 քոսթիք սոտա.
500 մետաղագործ մեքենաներ.
120,000 թըն շաղախ (սիմէնտ).
300,000 քառ. մետր պատուհանի ապակի.
44,800,000 մետր բամպակի գործուածք.
2,600,000 մետր մետաքսի գործուածք.
400,000 մետր բուրդի գործուածք.

15,400,000 *զոյգ գուլպայ·*
2,550,000 *զոյգ ոտնաման·*
6,000 *թոն ձիթաիւղ·*
6,500 *թոն շաքար·*
2,000,000 *տեքալիտր գինի·*
8,400 *թոն միս:*
800 *թոն կարագ:*

ԿՈՄԻՏԱՍԻ երգերու լաւագոյն արտայայտման համար մրցում տեղի ունեցած է Երեւանի մէջ, Յուլիսին: Մասնակցած են 33 երգիչներ: Մրցանակ որոշող մարմինը մերժած է առաջին կարգի մրցանակ տալ: Երկրորդ կարգի մրցանակներ տրուած են վաստակաւոր երգչուհի Տաթեւիկ Սազանդարեանը, ժողովրդական երգիչ Շարա Տալեանը եւ վաստակաւոր դերասան Դաւիթ Պօղոսեանը: Երրորդ կարգի մրցանակ տրուած են վաստակաւոր դերասան Արմենակ Տէր Աբրահամեանը եւ վաստակաւոր դերասանուհի Թամարա Շահնազարեանը: Առաջին եւ երկրորդ կարգի պատուոյ գրեր տրուած են երգչուհի Լիտիա Մանուչարեան, վաստակաւոր դերասանուհի Թուշիկ Խաչատրեան, երգչուհի Սաթենիկ Գասպարեան, երգչուհի Մարիա Հէքիմեան, երգչուհի Արփէկ Մուշկամբարեան, երգիչ Աւագ Պետրոսեան եւ Երեւանի Երաժշտանոցի ուսանողուհի Սեդա Վանիկեան:

ՍՏԱԼԻՆԵԱՆ ՄՐՑԱՆԱԿ — Խորհրդ. Միութեան կառավարութեան որոշումով, անցեալ Յունիսին, կարգ մը գիտնականներ, գրողներ, արուեստագէտներ եւ գիտութեան ու արուեստի աշխատաւորներ ստացան «Ստալինեան» մրցանակ 1945 թ. ընթացքին աչքի ընկնող երկերու համար: Մրցանակ ստացողներու կարգին կան եւ հետեւեալ հայերը.—

Աւետիք Իսահակեան — *առաջին կարգի մրցանակ* (100,000 *րուբլի) «Իմ Հայրենիքին», «Մեծ Ստալինին», «Մարտահրաւէր», «Իմ սիրտը լեռնաստանին է», «Մեր կռիւը», «Ս. Գ. Զաքեանի յաւէրժ յիշատակին» ոտանաւորներու համար:*

Գ. Ա. Նալբանտեան, *նկարիչ — առաջին կարգի մրցանակ* (100,–900 *րուբլի) Ստալինի պատկերը նկարելուն համար:*

ԱՐՄԷՆ ԳՈՒԼԱՔԵԱՆ

Արմէն Գուլաքեան, *բեմադրիչ-դերասան*, Միք. Թաւրիզեան, *դերասան*, Շարա Տալեան, *երգիչ — երկրորդ կարգի մրցանակ* (50,000-*ական րուբլի*) *Զուհաճեանի «Արշակ Երկրորդ»ի ներկայացման համար Երեւանի Պետական Օփերայի մէջ*:

Արծրունի Գասպարեան, *թիւ* 742 *գործարանի ճարտարապետ — երկրորդ կարգի մրցանակ* (100,000 *ր.*):

Աշոտ Բալայեան, *թիւ* 10 *գիտական-հետախուզական հաստատութեան ճարտարապետ — երկրորդ կարգի մրցանակ* (100,000 *ր.*):

Դաւիթ Գաբրիէլեան, *սեւ մետաղագործութեան կեդրոնական գիտա-հետախուզական հաստատութեան փոխ-տնօրէն — երրորդ կարգի մրցանակ* (50,000 *ր.*):

Վ. Բ. Գնունեանց, *թիւ* 10 *գիտա-հետախուզական հաստատութեան ճարտարապետ — երրորդ կարգի մրցանակ* (50,000 *ր.*):

ՅՈՎՀ. ԵՐԶՆԿԱՑԻ. — *Լեւոն Խաչերեան, Հայաստանի Գիտական Ինստիտուտի մէջ խիստ հետաքրքրական զեկոյց մը կարդացած է Յովհաննէս Երզնկացիի մասին: Այդ զեկոյցէն յայտնի կ'ըլլայ, որ Կիլի-*

ՍԱՔՕ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ
(Ծանրութիւն վերցնելու միջազգային ախոյեան)
Մոսկուայի Կարմիր Հրապարակին վրայ

կիոյ մայրաքաղաք Սիսի մէջ, 1280–ին, յատուկ դպրոցներ կային բժշկութիւն սորվելու համար, որոնք կը կոչուէին Բժշկանոց: Համաշխարհային բժշկութեան պատմութեան համար խիստ կարեւոր կէտ մըն է ասիկա, որովհետեւ մինչ այդ շրջանի հանրածանօթ արաբ բժիշկներ ծանօթութիւն չունէին դիազննութեան մասին, Հայաստանի բժիշկները արդէն կը գործածէին այդ միջոցը բժշկութեան մէջ: Այդ փաստը ցոյց կու տայ, թէ որքան բարձր զարգացման հասած էր բժշկութիւնը Հայաստանի մէջ 12–րդ եւ 13–րդ դարերուն:

ԳԱՐՆԱՆԱՅԻՆ ՑՈՒՑԱՀԱՆԴԷՍ — Յունիս 16–ին, Երեւանի Նկարիչներու Տան մէջ, բացուած է Հայաստանի Կերպարուեստագէտներու Միութեան «Գարնանային Ցուցահանդէսը», որուն մասնակցած են մօտ 70 նկարիչներ եւ քանդակագործներ: Որոշուած է այսպիսի ցուցահանդէսներ կազմակերպել ամէն տարի, գարնան:

ԾԻՐԱՆԻ ԲԵՐՔԱՀԱՒԱՔԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐՈՂՆԵՐՈՒ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԸ.— Սեպտ. 25-ին, Երեւանի մէջ, բացուած է Հայաստանի Գրողներու Համագումարը, որուն մասնակցած են Հայաստանի գրողները եւ Խորհրդ. Միութեան միւս երկիրներէն ու արտասահմանէն հրաւիրուած գրագէտներ: Արտասահմանէն հրաւիրուած են միայն «յառաջդիմական» գրողներ, թէկուզ եւ աննշան տաղանդի տէր: Այնպիսի խոշոր դէմքեր, ինչպէս Լեւոն Շանթ, Կոստ. Զարեան, Յ. Օշական, Համաստեղ այդ պատիւին չեն արժանացած, անշուշտ, իբրեւ հակայեղափոխականներ:

Հայաստանի Գրողներու Համագումարը վերագնահատած է Հայաստանի գրականութիւնը եւ յարմարցուցած է Համայնավար Կուսակցութեան հրահանգած գրական նոր ուղեգծին: Ընտրուած է Հայաստանի Գրողներու նոր Վարչութիւն՝ ատենապետութեամբ Աւ. Իսահակեանի:

ՄԱՀԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

Հայաստանի կեանքը կը շարունակէ մնալ անծանօթ: Արտասահմանի հայութիւնը, փոխականի նպաստով, Երեւանէն հաղորդուած լուրերէն դուրս ոչինչ կամ շատ քիչ բան գիտէ Հայաստանի ներքին վիճակի մասին: Կաթողիկոսի ընտրութեան համար Էջմիածին գնացած պատգամաւորներն ալ, բացի անձնական ընդհանուր տպաւորութիւններէ, փաստացի ու ճիշդ տեղեկութիւններ չբերին: Օրինակ, անոնցմէ ոմանք, «իրապէս ու հեղինակաւոր անձի» մը հաւաստիացումներուն վրայ հիմնուած, յայտարարեցին, թէ Աքսէլ Բակունց, Գուրգէն Մահարի եւ ուրիշներ ողջ-առողջ կը գտնուին աքսորի մէջ եւ Նոյեմբերին, տարեդարձի առթիւ, պիտի արձակուին: Նոյեմբերն եկաւ ու անցաւ, երկրորդ Նոյեմբերն ալ անցաւ, բայց «աքսորականներուն» դարձին լուրը չկայ ու չկայ:

Նմանապէս յայտնի չէ, թէ Հայաստանի մէջ, ոչ-համայնավար, յայտնի անձերէն ով կ'ապրի, ով մեռած է, բացի անոնցմէ, որոնց անունները, իշխանութեան արտօնութեամբ, հրապարակի վրայ են: Պատահական, բայց հաւաստի աղբիւրէ ստացուած տեղեկութիւն մը կը յայտնէ, որ հետեւեալ անձերը մեռած են.—

Ե՞րբ են մեռած, ո՞ւր, ի՞նչ պայմաններու մէջ — յայտնի չէ:

Փրոֆ. Աստ. Խաչատուրեան — *յայտնի հայագէտ, արժէքաւոր երկերու հեղինակ:*

Սիրական Տիգրանեան — *Հայաստանի Խորհրդարանի նախագահ, համալսարանի ուսուցչապետ, յայտնի հասարակական դէմք:*

Դաւիթ Անանուն — *Սոց.-Դեմոկրատ պարագլուխ, հրապարակագիր, արժէքաւոր գիրքերու հեղինակ:*

Եղիշէ Չարենց — *բանաստեղծ:*

Սիմ. Յակոբեան — *գրական քննադատ*

Սահակ Թորոսեան — *ուսուցիչ, հանրային գործիչ, Երեւանի նահանգապետ, Հայաստանի Խորհրդարանի անդամ:*

Սենեքերիմ Տէր Յակոբեան — *բանասէր, ուսուցիչ:*

Յովհ. Յակոբեան — *Ռամկավար Կուսակցութեան յայտնի անդամ, հատորներու հեղինակ:*

Սնար — *Ամերիկահայերուն ծանօթ գործիչ մը:*

ՅՈՎՀ. ՔԱՋԱԶՆՈՒՆԻ

Հայաստանի Հանրապետութեան նախկին վարչապետ
(*Մեռած Հայաստանի մէջ 1936–ին*)

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԱՐՏՔԸ ԱՆԳԼԻԱՅԻՆ.— 1920-ին, երբ Հայաստանի Հանրապետութիւնը օրհասական պայքար կը մղէր արտաքին թշնամիներու դէմ, Հ. Հ. Փարիզի Պատուիրակութեան դիմումներու վրայ, անգլիական կառավարութիւնը «օգնութեան հասաւ» Հայաստանին տրամադրելով որոշ քանակութեամբ զէնք, ռազմամթերք, հագուստ եւ բժշկական դարմաններ ու դեղօրայք, հետեւեալ քանակութեամբ եւ արժէքով.

Հագուստ 40,000 զինուորի համար՝	547,775,14,9	անգլ.	ոսկի
Կօշիկ, վերարկու, ճերմակեղէն՝	175,868·11·2	»	»
Բժշկական դարմաններ եւ դեղօրայք՝	23,426,6,8	»	»
Թնդանօթ եւ այլն՝	13,504,3,8	»	»
Առաքման ծախք՝	25,942,14,10	»	»
Գումար՝	786,517,11,1	»	»

Այս գումարը, տոկոսներով հանդերձ, 1925-ին հասած էր 908,069 անգլ. ոսկիի, 1930-ին՝ 1,308,000-ի, 1935-ին՝ 1,679,000-ի, 1939-ին՝ 2,051,000-ի եւ 1946-ին՝ 3,007,968 անգլ. ոսկիի:

Անգլիական Գանձային Նախարարութիւնը, ամէն տարի, այս գումարը ներառելով կ'արձանագրէ իր պիւտճէին մէջ, առնելիքներու շարքին, միւս պարտապաններէն ստանալիքներու կողքին:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԴՊՐՈՑՆԵՐԸ.—1946-47 ուսումնական տարեշրջանին Հայաստանը ունէր 1,150 տարրական, եօթնամեայ եւ միջնակարգ վարժարաններ 276,000 աշակերտ-աշակերտուհիներով: Ուսման տարեսկզբին վարժարաններն ընդունուած են 42,500 դպրոցական տարիքին հասած մանուկներ: Ուսուցիչներու թիւն է 12,141:

Բացի այս, Հայաստանի մէջ կան 48 տեխնիկում (արհեստագիտական դպրոցներ) եւ 13 բարձրագոյն կրթական հաստատութիւններ, 13,000 ուսանող-ուսանողուհիներով եւ մօտ 400 փրոֆէսորներով եւ դասախօսներով:

Պետական համալսարանը ունի 10 բաժանմունք (ֆակուլտէտ)՝ պատմական, ֆիլոլոկիական, ֆիզիկօ-մաթեմատիկական, տնտեսագիտական, իրաւաբանական, աշխարհագրական, երկրաբանական, կենսաբանական, քիմիաբանական եւ միջազգային յարաբերութիւններու:

ԴԵՐԱՍԱՆ ԳՐ. ԱՒԵՏԵԱՆ

1946, Մայիս 15-ին, Երեւանի մէջ, մեռած է հայ բեմի վաստակաւոր դերասան Գրիգոր Աւետեանը։ Ծնած էր 1870, Յունուար 8-ին, Իրանի Րէշտ քաղաքը, ուրտեղէն, մանուկ հասակին, կը փոխադրուի Ղարաբաղ, Շուշի, ուր կ'առնէ իր նախնական կրթութիւնը. ապա կ'ուսանի Բագուի Րէալական վարժարանին մէջ։

Տակաւին դպրոցական նստարանի վրայ, Աւետեան կը յափշտակուի հայ բեմով՝ խորապէս տպաւորուելով Պետրոս Ադամեանէն, որուն գործակից Սաֆրազեանի խումբին հետ բեմ կ'ելլէ առաջին անգամ 1888-ին։

Տարի մը յետոյ, կ'անցնի Մոսկուա, ուր կը տեսնէ նշանաւոր դերասաններու խաղերը եւ Կովկաս վերադառնալով՝ Տիկ. Հրաչեայի, Սիրանոյշի, Աբէլեանի հետ կը խաղայ Թիֆլիսի, Բագուի եւ ուրիշ քաղաքներու մէջ։ Աբէլեան-Արմէնեան խումբին հետ խաղաց նաեւ Պոլսոյ մէջ։

1923-ին Աւետեան հաստատուեցաւ Երեւան եւ մինչեւ մահ ծառայեց Հայաստանի բեմին։ 1912-ին, Բագուի մէջ տօնուեցաւ անոր 25-ամեայ յոբելեանը։ 1927-ին, ստացաւ Հայաստանի «վաստակաւոր արտիստ»ի եւ 1935-ին՝ «ժողովրդական արտիստ»ի տիտղոս։ 1939-ին տօնուեցաւ անոր 50-ամեակը, իսկ 1944-ին պարգեւատրուեցաւ, իբրեւ «Դաւիթ Բէգ» շարժապատկերի լաւագոյն դերակատարներէն մէկը։

Աւետեան բնածին դերասան էր՝ կատակերգակի հարուստ տաղանդով օժտուած։ Նուրբ ճաշակի տէր, բեմական արուեստը խորապէս իւրացուցած, զուսպ, բնական ու չափաւոր՝ ան հռչակաւոր էր իր երգիծական տիպերով։ Պոլոնիուս, Սքանարէլ, Ֆիլոն Ֆոլլինիաէս, Գիքոր, Սաղաթէլ, Ծիպլի Ծատուր — Աւետեանի այս տիպերը կը մընան անզուգական հայ թատրոնի պատմութեան մէջ։

Իբրեւ մարդ ալ, Աւետեան ծանօթ էր իր նկարագրի անաղարտ մաքրութեամբ ու պարկեշտութեամբ։ Հայ բեմի եւ հասարակութեան ազնուական դէմքերէն մէկն էր ան։

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ

ՏԱՐԱԳԻՐ ՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ՆԵՐԳԱՂԹԸ.— Խորհրդ. Հայաստանի կառավարութեան միջնորդութեամբ, Խորհրդ. Միութեան կառավարութիւնը, 1945, Նոյեմբ. 21-ին, արտօնութիւն տուաւ արտասահմանի հայերուն ներգաղթել Հայաստան: Այդ որոշումով, ներգաղթող հայերը իրենց ճանապարհածախսը, մինչեւ Հայաստանի սահմանը, պիտի հոգային սեփական միջոցներով, կամ արտասահմանի բարեգործական կազմակերպութիւններու հայթայթած դրամով: Ներգաղթողները ազատ թողնուէին իրենց հետ բերած գոյքերու համար մաքս վճարելէ:

1946, Փետրուար 10-ին, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն ալ, յատուկ կոնդակով մը, հրաւէր կարդաց տարագիր հայերուն վերադառնալ հայրենիք եւ հրահանգեց թեմական առաջնորդներուն ամէն գնով աջակցիլ ներգաղթին:

Յունիս 21-ին, Խորհրդ. Հայաստանի կառավարութիւնը որոշեց արտասահմանէն վերադարձող հայերու համար, 1946 տարուայ ընթացքին, շինել 135,000 քառ. մէթր տարածութեամբ բնակարաններ, այլեւ կառուցանել երեք աւան՝ ամէն մէկը 200 ընտանեութեան համար: Բացի այդ, անհատական բնակարաններու շինարարութիւնը դիւրացնելու համար, որոշեց իւրաքանչիւր ընտանիքի տրամադրել՝ քաղաքներու մէջ 30,000 եւ գիւղերու մէջ 25,000 ռուբլի փոխառութիւն՝ 5 տարիէն վերադարձնելու պայմանով:

Ներգաղթը կազմակերպելու եւ վարելու համար, Երեւանի մէջ կազմուեցաւ Ներգաղթի Կեդրոնական Կոմիտէ մը եւ այս վերջինիս հրահանգով՝ տեղական կոմիտէներ արտասահմանի զանազան երկիրներու մէջ: Որոշ երկիրներու մէջ, ինչպէս Եգիպտոս, Յունաստան, ներգաղթի կոմիտէները կազմուեցան թեմական առաջնորդներու նախագահութեան տակ՝ ազգային բոլոր հոսանքներու եւ կազմակերպութիւններու մասնակցութեամբ: Միւս տեղեր, ներգաղթի կոմիտէները կազմուեցան, առանց ազգային մարմիններու մասնակցութեան, այսպէս կոչուած, «յառաջդիմական», այսինքն՝ անվերապահ կերպով Խորհրդային իշխանութիւնը փառաբանող տարրերէ:

Չունեւոր ներգաղթողներու ճանապարհածախսը հոգալու պարտականութիւնը իր վրայ առաւ Հայ Բարեգ. Ընդհ. Միութիւնը՝ բանալով այդ նպատակի համար մէկ միլիոն տոլարի հանգանակութիւն:

Թէ՛ տեղական կոմիտէներու կազմութեան եւ թէ՛ հանգանակութեան շուրջ, տեղի ունեցան վէճեր ու պայքարներ: Մանաւանդ Սուրիա-Լիբանանի մէջ, հակադաշնակցական տարրերը ներգաղթը կուսակցական պայքարի զէնք դարձուցին: Հայաստանէն զրկուած ներկայացուցիչներն ալ զերծ չմնացին այս պայքարէն եւ իրենց անխորհուրդ յայտարարութիւններով աւելի եւս հրահրեցին կիրքերը: Ներգաղթի գործը առկէ վնասուեցաւ թէ՛ բարոյապէս, թէ՛ նիւթապէս:

Հակառակ ասոր, ներգաղթի գաղափարի շուրջ համախմբուեցաւ անխտիր ամբողջ հայութիւնը թէ՛ Հայաստանի եւ թէ՛ արտասահմանի մէջ: Եւ ուրիշ կերպ չէր ալ կրնար ըլլալ, որովհետեւ հայութեան համախմբումը հայրենիքի մէջ բոլոր հայերու երազն է եղած միշտ: Այդ նպատակին ձգտած են ու կը ձգտին հայկական բոլոր հոսանքներն ու կազմակերպութիւնները — ո՛ղջ հայութիւնը: Եւ այսօր, երբ Հայաստանի դուռները չափով մը դէթ կը բացուին, հրճուանքէ զատ ուրիշ զգացում չի կրնար լեցնել հայրենադարձ հայերու սիրտերը:

Ինչ որ ալ եղած ըլլան ներգաղթի շուրջ պատահած տխուր երեւոյթները, էականը արդիւնքն է: Ըստ մամուլի հաղորդած տեղեկութիւններու, Յուլիսէն մինչեւ Սեպտեմբեր, Իրանէն, Սուրիայէն, Լիբանանէն, Յունաստանէն, Պուլկարիայէն ու Ռումանիայէն, Հայաստան փոխադրուած են, կլոր թիւով, 47,000 *հայեր, հետեւեալ բաժանումներով.—*

Իրան — *Շուրջ* 16 *հազար հայեր, մեծ մասը Շահ Աբասի օրով Սպահանի շրջանը բռնութեամբ տարուած աղքատ գիւղացիներ:*

Սուրիա–Լիբանան — *Ութը կարաւանով՝ ընդամէնը՝* 19,414 *հոգի:*

Յունաստան — 5085 *հոգի:*

Պուլկարիա — *Հինգ կարաւանով՝* 3679 *հոգի:*

Պուլկար կառավարութիւնը ձրիաբար տրամադրած է փոխադրական միջոցներ եւ ուտելիք, մինչեւ Նաւահանգիստ, եւ, առհասարակ, սրտառուչ վերաբերում ցոյց տուած է դէպի հայրենիք մեկնող հայերը:

Պուլկարիայէն գաղթած 5 *կարաւաններու վրայ ծախսուած է* 6,999,455 *լեւա, որու* 6·5 *միլիոնը հանգանակուած է Պուլկարիոյ մէջ:*

Ռումանիա — *Ստոյգ թիւ յայտնի չէ։ Մօտ 3000 ալ պէտք է ըլնի Ռումանիայէն ներգաղթածներու թիւը։*

Երեւանէն յայտարարուած էր, որ 1946 տարուայ ընթացքին 60,-000 հայեր պիտի փոխադրուին Հայաստան։ Կը նշանակէ, Յունիս–Սեպտեմբեր, չորս ամսուայ մէջ իրականացած է ծրագրի երեք–քառորդը։

Նոյն ժամանակաշրջանին, Բարեգործականի բացած ներգաղթի մէկ միլիոն տոլարի հանգանակութեան արդիւնքը եղած է մէկ քառորդէն քիչ մը աւելի։

ՀԱՅ ԴԱՏԻ ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԲ.— Պատերազմի ընթացքին եւ պատերազմէն յետոյ ալ տակաւին, հայ հասարակութեան գիտակցութեան մէջ ընդհանրացած չէր այն միտքը, թէ հայ ժողովուրդը հաւաքաբար ոտքի պիտի կանգնէ հրապարակ գնելու եւ պաշտպանելու համար Հայ Դատը։ Հայութեան այն մասը, որու դաւանանքն է «արտաքոյ Խորհրդային իշխանութեան չիք փրկութիւն», կը մտածէր ու կ'արտայայտէր, թէ արտասահմանի հայութիւնը, քաղաքական տեսակէտով, ոեւէ ընելիք չունի, թէ Խորհրդային իշխանութեան վերապահուած է ամէն իրաւունք եւ պարտականութիւն արծարծելու եւ պաշտպանելու Հայ Դատը եւ թէ արտասահմանի հայերու կողմէ ոեւէ քայլ այդ ուղղութեամբ պիտի նշանակէ միջամտել Խորհրդային իշխանութեան եւ Հայաստանի գործերուն։ Այս վերջիններն ալ, առհասարակ կ'անտեսէին եւ մինչեւ իսկ կ'ուրանային Հայ Դատի գոյութիւնը։

Հայութեան միւս մասը, Հ. Յ. Դաշնակցութեան առաջնորդութեամբ, կը պնդէր, թէ պատերազմը եւ Միացեալ Ազգերու յաղթանակը պատեհ առիթ են արծարծելու Հայ Դատը եւ, թէ, քանի որ Հայաստան ի վիճակի չէ իր կողմէն ստանձնելու նախաձեռնութիւնը, արտասահմանի հայութիւնը ինքը, իբրեւ սեփականատէրը թրքահայ հողերու եւ ժառանգորդը Հայ Դատի, պէտք է հրապարակ գայ պաշտպանելու իր իրաւունքները։

Այս երկու հակընդդէմ մտայնութիւններու միջեւ երկար ատեն եւ շատ բուռն վիճաբանութիւններ տեղի ունեցան, գլխաւորաբար, մամուլի մէջ. Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը գործնական քայլերու ալ դիմեց համոզելու համար հակառակ տեսակէտ ունեցողները ազգային միացեալ ճակատ ստեղծելու Հայ Դատի պաշտպանութեան համար, բայց բոլոր ճիգերը անցան ապարդիւն. կողմերը մնացին հոն ուր որ էին։

Ասոր վրայ, Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը ստիպուած եղաւ իր սեփական ուժերով նախաձեռնելու Հայ Դատի արծարծման եւ պաշտպանութեան գործը: Ան էր, որ ձեւակերպեց հայ ժողովուրդի ազգային բաղձանքները, միջազգային նոր պայմաններու համապատասխան, եւ հրապարակ դրաւ Հայ Դատի բանաձեւը — Թրքահայ հողերու կցումը Հայաստանի Հանրապետութեան եւ տարագիր հայութեան վերադարձը հայրենիք: *Ան էր, որ ձեռնարկեց Հայ Դատի Պաշտպանութեան Ֆընտի հանգանակութեան, 1944-ի սկիզբը, եւ հայ ժողովուրդը խանդավառութեամբ արձագանգեց՝ կարճ ժամանակի մը մէջ տալով* 165,000 *տոլար Հայ Դատի պաշտպանութեան համար: Ան էր, վերջապէս, որ համազգային մարմին մը ստեղծելու նոր եւ ապարդիւն փորձերէ յետոյ,* 1944*-ի վերջերը կազմեց Հայ Դատի Յանձնախումբը Նիւ Եորքի մէջ, ազգային գետնի վրայ, անոր վստահելով Հայ Դատի պաշտպանութեան գործը:*

Հայ Դատի Յանձնախումբը — Armenian National Committee *գործի սկսաւ* 1944 *Թ. Դեկտեմբերին եւ առաջին իսկ նիստին մէջ գծեց իրեն համար գործունէութեան հետեւեալ ծրագիրը.*—

1.— *Հայ Դատ ըսելով Յանձնախումբը կը հասկնայ՝ նախագահ Ուիլսընի սահմանագծած Թրքահայ հողերու կցումը Խորհրդ. Հայաստանին եւ տարագիր հայութեան վերաբնակումը հայկական հողերու վրայ:*

2.— *Օգտակար եւ բաղձալի նկատել ազգային բոլոր ուժերու գործակցութիւնը Հայ Դատի հետապնդման շուրջ:*

3.— *Եթէ Խորհրդ. Հայաստանի իշխանութիւնն ինքը ստանձնէ Հայ Դատի հետապնդումը, Հայ Դատի Յանձնախմբի գործը պէտք է լինի աջակցիլ անոր:*

4.— *Հայ Դատի Յանձնախումբը պէտք է Հայ Դատը ներկայացնէ ամերիկեան կառավարութեան եւ հանրային կարծիքին, այլեւ, միջազգային գետնի վրայ, քաղաքական այն ուժերուն եւ ժողովներուն, որոնք կարող են դեր կատարել Հայ Դատի լուծման մէջ:*

5.— *Իր նպատակին հասնելու համար Հայ Դատի Յանձնախումբը դիմումներ կ'ընէ ամերիկեան կառավարութեան, միջազգային խորհրդաժողովներու, կը հրատարակէ նիւթեր Հայ Դատի մասին, կը ջանայ մամուլով, ռատիոյով եւ այլ միջոցներով արծարծել Հայ Դատը:*

Այս հիմնական սկզբունքներու հետ որոշուեցան նաեւ Յանձնախումբի աշխատանքի գործնական միջոցները:

Հայ Դատի Յանձնախումբը հաստատեց իր գրասենեակը Նիւ Եորքի մէջ, եւ ձեռնարկեց գործի 1945-ի սկիզբը:

Հայ Դատի Յանձնախմբի առաջին մտահոգութիւնը եղաւ՝ յիշեցնել պետութիւններուն Հայ Դատի գոյութիւնը եւ անոր լուծման ստիպողական անհրաժեշտութիւնը: Այդ նպատակով, Մարտ եւ Ապրիլ ամիսներուն, յուշագրեր ներկայացուեցան ամերիկեան, անգլիական եւ Խորհրդ. Միութեան կառավարութիւններուն եւ այդ առթիւ տրուեցան նաեւ բացատրութիւններ Յանձնախումբի ներկայացուցիչներու կողմէ:

Յանձնախումբի երկրորդ քայլը եղաւ՝ Հայ Դատը տանիլ Միացեալ Ազգերու Սան Ֆրանսիսկոյի Խորհրդաժողովին, իր պատուիրակներու միջոցով: Յուլիս 7-ին Յանձնախումբը Խորհրդաժողովին եւ անոր անդամ բոլոր պատուիրակութիւններուն տուաւ ընդարձակ եւ հիմնաւորուած Յուշագիր մը, որ համակրական ընդունելութիւն գտաւ նաեւ Խորհրդաժողովի շրջանակներու մէջ, ինչպէս եւ լայն արձագանգ գտաւ ամերիկեան եւ միջազգային մամուլի կողմէ: Հայ Դատի Յանձնախումբը ունեցաւ նաեւ ռատիօ-ժամ մը Սան Ֆրանսիսկոյի մէջ, Հայ Դատի մասին, որ նոյնպէս ջերմ արձագանգ գտաւ:

Ամիս մը յետոյ, Յունիս 8-ին, Ամերիկահայ Ազգ. Խորհուրդն ալ — Ռամկավար, Հնչակեան եւ Հայ Բոլշեւիկ կազմակերպութիւններու միութիւնը — իր կողմէն Յուշագիր տուաւ Սան Ֆրանսիսկոյի Խորհրդաժողովին՝ կրկնելով նոյն պահանջները ինչ որ Հայ Դատի Յանձնախումբը ներկայացուցած էր:

Սան Ֆրանսիսկոյի Խորհրդաժողովին ներկայացուած պահանջները հետզհետէ իւրացուեցան եւ ուրիշ երկիրներու մէջ ապրող հայկական գաղութներու կողմէ: Հայաստանի ժողովուրդն ու կառավարութիւնն եւս միացուցին իրենց ձայնը արտասահմանի հայութեան ձայնին: Էջմիածնի Ազգային-Եկեղեցական Ժողովի պատգամաւորներն ալ հաստատեցին ազգային միահամուռ կամքը Հայ Դատի մասին: Վերջապէս, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը Երեք Մեծերուն դիմելով եւ Հայաստանի Համայնավար կուսակցութեան քարտուղար Գ. Յարութիւնեան ճառով մը նուիրագործեցին հայութեան պահանջներու համազգային բնոյթը: Այսպիսով, այն գործը, որուն ձեռնարկեց Հայ Դատի Յանձնախումբը Սան Ֆրանսիսկոյի Խորհրդաժողովին ներկա-

յացուցած իր պատմական Յուշագրով եւ որուն այնպէս կուրօրէն հակառակեցան որոշ տարրեր, ի վերջոյ, իւրացուեցաւ ամբողջ ազգի կողմէ եւ դարձաւ համազգային քաղաքական փլաթֆորմ *Հայաստանի եւ արտասահմանի հայկական բոլոր խաւերու համար:*

Հայ Դատի Յանձնախումբը, հակառակ իր դէմ յարուցուած անհարկի դժուարութիւններու, անայլայլ շարունակեց իր աշխատանքները նախագծուած ուղիով: Ան ներկայացուց յուշագրեր Փոցտամի Խորհրդաժողովին, երեք նախարարներու Լոնտոնի եւ Մոսկուայի ժողովներուն, Միացեալ Ազգերու Լոնտոնի ժողովին, ամերիկեան արտաքին քարտուղարութեան եւայլն: Քուպայի իր մասնաճիւղի միջոցով ան Յուշագրեր ներկայացուց Լատին Ամերիկայի 20 հանրապետութեանց կառավարութիւններուն: Աշխատանքներ կատարեց Փարիզի Խաղաղութեան ժողովի մօտ, իր ներկայացուցիչներու միջոցով: Եւ, առհասարակ, դիմումներ ըրաւ ամէն տեղ, ուր որ հնարաւոր էր, ի նպաստ Հայ Դատի:

Բացի քաղաքական այս քայլերէ, Հայ Դատի Յանձնախումբը ջանաց հանրային միտքն ալ լուսաբանել Հայ Դատի մասին՝ ըլլայ մամուլով, ռատիոյով, հրապարակային ժողովներով կամ ուրիշ միջոցներով: Ոյժ տուաւ անգլերէն լեզուով հրատարակութիւններուն՝ մինչեւ այժմ տպելով եւ հազարաւոր անձերու, հաստատութիւններու, թերթերու, ռատիօ կայաններու եւ պետական գործիչներուն ղրկելով հետեւեալ հրատարակութիւնները.—

1. A Memorandum Relating to the Armenian Question.
2. The Frontier between Armenia and Turkey as Decided by President W. Wilson.
3. An Inquiry into the Pattern of Turkish Nationalism, by V. Kalendarian.
4. The Return by the Turu, by Charles F. G. Masterman.
5. Memorandum to the Council of Foreign Ministers at London.
6. An Appeal to the Government of the United States of America.
7. Telegram to the Secretary of State.
8. *Հաղորդագրութիւն Հայ Դատի Յանձնախումբի.*
9. I Ask You, Ladies and Gentlemen, by Leon Surmalian.

10 · What do the Armenians Want? by James Mandalian.

11 · Armenian Bulletin — 8 թիւ ·

Այս բոլոր հրատարակութիւնները կարելի է ստանալ Հայ Դատի Յանձնախումբի Գրասենեակէն, որու հասցէն է ·—

ARMENIAN NATIONAL COMMITTEE
11 W. 42nd St., New York 18, N. Y.
Phone: CHickering 4-7712

—o—

ԱՄԵՐ · ՀԱՅԿ · ՄՇԱԿ · ԸՆԿԵՐԱԿՑՈՒԹԻՒՆ ·— Ազգերը կ'ապրին ու կը գնահատուին իրենց մշակոյթով: Մեծ է ոչ թէ այն ազգը, որ շատ պատերազմներ կը վարէ ու շատ յաղթանակներ կը տանի, ո՛չ թէ շատ հողի ու հարստութեան տէր ազգը, այլ բարձր զարգացում, մեծ արուեստ ու գիտութիւն, մտաւոր հանճարներ ունեցող ազգը: Գերմանական բիրտ ուժը ջախջախուեցաւ ու փոշիին հաւասարուեցաւ, բայց Կէօթէի ու Պէթհովէնի Գերմանիան միշտ կ'ապրի ու կը մնայ մեծ:

Հայկական «փոքր ածու»ն ալ եթէ մինչեւ օրս ապրած ու կանգուն մնացած է, ատոր պատճառը միայն իր հոգեկան հզօր ուժն է, այսինքըն՝ մշակոյթը, եւ այդ ուժն է, որ մենք բաւարար չափով չենք ներկայացուցած արտաքին աշխարհին: Մեզ ճանչցած են, իբրեւ «առաջին քրիստոնեայ ազգ», իբրեւ «դարերու նահատակ», միշտ կոտորուող եւ օգնութիւն աղերսող ժողովուրդ, իբրեւ «ճարպիկ առեւտրական», բայց մեր հոգեկան հարստութիւնները, մեր մշակոյթը գրեթէ չեն ճանչցած: Հայ հոգիին մեծութիւնը կը մնայ անծանօթ օտարներու համար: Մինչդեռ այս է ամենէն կարեւորը, որով օտարները մեզ ճանչնան, գնահատեն ու սիրեն: Մշակոյթն է ազգի մը քաղաքակըրթութեան միակ վկայականը:

Հայ մշակոյթը ամերիկացիներուն եւ, առհասարակ, օտարներուն ծանօթացնելու եւ սիրցնելու նպատակով է, որ 1945-ին, Նիւ Եորքի մէջ, խումբ մը հայ եւ ամերիկացի ուսեալ մտաւորականներու նախաձեռնութեամբ, կազմուեցաւ Ամերիկեան-Հայկական Մշակութային Ընկերակցութիւնը: Անոր հիմնադիրներու եւ պատուակալ անդամներու ցանկին մէջ կան փրոֆ · Հէնրի Կրէկուարի, Ռ · Պլէքի, Արթըր Փոփի, Լուի Կրէյի, փրոֆ · Պոնֆանտիի, Օր · Ա · Տէր Ներսէսեանի պէս

գիտնականներու անուններ: Անոր շուրջ արդէն համախմբուած են երկտասնեակ մը ամերիկացի եւ եւրոպացի գիտնական ուժեր:

Ամեր.-Հայկական Մշակութային Ընկերակցութիւնը նպատակ դրած է հրատարակութիւններով եւ դասախօսութիւններով ներկայացնել օտարներուն հայկական մշակոյթն եւ միջոց տալ հայագիտութեամբ զբաղուող անհատներուն հրատարակել իրենց գործերը: Ատոր համար հիմնուած է Ընկերակցութեան հանդէսը՝ Armenian Quarterly-ն՝ Կոստան Զարեանի եւ գիտնականներէ բաղկացած մարմնի մը խմբագրութեամբ: Արդէն լոյս տեսած առաջին երկու թիւերու մէջ կան մեծարժէք աշխատութիւններ հայոց պատմութեան եւ հայ մշակոյթի զանազան ճիւղերու մասին:

Ընկերակցութիւնը հաստատուած է Նիւ Եորքի նահանգային կառավարութեան կողմէ: Ըստ կանոնագրի, Ընկերակցութեան անդամ կարող է լինել հայ մշակոյթով հետաքրքրուող ամէն անհատ: Անդամակցութիւնը կը բաժնուի 5 կարգի. 1) Պատուակալ անդամ՝ հայ մշակոյթին բացառիկ ծառայութիւն մատուցանող անհատներ. 2) Գործօն անդամ — տարեվճար 10 տոլար. 3) Օժանդակ անդամ — տարեվճար 25 տոլար. 4) Ցմահ անդամ — 200 տոլար եւ 5) Բարերար անդամ — 500 տոլար:

Անդամակցութեան եւ, առհասարակ, Ընկերակցութեան վերաբերող բոլոր հարցերու համար դիմել հետեւեալ հասցէին.—

AMERICAN-ARMENIAN CULTURAL ASS'N., Inc.
9 E. 89th St. New York, N. Y.

— ○ —

ՄՆԱՑՈՐԴԱՑ.— Թուրքիոյ մէջ որքա՞ն հայ մնացած է այժմ, յայտնի չէ: Թուրքերը իրենք կ'ըսեն՝ ընդամէնը 70,000 հոգի, բայց այս թիւը, ի հարկէ, շատ «թրքացուած» է: Անշուշտ, աւելի հայեր մնացած են Թուրքիոյ մէջ, հոս ու հոն, դատապարտուած լռելեայն փճանալու:

Վերջերս, Կեսարիոյ եւ շրջակայքի հոգեւոր հովիւ Հայկազուն Ս. Քահ. Կարապետեան Թուրքիոյ գաւառներու մէջ ապրող հայերու հետեւեալ ցանկը ղրկած է Ամերիկա, որ որոշ գաղափար կուտայ մեր դժբախտ «մնացորդաց»ի մասին: Ըստ Հայկազուն քահանայի հաւաքած տեղեկութիւններու Կեսարիոյ եւ շրջակայքի մէջ այժմ կան 3341

հայեր, հետեւեալ վայրերու մէջ.— Կեսարիա՝ 450 ընտանիք — 2250 անձ, Թալաս՝ 20 ընտ. 77 անձ, Կիւնան՝ 10 ընտ. 50 անձ, Մունճուսան՝ 25 ընտ. 110 անձ, Բումաիքին՝ 5 ընտ. 30 անձ, Ջինճիտէրէ՝ 1 ընտ. 4 անձ, Էվէրէկ–Ֆէնէսէ՝ 130 ընտ. 640 անձ, Կիկի՝ (զուտ հայ)՝ 25 ընտ. 120 անձ, Բունարպաշը՝ 12 ընտ. 60 անձ:

Այս վայրերու մէջ, ոչ դպրոց կայ, ոչ ալ ազգային հաստատութիւն: «Տեղւոյս բարեխնամ կառավարութեան հայրական հոգածութեան շնորհիւ, կը գրէ Հ. Հայկազուն, առաւօտ եւ երեկոյ կանոնաւոր ժամերգութիւն կը կատարենք եւ գոնէ գաղթական հայը հոգեւոր մխիթարութիւն մը կը գտնէ»: Նոր սերունդը հայերէն չի գիտեր. «եկեղեցւոյ դպիրներն անգամ ժամերգութիւնը լատինական տառերով կ'ուսանին եւ առանց բառ մը հասկնալու կ'երգեն Ս. Պատարագի ամբողջ արարողութիւնը:

Թուրքիոյ ուրիշ վայրերու համար թուական հետեւեալ տեղեկութիւնները կուտայ Հ. Հայկազուն.— Եոզղատ *կայ 50 հայ ընտանիք — 260 հոգի, Պողազլըեան՝ 25 ընտ. 130 հոգի, Ուզունլու՝ 12 ընտ. 75 հոգի, Սարայը՝ 30 ընտ. 150 հոգի, Ինճիրլի՝ 25 ընտ. 130 հոգի, Քէտիլէր՝ 10 ընտ. 60, Գարապըյըք՝ 6 ընտ. 30 հոգի, Գում Գույու՝ 15 ընտ. 75 հոգի, Էյլէնճէ՝ 12 ընտ. 60 հոգի, Պէպէք՝ 5 ընտ. 40 հոգի, Գարա Եազուզ՝ 5 ընտ. 75 հոգի, Ջաթ՝ 15 ընտ. 80 հոգի, Թերզիլի՝ 30 ընտ. 220 հոգի, Սորկուն՝ 10 ընտ. 50 հոգի, Սառըհամզա՝ 1 ընտ. 5 հոգի, Մէլէզ՝ 15 ընտ. 70 հոգի, Պուրունգըշլա՝ 15 ընտ. 75 հոգի, Սունկուրլու՝ 10 ընտ. 50 հոգի, այլեւայլ գիւղերու մէջ՝ 25 ընտ. 100 հոգի: Այս շրջաններու մէջ կ'ապրին 1735 հայեր:*

Բացի այդ, Սըվազ *կայ 250 հայ ընտանիք — 1250 հոգի, Կէմէրէկ՝ 40 ընտ. 245 հոգի, Թրքմէն՝ 20 ընտ. 1000 հոգի, Շարգըշլա՝ 15 ընտ. 80 հոգի, Եէնի Խան՝ 80 ընտ. 400 հոգի, Ուլաշ՝ 40 ընտ. 240 հոգի, Ջառա՝ 50 ընտ. 240 հոգի, Գոչհիսար (Հայենիք)՝ 20 ընտ. 100 հոգի: Ընդամէնը՝ 2655:*

Թոքաթի *շրջանը — Թոքաթ՝ 70 ընտանիք 350 հոգի, Թաշօվա՝ 4 ընտ. 15 հոգի, Ջիֆթլիկ՝ 3 ընտ. 15 հոգի, Ջիլէ՝ 4 ընտ. 12 հոգի: Գումար՝ 392 հոգի:*

Չորում*՝ 3 ընտանիք 16 հոգի, Մէճիտ Էօզիւ՝ 5 ընտ. 25 հոգի: Գումար՝ 41:*

Արաբկիր՝ 250 ընտանիք, 1250 հոգի, Խարբերդ՝ 150 ընտ. 750 հոգի, Տիարպէքիր՝ 200 ընտ. 1000 հոգի, Մալաթիա՝ 100 ընտ. 500 հո-

գի, Օրտու՝ 40 ընտ. 200 հոգի, Սամսոն՝ 10 ընտ. 50 հոգի, Գոնիա՝ 25 ընտ. 100 հոգի, Տէստրոյ՝ 25 ընտ 100 հոգի, Գոնիա Էրէյլի՝ 74 ընտ. 250 հոգի, Ատանա՝ 5 ընտ. 20 հոգի, Ակն՝ 30 ընտ. 150 հոգի, Մերսին՝ 8 ընտ. 25 հոգի, Ցուլթ՝ 1 ընտ. 6 հոգի, Անգարա՝ 260 ընտ. 1500 հոգի, Սինոպ՝ 30 ընտ. 150 հոգի, Գարաքէօսէ՝ 1 ընտ. 6 հոգի, Էլազիղ՝ 150 ընտ. 700 հոգի: Համագումար՝ 6757:

Ուրեմն, Հայկազուն Քայ.ի յիշած վայրերու մէջ այժմ կ'ապրին ընդամէնը 15,906 հայեր: «Դեռ կան անծանօթ վայրեր, ուր կը գըտնուին ցիր ու ցան հայօրդիներ», «Անատոլուի մէկ մի գիւղի մէջ կայ հայ ընտանիք մը, որ զրկուած է մայրենի լեզուէն, ինչպէս նաեւ տոհմային նիստ ու կացէն... Հայը թէեւ աղքատ է, բայց չի մուրար», կը վկայէ Հայր Հայկազուն:

ՈՒԻԼՍԸՆԵԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԲՆԱԿԻՉՆԵՐ.— Անգարայի կառավարութիւնը, 1946–ին, հրատարակեց թուական տեղեկութիւններ Թուրքիոյ այդ տարուայ բնակչութեան մասին: Թիւերը առնուած են ոչ թէ մարդահամարէ մը, այլ կազմուած են վարչական տեղեկութիւններու հիման վրայ: Ըստ Թուրք կառավարութեան, Թուրքիոյ մէջ 1946–ին կար 18,860,222 բնակիչ: Հայկական (Ուիլսընեան) նահանգներու բնակիչներու թիւն է.—

Աքրը՝ 134,951, Պիթլիս՝ 74,449, Երզնկա՝ 171,828, Կարին՝ 395,860, Կիւմիւշխանէ՝ 190,673, Կարս՝ 383,222, Մուշ՝ 82,518, Տրապիզոն՝ 396, 673, Վան՝ 126,919:

ԼԻԲԱՆԱՆԻ ՀԱՅԵՐԸ.— Ներգաղթը սկսելէ առաջ, Լիբանանի հայերուն թիւը կը հասնէր 60,000–ի, որոնց 48,000–ը՝ Պէյրութի մէջ: Հայութեան ճնշող մեծամասնութիւնը բաղկացած է արհեստաւորներէ, առեւտրականներէ, գործաւորներէ եւ ազատ զբաղումի տէր մտաւորականներէ: Նիւթական տեսակէտով գաղութը բարեկեցիկ վիճակ ունի: Քիչ չէն եւ հարուստներ:

1945–46 ուս. տարուայ ընթացքին, Լիբանանի մէջ կային 32 հայ ազգային վարժարաններ, որոնց 17–ը՝ Պէյրութի եւ արուարձաններու մէջ: Պէյրութի 17 վարժարաններու մէջ կ'ուսանէին 5532 երկսեռ աշակերտներ, իսկ շրջաններու 15 վարժարաններու մէջ՝ 1359, որոնց 419–ը՝ Այնճար նորահաստատ գիւղախմբին մէջ: Ուրեմն, Լիբանանի հայ դպրոցներու աշակերտներու ընդհանուր թիւն է՝ 6885–3520 մանչ եւ 3362 աղջիկ:

Չորս հարիւրէ աւելի աշակերտ ունին հետեւեալ վարժարանները.— Նոր Մարաշ՝ 649, *Արդարեան՝* 562, *Լուսինեան* 519, *Սբ. Նշան՝* 511, *Մեսրոպեան՝* 459, *Սահակեան՝* 442, *Այնճարի՝* 419, *Նուպարեան՝* 404, *Էշրէֆիէ՝* 403: *Մնացեալները՝* 300–*էն սկսած՝ մինչեւ* 14–15:

Աշակերտութիւնը բաժնուած է երկու գլխաւոր մասերու — մանկապարտէզներու մէջ՝ 1690 *մանչ եւ* 1526 *աղջիկ, նախակրթարաններու մէջ՝* 1834 *մանչ եւ* 1826 *աղջիկ:*

Այս դպրոցներու համար, 1945–46–*ին, նախատեսուած էր* 288,380 *լիբանանեան ոսկի ծախք, իւրաքանչիւր դպրոցականի վրայ տարեկան ծախք* 41–42 *լիբ. ոսկի, որ աննշան գումար մըն է: Հայ վարժարանները կը պահուին, մեծ չափով, ուսուցիչներու զոհողութեան գնով: Վերոյիշեալ* 32 *վարժարանները ունէին* 110 *ուսուցիչներ,* 71 *վարժուհիներ եւ* 795 *մանկապարտիզպանուհիներ: Ուսուցիչներու ամսական վարձատրութիւնն է, միջին հաշուով,* 87 *լիբ. ոսկի:*

Բացի այս դպրոցներէն, բազմաթիւ հայ երկսեռ պատանիներ կը սորվին Պէյրութի Հայ Ճեմարանի, Անթիլիասի Դպրեվանքի, այլ յարանուանութեանց վարժարաններու եւ օտար կրթական հաստատութիւններու մէջ:

ՊՈՒԼԿԱՐԻՈՅ ՀԱՅԵՐԸ.— *Համաձայն ազգային մարմիններու հաղորդագրութեան, Պուլկարիոյ մէջ,* 1946–*ին, կար մօտ* 30,000 *հայ բնակչութիւն, հետեւեալ քաղաքներուն մէջ.— Ֆիլիպէ՝* 8000, *Սոֆիա՝* 4500, *Վառնա՝* 4500, *Ռուսչուք՝* 3000, *Պուրկազ՝* 1500, *Խասքովօ՝* 1000, *Եամպոլ՝* 800, *Սլիվէն՝* 800, *Տոպրիճ* 500, *Զակորա՝* 200, *Սիլիստրէ՝* 450, *Փազարճըք՝* 400, *Սթարա Զակորա՝* 200, *Նովա Զակորա՝* 200, *Արտաօ՝* 150, *Հարմանլըք՝* 120, *Գզանլըք՝* 116, *Սլիվէնկրատ՝* 50, *զանազան վայրեր՝* 1,200: *Գումար՝* 27,986: *Այս թիւը կը նկատուի նուազագոյն:*

Նոյն տարի Պուլկարիոյ մէջ կար միայն երկու հայկական դպրոց — Սոֆիա 189 *երկսեռ աշակերտներով եւ Ֆիլիպէ՝* 590:

ՀՌՈՄԻ ՀԱՅԿ. ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ.— *Հռոմի հայ գաղութը ներկայիս կը բաղկանայ շուրջ* 100 *անձերէ, որոնց մէջ են եւ կղերական ուսանողները: Հայերը հոն ունին պատմական եկեղեցի մը,* 300 *տարուան հնութիւն մը: Մինչեւ* 1883 *թ. այդ եկեղեցին կը պատկանէր լատիններուն: Այդ թուականին, Լեոն ԺԳ. Պապը այդ եկեղեցին ու վարժարանի շէնքը նուիրեց հայոց եւ այնուհետեւ վարժարանը կոչուեցաւ* «Լեւոնեան Քահանայապետական Հայ Դպրոց»: *Այդ վարժա–*

րանին շրջանը 9 տարի է, որուն 4 տարին վարժարանին մէջ, իսկ միւս 4 տարին ալ Հռոմի միջազգային համալսարանին մէջ կը շարունակուի: Ուսումնապետն է Հ. Գրիգոր Ինճէեան, իսկ փոխ մեծաւորն է Հ. Յովսէփ Թաթըրճեան, որ կ'աւանդէ նաեւ եկեղեցական երգեցողութիւն (Ս. Պատարագ, շարական եւ ձայնագրութիւն): Ասոնցմէ զատ, հայերէն հին եւ նոր մատենագրութիւնը կը դասաւանդեն Վիեննայի Մխիթարեան Հայրերը, ինչպէս նաեւ գրաբար եւ աշխարհաբար:

Վարժարանը ունի իր դպրախումբը, որ ամէն կիրակի կ'երգէ Եկմալեան միաձայն պատարագը, իսկ հանդիսաւոր օրեր՝ Կոմիտասեան քառաձայն, զոր կը ղեկավարէ Հ. Յովսէփ Թաթըրճեան: Եկեղեցին կէսէն աւելի խալըչներով կը լեցուի: 1939-ին հին շէնքը իտալական կառավարութեան կողմէ վերցուելով եւ փոխարժէքը 12 միլիոն լիրէթ վճարուելով կառուցուած է արդիական հոյակապ շէնք մը, որ 30 մէթր բարձրութիւն ունի ու 6 յարկերէ կը բաղկանայ: Շէնքին բէտոնը պարտէզի մը վերածուած է: Մօտաւորապէս 100 սենեակներ կան, ընդարձակ սրահներ հանդիսութեանց համար, լողարաններ. թատերական սրահ, մատենադարան, ճաշարան եւ մարզանքի սրահներ:

Լեւոնեան Քահանայապետական Հայ Դպրոցը պաշտօնապէս բացուած է 1883 Նոյ. 1-ին:

ԱԴՈՆՑԻ ՅԱՋՈՐԴԸ.— փրոֆ. Ն. Ադոնցի մահուանէն յետոյ, Պրիւքսէլի Էնսթիթիւ Օրիանթալի հայագիտութեան ամբիոնը գրաւած է փրոֆ. Մորիս Լըրուա, պելճիքացի երիտասարդ գիտնականը, փրոֆ. Ադոնցի լաւագոյն աշակերտներէն մէկը: Հայագիտութեան մէջ կատարելագործուելու համար՝ ան ճամբորդած է Վենետիկ ու Վիեննա, ուր ուսումնասիրած է Միջին Դարու հայ գրչագիրները: Փրոֆ. Լըրուա հրատարակած է արդէն գիտական աշխատութիւններու շարք մը, որոնցմէ յիշենք հետեւեալները.—

1. Grégoire Magistros et la Traduction Arménienne d'auteurs Grecs, Bruxelles, 1935.

2. Un Papyrus Arméno-Grecs, Bruxelles, 1939.

3. Sur un emploi de Composés Arméniens.

4. La Traduction Arménienne d'Euclide, Bruxelles, 1936.

5. Un Nouveau Fragment de la Traduction Arménienne d'Euclide, Bucarest, 1937.

ԽՈՐՀՐԴ. ԱԶՐՊԷՃԱՆԻ ՀԱՅԵՐԸ.— *Պետական մարդահամարի համաձայն, հայերը կը կազմեն Խորհրդային Ազրպէճանի բնակչութեան 10 տոկոսը, ուրեմն՝ շուրջ 350,000 հոգի:*

Ազրպէճանի հայերը կ'ապրին Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար շրջանին մէջ, Բագու, Գանձակ (այժմ Քիրովապատ), Նուխի–Շամախի շրջաններուն մէջ եւ այլն:

Իրապէս, հայերուն դերը Ազրպէճանի պետական, տնտեսական եւ մշակութային մարզերուն մէջ աւելի մեծ է, քան անոնց թիւը: Կառավարութեան մէջ կան մէկէ աւելի հայ անդամներ, ինչպէս արդիւնաբերութեան, պետական ծրագրի, ձկնարուծութեան եւ այլ նախարարները: Պետական, տնտեսական եւ գիտական հաստատութիւններու գլուխ կանգնած են շատ մը ականաւոր մասնագէտներ. ինչպէս երկրաբան Արամ Մելիք–Փաշայեան եւ ուրիշներ: Առհասարակ, հայերը կարեւոր դեր կը կատարեն Ազրպէճանի պետական–ազգային կեանքին մէջ: Պէտք է ըսել, որ ազրպէճանցիներու վերաբերումն ալ դէպի հայերը բարեկամական է: Կովկասին մօտէն ծանօթ մարդիկ կը վկայեն, որ հայ–ազրպէճանեան յարաբերութիւնները այժմ շատ աւելի մտերիմ են, քան, օրինակ, հայ–վրացական յարաբերութիւնները:

Խորհրդ. Ազրպէճանը այժմ ունի 3.200 դպրոցներ. ատոնց 308–ը հայկական է: Այդ թիւէն 168–ը կը գտնուի Լեռնային Ղարաբաղի մէջ: Հայ աշակերտութեան ընդհանուր թիւն է 73,000 ամբողջ Ազրպէճանի 426,000–ի դիմաց: Այդ 73,000 աշակերտներէն միայն 57,000–ը կ'ուսանի հայկական դպրոցներու մէջ, իսկ 15,000՝ ռուսական դպրոցներու մէջ, ուր, բնականաբար, կ'ենթարկուի ռուսացման: Հայ դպրոցներու համար ուսուցիչներ պատրաստելու նպատակով գոյութիւն ունին մանկավարժանոցներ, որոնց մէջ կ'ուսանին 3,000–էն աւելի ուսանողներ: Ամենամեծ մանկավարժանոցը կը գտնուի Լեռնային Ղարաբաղի կեդրոն Ստեփանակերտի մէջ՝ 400 ուսանողով: Հայկական դպրոցներն աւարտողներէն շատեր իրենց ուսումը կը շարունակեն բարձրագոյն մասնագիտական վարժարաններու մէջ, որոնց մէջ կան 50–է աւելի հայ փրոֆէսորներ:

Ազրպէճանի հայերը ունին իրենց ուրոյն գրական եւ արուեստի կեանքը՝ անկախ Հայաստանէն: Պետական Հրատարակչականը լոյս կ'ընծայէ հայերէն գիրքեր ու թերթեր: Բագուի ու Ստեփանակերտի մէջ եւ այլուր կը հրատարակուին 7 հայերէն լրագիրներ: Բագուի,

Ստեփանակերտի եւ Քիրովապատի մէջ կան 3 հայկական թատրոններ, որոնց մէջ ներկայացումներ կը տրուին հայերէն լեզուով։ Իրենց թուի համեմատ հայերը ունին պատգամաւորներ Ազրպէճանի եւ Խորհրդային Միութեան Օրէնսդիր Ժողովներու մէջ։

Ազրպէճանցի են հայ նշանաւոր զօրավար Յովհ. Բաղրամեանը, Խորհրդ. Միութեան կրկնակի հերոս Ներսէս Ստեփանեանը, Գնդ. Բաբաջանեանը եւ այլն։

Ազրպէճանի հայերը աւելի ազատութիւններ կը վայելեն եւ շատ աւելի դեր կը կատարեն երկրի կեանքին մէջ, քան Վրաստանի հայերը։ Ախալքալաքը, օրինակ, որ նոյն դերը ունի Վրաստանի մէջ, ինչ որ Ղարաբաղը Ազրպէճանի մէջ, ազգային տեսակէտով զրկուած է շատ մը իրաւունքներէ։ Վրաստանի կառավարութեան մէջ հայ անդամներ չկան. դրեթէ չկան եւ պետական ու տնտեսական բարձր պաշտօնեաներ։

ՄԵՔՍԻԿՈՅԻ ՀԱՅ ԳԱՂՈՒԹԸ․— *Անցեալ տարի տուած էինք ամփոփ տեղեկութիւններ այս գաղութի մասին։ Աւելորդ չենք նկատեր ընել կարգ մը լրացումներ ու ճշդումներ, որ հաղորդած է մեզ նոյն գաղութի անդամներէն Գ. Մանչուկեան։*

Ներկայիս Մեքսիքոյի հայերու ընդհանուր թիւն է մօտ 300 հոգի։ Վերջին 3–4 տարուայ ընթացքին, 10 ընտանիքներ — 37 հոգի — մեկնեցան Միացեալ Նահանգները։ Ըստ վայրի, ընտանիքի կազմի եւ գործի, Մեքսիքոյի հայ գաղութը հետեւեալ պատկերը կը ներկայացնէ․—

Խարբերդցի․— *Կար. Անթառամեան, 5 անձ, ինքնաշարժ բանեցնող, Գէորգ Անթառամեան, 5 անձ, Սեդր. Անթառամեան, 5, Արդ. Մուրվարդեան 3, Մարտ. Ջաթոյեան 4, Աստ. Յովսէփեան 3, Օհան 2 — կօշիկ շինողներ, Զ. Համբարձումեան 7, Խաչ. Բարադամեան 3, Տիկ. Մար. Մաղաքեան 3 — կօշիկի խանութի տէրեր, Սարգ. Գալոյեան 6, Սարգ. Գայաճեան 7 — առեւտրականներ, Նշ. Սիմոնեան 1 — կօշիկի վերաբերեալ գործ, Կար. Պաղտոյեան (Հաճի) 2 — սրճարանի գործ, Փիլ. Տէր Պօղոսեան 1 — ինքնաշարժ բանեցնող։*

Կարնեցի․— *Գար. Օտապաշեան 3, գորգ նորոգող, Խորէն Օտապաշեան 4, գորգի մեծ վաճառական, Սուր. Օտապաշեան 2, Հայկ Օտապաշեան 1 — առեւտրականներ, Հայկ Մինասեան 2 — կօշիկ շի–*

նող, Մխ. Թիրեաքեան 4, Մամբրէ Սայրոյեան 5, Ար. Արիկեան — կօշիկի խանութի տէրեր, Պարիկ Հանէսեան 5 — առեւտրական:

Այնթապցի — Գասպար Սարքիսեան 2, Յար. Սարքիսեան, 5 — կօշիկի վաճառականներ, Բեր. Սարքիսեան 5 — խաղալիքի գործ, Թոր. Տէմիրճեան 5 — ինքնաշարժ կ՚աշխատցնէ, Կար. Մաթոսեան 3 — սափրիչ, Պետ. Պէրճիքլիեան 5— կօշիկ շինող:

Պանտրմացի — Նաս. Ծիրինեան 4 — կօշիկի խանութ, Կար. Տէր-Յակոբեան 3, Գր. Տէր-Յակոբեան 5 — կօշիկի գործ, Րաֆֆի Բէօռէյեան 4 — կօշիկ շինող, Կար. Յովնանեան 1 — ինքնաշարժ բանեցնող:

Պոլսեցի — Յար. Մաճեան 2 — կօշիկի խանութ, Տիր. Բերչէմեան 4, Ներս. Պիւլպիւլեան, Տիկ. Մնտիկեան 4 — առեւտրականներ, Արեւեան — ֆրանսերէնի մասնաւոր դասատու:

Վանեցի — Հրանդ Մաքսապետեան 1 — առեւտրական, Եր. Մաքսապետեան 4, Գառն. Սանտրապործեան եղբարք — ելեկտրական գործ, Յար. Մուրատեան 2:

Սեբաստացի — Լեւոն Պոտոսեան 4 — կօշիկի խանութ, Կար. Նարինեան 5 — առեւտրական, Աղ. Յարութիւնեան 3 — դերձակ, Մկրտ. Յարութիւնեան 2 — կօշիկ շինող:

Ախալքալաքցի — Յար. Սարուխանեան 5 — առեւտրական, Յովս. Բուրուխորյեան 5 — կօշիկ շինող, Վիչ. Մխճեան 2 — կօշիկ շինող:

Կիւրինցի — Կար. Հէքիմեան 7 — կերպասի վաճառական, Անդր. Սիրանոսեան 5 — կօշիկի խանութ, Յովս. Պոչիկեան 3 — հացագործ:

Ատանացի — Պօղ. Ագնաուրեան 4 — կօշիկի խանութ, Մկրտ. Տէր-Մկրտիչեան 5 — արծարանի գործ:

Կեսարիոյ Իննէ Սու գիւղէն — Արր. Տէր-Ստեփանեան 5 — կօշիկի խանութ:

Իզմիտցի — Գառն. Ղազարոսեան 5 — կօշիկ շինող:

Ատաբազարցի — Ծատ. Ալեանաքեան 3 — ինքնաշարժի լասթիքներու նորոգութիւն:

Մալաթիացի — Յակ. Փիլոյեան 5 — կօշիկ շինող:

Մշեցի — Յովհ. Զաթոյեան 2 — կօշիկ շինող:

Ուրֆացի — Յակ. Կարոյեան 5 — դեղեր ծախող՝ եկած Յունաստանէն:

Պրուսացի — Արշ. Տոնիկեան 3 — ինքնաշարժ բանեցնող:

Տրապիզոնցի.— *Ռաֆ. Պապայեան 1*:

Սպարտացի.— *Տոքթ. Իշխանեան 1 — քաղաքական, հայութենէ հեռու: Տիգր. Թոնպուլեան 1 — աշխատաւոր*:

Եոզղատցի.— *Ա. Արախեան 3, Հայկ Արախեան 1 — կօշիկ շինողներ*:

Արաբկիրցի.— *Սարգ. Հացագործեան 5 — կօշիկ շինող*:

Ռոտոստոցի.— *Խաչ. Դաքէսեան 4, Նուպ. Դաքէսեան — կօշիկ շինողներ*:

Էսկիշէհիրցի.— *Անդր. Վարդուկեան 5 — գորգ նորոգող*:

Երեւանցի.— *Բագր. Դալուխանեան 3— կօշիկ շինող*:

Շապին-Գարահիսարցի.— *Անդր. Թոփալեան 4 — աշխատաւոր, Արշաւ. Թոփալեան 1 — առեւտրական*:

Կիրասոնցի.— *Տիրան Ինճէեան 6 — կօշիկի խանութ, Տիկ. Նշանեան եւ Ճան Նշանեան, քոյր եւ եղբայր*:

Ասոնք Մեքսիքօ Սիթիի մէջ բնակողներն են:

Բուէպլա, Բու. *նահանգին մէջ կ'ապրին.—*

Խարբերդցի.— *Թադ. Սահակեան 5 — կօշիկի 3 խանութ, Գր. Նաճարեան 6 — կօշիկի 4 խանութ*:

Պանտրմացի.— *Գրիգոր Մանչուկեան 4 — խմիչքի գործ*:

Բաչուքա *նահանգին մէջ.—* Խարբերդցի *Յովհ. Մուրվարդեան 5 — կօշիկի խանութ*:

Թիւղահանայի *մէջ կ'ապրին 5–6 հայ ընտանիքներ: Մեծահարուստ Ս. Մ. Պալուեան հոս կ'ապրի եւ ոչ թէ Խուարէս*:

Երկու ընտանիք կայ Խուարէսի *մէջ — գինետուն բանեցնող տարտանէլցի մը եւ առեւտրական խարբերդցի մը*:

Լարետոյի *մէջ չնքուշցի Պէրպէրեան կը զբաղի առեւտրով*:

Թերեւս, ուրիշ տեղեր ալ կան հատ ու կէնտ հայեր:

Բնորոշ է, որ այս բոլոր հայերուն մէջ միայն երկու հոգի գործաւորներ են. մնացեալները ամէնքը սեփական գործի տէր են եւ բարեկեցիկ վիճակ ունին:

«ՀԱՅՐԵՆԻՔ» ԱՄՍԱԳՐԻ ՔՍԱՆՀԻՆԳԱՄԵԱԿԸ

«ՀԱՅՐԵՆԻՔ» ԱՄՍԱԳՐԻ ՔՍԱՆՀԻՆԳԱՄԵԱԿԸ.— Այս տարի կը լրանայ «Հայրենիք» ամսագրի քսանհինգամեակը։ 1922 թ. Նոյեմբերին էր, որ լոյս տեսաւ անոր առաջին թիւը եւ անկէ ետք, մինչեւ վերջին պատերազմի առաջին տարիները, կանոնաւոր կերպով լոյս տեսաւ իբր ամսագիր։ Պատերազմի ընթացքին, վերածուեցաւ երկամսեայի։

«Հայրենիք» ամսագրի հիմնադրութենէն սկսած անոր խմբագիրն է Ռ. Դարբինեան։ Շնորհիւ Հ. Յ. Դաշնակցութեան եւ ընթերցող հայ հասարակութեան աջակցութեան, ամսագիրը կրցած է պահել իր գոյութիւնը՝ ապահովելով աշխատակիցներու եւ ընթերցողներու լայն շրջանակ մը։ «Հայրենիք» ամսագրին աշխատակցած են, կուսակցական եւ անկուսակցական, բազմաթիւ հայ մտաւորականներ։ Յիշենք միայն քանի մը անուններ — Աւ. Ահարոնեան, Լեւոն Շանթ, Աւ. Իսահակեան, Շիրվանզադէ, Կոստ. Զարեան, Համաստեղ, Յ. Օշական, Ե. Գասպարեան, Արամ Հայկազ, Վ. Շուշանեան, Պերճուհի, Մ. Վարանդեան, փրոֆ. Ն. Ադոնց, Ն. Աղբալեան, Ռ. Բերբերեան, Ա. Ջամալեան, Յ. Զաւրեան, Մալխաս, Ռ. Խանազատ, Վ. Մինախորեան, Յ. Քաջազնունի, Ա. Աբեղեան, Ա. Գիւլխանդանեան, Վ. Նաւասարդեան, Լ. Նազարեան, Ս. Խոնդկարեան եւ բազմաթիւ ուրիշ գրական եւ գիտական վաստակաւոր եւ երիտասարդ ուժեր։

«Հայրենիք» ամսագիրը թանգագին շտեմարան մըն հայ մշակոյթին եւ պատմութեան նուիրուած նիւթերու։ Վերջին 25 տարիներու ընթացքին, արտասահմանի հայ մտքի ստեղծագործութեան լաւագոյն երկերը ամփոփուած են անոր մէջ։

«Հայրենիք» ամսագրի 25-ամեակի համար սկսուած ներկայ քէմփէյնէն յետոյ, ամսագիրը լոյս պիտի տեսնէ բարեփոխուած ծաւալով եւ բովանդակութեամբ։ Պիտի տօնուի նաեւ անոր յոբելեանը։ Կասկած չկայ, որ հայ հասարակութիւնը ջերմօրէն պիտի գնահատէ՝ ցոյց տալով անոր բարոյական անվերապահ յարգանք եւ նիւթական աջակցութիւն։

ՈՂՋՈ՜ՅՆ ՆՈՒԱՄԱՐԴԵԱՆ ԽԱՂԵՐՈՒՆ

Հ. Ե. Դ. ՈՂԻՄՊԻԱԿԱՆԸ

(*ՏԱՍՆԵՒԵՐԵՔ ՏԱՐՈՒԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆ*)

Գրեց՝ ՃԷՅՄՍ ԹԱՇՃԵԱՆ

Հին սերունդէն շատեր կը նկատեն Հայ Երիտասարդաց Դաշնակցութեան տարեկան ողիմպիական խաղերը լոկ պատրուակ մը, որ չարժանիմ կը դառնայ իրենց զաւակներուն տունէն հարիւրաւոր մղոն

Ձախէն դէպի աջ :— Գառնիկ Փիլիկեան (Սփրինկֆիլտ — Ի–Օ), Արա Այֆաճեան (*Սփրինկֆիլ — Ի–Օ*), Հայկ Վարատեան (*Փրաւիտէնս*), Վարազ Վարատեան (*Փրաւիտէնս*), Մալքոմ Վարատեան (*Փրաւիտէնս*) ժապաւէնը կը կտրէ) :

Երեք Վարատեան եղբայրները առաջին երեք դիրքերը գրաւեցին 100 *եարտ* *տէշին* մէջ :

100 *եարտի* վազքին մէջ, ձախէն դէպի աջ:— Հայկ Վարատեան (*Փրավիտէնս*), Գառնիկ Փիլիկեան (*Սփրինկֆիլտ*):

հեռանալուն: Այսուհանդերձ՝ մեր երէցները կը հանդուրժեն այս քանիերորդ դարու տաղաւարի տօնին՝ պատճառաբանելով թէ երիտասարդներուն համար այս խաղերը թէեւ ոեւէ օգուտ չունին, սակայն վնաս ալ չունին: Հին սերունդէն ոմանք ալ կը նկատեն ոլիմպիականները հաճելի առիթ մը, որ իրենց զաւակներուն ուրախութիւնը տեսնեն եւ միաժամանակ ծանօթներու հանդիպին, կամ պատեհութիւն մը, որ կանաչ խոտին վրայ պառկին, արեւուն ջերմ ճառագայթները վայելեն ու պահ մը հանգիստ առնեն:

Անշուշտ քաղցր է հին բարեկամներու տեսութիւնը, մեր սրտին մօտիկ է տարէցներուն հանգիստը, սակայն այս չէ ոլիմպիականներուն նպատակը: Հ. Ե. Դաշնակցութեան տարեկան ոլիմպիական խաղերը, շնորհիւ տասնեւերեք տարիներու գիտակից եւ խղճամիտ աշխատութեան, այսօր կը հանդիսանան իբրեւ Ամերիկահայ երիտասարդութեան ամենամեծ մարզական ձեռնարկը. այս հաւաքոյթը մեր նոր սերունդին սրտաբուխ եւ հարազատ արտայայտութիւններէն մին է: Հ. Ե. Դաշնակցութիւնը դեռ տարի մը միայն գոյութիւն ունէր, երբ 1934-ին կազմակերպուեցան առաջին ոլիմպիական խաղերը [illegible] [illegible]ըն քաղաքի Ուոֆըր *դաշտը: Դաշտը անյարմար էր, մարզ[illegible] թիւը փոքր էր եւ հանդիսատեսներուն թիւը ա՛լ աւելի փոքր: [illegible]յով դժուարութեանց, անդամները դաշտը ձեւի դրին եւ 16 սեպտեմբեր 1934-ին մրցումները տեղի ունեցան. այդ օրը Ուստրի «Արամ» Կոմիտէն յաղթանակը տարաւ եւ պսակուեցաւ Հայ Երիտասարդաց Դաշնակցութեան ոլիմպիական խաղերուն առաջին ախոյեանը:*

Տարիներն անցան. հետզհետէ խաղերը տեղի ունեցան աւելի [illegible] գեղեցիկ եւ յարմար վայրերու մէջ, ինչպէս Նիւ Պրիթընի Ուիլօ [illegible] փարքը, *Փրավիտէնսի* Փիյրս Սթէյտիըմը, *կամ Լօրէնսի* Ս[illegible] Ֆիլտը: *Ծրագրուած է յաջորդ տարուան ձեռնարկը ունենալ [illegible] Եորքի հոյակապ* Րէնտըլզ Այլէնտ Սթէյտիըմի *մէջ:*

Ոլիմպիական խաղերը պէտք է նկատել իբր նոր սերունդի ձեռք բերած յաջողութեանց կարեւորագոյններէն մին: Այս մարզահանդէսները, գովասանքի եւ քաջալերութեան արժանի են ո՛չ միայն իբր միջոց մեր նոր սերունդի ֆիզիքական զարգացման, այլ նաեւ իբր պատճառ, որով զանազան շրջաններու ամերիկացիներ աւելի մօտէն ճանչցած՝ հասկցած՝ եւ գնահատած են հայերս: Բազմաթիւ ամերիկեան լրագիրներ սիւնակներ նուիրած են մեր ոլիմպիական խաղերուն: Յաճախ յայտնի ամերիկացիներ հետաքրքրուած եւ աջակցած են այս

Տիք Էքմալեան (*Փրավիտէնս*) կ'ընդունի Պոսթընի «Ըրնըսթ Նահիկեան Յաղթութեան Մրցանակը» որպէս ամենէն Sportsmanlike ըմբիշը Ողիմպիական խաղերուն մէջ: Ըրնէսթ Նահիկեան, Պոսթընի Հ. Ե. Դ.-եան անդամ, Գերմանիոյ վրայ առաքելութեան մը միջոցին ճակատամարտի մէջ սպաննուեցաւ:

Ձախէն դէպի աջ:— Մարթին Աւետիսեան, Տիք Էքմալեան:

մարզահանդէսներուն: Երբեմն քաղաքապետութիւններ իսկ բերած են իրենց մասնակցութիւնը, ինչպէս 1942–ին Լորէնսի քաղաքապետութիւնը, հանդիսաւոր արարողութեամբ պատուեց Հայ Երիտասարդաց

Դաշնակցութիւնը՝ անոր նուիրելով ըստ տեղական սովորութեան Լուէնս քաղաքի բանալին:

Ողիմպիական խաղերը ամէն տարի տեղի կ'ունենան եւ տարուէ տարի հսկայաքայլ յառաջ կ'ընթանան: 1943-ին եւ 1944-ին, երբ մեր պատանիները պատերազմի գացած էին, խաղերը փոխադրուեցան Ֆրանքլին քաղաքի համեմատաբար փոքր դաշտը: Այսուհանդերձ, այդ երկու տարիներն ալ ամուլ չմնացին, որովհետեւ այդ շրջանին ամէն ջանք թափուեցաւ, որ բազմակողմանի ծրագիրներ յղացուին եւ գործադրուին ընդլայնելու համար կազմակերպութեան յետ-պատերազմեան դերը հայ մարզական մարզին մէջ:

Անցեալ տարուան ողիմպիական խաղերը, որ տեղի ունեցան Նիւ Պրիթընի Ուիլօ Պրուք փարք-ին մէջ, արդարացուցին Հ. Ե. Դաշնակցութեան անցեալին թափած ջանքերը. կազմակերպութիւնը լիովին վարձատրուած կը զգայ՝ նկատի առնելով այդ տասնեւերկքերորդ ողիմպիականին ունեցած աննախընթաց յաջողութիւնը: Թէ՛ մարզիկներուն եւ թէ՛ հանդիսատեսներուն թիւը աւելի մեծ էր քան նախորդ տարիներուն. խաղերուն հետ միասին ընկերական հաւաքոյթներն ալ շատ լաւ էին: Նոր մրցանիշներ գոյացան: 1946-ի փայլուն յաջողութեան վրայ յենուելով՝ կազմակերպութիւնը վստահ է, որ ապագային այս խաղերը կ'ունենան ա՛լ աւելի մեծ յաջողութիւն՝ ստեղծելով աւելի մեծ խանդավառութիւն մեր նոր սերունդին մէջ:

Հին սերունդին թերեւս թուի, որ այս խաղերը ուրիշ բան չեն եթէ ոչ խրախճանք եւ խառնակութիւն: Սակայն, քիչ մը ուշադրութեամբ դիտելով՝ կը տեսնուի, որ ամէն ինչ ծրագրուած է եւ ըստ ծրագրին ամէն ինչ կ'ընթանայ կարգով եւ կանոնով: Հ. Ե. Դաշնակցութեան զանազան Ուխտերը կը մրցին իրարու հետ եւ այն Ուխտը, որ ամենա-ղոսին եւ իրաւունքն ստացաւ տեւականօրէն պահելու Հ. Ե. Դ. ողիմպիական խաղերու ախոյեան: Անցեալ տարի, երրորդ անգամն ըլլալով, Փրավիտէնսի քաջ մարզիկ խումբը արժանացաւ ախոյեանի տիտղոսին եւ իրաւունքն ստացաւ տեւականօրէն պահելու Հ. Ե. Դ. ողիմպիականին յաղթանշանը:

Մարզահանդէսը բաժնուած է տասնեւօթը մրցումներու, որոնք իրենց կարգին կը բաղկանան զանազան մրցումներէ, աղջկանց եւ մանչերու համար: Իւրաքանչիւր մրցումի յաղթողը իր Ուխտին համար կը շահի 5 կէտ, երկրորդ հանդիսացողը կը շահի 3 կէտ, իսկ երրորդ եղողը կը ստանայ 1 կէտ: Դատաւորներ կը կառավարեն ամէն

Ձախէն դէպի աջ :— Սարգիս Աղամեան (*Փրաւիտէնս*) (կ'ընդունի Յաղթութեան մրցանակը), Զոհրապ Սեթեան եւ Մարթին Աւետիսեան, ներկայացնելով Հ. Ե. Դ. Կեդր. վարչութիւնը, որ կ'երկարէ Յաղթութեան մրցանակը :

Սարգիս Աղամեան կ'ընդունի Յաղթութեան մրցանակը յանուն Փրավիտէնսի Վարանդեան Ուխտին, որ յաղթական դուրս եկաւ երեք յաջորդական Ողիմպիական մրցումներու մէջ, տեւականօրէն շահելով մրցանակը: Արարողութիւնը տեղի ունեցաւ Նիւ Պրիթընի լայնածաւալ *Արմօրի*ին մէջ :

13–րդ Հ. Ե. Դ. Ողիմպիականը տեղի ունեցաւ Սեպտեմբեր 1–ին, 1946, Willow Brook Park–ի մէջ, Նիւ Պրիթըն, Քըն. :

մրցում եւ կ'որոշեն ու կը նշանակեն յաղթողները: Ոստումի, գունդի, ձողի, վազքի եւ ուրիշ մրցումներէ զատ կ'ըլլան նաեւ խաղեր պէյսպոլի, կոլֆի եւ թէնիսի:

Ճան Վարդանեան (*Սփրինկֆիլտ–Ինտիըն Օրչըրտ*), որ կ'ընդունի Պրաֆքընի «Սթէն Մալիկեան» Յաղթութեան մրցանակը, իբրեւ ամենէն ցայտուն ըմբիշը Ողիմպիական խաղերուն մէջ:

Վաղամեռիկ Սթէն Մալիկեան, որ իր կեանքը տուաւ իր երկրին ծառայութեան մէջ, Հ. Ե. Դ. փայլուն ըմբիշ մըն էր, Հ. Ե. Դ.եան մրցումներու մէջ *չամփիութ–ի րէ–քըրտը* 8 տարի պահած լինելուն համար, մինչեւ որ Վարդանեան խորտակեց *րէքըրտը* վերջին Ողիմպիականի խաղերուն մէջ:

Հին սերունդը իրաւամբ կընայ հպարտանալ Հ. Ե. Դաշնակցութեան ողիմպիական խաղերով եւ կընայ հպարտանալ նաեւ այն երիտասարդութիւնով, որ կը մասնակցի այդ խաղերուն: Այս յօդուածին մէջ, չուզելով անոր տալ վիճակագրական բնոյթ, յարմար չենք նկա—

Պրն. Յակոբեան (*Փրաւիտէնս*) կը ներկայացնէ *փլաքը*, յանուն իր վաղամեռիկ որդիին՝ Մուրատ Յակոբեանին, որ Հ. Ե. Դ. ցայտուն ըմբիշ մ'էր: *Փլաքը* ստացողն է Սարգիս Ադամեան, յանուն Փրավիտէնսի Ուխտին:

Ձախէն դէպի աջ:— Պրն. Յակոբեան, Սարգիս Ադամեան, Մարթին Աւետիսեան:

տեր նաեւ յիշել ողիմպիականներուն հաստատուած զանազան մրցանիշները: Բաւ է ըսել միայն, որ մեր մարզիկներուն մրցանիշներէն մաս մը կարելի է բաղդատել համալսարաններու կամ նոյնիսկ աշխարհի մրցանիշներուն հետ:

Վարազդատ, Տրդատ եւ Վահագն թագաւորներուն մարտական ճարտարը կը վերապրի մեր աշխոյժ եւ ճկուն երիտասարդ մարզիկներուն մէջ: Ամէն Լէյպըր Տէյի օրը, երբ արեւը մայրը կը մտնէ եւ վերջալոյսի ստուերները կը պատեն Հայ Երիտասարդաց Դաշնակցութեան տարեկան ողիմպիական խաղերու գեղեցիկ տեսարանը, կարծես մեր քաջարի հերոսներուն հոգին ներկայ կ'ըլլայ եւ կ'ըսէ. «Կեցցէ՛ք մանկունք յամս յամայր:»

ՅՈԲԵԼԻՆԱԿԱՆ ՏԱՐԻՆԵՐ

Տասնամեակ

Մահ ծովանկարիչ Վարդ. Մախոխեանի .... 1937 *Փետր.* 13
Մահ դերասան Յովհ. Զարիփեանի .... 1937 *Յուլիս* 9

Քսանամեակ

Մահ երաժշտագէտ Ալ. Սպենդիարեանի .... 1927 *Մայիս* 7
Մահ ազգային հերոս Անդրանիկի .... 1927 *Օգոստոս* 30

Քսանհինգամեակ

Հայաստանի նոր ուղղագրութեան սկիզբը .... 1922 *Մարտ* 4
Ճէմալ փաշայի սպանութիւնը .... 1922 *Յուլիս* 25
Իզմիրի գրաւումը քեմալականներէ .... 1922 *Սեպտ.* 9
Մուտանիայի զինադադարը .... 1922 *Հոկտ.* 11
Խորհրդային Միութեան ստեղծումը .... 1922 *Դեկտ.* 30

Երեսնամեակ

Ռուսական Մեծ Յեղափոխութեան սկիզբը .... 1917 *Փետր.* 28
Կայծակ Առաքել յանկարծամահ եղաւ Երզնկայի մէջ .. 1917 *Մարտ* 1
Բանաստեղծ Ալ. Ծատուրեան մեռաւ Թիֆլիսի մէջ ... 1917 *Յուլիս* 31
Ամերիկայի մուտքը առաջին Համաշխարհային պատերազմի մէջ .... 1917 *Ապրիլ* 6
Ռուսահայոց Ազգային Համագումարի բացումը .... 1917 *Սեպտ.* 29
Խորհրդային յեղաշրջում Փէթրոկրատի մէջ ... 1917 *Հոկտ.* 25 (*հ. տ.*)
Անդրկովկասեան Սէյմի բացումը .... 1917 *Նոյեմբ.* 27

Քառասնամեակ

Մահ Խրիմեան Հայրիկի .... 1907 *Հոկտ.* 29
Թուրքիոյ ընդդիմադիր կուսակցութիւններու հա-
մաժողովը Հ. Յ. Դաշնակցութեան
նախաձեռնութեամբ .... 1907 *Դեկտ.* 27

Յիսնամեակ

Մահ «Հիւսիսափայլ»ի խմբագիր Ստ. Նազարեանցի .. 1897 *Ապրիլ* 25
Խանասորի արշաւանքը .... 1897 *Յուլիս* 25
Բաբը Ալիի ռումբի պայթումը .... 1897 *Օգոստ.* 17

75-ամեակ

Մահ բանաստեղծ Պետրոս Դուրեանի .... 1872 *Յունուար* 21

Հարիւրամեակ

Ծնունդ Գէորգ Ե. կաթողիկոսի .... 1847 *Օգոստ.* 28
Հայ բողոքական համայնքը պաշտօնապէս
կը ճանչցուի Թուրք կառավարութեան կողմէ ... 1847 *Հոկտ.* 15

ԶՕՐ. ԱՆԴՐԱՆԻԿԻ ՅՈՒՇԱՐՁԱՆԸ
Փարիզի Փէր–Լաշէզ Գերեզմանատան մէջ

ՍԻՒՐԻԱՀԱՅ ԶՈՅԳ ՄԸ

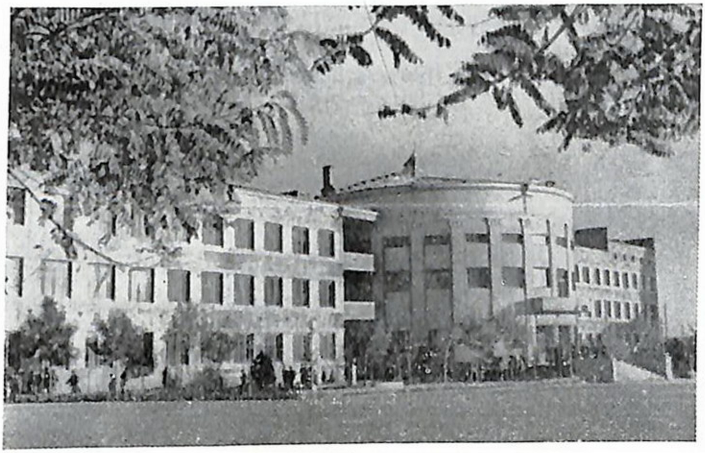

ԼԵՆԻՆԱԿԱՆԻ ՔԱՂԱՔԱՅԻՆ ՏՈՒՆԸ

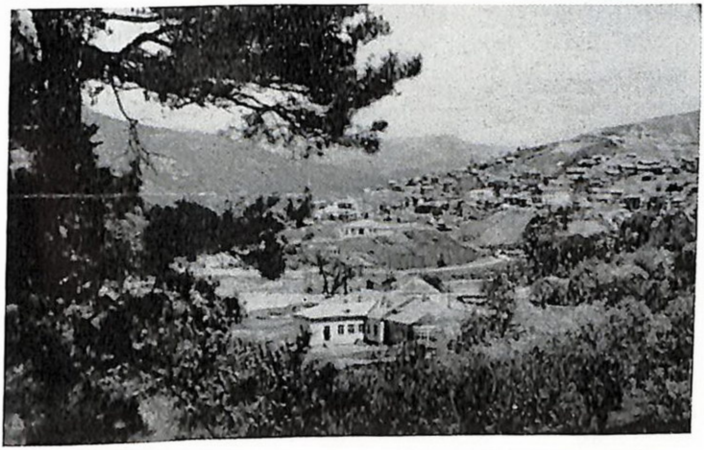

ՏԻԼԻՃԱՆ — Հայաստանի ամառանոցներէն մին

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

		Էջ
ԹՈՒԱԿԱՆ ԵՒ ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ ՏՕՆԵՐ		5
ՏՕՆԱՑՈՅՑ		7
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԳԷՈՐԳ Զ.–Ի ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԿՈՆԴԱԿԸ		19
ԳՐԱԿԱՆ		
Մեր Պարտէզի Օրագրէն	ՀԱՄԱՍՏԵՂ	31
Չէմպըրլէնի Նախանիջը	ԱՐԱՄ ՀԱՅԿԱԶ	33
Կարնեցի խաթունի Սալվին	ՄՈՒՍԱՍԻՐՑԻ	43
Վերջին Բաժանումը	ԱՐՄԷՆ ՎԱՀԷ	51
Ըսէք, Խնդրեմ, Տիկիններ եւ Պարոններ	ԼԵՒՈՆ Զ. ՍԻՒՐՄԷԼԵԱՆ	55
Արհամարհանք	Ա. ՍԱՐԻԲԷԿ	62
Ես Ինձ Հետ	ՄԵԼԻՔ–ՇԱՀ	64
Հատուածներ	Յ. ՊԱՐՈՆԵԱՆԷ	67
Գիշերային Կանչեր — Տեսիլքի Աշխարհէն	ՄԻՆԱՍ ՆՈՒՐԻ	73
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ		
Արագած	ՅՈՎՀ. ՇԻՐԱԶ	85
Երեւանի Երգը	ՍԻԼՎԱ ԿԱՊՈՒՏԻԿԵԱՆ	86
Հայրենի Տուն	ՍԱՐՄԷՆ	87
Հայաստանի Տղաները	ԱՂԱՒՆԻ	88
Բարի Գալուստ	ԳՈՒՐԳԷՆ ԲՈՐԵԱՆ	89
Սրտի Ձայնով	ՍԱՐՄԷՆ	90
Հայկ	ՍՈՂՈՄՈՆ ՏԱՐՕՆՑԻ	92
Նոր Տարի	ՀՐԱՉԵԱՅ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ	93
Խնջոյքի Երգ	ՍԱՐՄԷՆ	94

Սպասում ՍԻԼՎԱ ԿԱՊՈՒՏԻԿԵԱՆ.... 95
Հերոսի Շիրիմը ՍՈՂՈՄՈՆ ՏԱՐՕՆԱՑԻ.... 96
Կարօտ ՍՈՂՈՄՈՆ ՏԱՐՕՆԱՑԻ.... 97
* * * ՅՈՎՀ. ՇԻՐԱԶ.... 97

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Փշրանքներ Անցեալ Օրերէն Ս. ՎՐԱՑԵԱՆ.... 103
Պատմական Հայաստանը Տոքթ. Գ. ԱՄԱՏԵԱՆ.... 115
Հ. Յ. Դ.ը եւ Հայկազեան Միութիւնը 119
Նիկոլա Բ. Ցարի Այցելութիւնը Կովկաս 124
Հնչակեան Կուսակցութեան 60–ամեակը 130
Նիւթեր Ներսէս Աշտարակեցիի Մասին ՍԵՐՈՎԲԷ ՎԱՐԴ. 133

ՀԵՏԱՔՐՔՐԱԿԱՆ ԲԱՆԵՐ

Մտքի Մարզանքներ 145
Գիտէ՞ք որ 152
Հետաքրքրական Բաներ 155
Պատգամ ԵՂԻՇԷ ՉԱՐԵՆՑ.... 168
Տաղ առ Իտալիա ՎԱՀԱՆ ԹԷՔԷԵԱՆ.... 170

ԴԷՄՔԵՐ

Կարտինալ Գր. Աղաճանեան 173
Յ. Օշական 175
Բարսեղ Կանաչեան 179
Խաչիկ Դաշտենց 181
Եր. Շահազիզի Յոբելեանը 185

ԱՆՑԵԱԼՔ

Ռոստոմի Վերջին Օրերը Բժ. Յ. ՏԷՐ ԴԱՒԹԵԱՆ.... 193
Ռուբէն Բերբերեան 196
Փրոֆ. Ա. Խաչատրեան 200
Բժ. Յովսէփ Տէր Դաւթեան 202
Աբրահամ Գիւլխանդանեան 204
Վահան Մինախորեան 207
Կուռօ 210

Հմայեակ Խոսրովեան 213
Արշակ Րաֆֆի 213
Իսահակ Ալիխանեան 214
Թաթուլ Հուրեան 215
Յովհ. Ամատունի 216
Գ. Կաւարենց 217
Փօղոս Անէմեան 219

ԿԵԱՆՔ ԵՒ ՄՇԱԿՈՅԹ

Հայաստան 223
Մահեր Հայաստանի Մէջ 231
Դերասան Գր. Աւետեան 234
Արտասահման
(Ներգաղթը,— Հայ Դատի Յանձնախումբ,— Ամեր. Հայկ. Մշակութային Ընկերակցութիւն,— Հայերու Թիւը Զանազան Երկիրներու Մէջ, եւայլն) 235
«Հայրենիք» Ամսագրի Քսանհինգամեակը 251
Հ. Ե. Դաշնակցութեան Ողիմպիականը
(1946 Սեպտեմբեր — Նիւ Պրիթընի մէջ)
ՃԷՅՄՍ ԹԱՇՃԵԱՆ....- 253
Յոբելեանական Տարիներ 262

36 Պատկերներ

059
Վ-94

ԳԻՆ

ԹՂԹԱԿԱԶՄ $1.50

ԼԱԹԱԿԱԶՄ $2.50

«ՀԱՅՐԵՆԻՔ»Ի ՏՊԱՐԱՆ
ՊՈՍԹԸՆ

Зп.

A II / 80405